

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

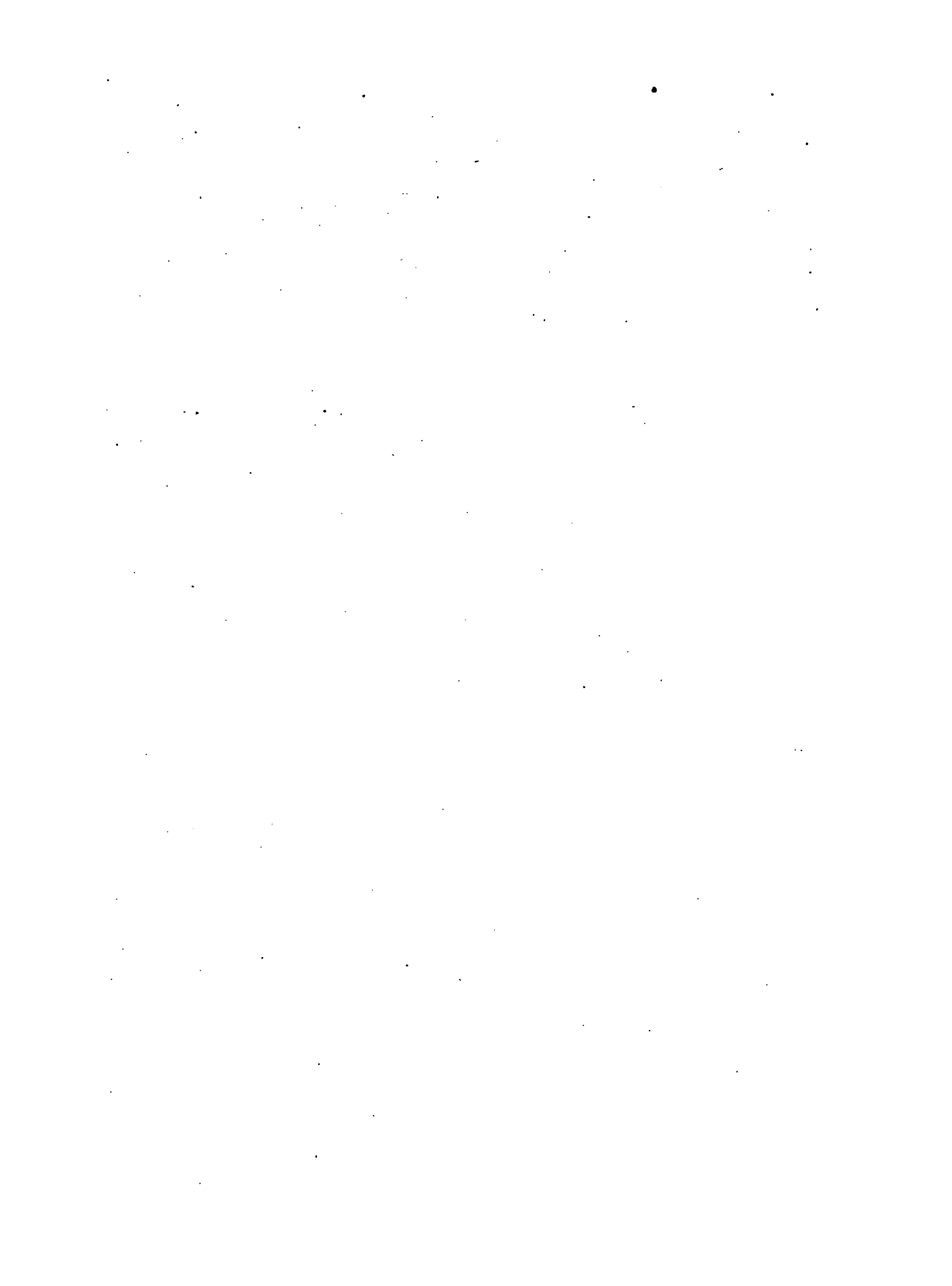
Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

STAROČESKÉ VÝROČNÍ
OBYČEJE, POVĚRY, SLAVNOSTI
A ZÁBAVY

PROSTONÁRODNÍ

POKUD O NICH VYPRAVUJÍ PÍSEMNÉ PAMÁTKY
AŽ PO NÁŠ VĚK.

PŘÍSPĚVEK KE KULTURNÍM DĚJINÁM ČESKÝM

SEPSAL

DR. ČENĚK ZÍBRT.

V PRAZE.

TISKEM A NÁKLADEM JOS. R. VILÍMKA.

MDCCCLXXXIX.

GT4871
B6 Z5

PŘEDMLUVA.

V knize této jsou sneseny z památek staročeských až po náš věk doklady, z nichž se dovídáme buď přímo, nebo nepřímo o výročních obyčejích, pověrách, zábavách a slavnostech prostonárodních u starých Čechů. Je to tedy snůška zpráviček a zpráv, spořádaná v celek, pokud totiž možná podobné různorodé výpisky slučovati v řád a lad, a doprovázená příslušným výkladem.

Netušil jsem, odevzdávaje před několika lety v semináři pro slovanskou filologii při české fakultě filosofické písemnou práci na základě Postilly Philadelpha Zámorského, že mě práce ta bezděky povede ke studiu kulturních dějin českých. Mezi látkami, jež tehda odporučoval k zpracování ředitel semináře p. prof. Dr. J. Gebauer, bylo upozornění na kulturně-historická zrnka, roztroušená po literatuře staročeské v rozmanitých knihách, jež jinak obsahem svým nelákají ke čtení. Začal jsem tenkrát v universitní knihovně pražské čísti jmenovanou Postillu. Vyrojila se mi z ní hojná kořist zpráv kulturních. Takovým výsledkem jsa váben k dalším pokusům, zahloubal jsem se do pročítání spisů staročeských, abych se v nich dobral drobtů podobných. Četba tato vedla mne blíž a blíže ke studiu kulturně-historickému.

Poznával jsem, že ve směsi knih staročeských třeba si vésti opatrně, abych domnívaje se, že některá kniha nemá pro mne ceny, nevynechal právě knihy, kdež ve spoustě nezáživných výkladů zahrabány jsou nepatrné, ale přece jen zajímavé příspěvky ke kulturním dějinám českým. Bral jsem tedy v universitní knihovně dle Jung-

mannovy Historie literatury a Jirečkovy Rukověti knihu za knihou, rukopis za rukopisem, doplňuje mezery knihovny jmenované knihovnou musejní a jinými. Drobyy kulturní vypisoval jsem si z nich, at byly rozumu jakého byly, — a pořádal je pak nejdříve podle společné látky a potom ovšem podle doby.

Přestati na materialu, čerpaném jen ze skladeb poučných a mravokárných, jsem nemohl. Ohlížel jsem se tedy, odkud bych mezery zpráv již nasbíraných vhodně doplňoval a sceloval. S ochotným svolením p. prof. Dra. J. Emlera jal jsem se pročítati prameny v archivu král. města Prahy, posud hlavně inventáře domácností staropražských a řády cechovní.

Do kategorie těchto dokladů přidával jsem výpisky z četných monografií starých i nových o jednotlivých městech. Výsledky bádání pilných autorů v archivech městských, zejména které vynikaly svědomitým citováním a tudíž spolehlivostí, vděčně jsem přijímal. Uznát zajisté každý, že jednotlivec by nepostačil se probíratí hromadami městských knih, že by tím rozptyloval svou činnost v rozvláčné a nepotřebné podrobnosti, důležité snad pro místní poměry, pro historii města jednotlivého, nikoli však vždycky pro celistvý souměrný obraz dějin vzdělanosti a osvěty v Čechách. Nemají-li některá města posud svých historií, sháněl jsem po všelikých pramenech jiných, po zprávách a výpisech, roztroušených po časopisech a rozličných knihách. Záhy jsem byl zkušeností přiveden ku poznání: opakuje-li se který zjev v případě jednom, ve druhém, ve třetím, že by se mi i dále za stejných okolností opakoval. Poznával jsem, že mi příbuzných dokladů na počet, kvantitativně, přibývalo, ale kvalitativně, svou jakostí, nepovídaly mnoho nového. Tím také vysvětluji, že jsem leckteré citaty, ač jsem jich mohl užiti, schválně odložil stranou, věda, že opětováním téhož a zabíháním do malicherných podrobností místních unavoval bych zbytečně čtoucího.

Nestačilo však ani to, abych čerpal jen ze zápisů knih městských. Naskytla se mi příležitost, abych se dočetl zpráv zase jiného druhu. S radostí totiž jsem přivítal nabídnutí p. prof. Dra. A. Rezka, abych jemu pomáhal v archivu Třeboňském při práci, chystané pro Český archiv. Pan Dr. Rezek mi při tom laskavě dovolil, že jsem si směl z četných svazků listinných, jichž potřeboval, vybrati vhodné drobyy kulturní. Že to byly často příspěvky velmi vzácné, netřeba podotýkati.

K dokladům z archivu Třeboňského připojily se výpisky z neméně bohatého archivu Jindřichohradeckého. S laskavým svolením J. Exc. p. hraběte Jaromíra Černína z Chudenic studoval jsem v archivu tom a dobral jsem se tam zajímavých podrobností o soukromém životě za starých časů. Za zvláštní ochotu, s jakou mi pan archivář F. Tischer předkládal všeliké doklady, jichž se dopátral za svých dlouholetých studií v archivu, jsem zavázán dříky, a jen jeho přispěním se stalo, že jsem z archivu Jindřichohradeckého tak hojný material odvážel.

Při četbě památek staročeských nehleděl jsem si méně světlých stránek starodávného života než temných. Mnohé zápisy v prameňech staročeských totiž jednají toliko o nehodných vlastnostech starých Čechů, o rozepřích, svádách, rvačkách, vraždách a pak soudech. Chovají v sobě leckteré zrnko kulturní, ale jen z nich čerpati není možná. Pak by kulturní dějiny odhalovaly roušku minulosti potud, že bychom viděli jen šatlavy a žaláče, v nich přikované vězně, ať šibaly, ať nevinné, že bychom viděli jen hrozná mučení a ukrutné popravy. Tak ze ctihodných předků, kteří přece nežili od rána do noci ve svárech a nebyli všichni šmahem zločinci, stávají se buď lidé směšní, kteří si na setkání spílají jmen, novočeskému uchu snad žertovně znících, nebo lidé rváči, kteří tlukou kde kdo koho, nebo vůbec lidé nehodní, od nichž s politováním se odvracíme. Tak temná stránka starodávných poměrů společenských vystupuje v popředí a šíří se neprávem na újmu stránky světlé. Při tom při všem ubozí naši pradědové stávají se obyčejně pro nezvyklý nyní způsob jadrné řeči staročeské terčem laciných žertů. Vyhýbal jsem se líčení podobnému a přidržel jsem se formy vědecké.

Proto však nemíním, že by kniha tato nemohla býti četbou kruhům širším; chci toliko vysloviti, že mi šlo také o to, aby nepozbývala povahy vědecké. Tím vzrostly mi poznámky, do nichž jsem ukládal zevrubná udání pramenů, vysvětlení, širší výklady, citáty cizojazyčné, analogie, literaturu příslušnou domácí i cizí a pod., snad až z míry. Doufám však, že to vše, zvláště udávání literatury a doklady, pod čarou doslovně uvozované z pramenů často mnohému nepřístupných, ať z památek starých či z literatury nové, budou jistě soudnému čtenáři vítány, zejména bude-li se chtíti někde důkladněji poučiti nebo užiti dokladů a literatury udané k svému vlastnímu a dalšímu bádání. Kdo by si však nechtěl všimati poznámek, aby

nebyl z četby vytrhován, může bez porušení souvislosti čísti nad čarou netržitě, jako by poznámek nebylo.

Proč jsem si zvolil za látku staročeské obyčeje atd., vysvětluji v úvodu. Zde jen připomínám a snad omlouvám, že jsem leckde k látce, vytčené názvem knihy, přidával na vhodných místech, buď v textu, buď v poznámkách, paběrky z básloví staročeského, líčení obyčejův a mravů staročeských vůbec, doplňuje, kde potřeba, doklady staročeské zprávami z literatury novější.

Že kniha tato není ve všem všudy dokonalá a úplná, vím nejlépe sám. Jednotlivci není možná vyčerpati bohatý zdroj památek staročeských až na dno, a pak při složitosti a rozsáhlosti látky této knihy bylo mi také zápasiti s roztříděním a vhodným sestavením některých dokladů. Vděčně tedy přijmu všeliké pokyny, chybil-li jsem kde, opravy a vůbec věcný posudek.

Všem, kteří mně přispěli svou radou a ochotou, vzdávám nelíčené díky.

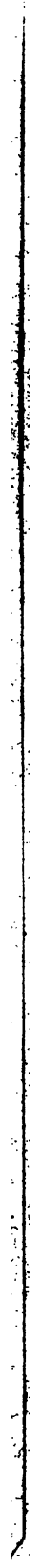
V PRAZE dne 22. ledna 1889.

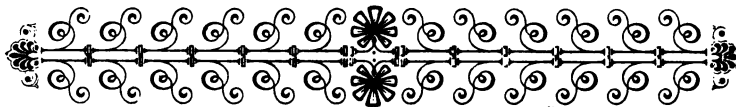
Č. Z.

OBSAH.

	Str.		Str.
Předmluva.		Přede zněmi	142
Úvod	1	Po žních	160
Nový rok	7	Posvícení	164
Na den sv. Tří králů	12	Na Dušičky	178
Masopust	17	O sv. Martině	179
Neděle černá	45	Večer před památkou sv. Ondřeje	187
Neděle pražná	45	Prástky	190
Neděle kýchavná	46	Šotek (skfitek, diblík, hospodářček)	194
Neděle družebná	50	Vodník	205
Neděle smrtná	53	Zmek	209
Březen	63	Můra	210
Na sv. Řehoře	65	Diví lidé	215
Velikonoce	69	Bludičky (světýlka)	217
Duben	95	V zimě	219
První máj	98	Na den sv. Mikuláše	234
Církevní obyčej o slavnosti Nanebevstoupení Páně	107	Den sv. Lucie	238
O výročním trhu	108	Moc některých svatých dle víry lidové	241
Letnice	114	Význam některých dnů	252
O Božím Těle	123	Vánoce	254
Sv. Jan Křtitel	127	Dodatky	278
Pout'	138	Seznam věcný	283

Ú V O D.

Hlasatelům božského učení Kristova bylo zápasiti s krušnými překážkami, s houževnatým odporem vyznavačů v mysli a srdci zakořeněného pohanství. Pustili se tu do boje soupeřové mocní. Křesťanství honosilo se nedostižnou idealností svého vznešeného učení, které přese všechna muka, v nichž dokrváceli neohrožení mučedníci za prvých dob církve křesťanské, vábilo k sobě sta a sta nových nadšených stoupců. *Sanguis martyrum, semen Christianorum . . .* Naproti tomu vynikal také soupeř víry Kristovy nemalými přednostmi. Pohanství se všemi zvyky a slavnostmi, jichž původ se ztrácí v temnu dávných věků, hluboko bylo zakořeněno; bylo náboženství — řekl bych — prstonárodní, jež ve všem všudy vyhovělo tužbám lidu pohanského, nepovznáše jíc se nad výši jeho vzdělanosti. Tím nerozlučně srostlo se životem a bytem národním, přešlo do krve celého národa.

Boj obou soupeřů byl veden se vším napjetím, krvavě a zdlouhavě. Křesť očistil sice pohana od kalu hříchů, ale nedovedl nikterak najednou s něho smýti a jemu hned vyrvatí všechny názory starodávné, oblíbené obyčeje, jichž upomínka probudila se v srdci třeba pokřtěného pohana, kdy zjevy přírodní, každým rokem se opakující (zimní slunovrat, příchod luzného jara, letní rovnodenní, sklizeň úrody

polní a pod. a zase příchod drsné zimy, zimního slunovratu) ponoukaly jej k obřadům starého, veselejšího náboženství. Ohlasu obřadů pohanských nemohlo najednou utlumiti učení křesťanské, přicházející s novými, nezvyklými a poměrně přísnými řády.

Posléze boj jak tak ukončen. Vhodně pověděl Pfannenschmid ¹⁾, že byla církev křesťanská přinucena, aby se smlouvala s pohanstvím a učinila s ním příměří, v němž přijala, vedena jsouc opatrnou politikou, velikou sílu požadavků, diktovaných od náboženství pohanského — ovšem tak, že nauka její nedoznala tím žádné úhony zásadné, toliko se sblížila s obyčejí a názory národními a tím zároveň se sblížila se srdcem pokřtěného lidu. Po vyplnění takových ústupků církev křesťanská vítězila. Některé bujně zvyky pohanské, s nimiž se nemohla smířiti, potlačila po dlouhém odporu nadobro; jiných vykořeniti nemohla a tudíž volky nevolky přibrála je do svých obřadů. Vedla si však při tom obezřetně. Roucho kultu pohanského málo jen zaměněno a zbarveno příměsky křesťanskými; ale za to podstrčen od křesťanské symboliky pod roucho to výklad nový, význam křesťanský, aby lid, jsa zvyklý rouchu onomu a nemoha se rozloučiti s dávnými zvyky, zděděnými od pradědův, obíral se jimi po své vůli dále, aby však byl si vědom, že obřady ty připomínají tajemství učení Kristova a nikoli obřady prokletého prý modlářství. ²⁾

Tak staly se pohanské přežitky tlumočníky mezi obyčejí stárymi, domácími a obyčejí novými, od církve hlásanými. Připojily se,

¹⁾ Germanische Erntefeste im heidnischen und christlichen Cultus, Hannover, 1878, str. V.

²⁾ Církev křesťanská se tím netajila. Neuvedeme tedy dokladů toho rázu, kde se jí vytyká, že obřady pohanské proměnila za křesťanské (viz na př. výčtku Manicheovce Fausta u Pfannenschmida, *Das Weihwasser im heidnischen und christlichen Cultus*, Hannover, 1869, str. 12); připomínáme jen ze všech svědectví slova Hospinianova (*Festa christianorum, hoc est de origine, progressu, ceremoniis et ritibus festorum dierum Christianorum . . . Tiguri, 1612, v univ. knih. p. pod sign. 33 C 43, l. 13 a*): »Fuit praeterea alia quoque causa, ob quam memoriae illae martyrum institutae sunt a veteribus, nimirum, ut iis avocarentur homines a festis et ritibus ethnicis, adeoque prophanis. Unde etiam nonnulla festa Christianorum, quoad temporum rationem admodum cum festis gentilibus congruunt, quoad ritus aliquos ab illis non multum discrepant . . .« Hospinian vyčítá pak celou řadu svátků křesťanských, zařizovaných analogií slavností pohanských. Srv. na l. 15a: »Quia vero difficile erat semel receptos ritus et ceremonias vel abicere, vel e medio tollere, propterea veteres Christiani festa Ethnicorum et Judaeorum non quidem omnino sustulerunt, sed tantum in Christianorum festa et

byvše trochu zkomoleny, po křesťansku zabarveny a pokud možná zmírněny — jako průvodčí k obřadům, svátkům a slavnostem církevním na pouti jejich po krajinách pokřtěných. Při tom stále a stále zakrňovaly, až jednak přijaly na sebe ráz úplně křesťanský, jednak vymanily se z těsných mezí křesťanských obřadů a dlouho byvše od církve kaceřovány, přece jen se domohly jakého takého práva, družice se jako prstonárodní zvyky, »pověry«, zábavy a slavnosti lidové k příslušným hodům křesťanským.

Není třeba dovozovati širokými slovy, že v těchto obyčejích prstonárodních, pochodících z doby pradávné, nejjasněji se zračí individualita národní. V nich ode dávna uložil národ výsledky rozumování svého, svoje názory o přírodě, se kterou zvláště orby milovný Slovan žil v důvěrném svazku, jako bratr se sestrou, svoje názory o zosobněných silách přírodních, bytostech vyšších, o bozích —

---

plerunque nomine saltem immutato, commutarunt.« — Zvláště charakteristický je list Rehoře I., v němž rozvinuje důmyslný papež svoje názory o pokřtění Anglův, o přivedení jich do ovčince Kristova. Vybízí biskupa Augustina, aby jim jen dovolil obírat se obyčejí a obřady pohanskými, aby však podkládal tomu všemu smysl učení křesťanského. Nemálo zajímavý list uvádíme v původním znění (Opera omnia s. Gregorii Papae I., Parisiis, 1705, Tom. II. 1176, 1177): Ad Mellitum abbatem. (Dat mandata Augustino, quem adibat, exhibenda, ad faciliorem Anglorum conversionem). »Gregorius Mellito Abbati in Francia. Post discessum congregationis nostrae, quae tecum est, valde sumus suspensi redditi: quia nil de prosperitate vestri itineris audisse nos contigit. Cum vero vos Deus omnipotens ad reverendissimum virum fratrem nostrum Augustinum Episcopum perduxerit, dicite ei, quid diu mecum de causa Anglorum cogitans, tractavi, videlicet: quia fana idolorum destrui in eadem gente minime debeant, sed ipsa, quae in eis sunt, idola destruantur. Aqua benedicta fiat, in eisdem fanis aspergatur, altaria construantur, reliquiae ponantur; quia si fana eadem bene constructa sunt, necesse est, ut a cultu daemonum in obsequium veri Dei debeant commutari, ut dum gens ipsa eadem fana non videt destrui, de corde errorem deponat, et Deum verum cognoscens ac adorans, ad loca, quae consuevit, familiarius concurrat. Et quia boves solent in sacrificio daemonum multos occidere, debet his etiam hac de re aliqua solemnitas immutari, at die dedicationis vel natalitiis sanctorum Martyrum, quorum illic reliquiae ponuntur, tabernacula sibi circa eosdem ecclesias, quae ex fanis commutatae sunt, de ramis arborum faciant, et religiosi convivii solemnitate celebrent. Nec diabolo iam animalia immolent, sed ad laudem Dei in esum suum animalia occidant, et donatori omnium de satietate sua gratias referant, ut dum eis aliqua exterius gaudia reservantur, ad interiora gaudia consentire facilius valeant. Nam duris mentibus simul omnia abscindere, impossibile esse non dubium est; quia is qui locum summum ascendere nititur, necesse est, ut gradibus, vel passibus, non autem saltibus elevetur. Sic Israëlitiço populo in Aegypto Dominus se quidem innotuit, sed tamen eis sacrificiorum usus, quos diabolo solebant exhibere, in cultu proprio reservavit, ut eis sacrificio suo animalia immolare praeciperet, quatenus cor mutantem, aliud de sacrificio amitterent, aliud retinerent; ut etsi ipsa essent animalia, quae offerre consueverant, veruntamen Deo haec et non idolis immolantes, iam sacrificia ipsa non essent Haec igitur etc.« —

v obyčejích prostonárodních uložil výsledky duševní činnosti své. Obydlí, kroj, jídlo, pití, náradí, zbraň, všeliký mrav, zvláště v městech, snadno se měnily a mění vlivem sousední ciziny, ale obyčeje prostonárodní, od věků hluboko utkvělé v podání lidovém a s duchem národním nerozlučně srostlé, tak snadno se proměnit nemohly. Možná že se k nim přimísil a vtrousil živel cizí, ale původní podstata nezměněna trvala dále a houževnatě udržuje se přese všechny nátisky více méně podnes.

Z naznačených asi příčin, že tedy prostonárodní obyčeje a slavnosti chovají v sobě ryzi, neb aspoň nejméně porušené známky duševního života každého národa, pokusil jsem se z materialu ke kulturním dějinám českým, jež jsem si až posud nashromáždil, vedle her staročeských především vybrati a srovnati následující obrázek obyčejů, pověr, zábav a slavností u starých Čechů po celý rok. Hojně doklady, často netržité jdoucí z doby nejstarší až po nejnovější, doplněné přirovnáním ke zvykům cizím, nejvíce však ke zvykům bratrských národů slovanských, skupily se mi bezděky v zaokrouhlený celek.

Priznávám se, že jsem si nevěděl často rady při této práci. Hlavně jsem zápasil se známým nedostatkem: Nemáme posud české mythologie, která by vědeckou kritikou stanovila základní rysy pohanství starých Čechův — a obyčeje prostonárodní chovají v sobě přece tolik a snad nejvíce upomínek na kult pohanský! Neměl jsem tedy po této stránce dosti světla a bylo mi několikráte hledati si v temném bludišti bájeslovném přiměřeného výkladu nového, jehož jsem se vždy dobral nejprve analysí staročeských dokladů souhlasných, a pak přirovnáním jich (když jsem je vytříbené v celek seřadil) k výzkumům osvědčených badatelů slovanských i jiných. Tak mi bylo klestiti si methodou, jaká se mi při práci sama nabízela, cestu novou, upravovanou dle vědeckých požadavků doby moderní. Nemohl jsem následovati šlépějí ctihodného kněze Krolmusa, jenž sveden byl přílišnou horlivostí a přibíral do sbírky obyčejů českých všecko, co se mu kde namanulo, ve všem dokazoval český pohanský původ, zabíhaje pro výklad až do končin dávných Indů. Zablouditi

s Hanušem do říše mlhavých vidin bájeslovných, vykouzlených živou obrazností a smělými kombinacemi. také jsem nechtěl. Za to však šel jsem často cestičkou, vyšlapanou od P. S o b o t k y, jehož práce v oboru folkloristickém, stavěné na základech vážné kritiky, poskytovaly mi ledakdy radu, kudy bych nejbezpečněji dospěl konečného úsudku. Zároveň plním jeň svou povinnost, vzdávám-li tuto p. P. S o b o t k o v i za všechny ústní rady a pokyny při této práci upřímné díky svoje.

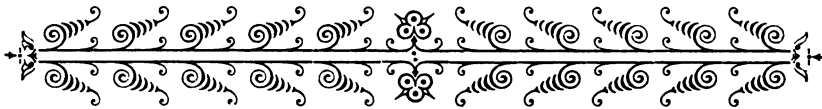
Kde se mi úsudek podal beze všeho nucení z netržité řady spolehlivých dokladů sám sebou a poznával jsem, že tomu tak a jináče tomu býti nemůže, tvrdil jsem tak a tak jistě. Viděl-li jsem, že tvrdě to či ono, odvolával bych se vedle nejasných dokladů na nejisté dohady, přiznal jsem se, že nedovedu rozluštití otázky, ale že se zamlouvá pravděpodobné domnění takové a takové. Jindy posléze nebylo možná souditi tak ani onak a nechtě tedy svévolně rozsuzovati, konstatoval jsem pouze, co zachovaly o zvyku doklady staročeské, nepouštěje uzdy obraznosti na doplněnou zpráv zlomkovitých.

Že se mi poštětilo naléztí v pramenech staročeských zprávy o některých obyčejích, které již vyhynuly nebo živoří jen v úpadku, netřeba tuto zvláště připomínati.

Pokud se týče rozdělení, řídil jsem se částečně způsobem nejlepšího ještě spisu Hanušova, Bájeslovného kalendáře. Rok bývá přirovnáván ke kruhu. Jiní přirovnávají každoroční svátky církevní ke květům, svitým ve věnec. Kruh a věnec nemají počátku ani konce. Ať začne kdo, kde začne, po uplynutí roku dostane se na místo, odkud vyšel a bude potom postupovati znovu a opět cestou, již jednou vykonanou. Podobně bylo s roztríděním materialu o výročních obyčejích staročeských. Mohl jsem začítí kterýmkoli časem ročním. Postupoval jsem však v práci své dle rozdělení nynějšího roku občanského pro snazší přehled.

Nový rok.

Na prahu nového období časového zatoužil člověk, stana před neprůzračnou rouškou příští doby, po odhalení záhadné roušky té, aby se dověděl, co asi mu přinese nevyzpytná budoucnost. Obírá se před novým rokem čarami na zkušenou budoucího osudu svého, přeje druh druhu, aby rok budoucí byl pro něho šťastný... Ku pověrám novoročním přidružily se ještě některé zbytky zkomolených obřadů, jimiž pohané slavili hlučně a nevázaně slavnost zimního slunovratu.¹⁾ Všeljaké bujné kratochvíle o novém roce byly — jako všude jinde — tak i v Čechách obyčejem.

Že tropili staří Čechové o novém roce žerty a kratochvíle, potvrzuje Rosacius (r. 1582)²⁾: »U předkův našich někdy ten obyčej byl, že na Nové léto lid toliko k smíchu přivozovali a kratochvíl nějakou směšnou tropili, kterážto žádného užitku nepřinášela a podle toho kázání slova Božího velice zlehčeno a v žert obráceno bylo.« Rosacius horlí proti podobným obyčejům novoročním »s mnohými daremnými klevetami a básněmi«. Podrobnějšího o nich nepověděl nic. Jest nám tedy přestati na svědectví jeho, že byl příchod nového roku od starých Čechův oslavován hlučně, vesele.³⁾

¹⁾ Viz Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, 1861, 2. 3.

²⁾ Nové léto, vyd. 1582, l. B 3.

³⁾ Srv. Hospinianus, De orig. fest. Christian., l. 31 b, 32 a: »Certum tamen est iam olim in veteri ecclesia Calendas Januarias a Christianis observatas fuisse et in Christianum festum commutatas, sic tamen ut ritus et superstitiones ethnicae, hoc die usitatas, non abiecerint, sed retinuerint potius et posteris suis etiam quasi per manus tradiderint. Omnes enim illae superstitiones ethnicae, quas libro de festis ethnicorum

Přátelé a známí si posílali přání a novoroční dary. Jak svědčí Rosacius (l. c., l. B.), mají dobří lidé obyčej »dle chvalitebné zvyklosti . . . vespolek se potěšovati, přitom také jedni druhým dar nového létha posílati s srdečným vinšováním vši milosti a požehnání Božího k prospěchu těla i duše.«

V týž rozum pověděl Jak. Akantido-Mitis ⁴⁾: »Jest obyčej starý a zvyklý u křesťanův, že při nastávání roku nového přítel příteli a známý známému nového létha začátek šťastný, s veselým prostředkem i s prospěšným skončením vinšuje . . . Při vinši učiněném bývá také i dar odsylán na znamení lásky křesťanské, víry a přívětivosti společné a na dokázání řeči i skutkem toho, což mysl a srdce požného vinšuje a žádá.«

Dokladů toho, že si staří vzájemně o novém roce přáli, ⁵⁾ dary

in Calendis Januariis commemoravimus et olim hoc die sunt observatae a Christianis et etiamnum hodie pertinaciter observantur a nobis. Discurrunt namque noctu tam senes, quam iuvenes promiscui sexus, cantantes prae foribus divitum, quibus felicem annum cantando precantur et optant. Hoc autem quum noctu fiat, nemini dubium esse debet, quin sub hoc praetextu multa obscena et turpia perpetrentur simul. Eadem nocte plurimi mensam varii generis epulis parant et ornant, putantes se per totum anni spacium talem ciborum abundantiam habituros. Alii poculum plenum aqua vel vino in mensa ponunt, quod si exundet, et ultra margines poculi intumescat, fertilitatem, sin minus, caritatem eius anni ominantur . . . Totus dies per omnes urbes, vicos ac compita, comotationibus, comensationibusque non solum in publicis, sed etiam privatis aedibus consumitur, non sine choreis, saltationibusque impudicissimis . . .« Srv. Sim: Maioli Dierum Canicularium tomi septem, Francofurti, 1642 (v univ. knih. pr. 37 A 27) II. 433. O zvycích německých vedle jiných viz O. Schade, Klopfan, Ein Beitrag zur Geschichte der Neujahrsfeier, Hannover, 1855; W. Kolbe, Hessische Volksitten und Gebräuche im Lichte der heidnischen Vorzeit, Marburg, 1888, 28, 29.

⁴⁾ Spis krátký a sprostý . . . vyd. 1612, l. a, a 2.

⁵⁾ Archiv Třeboň. (Fam. Šternberk). Kolem r. 1600 píše Jaroslav Volf ze Šternberka své sestře: »VMsti poníženě bratrsky a služebně žádám, že mně vodpustiti ráčíte, že VMsti tak dlouho . . . šťastný nový rok nevinšoval; nebo sobě to zanechávám, až k VMsti sám přidu«. — Partlicius, Kalend., 1613, 147, 148. »Ítem na Nové léto jeden druhému vinš činiti obyčej máme, v němž za ochranu předešlého roku Bohu díky vzdávati a za ostřihání budoucího a nastávajícího žádati vroucně nepřestáváme; při tom vinši odesílá se i dárek.« — Ukázkou přání novoročního, jež oplývá něžnou upřímností lásky mateřské, vypisujeme z listu Zuzany Černínové synu Humprechtovi r. 1649: »Již tento rok brzy dojde. Mé přenejmilejší dítě, z mého upřímného srdce, vinšuji Ti tento již bohdá brzy nastávající Nový rok a mnoho jiných tak šťastný zdravý a potěšitelný, aby tě milý pán Bůh jak na duši, tak na těle ráčil obohatiti tím vším, co by Ti zde časně a potom na věky věčně prospěšno bylo a upřímné mateřské srdce Tobě žádá.« Dvorský, Zuz. Čern., str. 167. — Vedle tohoto nelicencího přání klademe formulář novoročního přání strojeného, jakéž posílaly jeptišky svým příznivcům. Pochodí asi z konce stol. XVII. (v rukop. univ. knih. pr., sign. 2 a 13, 711): » . . . Nastávající tehdy svátky narození Emanuele, pána a spasitele našeho, vesele, šťastně, jak duši, tak tělu prospěšné s obnovením vnitřního i zevnitřního člověka poníženě apreciuji, jakož také v nově nám přicházející rok, v němž by všechny měsíce radostný, tyhodny prospěšné a hodiny pro duchovní potěšení krátké připadly, a nejen toliko tento nastávající, nýbrž mnohé prodloužilá léta v nejvýbornějším zdraví k strávení a přečkání podle intentu jejich poslušně vinšuji. Aby ale vinš můj oučinek svůj dosáhl,

si posílali, ⁶⁾ a zvláště páni svým služebníkům i jiným dávali »nového léta«, »k o l e d y«, ⁷⁾ mohli bychom uvésti velikou sílu.

* * *

Novým létem nastávala potřeba nového kalendáře, minuce, na příští rok. Vydavatel nebo knihtiskař věnovali obyčejně »minucí« některému příznivci svému. vědouce, že jim za lichotivé věnování přispěje na uhrazenou nákladu. ⁸⁾ Věnování podobná chovají v sobě často pěkné drobtý kulturní. Kalendářů staročeských se zajímavým věnováním zachovalo se dost a dost.

Chceme se tu jen zmíniti o zvláštním obyčeji školních mistrův, učitelů staročeských. Posílali před novým rokem svým známým pánům minuce na příští rok s titulním listem všelijak pomalovaným, pestrými ozdobnostkami okrášleným. Páni jim za to ledačeho uštědřili. Tak malovali a posílali, až tím školy zanedbali. Ozývají se hlasy proti tomuto obyčeji. V Domažlicích usnáší se r. 1587 městská rada ⁹⁾:

na svých nehodných modlitbách budoucně pamatující zůstanu. S tím se etc.« — Celé sbírky blahopřání k vánocům a novému roku, jež posílali také žáci a mistři svým příznivcům a přátelům, většinou z druhé polovice stol. XVI. a ze století XVII., v univ. knih. pr. pod sign. 52 C 6, 52 C 18. Uvádíme jakožto ukázkou z básně Pavla Litoměřického z Jizbice (Carmen Heroicum de nativitate Immanuelis ac Salvatoris domini nostri Jesu Christi, 1598, l. a 2):

»Christicolae, antiquo veterum de more parentum,
quos amat alma fides,
quando annus veteri rursus novus orbe calendis
incipit ire novis:
munera quisque aliis mittunt donantque libentes
maxima et exigua,
interdum nummos et rubra corallia ponti,
aut pyra, mala, nuces,
saepe cibos etiam lautos dulcemque Lyaeum
et modo quicquid habent . . .«

⁶⁾ Jan Jičínský, knihtiskař, má r. 1591 na skladě 15 exemplářův »Dar u nového léta«. (Kniha Arch. m. Pr., č. 1173, l. 236 b). — Václav Holický píše r. 1556 Henr. St. ze Svamberka: »Tu chrtici nového líta posílám«. (Arch. Třeboň., Fam. Švamberk 16). — M. Ondřej Kracovský, Opravdový kontrfekt odporného boje a potykáni, vyd. r. 1616, ve věnování, l. A 7. Žádá služebně a doufá, že si jeho příznivec knihu jmenovanou »místo daru zemského za dar nového léta nastávajícího oblíbíti ráčí.«

⁷⁾ Arch. J. Hrad. (sign. VI. R s udáním roku). V účtech zaznamenáno: »Den nového léta donesl jsem JMsti paní do fraucimoru k rozdání čeládce na koledu 8 kop« (1565). »V sobotu den nového léta druhým literatům dáno koledy 30 gr. Trubačům koledy 15 gr.« (1575). »Literátům na nové léto 7 fl.« (1639). Srv. Hausregister vor 1669 atd. Každoročně se opakuje tato položka, že těm a těm bylo dáno »nového roku«.

⁸⁾ Arch. J. Hrad. (VI. R, 1592): »S poručení JMsti dáno Voldřichovi Valdovi impressorovi od dedikování a přinesení minucí JMsti pánu, jakž suplikací ukazuje, 5 kop.«

⁹⁾ Dvorský, Paměti o škol. č., str. 6.

»Na suplikování do rady bakaláte školního Václ. Niz. Vo-
dňanského minuc malovaných (nevím jakou v školách navy-
klostí) rozdávaní při času vánočním neb novém létě,
k žádosti jeho, jakožto věc neužitečná a zbytečná a mládeži školní
větší škodu než užitek přinášející se skládá a na časy budoucí z nich
scházeti má; ale raději aby ve škole od preceptorů mládeži lectiones
toho času příhodné se čtly a přemýšlely. Místo pak těch minucí
z rady panu bakaláti 2 kopy m. dávatí se má.«

Podobně vyznívá zápis senátu university pražské r. 1599: »Bu-
doucí rektorové ať na to dobrý pozor mají, co se ve školách děje, jak
dnů všedních, tak také nedělních a zvláště těch dnův po svát-
cích vánočních, nebo mnozí ještě tehdáž chtěli by se zane-
prázdnovati tím bláznovstvím, malováním minucí,
a tak se jim tím dohlídáním to drobet přetrhne a musí na sebe
lepší pozor míti, buďto že budoucí pan rektor bude moci k tomu
sám dostačiti, anebo skrže někoho jiného kollegu svého to spraviti.«
(l. c. str. 6.)

Roku následujícího v dlouhé řadě stížností vytýká primas Václ.
Krocín z Drahoheje, »že (kantoři) s malováním minucí velice
se zaneprázdnují a sacrae lectiones, že se nečtou, jen s minucí
že se párají, bez čeho býti může.« (l. c. 63.) M. Marek Byd-
žovský z Florentinu ohrazuje se proti tomu: »..že se správcové
školní minucemi zaneprázdnují a celý advent s nimi stráví, to že též
pravda není; nebo lekcí ranním jitrem se konají. Mezi tím, co času
zbyde, že jej stráví, však ne celý advent, a by tu mohli ně-
jaký zíšček míti.« (Str. 64.)

Uznali to páni bakaláti, že malováním minucí zbůhdarma čas
maří. Aspoň r. 1604. přepisuje bakalář Adam Tesacius Brodský
svou »Komedii z knihy zákona Božího, jenž slove Ruth,« starším a
sousedům záduší kostela sv. Havla v Praze — prý »štědrého
večera i pro dokázání šetrné vděčnosti«. Dal ji vy-
tisknouti kromě jiné příčiny pro tuto: »Abych místo těch minucí
malování a pánům sousedům dle starobylé zvyklosti odsílání, čímž
se mládež v školách více v učení zameškává, nežli vzdělává, jednoho
každého z VMstí jedním exemplářem darovati mohl, jakož i tak či-
ním, a že vděčně přijíti, mne i všechny alumny školy v své laskavé
paměti vždycky míti a nad námi ochrannou ruku držeti ráčíte, žádám.«¹⁰⁾

¹⁰⁾ Jireček, Staroč. div. hry, str. 4.

Starodávneho zvyku však přece jeho druzi nezapomínali. Soudíme tak z listu M. Bacháčka panu Kašparu Kaplíři ze Sulevic r. 1605.¹¹⁾ »... A nevěda jak jináčeji mé bohdá uctivé šetrnosti VMti prokázati, příležitě minucí na rok budoucí 1606 VMti odesílám, služebně žádaje, že chatrný dárek ode mne vděčně přijíti a učení pražské sobě poručené míti ráčíte.«

Přese všechno toužení na malování a posílání minucí¹²⁾ zvyk ten dlouho se udržuje. Aspoň jsme našli kalendář z r. 1700, jehož titulní list je pomalován a v ozdobném věnci připsáno věnování rychtáři a radě města Rakovníka od školních mistrů Rakovnických.¹³⁾

Když pak l. 1748 byl vydán patent o tisknutí, kolkování a prodávání kalendářů,¹⁴⁾ zahynul starodávny obyčej sám sebou.¹⁵⁾

¹¹⁾ Dvorský, l. c., str. 268.

¹²⁾ Srv. Dvorský, Pam. o škol. č., 413, pozn., 6.

¹³⁾ V univ. knih. pr., sign. 54 E 299. V archivu města Rakovníka dle svědectví Dra. Z. Wintra (ČCMus 1884, 428) zachována celá řada křiklavě prý a dětinsky malovaných kalendářů, které dávali školní mistři pánům na radnici.

¹⁴⁾ Český patent v univ. knih. pr., sign. 54 A 75. Tamtéž vypsán zevrubně nový řád pro kalendáře.

¹⁵⁾ Uvádíme tu některé narážky z cizích dokladův o obyčejích novoročních. Říkávají, co kdo dělá o novém roce, to že bude dělati po celý rok. Srv. »Wenn man auf's neue Jahr Geld zahlet, so hat man durch's gantze nachfolgende Jahr keinen Mangel am Gelde«. Viz J. Praetorius, Der abentheuerliche Glückstopf, Leipzig, 1669, str. 260. Tamtéž str. 260, 261: »Auf's neue Jahr essen die abergläubischen Leute zu Saalfeld in Thüringen weiss Kraut und auf Fassnachten Hirsenbrey: so soll ihnen das Geld nicht vergehen.« l. c., 274—270: »Man kan zwar an mehrnen Zeiten im Jahre erfahren, ob das Getreide folgens oder zukünftig werde theur oder wohlfeil werden, aber am neuen JahrsTage kan man zu vorderst dahinter kommen.«

Na den sv. Tří králů.

Večer přede dnem sv. Tří králů bývá nazýván »svatvečer svíček«. Kdo chce zvědět, co mu budoucnost chystá, pouští svíčky v nádobě, vodou naplněné, a věští z toho, jak dlouho která hoří a jak daleko od obruby do středu se dostane, svůj příští osud.¹⁾

Doklad staročeského zvyku tohoto, známého také o štědrém večeru, máme již ze stol. XV. Neznámý kazatel horlí přede dnem sv. Tří králů proti čarování a kouzlům, varuje své posluchače před pověrami: »A pomněte dnes varovati se čáruov, kouzluov, svíček nes pouštějte, a jiných pověr. Na pohany to slušie, ne na křesťany věrné...«²⁾ V Ullmannově knize, vydané r. 1762, zaznamenána zpráva o podobném zvyku na Moravě. O štědrém večeru pouštívají prý dvě svíčky v skořápkách ořechových, pojmenovavše je jmény dvou milenců. Připlou-li skořápky k sobě, budou onino svoji; pakli nic, snáti spolu nebudou. Více o tom bude pověděno ve stati o vánocích.³⁾

¹⁾ Viz Reinsberg-Düringsfeld, Festkal. 12, 13. Pěkný popis téhož obyčeje o štědrém večeru v »Babičce« Bož. Němcové, 5. vyd., str. 181, 182.

²⁾ V rukop. univ. knih. pr., sign. II. F. 3, l. 135, »In vigilia Epiphaniae«.

³⁾ Alt-Mähren, II. 500. »Andere schneiden eine wälsche Nuss in zwei, kleben in eine jede Helfte derselben ein kleines Lichtlein an, setzen solche in eine mit Wasser gefüllte Schüssel ein, benennen zwo einander liebende unverheirathete Personen, und lassen die zween Theile Nussen schwimmen; kommen diese zu einander geschwommen, sollen auch die benannte zwo Personen Eins werden, und entgegen.«

Oblíbeným zvykem, jehož původu dlužno hledati v křesťanské legendě o sv. Třech králích, bylo a jest posud chození »s hvězdou«. Také staročeská pacholata chodívala s »hvězdou«⁴⁾, připomínající přiměřenými zpěvy památku Tří králů.⁵⁾ Zpěvy ty bývaly dramatisovány a tak vznikly hry tříkrálové, »komedie«⁶⁾ Jezovité chopili se této příležitosti a vystrojovali slavnostní divadla s lákavou náherou, hry »o Jezulátku a přinesených mu darech od pastýřův a králů«, jež žáci kolejí jezovitských hrávali před četným a vděčným posluchačstvem.⁷⁾

Koledou na den Tří králů chodívali kromě žáků také jejich vychovatelé, »kantorů« a misty i duchovní; psávali na veřejně jména Tří králů a křížky, jakž se děje podnes.

V artikulech Muřanských (na Slovensku) zapovídá ve druhé polovici stol. XVI. (1594) vrchnost farářům toulati se na den Tří králů po domech »s křížkem«. ... Pověrné a bludařské s křížkem toulání po ulicích a domích farářům se zakazuje. Aby prý se raději shodli osadníci se svým pastýřem duchovním, jaké dávký za to budou dávatí.⁸⁾

Zevrubnější popis takového koledování o Třech králích zachován bezděky v nedůležitém jinak listu z r. 1668.⁹⁾ Přišel prý do tvrze Zaječické »Nikazius«, »zpíval píseň ‚Tří králové znamenali‘ podle kancionálu luterianského, hrnec nový provrtaný a v něm uhlí a kadidlo nosil, tři krále psal, potom kouřil.«

⁴⁾ Arch. J. Hrad., sign. VI. R., 1579. »V pátek po sv. třech králích panu regentovi navraceno, který jest dal koledy pacholatům, když nahoře s hvězdou byli 3 gr. 4 den.«

⁵⁾ l. c. 1598. »Dáno třem králům, když nahoře zpívali, po dvakráte 3 kopy.«

⁶⁾ l. c. 1599. »Dáno třem králům koledy, když s komedií nahoře byli, 3 kopy.« — Zlomek staročeské divadelní hry církevní o Třech králích viděl Jos. Truhlář ve dvorní knih. Mnichovské. Malý Ježíš děkuje třem králům za dary. »Deinde vadant circum ecclesiam et sic est finis istius ludii.« ČCMus. 1885, 272.

⁷⁾ Viz o tom v článku F. Menčíka v Ruchu, 1884, str. 552 dle Schmidlovy Hist. Soc. Jesu, II. 119. — J. Fejfalík uvádí ve sbírce Volksschauspiele aus Mähren obsáhlou hru o třech králích (str. 40. až 73.), která propletena jest laškovným humorem a zdá se, že pochází z doby starodávné, chovajíc v sobě četná rázovitá úsloví staročeská. — Srv. Krolmus, Staroč. pov. I. 271—273; Pav. Dobšinský, Prostonárodní obyčaje, povery a hry slovenské, 1880, 127 a j. v. Popěvky tam uváděné, jež pacholata podnes na obcházce o Třech králích zpívají, shodují se vzájemně, ba jsou misty tožny. Tím jest nejlépe potvrzen starodávný původ jejich.

⁸⁾ Memorab. prov. Csetnek, vyd. Lad. Bartolomaeides, str. 223.: »Na dnech troch kráľoch, poněvadž se s křížkem po ulicích a domích polured fararom zakazuje, protož posluchače budou se svojimi fararmi jednati, a s nimi rovnost učiniti, a duochodek ten predce jim von vydavati, pro jejich vychovávání...«

⁹⁾ Dvorský, Pam. žen č., 397.

Že chodíval také učitel dům od domu, kropil svěcenou vodou¹⁰⁾ a napsav křídou na dvěta jména Tří králů, dostával za to od hospodáře »koledy«, potvrzují paměti města Sadské.¹¹⁾ Soudíme, že jako v Sadské, tak i v jiných městech a osadách byl podobný zvyk.

Zajímavý obyčej při tom zapsal Ullmann (1762). Když učitel napíše, svěcenou křídou jména Tří králů, honem je hospodyně smaže, aby se jí dařila drůbež.¹²⁾

* * *

Hanuš se zmiňuje ve svém Kalendáři¹³⁾ o zvláštním zvyku, jenž prý je znám hlavně u Franků, že se totiž rozhoduje losem, kdo bude psáti křížky a vykropovati stavení. Zastrkují do pečiva penízek a komu z domácích po rozkrájení připadne kousek s tím penízkem, je králem, vykropuje a píše křížky.

Zprávu o tomto obyčeji našli jsme u Aubana-Mirotického (1579).¹⁴⁾ »Na den tří králuo, jenž se den ukázání Páně oněm mudrcům jmenuje, jedna každá čeládka z medu a z mouky, přidadouc zázvoru a pepře, mazanec udělají a krále sobě vyvolí tímto způsobem: Mazanec hospodyně dělá, do kteréhož bez spatření jiných, když jej hněte, jeden peníz nebo groš vpustí a potom odhrabíc uhlí, na horkém vohnisku jej praží a upražíc na tolik kusuo láme, kolik osob se mezi čeládkou nachází. Potom rozdává, jednomu každému jeden kus dadouc. Oddělují se také Kristu Pánu, blahoslavené panně a třem mudrcům jejich díly, kteréž se místo almužny rozdávají. V čím by pak kusu groš neb ten peníz nalezen byl, toho všickni králem jmenují a na stoličce ho vsadí a po třikrát ho vzhůru s plesáním vyzdvihují a ten má v pravé ruce křidu, kteroužto tolikrát znamení kříže vzhůru na břevnách aneb na klenutí pokoje zapisuje, kteréžto kříže, protože se o nich věří, že sou proti mnohým zlým věcem k obraně, u veliké vážnosti je mají.«

¹⁰⁾ Srv. Tomek, Police nad Medhují, 183.

¹¹⁾ F. A. Paroubek v Lumíru, 1856, II. 741.

¹²⁾ Alt-Mähren, II. 501: »Wann der Schulmeister am Fest der heiligen Drei Königen mit der an diesem Tag geweihten Kreide die drei Buchstaben C. M. B. auf die Haus- oder Zimmerthür nach dem catholischen Brauch aufgeschrieben hat, löschet solche alsobald die Hauswirthin aus, damit ihr die Gänsel und Hänel gerathen.«

¹³⁾ Báj. kal., 65.

¹⁴⁾ Mirotický přeložil z latinského spisu Aubana-Bohema spis »Obyčeje, zvyklosti všech národův«, vyd. 1579. — I. c., list An 3.

Zpráva tato je velmi zajímavá, ale není jisto, líčen-li tu zvyk staročeský, či spíše zvyk cizí, jehož popis Mirotický přeložil z latinského originalu. —

Pravdivost toho, že křížky tříkrálové a jména sv. Tří králů mají moc proti kouzlům a pohromám, je potvrzena četnými středověkými doklady, cizími i staročeskými. Škartiček se jmény sv. Tří králů užíváno nejčastěji jakožto ochrany proti padoucí nemoci. Lékařské rukopisy staročeské, jež jsou ovšem ohlasem pověrečné účinnosti středověké vůbec,¹⁵⁾ obšírně vypisují, jak potřeba psáti a nositi na holém těle podobné lístky s mocí zázračnou.¹⁶⁾

Dle víry zbožného lidu českého byl chován mezi drahocennými ostatky svatých v kostele svatovítském v Praze »sv. Baltazara krále díl teje, který prý Karlovi IV. Fridrich, arcibiskup Kolínský, léta 1372 daroval... Přitom částky zlata, kadidla a mirhy od třích

¹⁵⁾ Viz Wierus, *De praestigiis daemonum*, IV. 404: »... Cuiusmodi hi usurpantur rhythmici contra epilepsiam:

Caspar fert myrrham, thus Melchior, Balthasar aurum.
Haec tria qui secum portabit nomina regum,
solvitur a morbo Christi pietate caduco.«

Srv. Tharsander, *Schauplatz*, 1735, 377: »Wider die fallende Sucht wird folgendes Vers recommendiret: Caspar fert myrrham....«

¹⁶⁾ V rukop. univ. knih. pr., sign. 17. H. 22., l. 273: »Obecné vždy psáti lístky bez tytlíků (skratek) a nositi na hrdle, at života lístek dotýká. Netřebat ho v šatě obvinovati. Potom druhý a když ten od potu sejde, opět jiný. Tak napiš, kolik chceš lístků nejvíce, každé slovo upřímně bez tytlíků a úplné: † In nomine † sanctae † et individuae † trinitatis † Amen † Caspar † fert † mirram † Melchior thus † Baltazar aurum. Haec tria nomina regum si quis portaverit secum, solvitur a morbo domini pietate caduco † Heli † Heli † Heloy † Lamazabatani † tetragrammaton † sanctus Valentinus episcopus.« Podobně v rukop. téže knihovny, sing. 11C2, l. 135 a. — Srv. rukopis dříve uvedený (17 H 22.), list 279.: »Proti veliké, padující nemoci: Pište čtení na listku: ‚Veden jest Ježíš na pušť od ducha, aby byl pokúšen od ďábla‘ až do konce — a tuto modlitbu: Pater pax est † et filius † vita, spiritus sanctus † remedium † amen † on † eon † son † yon † mon † et celon † tum plasma conserva- † amen. In nomine patris et filii et spiritus sancti † Caspar † Melchior † Baltazar † Amen † sanet Christus et repellat (psáno ‚repleat‘) omnem morbum caducum a N. et ab omni, qui circa se literam portaverint et faciat hoc in nomine patris et filii et spiritus sancti Amen † — Ale pomni, že máš vše bez tytlíku psáti a pak ten lístek na hrdle nositi, at visí proti tomu duolku pod prsy, at se dotýká těla...« — Máme tu před sebou pověstné modlitby Perličky, o nichž věří lid, že kdo je při sobě nosí, chráněn je přede všemi kouzly. Zapověděná druhdy kniha tato, v Berlíně tištěná, doporučuje na listě F a d.: »Kdo ty jména sv. Třech králů při sobě nosí, ten je chráněn před padoucí nemocí.« Přidána pak modlitba ke sv. Třem králům s touto radou: »Kdokoliv tuto modlitbu se modlí, nebo modliti dá (jestliže jest v milosti Boží), ten žádou zlou smrti neumře, nebo ve vodě se neutopí, nebo v ohni neuhojí. A kdo tuto modlitbu při sobě nosí, nebo ve svém příbytku má, tam žádná morová rána, ani hromobití i jiné zlé oulony žádného přístupu nemají. Též také at se tato modlitba malým dětem do kolíčky položí, neb at se na ně zavěsí atd.« — Ve zdejšímu museu chován starý prsten se jmény Tří králů, kteráž jsou na něm vyryta patrně pro moc kouzelnou. Popis jeho v ČČMus. 1876, 262, 263.

králův Kristu pánu obětované se nacházejí.¹⁷⁾ Tím byla přirozeně důvěra v zázračnou moc sv. Tří králů nemálo posilňována.

Církev svěřila na Tři krále věřícím křidu,¹⁸⁾ aby mohli psáti kouzelná jména na veřejně svých příbytků, jež by chránila rodinu i dům před pohromou, na dvěře chléva, stáje, aby chránila jich se vším všudy před čarováním. Tím, že církev takto vycházela vstříc starodávné víře lidové, schvalujíc psaní jmen a křížků na ochranu proti kouzlu a nestěští, udržel se zvyk ten v městech i na venkově podnes. Jinak se dělo s obyčejem nahoře vylíčeným, totiž s obchůzkou Tří králů. Proti tomuto obyčejí se ozvaly přísné zákony světské, že prý je to žebrota a podezřelý toulky¹⁹⁾ a tak v městech již vyhybnul skoro nadobro starodávný²⁰⁾ zvyk — v dědinách někde posud s hvězdou chodívají, jinde jako v městech jsou tři králové přísnými zákazy úředními zaplašeni.²¹⁾

¹⁷⁾ Dle Tom. Pešiny z Čechorodu, Stella matutina, 1763, Beckovský, Zákl. živ. kat., I. 150, II. 77. Ke zprávě o částkách zlata, kadidla a mirhy přidána právem poznámka: »odkud ale přivezené jsou, věděti se nemůže.«

¹⁸⁾ Seelisko, Vejkladové, 1774, 166. Chválí »křidu tříkrálovou«. Je prý užitečná těm, »jenž jí pobožně k napsání jmen sv. třech králův Kašpara, Melichara a Baltazara v příbytcích svých neb jinak užívají, skrze orodování hned jmenovaných králův...«

¹⁹⁾ Viz Obentrauta, Přír. kniha pro rycht., 1847, str. 16., 123., 189.

²⁰⁾ Svátek sv. Tří králů dostal se do Čech s náboženstvím křesťanským; považovali jsme tudíž za zbytečné, rozepisovati se o tom, že o původu tohoto svátku byl už za starých časů spor. Více o tom Duranti Rationale, lib. VI., vyd. 1481 (v univ. knih. pr. 40 C 16), I. 114a; Hospin, De origine fest. Christian., I. 33a—36a; Pfannenschmid, Weihwasser, 130, 132, 209 až 212; Mannhardt, Antike Wald- u. Feldkulte, 185, 186.

²¹⁾ Budiž tu učiněna zmínka o zvyku choditi s »klibnou«. Jungmann ve Slovníku s. v. zapsal: »Klibna, maskara, přišera slonů podobná, s nížto ten den před třemi králi chodí; postaví se jedna osoba zrovna, majíc v ústech něco podlouhlého, co by zuby a nos představilo, druhá osoba se za první sehne, hlavu svou za její záda kladouc, a vše se jakousi plachtou přikryje. Choditi klibnou. Us. Petrovic. v Ber.« Jungmann odkazuje na srovnanou se slovem »Klibna, jméno bohyně neb modly, kteréž Tetka sloužila« dle Hájka. — Zmiňuji se o klibně proto, že jinde jsem o ní nikdež nečetl, ani u Hanuše, ani u Krolmusa, ale dobře se pamatuji, že za mého dětství v rodné vesnici (v Táborsku) chodívala chasa s »klibnou«, od Jungmanna popsanou. Pokud jsem se ptal těch, kdo si všimají prastarých zvyků, neví o chození takovém nikdo. Zapisuji tedy ten zvyk, aby se nadobro neztratil.

Masopust.

☉ starodávném zvyku slaviti bujnými, v podstatě vždy a všude stejnými radovánkami čas masopustní, to jest čas od svátku Tří králů do popeleční středy, zvláště neděli zvanou Quinquagesima neb Esto mihi a dva dni následující — o zvyku tom svědectví podávají nejen hojné zprávy starodávné, nýbrž potvrzuje také pravdivost svědectví těchto národních podání, dle něhož obyčejně masopustní posud v lidu se udržují.

O původu masopustních zvyků mnoho již hádali a hádají. Celkem jest roztřídití různá mínění na dvě skupiny: buď prý masopust vznikl na půdě pohanské, nebo na půdě křesťanské. Na půdě pohanské mohl zase vypučeti z náboženských slavností římských a řeckých, Luperkalií, Bachanalií a pod., nebo se hlásí původem svým k národnímu, domácímu náboženství.¹⁾

¹⁾ Napsány o masopustu celé knihy: Benj. Gastineau, *Le carnaval*, 1855. Téhož *Histoire de la folie humaine. Le carnaval ancien et moderne*, 1862. Ze starších zasluhuje zmínky kniha »Commentatio de personis vulgo larvis seu mascheris von der Carnavals-Lust« od Křištofa de Berger, 1723 (v univ. knih. pr., sign. 23 H 164). Tamtéž na str. 7. uvedena středověká literatura o masopustu, mezi jiným spisy: Lud. Arrivabene, *Mascaromastiga sive Instructiones laudabilis et Christiani carnavalis*... Zimmermann, *De Bacchanaliorum nomine, origine, progressu, placentis, larvis*... atd. Srv. též Hospinianus, *De origine fest. Christian.*, l. 45b—46b; Thes. Gronovii, VII. 172—219; Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555, 463, 464; Joh. Nicolai, *De ritu antiquo et hodierno Bacchanaliorum commentatio* (1679). — Z novějších pojednání zahrnuje se důkladná studie Bastianova, *Masken und Maskereien*, v *Zeitschr. für Völkerpsychologie*, XIV. 335—358. Z českých prací: Tyl vylíčil pěkně slavení masopustu v městě okolo polovice tohoto století v satyrické knížce »Kukátko postavené v hluku a tísni Pražského života«, v Praze 1844. Zvláštní otisk z Květu 1839; B. M. Kulda ve *Světozoru*, 1858 (Příl. ke Slov. Novinám), 19, »Končiny«; Liška ve *Květech*, 1869, 51 ad. »Karneval jinde a u nás«; F. Kovář ve *Světozoru*, 1884, 126, »Maškarádi«; F. V. Vykoukal, *Světozor*, 1885, 423 a d., »Ostatky masopustní«; náš článek »Český masopust« ve *Zlaté Praze*, 1887, 215 ad.

Že se masopust vyvinul ze slavností římských a řeckých, soudili již staří Čechové.²⁾ Veleoslavín připomíná,³⁾ že dne 17. března »Římané světivali svůj masopust pohanský, kterýž Liberalia a Bacchanalia jmenovali.« Podobně soudil Valecius⁴⁾ a Partlicius.⁵⁾ V týž rozum horlí v neděli masopustní na kazatelně Zámorský⁶⁾ proti »nešlechetným, ohavným a právě dábelským rozpustilostem, kteréž pohané těchto dnův ku poctivosti svému Bohu, ano raději ďáblu, Dionysiovi, jinak Bacchovi řečenému (od něhož tyto dnové Bacchanalia slovou) v larvách a zpotvořilých šatech páchatí obyčej měli, jakž toho všeho celá historická zpráva v knize české, jenž Masopust slove, se nachází.«

Zámorský míní zde knihu děkana ve Slaném, Vavřince Leandra Rvačovského,⁷⁾ v níž se dokazuje široce a dlouze na l. 4.—8. dle »historií pohanských«, že Římané »vairoční slavnost při konci února měsíce za tři dny slavili, kterouž nazvali Saturnalia... Od takových kratochvilí pohanských, chtějí tomu historikové, že by rozpustilost dnuov našich masopustních, kteréž my též Saturnalia jmenujeme, ku poctivosti Masopustovi je slavice. původ a počátek svůj vzala...« Líčí dále »ohavné mrzutosti« Bacchanalií, o nichž »pobožný bez

²⁾ Srv. Simon Cyrenaeus, cruciger domini nostri Jesu Christi, carmine descriptus Mathaeo Collino Gurimeno, Wittembergae, 1541 (v univ. knih. pr., 53C7) na l. C2. Ode de feriis Bacchanalibus scripta ad nobilem virum D. Joannem Hodieiovium ab Hodieiova...:

»Turpius multo colimus dies hos,
quam sui quondam coluere Fauni
urbis intra moenia Martialis
sacra Luperci.« —

Křišť. M. Bohdanecký v »Historii neb letospisu Tita Livia«, překládá »Lupercal: Masopust neb bláznový dny«, Ant. Truhlář v ČČMus. 1886, 79.

³⁾ Kal. Hist., str. 154.

⁴⁾ Sim. Valecius, Kázání krátká a prostá o napravení živ. křesť., 1614, list L 6. Masopust dostal prý se od Římanův k národům jiným, »od kteréhož my nechceme upustiti, jako by v něm co dobrého bylo.«

⁵⁾ Kal. každ. hosp., 1617, str. 130, 131.

⁶⁾ Postilla, 1590, 216.

⁷⁾ »Masopust. Kniha o uvedení v pravou a Bohu milou pobožnost' skrz kratochvilné o dvanácti synech Masopustových, patriarších pekelních, rozjímání, spasitelná naučení dávající, proč se jejich tovaryšství všickni varovati mají, nyní nově vydaná od kněze Vavřince Leandra Rvačovského z Roudnice, děkana v městě Slaném«, 1580 (v univ. knih. pr., sign. 54 B 109). — Tím, že se soudí na konec Masopust čili Karneval z Koblíhovic s nedělí Quadragesimou, byli jsme upozorněni na starou knihu italskou patrně téhož obsahu, uvedenou v Grasse, Trésor de livres rares, II. 50: »Carneval. Tragicomedia de Squadrante Carneval et di Madonna Quaresma, Brescia, per Giac. Turlino.« Bližšího o tom pověděti neumíme, nemajíce knihy italské poruce. Jen ukazujeme ke srovnání s Rvačovského Masopustem, snad nahodilé, či jinak vysvětlitelné?!

srdečného zděšení čísti nemůže,« a končí: »Toť, hleďte, utěšený původ pohanských Bacchanalií, kteréž již mezi slavnosti křesťanské přijaté jsou; nebo my také dny naše masopustní tak jmenujeme, kteréž pohané ku poctivosti Bachově slavili.«

O původu masopustní veselosti zarámoval si Dačický v »Prostopravdě.«⁸⁾ Masopust prý je věc pohanská.

»Vloudila se do křesťanstva
skrze Antikrista zlého,
bezbožné nálezky jeho...«

Hrozná, přehrozná je pokuta bezbožných masopustníkův od satana :

»Neb on masopust vymyslíl,
papež jej v kalendář vplestil,
tím církev křesťanskou zlehčil.« —

Napověděli jsme, jak někteří se snaží vysvětlovati masopust jako slavnost vzniklou z domácích obřadů pohanských. Tak dle Grimma pokládá Reinsberg-Düringsfeld⁹⁾ masopustní radovánky za zbytek slavnosti ku počtě Holdy a Donara.

Podobný pokus učiněn u nás. Hanuš v Báj. kal. (78-82) obvyklým svým způsobem dokazuje mythologický význam slovanského masopustu. »Bylo by prý velmi povrchné, bráti masopust za pouhé radovánky, jako středověká snad bacchanalia. Jako bacchanalia původně byla mysteria, světivše Baccha co božiče, Dionysa, mladé slunce, jenž přemožen na čas zimou, přece vítězoslavně z pout jejích se vybírá, tak byly i masopustné hody nádhernými obřady, t. j. byly jarné svátky. Jsouť toho až podnes ještě stopy patrný. Tak vodívají na př. v Čechách o masopustných dnech při hudbě a zpěvu mládenci a panny symbolizimy v podobě muže hrachovinou a povříslý otočeného, jemuž medvěd říkají. Byl to původně Perun zimný či čer noboh, jemuž hrách byl zasvěcen... K večeru scházívali se v hospodě, kde při tanci co možná nejvýše vyskakují, napodobující tím povýšení běhu slunečního na jaře.«¹⁰⁾

Dle Grimmova výkladu o Holdě vyslovuje Hanuš ještě jiné domnění¹¹⁾: »Holda či Perchta, bílá to paní, hajitelkyně pře-

⁸⁾ Rukopis zdejší knih. mus., sign. V. E 38, l. 42b. Srv. článek Dra. A. Rezka, Lumír, 1883, 107, 108.

⁹⁾ Festkalender, 61, 62. Srv. Menzel, Christliche Symbolik, 1854, l. 129.

¹⁰⁾ Srv. téhož »O svéc. výr. svátku., Koleda mor. nár. Jednoty, 1852, 162.

¹¹⁾ Kal. Báj., 67, 82.

diva... přichází prý o masopustě dohlížeti, zda vše dopředeno.«
Byl by tedy masopust svátek naší Bílé Paní.

Netroufáme si rozhodovati o mythologickém významu slovan-
ského masopustu. Vydávali bychom se tím jen na kluzkou cestu,
do říše neznámé, plné nevysvětlitelných záhad, kdež sice možná do-
dělati se výsledků a úsudků důmyslných, ale přece jen málo spoleh-
livých a jen strojených... Výklady Hanušovými se chatrnická mytho-
logie česká málo vysvětlila, spíše ještě více zamotala. Podobně tomu
s jeho výkladem o masopustu. Staví-li Hanuš výklad svůj na tom,
že chodívají s mužem ovinutým hrachovinami, Perunovi prý zasvě-
cenými, je podklad takový sypký a nejistý. Hrachoviny masopust-
ního medvěda vysvětlili bychom způsobem přirozeným, nehledaným.
Staří se o masopustě odívali kůžemi zvířecími. Tak se také v Če-
chách přestrojovali. Nadělali sobě »sukniček kožených, chlupatých,
vičích, m e d v ě d í ch, beraních, kozích, psích«,¹²⁾ jak poznáme při
popisu staročeských maškar. Později však nemajíce pohotově s do-
statek koží zvířecích, nápodobí kosmatou srstí zvířecí kučeravými,
trásnatými hrachovinami, o nichž ve starších zprávách (pokud jsme
četli) ani potuchy není, ač jinak dosavadní jiné zvyky masopustní
velice se podobají starým. Snažili jsme se dopátrati nějaké analogie
u Slovanů jiných, ale marně. Poláci také se přestrojují o masopustu.
A tu prý podnes¹³⁾ »kožuch baraní sluży równie temu, co wilka,
nie d z w i e d z i a lub lisa ma udawać, jak i temu, kto prawdziwą
owcę lub kozę.«... Opět o hrachovinách Perunových ani zmínky!

Nepopíráme možnosti, že masopust souvisí s některým pohan-
ským svátkem domácím, ale najisto něco takového tvrditi není
možná, i kdyby si fantasie badatelova vykouznila, co by chtěla,
vtipných snad dohadů.¹⁴⁾

Druhé domnění, že masopust vznikl až na půdě křesťanské,
opírá své tvrzení důvodem, že křesťané jaksí na posilněnou před
nastávajícím dlouhým postem naposledy ještě od neděle masopustní
do popeleční středy hodovali, tancovali, žertovali, aby se dosyta
před neveselým postem vybouřili.¹⁵⁾

¹²⁾ Rvačovský, Masopust, I. J3.

¹³⁾ Wójcicki, Zarysy domowe, III. 254, 255.

¹⁴⁾ Hanuš na př. soudí, že masopustní pečivo, koblihy, jsou »symbolem obrozeného
slunce, jež v té době znova zářivěji na nebi třpytiti se počíná.« Báj. kal. 82. Vhodně
pověděl F. V. Vykoukal ve Světozoru, 1885, str. 445: »Šišky, jimž totéž historické
právo náleží jako koblihám, byly by potom snad symbolem paprsků slunečních!«

¹⁵⁾ Meyer, Lexikon, VI. 597.

Obě rozdílné domněnky o vzniku masopustu možná sloučiti v jedno. Podobá se pravdě, že sahá masopust do šerého věku pohanského. Zbytky pohanských obřadů se ujaly a semeno roztrousily po půdě křesťanské. Církev byla nucena všimati si takových a podobných přežitků pohanských a nemohouc jich načisto vyhladiti, podkládala jim aspoň představy, názory svoje, křesťanské, takorba štěpovala bujně letorostí jejich vlastními, ušlechtilými rouby... Dovolila tedy před čtyřicetidenním postem trochu bujného veselí masopustního.

Než ať se masopust vzal, kde se vzal — brzy podmanil si šmahem všecky, mladé, staré, světské stavy i duchovní. Ze základního kmene časem vyrostly hojně větve a z těch zase vypučely přechetné výrostky. Podíváme-li se do historie masopustu, kolik tu rozmanitých druhů, přimččených podnebí různých krajin a povaze lidu takého jakého! V zemích severních zkrotila a omezila poněkud zima a mráz bujnost rozjařených masopustníkův, ale za to pod lazuřovým nebem jižním není rozpustilé čtveračivosti veselého karnevalu ani míry, ani konce.

Přese všechny různé zákazy a houževnatý odpor církve i vlády světské za středověku ¹⁶⁾ vládně jednou za rok masopust podnes — a když krátkou vládu svou nastoupí, rozjaří se, zaskotačí si, zatančí starý, mladý dle zvyku, jaký se u národa jeho ode dávna ujal.

* * *

Nejstarší (pokud jsme čtli) zmínka o masopustu v Čechách zachována od Vlacha Henrica de Isernia.¹⁷⁾ Byl ve službách krále Přemysla II. (ve druhé polovici stol. XIII.). Ve svých listech líčí nevázanost bujných mravů tehdejších. V Praze zřídili si spolek na způsob dvoru císařského (*sacrum Veneris almae palatium*). Spolek ten měl svého císaře a jednotlivé členy dvoru císařského, muže i ženy, vesměs duchovního stavu. Pravidla spolková byla upravena dle řádů Ovidiových (iuxta formam canonum praedecessoris nostri

¹⁶⁾ V univ. knih. pr. pod sign. 35 F 99 chována kniha Fasnachtküchlin oder Warnungbüchlin, od Bernh. Herxheimera, vyd. 1593, kde skladatel hrdí slovy až příliš drastickými proti veselosti masopustní.

¹⁷⁾ Dr. Herm. Jireček v ČČMus. 1870, 147, 148. V listech Henrikových roztroušeny zajímavé kulturní droby, na př. v listě 138. dočítáme se, že měli v Praze tenkrát parní lázně, kde vodu lili na kamení, aby páru působily kameny rozžhavené, pak že se pot lil z těla, při čemž také pro větší lahodu sluhové metlami šlehali tělo. Při těch lázních byl i dovedný holič, jenž také kněžím do okolku přistříhoval vlasy.

Ovidii memoriae venerandae). Herm. Jireček soudí, že byl původcem tohoto čistého tovaryšstva Henricus de Isernia sám.

V jednom listě vyzývá »císar« řeholnice, »aby v poslední d n i m a s o p u s t n í, kteréž prý se přiblížily, oděly se po světsku, nalíčily se dostatečně a ve dne v noci po ulicích se sháněly a rozkošem se oddávaly.«

Svědectví toto o masopustu v Praze ve stol. XIII. pochází od cizince; potvrzuje však přece zcela bezpečně, že poslední tři dny masopustní rozprůdilo se mezi lidem bujné veselí. Že by onen spolek, zařízen po cizím mravu, či lépe řečeno nemravu, dle zachovaného listu v Čechách ponejprve slavil vesele masopust, není možná se domýšleti.

Nesnadno jest rozhodovati, kdy a odkud masopustní radovánky, přestrojování se a podobná veselí, jež jsou záhy po celé Evropě známa, v podstatě jsouce všude stejná, dostala se do vlasti naší. Naznačili jsme již nahoře, že snad splynuly přežitky domácích obřadů, slavností pohanských, s masopustem zasvěceným bohu Baccchovi, jenž z končin jižních dostal se od sousedstva k sousedstvu až také do Čech. Jest nám tedy přestati na staré zprávě Jindřicha de Isernia, dle níž ve stol. XIII. bylo v Praze masopustní veselí již s dostatek známo a oblíbeno. —

Důkladnější a původní zprávy o českém masopustu ve XIV. stol. dočtli jsme se u Štítného.¹⁸⁾ Z výčitek jeho vrstevníkům, že slaví masopust rozpustile, hříšně, dobereme se dosti zevrubného obrázku.

»Tento čas masopustní rozličné veselé jmievají lidé (117a) a svého bláznovstvie větší obyčej (tamtéž). Slavie hod tento masopustní v křivém zabylostvě (118a).«

Na masopust připravují si nové, drahé šaty, více než jim stačí jmění. »Často mezi mužem a mezi ženú vztrhne se nechut, ana chce nákladu snad většímu k svým tancóm a k svej chlípě, nežli stačiti mohú jich úroci (118a)« ... »Aj, múdrost-lij'« — ptá se mravokárce Štítný — »netolik k Bohu, ale k světu toliký náklad pro masopust učiniti a v židech snad vezmúc aneb zajdúc v těžké dluhy tak, ež snad déle budú hyzditi bláznovstvie jeho (119b).«

»Bláznové veselé ... v tento čas zlým obyčejem« (118) posedne »lid masopustní a vzteklého rozpušćenie« (117b). Slaví masopust

¹⁸⁾ Dle ruk. »Řeči nedělní a sváteční« (z r. 1393) v univ. knih. pr., sign. 17C15. Tamtéž (l. 113b—124b) řeči na masopustní neděli, pondělí a úterý.

»v obžerstvie, v smilnej žádosti« (117b). »V svej hrdosti bujejí a pesky mluviec a šeredně, jako plijí v tvář Bohu řeči protivnými« (118b). Libují si v šeredných řečech a libují si zvláště »v šeredných piesniech«... »Rozličně se přetvoříjí, až i děti neumějí-li více. Vztlukú u měděnice, slaviece hod masopustní, hod ďábelský, aneb baby z obláčejí se na ruby v blány« (120).

Při tom jedí posud oblíbené jídlo masopustní »koblíhy«¹⁹⁾ (121a) a pijí, až se přepijí. »Ktoj' ten, by asa koblížkem nesnědl více nežli jindy!« (118b).

»Mnozí blázni v svátky neb o masopustě propí, prohltie tak mnoho, že v dělné dny nebudú moci tolik s pravdú dobyti, i přičinie proto k svému dobrému řemeslu neb díelu nejedné lsti neb křivdy.«²⁰⁾ »...Hanbaj' mě dotknúti mnohé slepoty masopustnie, abych se ze zlosti lidským nezdál zpravovačem.« (119b).

Když se dosyta najedli a napili, pozpívali, také si zatancuj (118a). Tancuje kde kdo, ba také »vztancijí k tanci nepodobní« (120 b).

Bujné veselí masopustní láká každého a ne-li veselí samo, jistě masopustníci přivábí i člověka pobožného. Církev zpívá v mnohých kostelích o masopustě :

»Dnové všie marnosti již mýjejí
užiteční dnie přicházejí,
čas se blíží všech stfiezvých,
hledajme Boha čistotú srdce svých.«²¹⁾

¹⁹⁾ Slovo to se vyskytá v nejstarších slovnících českých, v Bohemáfi: »k o b l i h y« (Hanka, Zbírka sl., 33, 37) a u Rozkochaného: »k o b l i h y« vedle slova »š i š k y« (l. c., 90). Že to bylo jídlo masopustní, svědčí několik dokladů. Srv. Veleoslavín, Nomenclat., 452. Jgm. Sl. s. v. koblíh. Masopust (dle Rvačovského, l. c., 262) koupiv si erb, nazýván byl »Karnaval z K o b l i h o v i c.« — Anna z Rožmberka píše Joach. z Hradce (Arch. J. Hrad., 1555) »... ač nic jiného nevím, než to, že tě tak podle připsání tvého sem k nám každého dne bohdá tento masopust s koblíhy čekati budem.« Dle Partliciova Kal. hosp., 1617, 76 »k o b l i h y j í s t í« = svítiti masopust. V domácnostech staropražských našli jsme v kuchyni často nástroje, kolečka na koblíhy, na př. v ArchmPr., Kn. č. 1173, l. 178 (1590) »kružátka tří na koblíhy«, »instrumenta čtverá na koblíhy«; l. c., l. 332 (1595) »kružídlo mosazný na koblíhy«; Kn. č. 1174, l. 4 (1598) »kolečka na koblíhy« (v krámě železníkové); l. c., l. 130 (1601) též u železníka »osm kruhadel na koblíhy«; l. c., 175 (1605) »kruhadlo mosazný na koblíhy« atd. — »K o b l i ž n ý« znamenalo starým »rozkošný, rozkošník, rozmazánek«. Viz doklady v Jgm. Sl. s. v. — Také š i š k y byly jídlem masopustním. Dle Pam. knihy kost. Bernart. (1672) dostávala dvorská čeleď »o m a s o p u s t ě n a š i š k y.« Hejna, Paměti, str. 37. Bílovský v masopustním kázání ve sbírce Doctrina christ., 1721, 149. »... k o b l i h y i š i š k y, piva, vína dosti.«

²⁰⁾ Štítný, vyd. Erben, 55. Srv. rukop. univ. knih., l. c., l. 119b. »Jeden-li prohlí o masopustě z řemeslníkov více, nežli s pravdú móż dobyti; nejeden více sehlí, než požití móż břicho jeho.«

²¹⁾ Vyd. Erben, 171, 172.

Tak hlásá církev, ale masopustníci vábí zbožného od pobožnosti: »Nechajž svého náboženstvie; nebuď nevlíden! Buď s námi vesel, masopust chce své právo míti! Tak tento umlkne, ustydí se Bohem; raději bude masopustním člověkem slúti, nežli Božím« (119b, 120a).

Rozpustilých radováněk nenasytí se rozjařený lid ani v úterý masopustní. »V středu ještě dopoledne páší Boží nevoli« (120a). »O kteraké jest pak oslepenie lidské, ještě i ten den (na »popelec«) zabylstvo v bujnosti ploditi kteréžkoli, v kolbě, tancích, neb po ulicích a své chlipnosti neostati aspoň ten den.«²²⁾ Nedbají, že v kostelích církev napomíná, »aby lidé plakali na své hříechy a ponížili se, pomniec, ež jsú popel a v popel se obrátie.«²³⁾

Pozdě rozjímají teprv o marnostech světských bujností, pozdě honí bycha... »Bude některý těžké trpěti upomínání od rukojmí neb hospodáře, žej' ztravy jemu nezapltil« (119b). Mnohý pochodil ještě hůře při veselostech masopustních, nadobro se připraviv o zdraví. »O což jich sešlo bujných mládcův i mladíc, ješto bujiechu také na světě i masopusty svým veselím ozdobováchú a nemniece, by to jim tak skoro spadlo!« (123b).

Droby, sebrané z rozhorlených slov Štítného, celkem postačí, abychom si dovedli představití, jak se slavil za jeho doby masopust.

O tom, že slaven býval masopust v Čechách bujně, svědčí kromě Štítného, že sám král Václav IV., vyhovuje asi tehdejšímu zvyku, strojí skvělé hody masopustní a zve k nim panstvo i měšťany. »Léta 1398 král Václav na konec masopustu rozkázal učiniti slavné hodování a zval k sobě purgmistra a koňšely Starého i Nového měst Pražských, a některé z pánův, též i z rytířstva. Mnozí z nich obávali se za své životy, ale král snad na to nemyslí, ale po vykonání toho obědu smířil se s nimi přátelsky.«²⁴⁾

Když sám král kvasy masopustní strojí, domyslíme si, jak svěcení masopustu i mezi lidem rozšířeno bylo. Že král český pohostil o masopustě pány i měšťany, nestalo se tuto ponejprv a naposled.

Zmiňuje se o zvyku tom Pavel Židek ve Správozně,²⁵⁾ že prý králové činili hody »pánům a pannám o masopustě, aby lid

²²⁾ Vyd. Erben, 309.

²³⁾ l. c., 171, 172.

²⁴⁾ Hájek, na l. 360. Srv. Kapihorský, Historia klášt. Sedl., 1630, 35 a jinde často.

²⁵⁾ Rukop. univ. knih. pr., str. 36.

sa skrze krále potěšen a měšťané krále sobě jeho osobu v zalíbení a v milování vzali.«

Dokladů toho naskytlo se nám vedle uvedeného již několik. Král Albrecht při masopustních radovánkách s omladinou Vratislavskou tak se rozveselil, až si nohu zlámal. Léta 1439 »král Albrecht pobyv ve Vratislavi přes masopust, i strožil tu veselí s pannami a s paniemi mladými („ježto o tom veselí Vratislavěné umějí dobře praviti“ dodává písař).«²⁶⁾ Dle Palackého spadnul při tom se schodů a zlomiv si nohu, okulhavěl navždy.²⁷⁾

Jako král Václav, tak l. 1477 »v neděli masopustní král Vladislav český pozval k sobě do dvora svého v Starém Městě Pražském předních měšťanův pražských i s manželkami jich a tu s nimi ten druhý i třetí den v rozličných kratochvilech hodoval.«²⁸⁾ Po-někud šíře líčí tento masopustní hodokvas starý letopisec²⁹⁾: »Toho času (1477) král udělal hody a veselé veliké o masopustě, že měšťanů a měšťek pozval na ty hody. A tu tanec byl veliký, že i sám král tancoval s Chlupatú kramářkú a před ním Martin Nedorůště postavník držal.³⁰⁾ A proto byli se kněží zbourili, že králi Mahometa přezděli a to sú na kázáních provolávali, mužům jich ženy zhaněli, nazývajíce je neřádnými a lehkomyšlnými...«

Vrátíme-li se z masopustních hodokvasu, jež králové vystrojují pozvaným pánům a měšťanům, k českému masopustu ve stol. XV. vubec, poznáme, že se tu osvědčilo pořekadlo, »jak tancuje farář, tak po něm osádka,« jak vesele slaví král a páni masopust, tak po nich prostý lid se veselí a baví, až je to mravokárcům a kazatelům v oko trč.

Chelčický slovy trpkými touží v Postille³¹⁾ na »mnohá vzteklá

²⁶⁾ Letop. č., 114.

²⁷⁾ III. 2., str. 301.

²⁸⁾ Kal. Hist., str. 48.

²⁹⁾ Letop. č., 212, 213.

³⁰⁾ Bude tu nejspíše míněn oblíbený tenkrát v Čechách tanec pochodňový, jehož popis zachován v popisu cesty Lva z Rožmitála od Šaška z Meziboří. Paní a panny žádaly onoho v Kolíně při hostině, aby pořádal tanec po zvyku a mravu českém, a tu pan Lev ochotně za všeobecné pochvaly tancoval se svými druhy Čechy tanec pochodňový. »Convivium variis ludis et choreis celebrabatur. Interea matronae et puellae dominum adeunt atque episcopi nomine submisse orant, ut dominus episcopi gratia una cum comitibus choreas more patrio duceret. Domino adnuente choreasque ducere incipiente viginti quatuor iuvenes singuli integris armis circumdati facesque manu tenentes, praesultabant. Hos armatos alii viginti quatuor praeccebant, ibidem singuli faces manibus gerentes. Choreis peractis varia domino allata sunt ciborum et potionum munera. Vyd. 1844 (Bibl. d. liter. Vereins in Stuttgart. VII. str. 18, 19).

³¹⁾ Postilla, I. 71.

bláznovstvie, obžerstvie, smilstvie, opilstvie, marné veselé, nestydaté rozpuštění již za právo na masopust uvedené.« Lidé pobožní, »synové Boží nemají se masopusty zpravovati.« Duchovní prý provolávají jedny časy k hřešení a druhé ku pokání. Provolali hříšníkům »masopust, aby i s nimi v obžerstvie a v jiných ohavnostech jako pohanstvo bez studu trvali, a puost ku pokání.«

Nelichotivými slovy podobně hartusí na bezbožné masopustníky v Postille ³²⁾ mistr Hus, že prý »masopustníci pojedú k smilství, obžerství, k bláznovství a k své duše zahubení... O běda bláznivým masopustníkom, jenž zapomenúce dobrodĕnstvie tak velikého, i dadie se k marnostem, jimiž se posmievají svému otci!«

Každý mravokárce barví zjev, proti němuž horlí, trochu na černo, ale přece jen vždy v káravých slovech jeho uložena řádná špetka pravdy, kteréž nepřímou cestou možná se dobratí. Touží-li Štítný, Chelčický a Hus na masopustní bujné veselí, zbude nám z hojných výčitek jejich svědectví, že masopustní radovánky tehdejší byly pověstné, byly rozpustilé z míry moc.

Podstatou hlučných radovánek masopustních, k nimž druh druhá, přítel přítele a známého zvali a k sobě chodívali, byla muzika »pištcův a hudců,« tanec a zvláště — co už Štítný vyčítal svým vrstevníkům, že »se oblécejí na ruby v blány« — přestrojování se za maškary. V larvách, v ženském rouše proháněli se u veselém jáсотu po ulicích, škádlíce na potkanou kde koho. ³³⁾

S rozvláchnou svědomitostí osopil se na zlořády masopustní neznámý kněz kostela Týnského (kolem r. 1472) v kázání na neděli masopustní ³⁴⁾ a zachoval opět ve svých výčítkách ledaco na poznanou českého masopustu ve stol. XV.

»V těchto dnech masopustních netoliko mnozí duchovní lidé, tělesnými žádostmi jsúc přemoženi, služby Božie ukracují, ale nad to i řemeslníci svĕcští, opustiec diela svá a řemesla, v žádostech svých tělu a dáblu slúžie.« Tento svými rozkošemi uvodí o maso-

³²⁾ Vyd. Erben, II. 78.

³³⁾ Rukopis knih. ryt. Neuberka, Letop. č., I. 1096. »Léta 1493 v pondělí a v úterý masopustní ante kathedram Petri měšťané někteří z mladých nastrojili hru potvornú. Zdělavše larvy sobě a oblekše se v rúcha ženská, i chodili jako panny, i s karami potvornými jezdili, hofmistra Rúpovského vítajíce — neb byl přijel od krále (Vladislava z Uher) — a tu hofmistr řekl: »Sytý chléb — co neudělá!« Srv. Letop. č., str. 249.

³⁴⁾ Rukop. univ. knih. pr., sign. 7 H. 18, I. 35, 36. Srv. J. Truhlář, Listy filol., 1878; zde na str. 227—231 zpráva o témž rukopise.

pustě křesťany ve mnohá osidla. »Onoho uvodí k mluvení mrzkých a nepočestných slov a k zpívání rozličných píesní, k zapálení žádosti tělešných, onoho osidlává za stolem skrze obžerstvo v jedení a v pití . . . , onoho osidlává skrze slyšení, aby s srdečnou radostí poslúchal pištcuov a hudcuov, tubačuov, zpěvákuov a zpěvákyň, onoho osidlává skrze tance a neřády, hry a všeliké kratochvíle . . . Kto by všecka osidla ďábelská mohl vypravovati, jimiž chytrý ďábel tisíci femesly lidí tohoto času ve dne i v noci osidlává! . . . Aj toť v městech i ve vsech, na rynciech i na ulicích nic jiného nebývá slyšáno, než svárové a nepočestná veselé!« Volá prý ďábel: »Na mé sluchy hleďte, na pištce, na hudce . . . Nerodte tyto dny choditi ke mšem do kosteluov a na kázanie, ale jděte k tancuom, k frejuom a k roztrženému veselí, jakož otcové vaši v těchto dnech slúžili sú mi též i vy služte, . . . řkúce: že pro tě, pane ďable, unavíme se celý den a celú noc píesněmi neřádnými křičením, trápice se pro veliké opilstvo, kterou odplatu dáš nám za to, pane náš ďable?! . . . I kto nás od tebe panc ďable, tyto dny rozdělí, zdali hlad, jenž nám jest lehek pro tě trpěti, zdali zima neb nahota, zdali pot v tancích vylitý, čili bolest noh v úzkých a utáhlých třevicích, čili sípání a chrápání z přílišného výskání a neřádných píesní zpívání, čili ukrutné rány v kolbách učiněné, čili zlá pověst u milování cizích žen, čili potvornost u proměnění našich osob a tváří! Ba nížádnáť věc nás nerozdělí od tvé služby . . .«

Kromě známých masopustních radovánek, drasticky tu vylíčených, chceme všimnouti si narážky na »ukrutné rány v kolbách učiněné.« Toužil už Štítý na bujně zabylostvo masopustní v kolbě.³⁵⁾ Kazatel Týnský také se zmiňuje o kolbách masopustních, s nimiž se opět ve století XVI. setkáme. Radíme tedy kolby mezi masopustní zábavy staročeské, ovšem zábavy panské.³⁶⁾

* * *

O masopustě ve století XVI. poznáme málo novinek, za to však načrtaný již obrázek staročeského masopustu doplní se nám

³⁵⁾ Štítý, vyd. Erben, 309.

³⁶⁾ I. 1472 píše Jindřich Roubík purkrabí krumlovskému, aby mu zjednal glejt. S pány Rožmberskými byl na štíru, ale o masopustě chtěl zatím všeho zapomenouti a přijeti na kolbu. »I milý bratře! může-li to býti, mluv se panem s JMstí, ať JMt. ráčí mi bezpečný glejt dáti i těm dobrým lidem, kteří se mnú pojedú. A já chei kvám a ku panu JMstí přijeti a tu abychom veselí byli ten masopust a s ostrým honili a klálí; nebť jest i jinde bývalo v cizích zemích, žeť sú se nepřítelé sížděli a spolu veselí byli.« Dr. Rezek v Arch. Č. VIII., č. 522.

živými, sytými barvami do nejmenších detailů v pestrrou kresbu z domácího života našich předků.

Světíval se hlučný masopust, hlučnější a rozpustilejší než za doby naší. »V těchto dnech masopustních jsou lidé nad jiné časy rozpustileji živi. Pozorněji by snad poslouchali, kdyby se nětco o veselí, o tancích, o dobrém víně a o jiných kratochvílech světa tohoto rozprávělo,« než zbožné výklady kazatele Tom. Bavorovského...³⁷⁾ Nebude nám to s podivením, čteme-li, že si staří pochvalují, jak »masopust míti jednomu každému jest libé a rozkošné.«³⁸⁾

Přátelé sjíždějí se na »dobrou vůli« k příbuzným a známým, aby se pobavili hodokvasem,³⁹⁾ pitkami, zpěvem, hudbou a tancem.⁴⁰⁾

³⁷⁾ Postilla, vyd. 1557, I. 636.

³⁸⁾ Trojan Nigell z Oskofína, Život poctivý, 1596, 173.

³⁹⁾ Z jídel masopustních stále se připomínají koblihy, jak již pověděno nahofe. V kuchařské knize, vyd. od J. Kantora (na sklonku stol. XVI.), I. F. 6, 7 dočtli jsme se o jiném masopustním pokrmu. Podán tu návod, jak připravit »ptáky k zadušenině, aby byli jako bez kostí pro masopust. Ptáky připrav je, jako by je měl péci a místo rožnu rozváleje těsto chlebové široce, vklad je do toho těsta a udělej jako pecník, at žádný pták nevyhlédá a když se upeče chléb, vyjmi je z chleba a vklad je do litého vocta za dvě za tři neděle; a když chceš, vybera je z vocta, dělej na ně jichu co na zadušeninu.« — Arch. J. Hrad., sign. 6 Bβ, 1589. Adam z Hradce píše svému příteli: »Podle předešlého poručení mého zvěřiny co tak míti budeš pernatý i jiný k tomuto masopustu, tak abych to zde konečně v sobotu míti mohl, mi sem odešli.« — Dle jmén advokátů pana Karnavala z Koblihovic soudíme, že mezi masopustními jídlý bývala zvěřina, »paštěky«, svítek a marcipán. Srv. Rvačovský, Masopust, I. 256. »Vildpret z Grinvaldu, Marcipán z Cukrperku, Svítek z Putrsfeldu, Paštěta z Dykštejna.« Masopustní marcipán zná také Potv. drak apokal., 236, Srv. polskou píseň z doby Zikmunda Augusta (Wójcicki, Zar. dom., IV. 162—164.):

»Mięsopusty zapusty,
niechce panstwo kapusty,
wolą, sarny, jelenie,
i zubrowe pieczenie...

Jedły by (panny) i kielbasy
w te mięsopustne czasy,
i pod wieczór marcypan,
by go im dał jaki pan...

⁴⁰⁾ Arch. Třeboň. (Fam. Pernštejn.) Jan z Pernštýna píše Pútovi z Ludanic: »Té jsem naděje byl, že s námi masopusth vokvasíte.« — Březan, Život Viléma Rožmb., str. 53 (r. 1552): »Toho roku na konec masopustu JMst pan vladař, mnoho pánů stavu rytířského sobě blíž přisedicích jakožto sousedů na masopust pozval, s nimi masopust vesele kvasiti a je k sobě přátelskou službou volně nakloniti ráčil.« I. c., str. 48, 49 (r. 1552): »Před sv. Matějem pán mladý JMst příjev na Krumlov, chtěv s radostí a veselím masopust, poněvadž mu pán Bůh ráčil šťastně domů pomoci navrátiti se, a že se s svou paní matkou, panem bratrem a pannami sestrami v dobrém zdraví shledal, kvasiti, ráčil písaře německého Mikoláše Witticha do Lince s vozem a se čtyřmi koňmi pro městské pozounáfe neb muzikanty odeslati, aby na Krumlov přijedouce, JMsti poslouzili. Než purkmistr, rychtář a radda města Lince by to učinili a pánu takovou muziku odpustili, ale tím se vymlouvali, že krále Maximiliana v brzkých dnech očekávají a protož že velmi nepřipadně pán ráčí o ně státi a že nevědí, kterak bez své nějaké hanby je odeslati... Nicméně pán ráčil muziku v Čechách, při kteréž dosti vesel se panem Joachimem z Hradce, paní manželkou jeho i jinými pány a přátely pobýti ráčil, sobě najiti a tady pánu přičína dána, že sobě do domu všelijakú muziku, nelitovav nákladu, nechtěv se jiných prositi, zjednati ráčil.« — Srv. I. c. str. 50, kdež jede pan Vilém r. 1554 na masopust do Pasova. I. c., str. 120 (1557) »Mezitím paní máteř Rosen-

Mezi panskými masopustními zábavami byla stále ještě na předním místě kolba aneb příbuzná s ní jiná kratochvíle rytířská, známé tenkrátě honění ke kroužku. Souhlasně s jinými doklady⁴¹⁾ potvrzuje to žák, volaje před začátkem divadelní hry o masopustě ku posluchačům:⁴²⁾

„Vím, že ráčíte znáti,
co chce masopust konati,
v němž kratochvil v zdvořilosti
děje se lidem k libosti.
Panstvo turnaje provodí,
muži silní kolby svodí . . . .“

Páni hleděli si kratochvilí o masopustě a zatím se měli na dle jejich rozkazu poddání s ouředníky, písaři a šafáři panskými vyrovnávati. Kniha »Hospodář«⁴³⁾ radí tak pánům (na str. 155, 156): »Při času masopustním, poněvadž tehdy lidé jako nejmén na práci mívají, rozkaž, ať se sejdou ke dni určitému, k které rychtě celé právo náleží, pustě o dvě aneb tři neděle před tím hlas, že soud držán bude . . . A když na ten den uložený všickni k tomu náležející pohromadě, přijeda úředník mezi ně, rozkaž všechněm dvanácti konšelům do lavic sednouti a písaři poruč, ať soud zahájí a všichni ať poslouchají, zanechajíce rozprávek.«

Že podobný soud podaných o masopustě opravdu existoval,

berská . . . ve čtvrtek po sv. Valentinu s panem Petrem Vokem a šlechtičnou pannou Evou jeti ráčila na masopust na Zvíkov; pak odtud se panem Henrichem z Švamberka a manželkou jeho na Tejn Horšov k nejvyššímu purkrabí Pražskému, kdež s svými milými přátely nejedněmi se shledavši, s veselím masopust okvasili.« Březan, Život Petra Voka, str. 92 (r. 1582). Dne 25. února, »totižto v neděli masopustní spolu s panem bratrem svým Petrem Vokem a paní manželkou jeho i hrabětem z Kasoldu a paní Evou z Rožmberka, ženou jeho, na Krumlově masopust okvasili.« — Č. Č. Mus. 1858, str. 364, 365 dle »Paměti Třeboňských«. »Pan Petr Vok veselý. O masopustě, aneb sice jindy, když se pánu zlíbilo, pozval se k některému sousedu do města Třeboně a poručil, kteří měšťané s manželkami a dcerami mají k tomu přijíti. Tu dal z zámku jídla, víno nositi a byl s nimi vesel. Časem muzika musela při tom býti a tancovalo se, čemuž se pán svou rozkoší díval a kdo co na pánu požádal, všecko obdržel. V náležitý čas přijeli zase s kareťou pro pána.«

⁴¹⁾ »Toho léta (1508) o masopustě Staroměstští dělali šranky na rynku proti domu Svátkovu ke cti panu kancléři; neb byl sobě najal dům u něho a u doktora Víta druhý; a prolomili dvěce hned z jednoho do druhého a pak v masopustní poslední dni bývaly kolby.« Letopis. staroč., str. 285. Srv. zprávu o kolbě dne 18. ledna r. 1523 ve šrancích na náměstí staroměstském, vystrojené od krále Ludvíka v Bartoš. kron., vyd. Erben, 1878, str. 17; Letop. staroč., str. 454; Veleslavín, Kal. Histor., str. 32, 33 a j. č. — O masopustní kolbě r. 1527 ve Vladislavském sále, které se účastní sám král Ferdinand, podává zprávu Herold, Mal. cesty po Praze, II. 244.

⁴²⁾ Jireček, Staroč. div. hry, str. 231, 232.

⁴³⁾ Spis Brtvínův a Černobýlův, vyd. Veleslavín 1587; str. 155—160 o soudě poddaných.

svědčí kromě jiných rektor Bacháček (1599) v listu J. Vodičkovi, primatorovi Hradce Králové, pravě: »...⁴⁴⁾ A za jiné nemám, než že těchto dnův masopustních soudy při poddaných VMsti vykonávati ráčíte.«

Takové soudy nedály se ovšem stále. Měl pochvíli o masopustě i prostý lid, a dopřával si tudíž také zábavy.

Prokurator pana »Karnavala z Koblíhovic« (v Masopustě Rvačovského⁴⁵⁾ vyčítá před papežem na soudě v Římě mezi chvalitebnými vlastnostmi svého klienta zejména tu, že jeho přičiněním dějí se o masopustě pokolení lidskému potřebné svatby. Výrok ten se zakládá na zvyku tehdejší — a posud udržovaném — o masopustě strojiti svatby. Při nižších třídách lidu bylo to takoruka pravidlem,⁴⁶⁾ ač i měšťané⁴⁷⁾, šlechtici a vznešení páni⁴⁸⁾ řídili se tímž obyčejem. Lidu, jenž v zimě v letě, od svítání do klekání perně se lopotil jednak na robotě, jednak při vlastní své práci, zbývalo o masopustě nejvíce času za celý rok, aby si mohl pořizovati svou domácnost, svůj rodinný krb.

Václav Zelotýn z Krásné Hory⁴⁹⁾ poznamenává dle známého zvyku starých pranostikářů o masopustní neděli, pondělí a úterý, že jsou to šťastné dny, že s prospěchem vstupovati v ty dny do stavu manželského. Dokladů toho ze století XVI. a století dalších, že o masopustě byly svatby strojeny, byla by veliká síla . . .

⁴⁴⁾ Dvorský, Pam. o škol. č., str. 5.

⁴⁵⁾ l. c., l. 268.

⁴⁶⁾ Dvorský, Zuz. Černínova, 228 na zač. února r. 1650: »Měli jsme nahoře dvoje selské oddavky, jeden pár: Forejt od plesnivých klisen vzal si Žákovu dceru z Krtova; druhý pár: šafář Zárybnický vzal si vdovu jednu ze Křeče. Milotova se jmenuje. Tak trochu potancovali nahoře...« O jiných svatbách v masopustě tamtéž str. 18, 155, 229, 249 atd.

⁴⁷⁾ Dr. Rezek, Pam. Dač., II., 29: »Autor huius libri, Mikuláš Dačický z Hesnlova, pojal k manželství pannu Alžbětu dceru p. Jiřího Mládky, v ten outerej po neděli řeč. Devítník 20. dne měsíce ounora, o masopustě.« O svatbách v masopustě tamtéž I. 70, 78, 93, 236.; II. 4., 29, 32 atd.

⁴⁸⁾ Březan, Život Viléma, 58 (1554): »Na konec masopustu konal veselí svadební pan vladaf panně sestře své Alžbětě . . .« Srv. l. c., str. 141. — Březan, Život Petra Voka, 36 (1568): »1. Martii, jinak měsíce března, t. j. v pondělí po neděli masopustní bylo svadební veselí držáno na Hradci urozenému vladyce Mikulášovi Valterovi z Valteršperku . . .« l. c., 81 (1580). »14. februarii, jenž bylo v neděli masopustní, pan Petr Vok z Rožmberka veselí svatební dáti strojil na Bechyni a strojiti se ráčil, pojímaje sobě za manželku pannu Kateřinu šlechtičnu z Ludanic z markrabství Moravského. l. c., 186, 187 (1600): »Februarii 13 dne, v neděli masopustní urozený pán pan Heinrich Libštejnský z Kolovrat, JMCsti komorník, ženil se na Hradčanech v domu pana Voldřicha Felixa z Lobkovic, pojímav sobě dcerku jeho urození pannu pannu Alžbětu, šlechtičnu z Lobkovic.«

⁴⁹⁾ Kalendář hvězdářský, vyd. r. 1575.

Posud jsme mínili masopustem čas od Tří králů do popeleční středy. V užším slova smyslu nazývají se masopustem nynější »ostatky« t. j. masopustní neděle, pondělí a úterý, jež bývaly považovány za dny sváteční. Mravokárce vybízí aby, křesťané »vesele, avšak poctivě drželi masopust, svátek všech opilců«⁵⁰⁾

Tenkrát se veselili páni i prostý lid nejbujněji, kvasy, tance, pitky a kratochvíle konce neměly, ani míry.

Podstatou masopustních radovánek byl známý již nám zvyk přestrojovati se a oblačeti v bláznovské kukly, zvířecí podoby, strojití cizím původem zavánějící »mumraje«.

Dle Rvačovského »nadělají si sukniček kožených, chlupatých, vlčích, medvědích, vepřových, telecích, svinských, beraních, kozích, psích a tak se přetvoří« (l. c., l. J. 3); kdož nemají koží, obracejí na ruby chlupaté kožichy.⁵¹⁾ Muži v roucha ženská a zase ženy v roucha mužská se zoblácejí (l. J. 2), larvami dáblům podobní se činí (l. J. 4). Zčerní se a zmaží sazemi, kolomazí, smolou (l. J. 3.)⁵²⁾

Potom »běhají hůře než nerozumná zvířata po ryncích, po ulicích, po domích, křičí, blázní, lidí mámí, děti straší, ani psuom v koutě pokoje nedají« (l. c., l. J. 3)⁵³⁾

Podobá se, že nezbednosti, páchané při podobných průvodech masopustních, byly příliš bujné. Aspoň tomu nasvědčují zákazy vrchnosti světské, jež nakázala vedle zbožných horlitelů proti maskování, vyhrožujících ukrutnými tresty »masopustníkům«,⁵⁴⁾ aby

⁵⁰⁾ Potvorný drak apokal., 236.

⁵¹⁾ Historia o bratru Palečkovi, vyt. od Sixta Palmy, str. 6. »Některého času na zámku pražském kanovníci před krále Jiřího přišli v svých popelích kaptourých z kostela a mluvili o své potřeby s králem velmi poctivě a vážně. Tedy bratr Paleček jde mimo ty kanovníky k králi chytil za ty čapličky kaptourovy toho jednoho kanovníka, který od nich mluvil a trhl ním, řka: »Hora, hora, naši již kožichy na ruby obrátili a ještě masopust není . . . Jáť sem měl opravdu, že sou masopustní blázní, neb rádi o masopustě kožichy tak převracejí.«

⁵²⁾ V knize Rvačovského, l. c. na l. 62 jest obrázek staročeských maškár.

⁵³⁾ Srv. Havlík z Varvažova, O ctném chování, 1613, 52: »Jsou někteří lidé marné chvály žádostivi, kteříž v masopustě po domích a ulicích běhajíce, ačkoli tvář barvami ukrývají, však přes to rádi by byli, aby je všickni znali.« Popisy masopustních rozpustlostí staročeských s výkladem o pohanském původu masopustu viz v básních: Thom. Mitis, De abusu Bacchanaliorum, Farrago, I. 93, 94; Eiusdem de feriis Bacchanalibus, l. c. 94—96; M. Collini, Ode de feriis Bacchanalibus, l. c. 96—98; Laur. Sspan e Sspanov, Ode de Bacchanalibus, 98—102; Georg. Vabruschii, De feriis Bacchanalibus, l. c., 141—142.

⁵⁴⁾ Zámorský, Postilla, 224. »Pán Buoh v hněvu se rozpaluje a zázračnými pokutami při těch masopustních rozpustlostech postižené, mnohé ztrestává, čehož příklady hrozně v historiích poznamenané majíce, některé sobě k vejstraze připomeňme: Čteme, kterak leta Páně 1376 Lupold Starší, kníže rakouské v městě Bazilii s mnohými knížaty

každý, kdo o masopustě chce choditi v mumraji, opověděl se u purkmistra.⁵⁵⁾

Že bylo zákazu toho šetřeno, vysvítá z nehody, která se přihodila pověstnému dobrodruhu Bassompierrovi. Žil prý vesele v Praze o masopustě, chodě ze slavnosti a hostiny na hostinu. Chtěli také jeti městem v krásných šatech, maškarách. U radnice Staroměstské zatáhli strážníci všem osmi pánům, maskovaným, mezi nimiž byl Vchinsky, Harrach a Černín, ulici řetězem. Ruesswurm a Bassompierre jeli první. Strážníci jim řekli, že císař zapověděl choditi v maškarách po městě. Vymlouvali se, že nerozumějí po slovansku. Po krátkém odporu odvedli kromě Ruesswurma a Bassompierra všecky na radnici. Oba zmínění se bránili, utržili však při tom výprasku od strážníků.⁵⁶⁾

a pány pozvanými v rozličných turnajích a rozpustilých kratochvích na placu před kostelem masopust držel. V tom vznikla boufka hrozná, právě dopuštěním božským, nevěděli skůro odkud a skrze koho. V kteréžto boufce na tom placu několik panů, zvláště jejich služebníků zhytnulo a páni někteří velicí od chasy městské zbouřené do vězení vzati byli . . .« — Podobný příklad v Guariniově knize »Grewel der Verwüstung,« str. 136. Srv. tamtéž 784, 785. — Štelcar Želetavský, O církvi, I. E. 6: »Leta 1570 o masopustě v neděli v knížetství Vittemberském na zámku Oldenburku dvě hrabata, Eberhart z Hohnlav a Jiří z Tubinku připravivše se z kratochvíle s jinými dvěma pány do šatův z koudela a směly udělaných po žensku, šli v mumraj. I přišel mezi ně ďábel s prsy vypouklými v způsob takových šatův, jakž hrabata a páni měli, jemuž se divili, kde se mezi nimi vzal. V tom on zapálil na nich ty šaty a ztratil se pojednou . . . Bídě prý všichni uhořeli, zaslouživše toho, nebo zhřešili proti Bohu a jeho přikázání.« Tutéž historii uvádí Zámorský, I. c. Dle něho nezapálil šatův ďábel, stalo prý se to »skrze nerozšafnost služebníka, kterýž fakuli nesa, šaty na jednom zapálil.« Srv. Veleslavín, Kal. Histor. str. 39; Potv. drak apok., 166, 167. Podobný doklad u Luk. Pollia, Sedm. káz. o životu věčném, 1604, I. 128. Srv. Mat. Šteyer, Postilla ned., 1719, str. 156 ad; Klemm, Culturgesch., IX. 184. — Jiná výstražná historie téhož rozumu u Lomnického, Kniha o sedmi hrozných řetězích, 1606, I. m. 6. — Jak dopuštěním Božím o masopustě po Čechách i na Moravě pověť zle řádilo, viz obšírné popisy Štelcara Želetavského, Kniha duch., I. A 8, I. F. 3.

⁵⁵⁾ »Leta 1587 v sobotu po devítníku herolti císařští v svém apparátu a ozdobě, s trubači a s bubny jezdili po městech pražských, vyhlašující mandát císařský o povalečích a cizozemcích, kteříž služby při dvoře nemají, aby se ve dvou nedělich z Prahy vybrali a žádný zbrojně a v noci bez světla nechodil, ani v mumraji bez opovědi u purkmistra etc.« Veleslavín, Kal. Histor., 56. — L. 1553 píše kněz Jan opat Milevský pánu Joachimovi z Hradce (Arch. J. Hrad.): »Jestližebý kdo co z lidí všetečných, nepobožných, buďto vandrovných nebo domácích před sebe, zastírajíce se masopustními těmi dny rozpustilými, bráti chtěl, zvláště což by proti pánu Bohu i proti přikázání jeho bylo a ku pohoršení jiným, a mně se ta věc donesla, ouřadu oznámiti mám a oni z strany druhé všelikou pilnost svou i rychtář vynaložiti chtějí.«

⁵⁶⁾ Více o tom Mémoires de Bassompierre, vyd. 1666, str. 115—120. Srv. F. Mikovec, Herm. Ruesswurm, 1861, str. 17—19; Dr. A. Rezek, Russwurm a Belgiojoso, Květy 1880, 371. — Zajímavá jest zpráva Bassompierrova (I. c.), že slavili tenkrát (1604) místy v Čechách masopust dle kalendáře starého, dle než tam, kde nově upravený kalendář byl zaveden. Citujeme dle překladu Mikovcova (I. c.): »Nyní jest sice v městech Pražských již nový kalendář v obyčejí, ale na venku mezi husity se o něj nedbá, takže masopust, když v Praze ukončen, venku o deset dní dle trvá. Purkrabě

Z masopustních žertů a maskování vyvinuly se čtveračivé obřady, podnes známé, totiž pochovávaní Bacchusa na konec masopustu.

Narážka na obřady podobné zachována u Rvačovského. Tento popisuje drastickými slovy, jakou má podobu Bacchus, »pán ožralců« (l. 90, 91). Z jeho pověsti o Masopustovi vyznívá ohlas nějakých obřadů masopustních. Masopust dostane se před soud. Obě strany, Masopust i jeho soupeř, neděle Quadragesima, přibírají si advokáty žertovných jmen (Marcipán, Svítek, Paštéta, Suchánek z Chudobic, Stuchlík z Hladomře a pod.) — a tito s komickou vážností hájí svých svěřenců řečí, z níž vane řízná laškovnost a dosti neomalený vtip mluvy obecné. Konec konců jest, že Masopust umře a mluví se o jeho pohřbu . . . K tomu přidán žertovný obrázek, jak nesou máry, na nich kostky, karty, korbek a postavy s usměvavou tváří kolem veliké sklenice. Jaký taký soud nad Bacchusem, že byl hříšný, že natropil mnoho nešlechtností a pod., děje se podnes a podnes s obřady čtveračivými pochovávají Bacchusa.

Kromě této nepřímé nářky máme svědectví přímá, že staří Čechové mívali na konci masopustu »hru s Bacchusem«. ⁵⁷⁾

»Anno 1610 hrubě se maškarovali a užívali rekreací JMsti páni vyšší i nižší oficirové a služebníci o masopustě; do města v larvách chodili a kratochvíli provozovali, i fraucimor ze zámku do města v maškaře chodily, svou regraci měly. Mládenci a synkové městský také počestně v pěkném pořádku v larvách a v dlouhých dalamaních na rynek šli, an se na to JMst díval, a tu zasaďce se za stůl, masopusta soudili a naposledy jej se vším do kašny hodili«. ⁵⁸⁾

Našli jsme také několik zmínek starých i nových o tom, že

Karlšteinský pozval nás, Ruesswurina a mne se dvěma jinými pány Slavatou a Koloratem na masopust na Karlův Týn, kamž se množství paní a pánů očekávalo; ihned jeli jsme o našem popelci tam, posadivše se všichni čtyři, kteří jsme byli čtyři milovníci čtyř dcer purkraběte, na společný vůz. Mohu říci, že jsem v celém živobytí svém nepfežil deset dní příjemnějších a lépe žádných neužil než těchto. Byla to nepřetřená slavnost vždy, při tabuli nebo na bále, nebo při jiné lepší zábavě . . . Konečně když bylo po masopustě, vrátili jsme se do Prahy.« — Slova dobrodruha, jenž s jinými, sobě podobnými, rozkošně v Čechách žil a tyl, jsou charakteristická na poznanou tak zvaného »zlatého věku« země české!

⁵⁷⁾ Arch. J. Hrad. (VI.R, 1564): »Panu Adamovi na hru s Bacchusem poslána i kopa«.

⁵⁸⁾ L. Domečka z Paměti Třeboňských v Ohlasu od Nežárky, 1887, č. 11. Při této maškaře poranil se smrtelně bednářský tovaryš, upadnuv na zmrzlém kameni u kašny. Srv. Březan, Petr Vok, str. 219—220.

řezníci chodívali o masopustě »s koží«, provozovali masopustní hry a že při tom tancovali zvláštní tance.⁵⁹⁾

Masopust slavili v mumraji prostí i páni. Maškary panské vynikaly ovšem nádhernější úpravou.⁶⁰⁾

Popisu masopustního mumraje panského l. 1555 dočtli jsme se v listu Jana Staršího ze Švamberka panu Vilémovi z Rožmberka.⁶¹⁾ V Plzni byly pořádány za přítomnosti arciknížete Ferdinanda po tři dny rozmanité masopustní radovánky, kromě jiného také nádherně vystrojený mumraj. »V tom mumraji bylo osm osob. Jich čtyři byly připraveny co bohyně, majíce na tváři larvy a vlasy dlouhé žluté a na hlavě věnce zelené z pušpánu a sukně tykytové bílé a při nich rukávy z kůže žluté a nohavice též žluté a měly v pravé ruce střely bílé a v levé okrouhlé terče postříbřené; druhé čtyři měly na sobě z telecích koží čepice a v larvách, též u věncích pušpánových, a připraveny byly k vodním mužům nápodobny. Kabáty na sobě měli žluté, tak přistrojeni, co by nazí byli a pludrhozy z telecích koží chlupaté a na nohách punčochy zelené a svíce zelené v rukou nesli připravené, co by nochtlicht byl; když ji vystrčil rukou nahoru, vyšel z ní oheň. I šly jsou spolu bohyně po pravé straně

⁵⁹⁾ Arch. J. Hrad. (VIR, 1592): »V pondělí masopustní z poručení JMstí dáno řeznickým tovaryšům na spropití, kdy na kozy před JMstí házeli 30 gr.« l. c., r. 1629: »Dáno řezníkům, když s koží o masopustě chodili 1 kopa«. — Řičák, Děj. města Přeštic, 1864, str. 95. Konvent kláštera Kladrubského ve smlouvě s Přeštickými si určuje (r. 1734), aby řezníci i jindy, kdy se konventu zlíbí, provozovali před ním masopustní kratochvíle: »Kdyby někdy vrchnost pro vzácné hosty chtěla kratochvíle zříditi a k tomu řezníky dožádala, v té kůži, v níž o masopustě tanec provádívají, jsou povinni se do staviti a jak dlouho vrchnosti libo, za přípitek piva tuto kratochvíli provozovati.« O masopustních tancích řezníků Chebských viz Pröckl, Eger und Egerland, 1845, II. 47. Srv. Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, 57, 58. Jak strhují v městě Zvoleni řezníci tovaryši hlavu živé huse, na provaze mezi dvěma stromy uvázané, líčí Kollár, II. 68, 69. Srv. Harant, Cesta do sv. země, vyd. 1854, I. 36. »Také každého masopustu dají (v Benátkách) vola krmného, pěkně vypraveného, s věnci a rohy malovanými... na náměstí sv. Marka a tu dovolují, kdoby z samého řemesla řeznického a kovářského (pro památku skutku nějakého, od nich obci učiněného) tomu volu mečem jednou ranou hlavu stal, aby jej sobě také s darem od dukátův uloženým vzíti mohl.«

⁶⁰⁾ Dle účtu v Arch. J. Hrad. (VI. R, 1570) koupili k mumraji »tři dřevěný buzygán« 6 gr. (Buzdygán, buzygán — železná palice, palcát, Jgm. Sl.), »od malování těch buzygánů« 6 gr., malíři »od malování šesti párů botek a rukavic« 30 gr., »za 6 jirchových koží po 6 gr. na botky,« »za dva svazky stul« 2 gr. 4 den., »za 6 párů rukavic« 28 gr. 2 den., »za cvočky« 1 gr. 5 den., »za hřeben« 3 den., »za 2 slaměný kloboučky« 6 den., »dvěma ženám od udělení 48 loketh prýmů« 24 gr., »jedný ženě od přistěhování chvoje a co potřebí bylo« 4 1/2 gr., ... krejčímu »od udělení Šimkovi lokajovi kuklice i hazuku a zvonce« 15 gr., »jednomu stolaři z města od pomahání za tři dni« 9 gr., za 16 tabul »pozlátky« 1 kopa 4 gr., »jedný ženě za 2 tabule pozlátky« 8 gr., »za 4 lokte žlutého harasu« 40 gr. Náklad na tento masopustní mumraj, pořádaný ve středu před sv. Matějem, se vším všudy obnáší 4 kopy, 51 gr., 6 den.

⁶¹⁾ Březan, Život Viléma Rožmb., 90.

a vodní muži po levé a tancem vlaským šli. Když přišli před fraucimor, poklonili se. Potom šly samy čtyry bohyně a přinesly nevěstě munšanc. Podruhé šly k panně Lukšance, také munšanc přinesly... Potom šli ti čtyři muži vodní a přinesli panně Filipině munšanc — a ty čtyry bohyně stály. A když po munšanci bylo, šly s pannami k tanci. Potom vodní muži i bohyně samé vlaské tance tancovali. Potom když po tanci vlaském bylo, ti čtyři vodní muži šli přeč a ty čtyry bohyně tu zůstaly... A bohyně čtyry byly jsou — JMst arcikníže, pan Jaroslav Smiřický, pan Zajíc, pan Proskovský«.

* * *

Starí Čechové měli jako národové jiní⁶²⁾ divadelní hry masopustní, o jejichž původ a význam vůbec mnoho badatelé se hádali.⁶³⁾

Do Čech patrně dostaly se od sousedů, nejspíše od Němců. Pozastaví-li se novověký čtenář nad přihrblými vtipy a rozpustilou čtveračivostí masopustní hry staročeské, hned již uvedené, pro něž není možná podati veřejnosti hru tu úplnou, dlužno namítati, že vzory německé nejsou o nic lepší, ne-li horší, že bujná rozpustilost zábav masopustních byla tak dobře známa v Čechách, jako v Němcích a všude jinde.

Staročeskou »tragedii o masopustu« složil Dačický patrně po cizím vzoru a napsal ji sám do své »Prostopravdy« (l. 35 až 42)⁶⁴⁾.

Bacchus a družina jeho se těší, že nastává masopust. Tovarýšstvo rádo prý jej uhlídá, s radostí přivítá:

»Však na něj již rok čekáme,
velikou chuť k němu máme.«

⁶²⁾ »Mięsopust, Tragicomedia na dni mięsopustne«, 1622. Srv. Wójcicki, Zar. domowe, I. 213. — »Carneval. Tragicomedia de Squadrante Carneval et di Madonna Quaresma«. Srv. výše, pozn. 7. — Büsching, Fastnachtsspiele und Schwänke des Mittelalters, 1815, III. sešit. Srv. Keller, Fastnachtsspiele aus dem XV. Jht., 1858, v 46. svazku Bibliothek des liter. Vereins in Stuttgart. Srv. svaz. 28, 29, 30. (V univ. knih. pr., sign. 37 F 84).

⁶³⁾ Viz Hanuš, Osterspiele, str. 17; Kehrein, Dramat. Poesie d. Deutschen, 1840, I. 51.—53; More, Schauspiele des Mittelalters, 1846, II. 21., 129, 369—371 a j.; Gottsched, Nöth. Vorrath zur Gesch. d. deutschen dram. Dichtkunst, I. 52. a j. v. Srv. Dr. O. Henne am Rhy, Kulturgesch. d. deutschen Volkes, 1886, I. 329—331., II. 32, 33.

⁶⁴⁾ Byli jsme upozorněni na tuto »tragedii« článkem Dra. A. Rezka v Lumíru, 1883, 106—108. Název hry zní:

»Tragedie masopusta,
jenž se v světě páše zhusta,
tuto se vám vypisuje —
marnost' nad marností sluje,
mnohé lidi zavozuje.« —

Bacchus se honosí přátelstvím pana Masopusta, jest jeho blízký přítel.

»Námť jest se o to starati,
ve všem se mu povolovati,
s ním se obveselovati.«

»Pan ouředník« dodává, že musí Masopust míti blázny, bez těch žádné radovánky masopustní! »Paní Venus« by ráda měla veselou muziku:

»Těž bez muziky nebude,
kde se neskáče, nehude . . .«

špatný je masopustní kvas . . . Přijdou prý také panny, paní a mláďenci, že je všecky na masopust pozvala. Pan ouředník chce vše připraviti:

»Papež nám to osvobodil,
k tomu masopusta stvořil:
Jezte, tancujte a píte,
v půst se dosti natrápíte!«

Zatím přichází mezi masopustníky »pan opat«, »pan purgmi-
str«, »pan Povolil«, »pan Svoboda« a jiní občané. Také dlouho
očekávaný Masopust vstupuje a ohlašuje se chloubnou řečí:

»Já Masopust, všech bláznů pán,
dal jsem se najít volně k vám.
Nebuduť mezi vámi sám,
Bacchusa já také dobře znám.«

Bacchus i tovaryšstvo vítají vzácného pána a slibují, že se mu
stane vše po vůli. Bacchus jakožto »hajtman« rozjařených maso-
pustníků plní povinnosti svého velitelského úřadu:

»Kde pak jsou ti bubeníci,
trubači a varhaníci,
těž kejdači a pískači,
ať sedláci také skáčí.
Netřebať tu pobožnosti,
ani mravův, ani ctnosti.
Přijde-li pak který z nich sem,
vystrčte jej po hlavě ven . . .
Necht' pak kněží jak chtějí, lají,
však sami čistě bumbají,
sobě nezapovídají,
jiné pak vždycky kárají.«

Veselí počíná . . . Nejdříve se hoduje. Bacchus vyzývá bratra Masopusta, aby se posadil:

»Panny, paní vedle něho,
nespouštějte se již jeho.
Také vy, pane opate,
odložtež té kápě svatě.«

Po čpavé odpovědi světáckého opata vyzývá dále Bacchus pana purkmistra, aby se »bystře také zasadil a nechal práva na straně . . .« Je prý zde pan Svoboda a práva tedy netřeba dbáti Purkmistr: že o ně nestojí a raději se strojí hodovat.

»Pro mě vy veselí budte,
třebas i někoho stlučte!«

Pan Povolil ochotně svoluje, to že teprva ještě všechno přijde, až později:

»I to můž' být — a nejprv vás;
jest k tomu ještě hojný čas.
Masopust jest také pro vás —
jakžž jest beze rvaní kvas!«

Přicházejí »páni dvořani« a s nimi »pěkné madony«. Paní Venuše se k nim důvěrně tulí. Přišel i Grobian a »jakž se posadil, dvě sklenice rozrazil.« Tropil nezbedné věci a připíjel, chlubil se, že »na žádného nic nedbá, když pana Troupa s sebou má«. Tento s hurtem přikvačí:

»Ho, ho, ho, ho, páni hosté,
kteříž pak koliv zde jste,
žeť já také býti musím,
s vámi masopust okvasím,
pan Grobian mne s sebou vzal..
že jsem blázen, k tomu se znám,
však pak jím nejsem v světě sám,
z vás také bláznův nadělám.«

Pobízí k tanci, aby »běhali od stěny k stěně, skákali.« . . . Pan opat by si také rád zatancoval; nedovede odolatí vábivým slovům volajícího šaška. Tento vybízí k tanci Havla, Janka, Johanku z Kaňku, Marjánku, Saličku, Alínu, Martu . . . Laškovnými slovy, nyníjšímu čtenáři až příliš ostrými, tepe pannu Kačku, Keruši, Lídu, tetku a jiné, proč se nedají do tance. Za veselého jásotu jdou do síně »mumraje« :

»Před nimi pěkně hudou . . .
Karty, kostky s sebou nesou, —
zakuklení čerti kdo jsou?
Jistě nátcí páni mladí.« — — —

Žárlivý »dvořan« pustil se do pračky s panem opatem, že mu přebírá jeho pannu. »Hospodář« chlácholí sápadící se na sebe . . . . Masopust se honem shání po »tejně své radě«, paní Svádovi. Nedomluvil — tu se blíží pan Sváda se Šarvátkou. Přitočí se hned ku panu Hynkovi a dráždí :

»Pohleď tamo, pane Hynku,
derou se na tvou Alinku.«

Zdeněk prý jí něco »přišeptává«, žertuje s ní,

»prvně se s ní divně točil,
dvakrát tě v tanci přeskočil...«

Ještě více rozněcuje vášeň Hynkovu »pan Hněv«. Hynek, jsa všecek rozloben, dal Zdeňkovi »baňku« a již vše tasí »kordy«. Ještě se k nim »příplíchlil« pan Mars, pan Nesmířil — rvačka pohotově. Jedni hájí Hynka, druzí odpírají se Zdeňkem . . . Také pan purkmistr, jenž »stál při Zdeňkovi«, utržil si několik slíbených ran. —

V takové vřavě zjeví se Satan a děkuje za tak hojný lov panu Masopustovi a Bacchusovi, panu Svádě, Marsovi a ostatním :

»Jakýž by to masopust byl,
kdybch já při tom nebyl,
a někoho nezabili, —
darmo by masopust strojili.«

Vyzývá pak Masopusta a jeho bujnou čeládku, aby se s ním vydali na cestu do Itálie, »na papežské posvícení«.

Hůře se děje s ubohými, kteří po rvačce v krčmě zůstali. Zjeví se jim Smrt a moudře jim řeční o účinech nemírného kvasu masopustního. Na konec přidán jaký taký epilog, kde »pokoj žaluje na Masopusta a jeho dvořany«, jak hrozně okvasili masopust a končí nábožným rozjímáním o pohanském původu bezbožného masopustu.

Mimoděk namane se otázka, byla-li komedie Dačického ve skutečnosti provozována, čili nic. Osoby (Bacchus, Venuše atd.) shodují se s osobami masopustních divadel německých, jimž se skladba Dačického vůbec podobá. O hráchr německých víme, že bývaly o masopustě provozovány; možná tedy, že česká »tragedie Masopusta« také byla sehraána před diváky. Vzpomeneme-li si tu, že Dačický byl milovníkem všech veselostí, často až z míry bujných⁶⁵⁾, že se sháněl se svými hejskovitými přáteli jen po kratochvích a

⁶⁵⁾ Viz o tom Pam. Dač., vyd. Dr. A. Rezek, I. str. XXXXV. ad.

čtveráctví, snadno se dobereme domněnky, že u Mědínek neb v jiné krčmě snad před rozjařenými soudruhy byla provozována Dačického »tragedie«, dle poměrů Kutnohorských upravená, lokalisovaná.

Jiný druh masopustních her byla divadla žakovská. Žáci totiž hrávali divadla kromě jiných příležitostí také o masopustě.

L. 1535 chtělo v Praze několik studentův a bakalářů hráti o masopustě Plautova »Chvastavého vojína« (Miles gloriosus). Poněvadž jim nebylo dopráno ku hře místa v koleji, prosili purkmistra Nového Města Jakuba Strnada, kterýž jim ochotně dovolil, aby hráli své divadlo v radní síni Novoměstské. Měli však z toho herci nemilé opletačky, jež jim nastrojili Staroměstští, škorpíce se s občany Novoměstskými. Bakalář Mokřý, jenž hrál v jmenovaném divadle hlavní úlohu, byl uvězněn.⁶⁶⁾

Později dovedli vyhověti Jesuité posavadnímu zvyku a strojívali ve své koleji o masopustě hry divadelní, lákající bohatou výpravou. L. 1560 dne 15. února hráli jejich svěřenci za obecné pochvaly na nádvoří Klementinském hru »O boji těla s duchem«.⁶⁷⁾

Jedna podobná hra masopustní, kterou studenti, po venkově jaksi kočující, provozovali a za to dary byli odměňováni, zachovala se ve sborníku⁶⁸⁾ jiných her žakovských, jenž byl snad příruční, pomocnou knihou žáků herců.

Že byla hra »Sedlský masopust« hrávána od žákův a o masopustě, svědčí prolog a epilog. V prologu se žák omlouval před začátkem hry:

»Vím, že ráčíte znáti,
co chce masopust konati,
v němž kratochvíl v zdvořilosti
děje se lidem k libosti . . .«

Z epilogu poznáváme, že hráli toto divadlo žáci, aby si něco vyžebřali:

»Děkujem milostem vašim,
že jste nezhrdali, našim
těm kunstuom se podívali.
Ten čas to chce, račte znáti,
aby každý kratochvíle
našel masopustní chvíle . . .«

⁶⁶⁾ J. Jireček, Staroč. div. hry, Předml. VII.

⁶⁷⁾ Více o tom Leo Blass (?), Das Theater und Drama in Böhmen bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, Prag, 1877, 26.

⁶⁸⁾ Viz článek J. Jirečka ve Světozoru, 1876, č. 4 ad. Týž vydal »Sedlský masopust« ve Staroč. div. hrách. str. 109—159. Tištěna byla skladba tato r. 1588 u Jirůka Dačického, v Praze. Jgm. Hist. lit. IV., 230.

Po té prosí žák za odpuštěnou, jestli »koho pod nos trefili,
a zároveň žádá, až zase za rok o masopustě přijdou, aby jim pří-
zeň svou posluchači věnovali: ⁶⁹⁾

»K nám, prosím, mějte své zření,
fedrujíce nás v štědrosti,
pro dokázání milosti,
již k umění literárnímu
vždycky máte svobodnému.
Již jdúc od vás, žehnáme vás,
bohdá se v rok shledáme zas.
Buoh rač nás všecky žehnati
a v šťastném zdraví zachovati.« ⁷⁰⁾

* * *

Masopustní radovánky trvaly až do »bláznové jinak
černé středy.« ⁷¹⁾

Často došlo při tom na rvačky a pračky. Seprali se. po-

⁶⁹⁾ Dle narážky v usnesení šepmistrů a rady v Kutné Hoře l. 1616 soudíme, že mívali žáci o masopustě nějaké obchůzky, koledy po domích: »Kdež se zase některé ne-
způsoby a toulky škodlivé žákovské, které předešle za jistými příčinami složeny a v ji-
ných dobře spravených školách také dokonce vyzdvíženy jsou, jako koledy oficiálské,
minucí malování, mutety, masopustní cantaty noční obnovují, že se již na konec
zapovídají a toliko mutety času jarního neb letního recreationis gratia propouštějí.«
Dvorský, Pam. o škol. č., 413. Míneho tu usnesení měst a obcí jiných, kde koledy,
obchůzky žákovské vůbec zrušeny a místo nich odváděny peníze, jmenované po času,
kdy byly dávány, jarmarkáles, dušičkáles, hromničkáles, sobotáles a — masopu-
stáles. Srv. Dvorský, l. c. 64—66.; Sedláček Aug., Čáslav, str. 167 (1596). Podobně
Tiray, Děj. Velké Byteše II. (1888), 168, 169. R. 1601 píše hejtman Soběhrd radě
městské: »Netrpte nefádův při masopustě; neboť školní žáci mají něčím lepším se
zaměstnávat, než bláznovství a všelijaké lotrovství provozovati. Chtěl bych, aby se
věci takové přetrhly a dobré, chvalitebné v městě se vzdělávaly.«

⁷⁰⁾ Dočtli jsme se v XVI. stol. o masopustě prý »židovském«. Viz Veleslavínův
Kal. Histor., 146., kdež mluveno o jeho původu. »A ten jest masopust židovský, v kte-
rýchžto dnech žtou židé v školách svých knihu Ester a kolikrátkoli jmenuje se Haman,
pěstmi a kladivy v lavice tlukou.« Obšírně jej líčí Martin Carchesius jinak Krauss
z Kraussenthalu v knize Flagellum Judaeorum t. j. Bič židovský, vyd. 1603, str. 174,
175. »Po vánocích (Channuca) svých mívají židé svátek, jemuž říkají Purim t. j. Los
To jest masopust jejich, při kterémž množství bláznovských ceremonií provozují. Celý
den před tím půst drží; potom bez míry pijí, žerou, kvasí a hodují (nebo žádný národ
není, aby tak hluché truňky dělal, jako židé), s ženami i s dětmi, starými i mladými,
což toho dne za velmi chvalitebný skutek mají.« —

⁷¹⁾ »A tak ten most od bláznové jinak černé středy, totiž první v postě,
počal se dělati . . .« Březan, Petr Vok: (1594), 152. Auban-Mirotický, Obvyčeje a práva
všech nár., l. Aa3b, zapsal zvláštní zvyk na popeleční středu. Nechceme tvrditi, že
je to zvyk staročeský: »Na den Popelce, jest divné, co se na mnohých místech
děje: panny kterékoli celý rok do tance chodily, od mládencův bývají shromážděny a
k pluhu místo koní zapřeheny souce, s pištákem, který na tom pluhu pískajíc sedí, do

hmoždili, sesekali, až i zabili.⁷²⁾ Nebude tudíž s podivením, že se dočítáme v Postillách kazatelů staročeských a jiných skladbách⁷³⁾ stesků a toužení na nezbednosti, páchané o masopustě.

O českém masopustě ve stol. XVII. nevíme nic nového.⁷⁴⁾ Setkáváme se stále s obyčejí, jak jsme je již vylíčili. Přátelé a

řeky nebo do jezera taženy bývají.« — Srv. Hospinian, De orig. fest. Christ., l. 47. (dle Tom. Naogeorga Regnum papisticum, 1559, lib. 4.):

»Est ubi se sociant iuvenes tibicine sumpto,
et famulas rapiunt ex aedibus atque ad aratrum
iungunt, quos scutica pellitque atque dirigit unus,
unus item stivam tenet, at tibicen aratri
considet in medio, ridendasque occinit odas.
Unus item sequitur sator, is vel spargit arenam,
vel fatuo cinerem gestu vultuque sereno.
Postquam luserunt ita per fora, perque plateas,
per rivum tandem ancillas et ducit aratrum
rector, et ad cœnam madidas vocat atque choreas.«

Nejistá narážka na český zvyk podobný jest u Krolmusa, II. 39. Mýlí se však Mannhardt s Grohmannem (Abergl. 143), považují-li Krolmusovo líčení téhož zvyku (II, 29) »v Rossii« (Rusku) za český zvyk »in Rosin«. — O zvyku tomto viz důkladnou stat' v Mannhardtově knize Baumkultus, 553—565.

⁷²⁾ Dačický v rukop. Prostopravdě l. 30—34, líče masopustní svádu v krčmě, končí:

»Tak páni vožralci kvasí,
takový mezi nimi šust —
a bylo právě v masopust.«

O soudním procesu, jenž vznikl z masopustní šarvátky l. 1599 v Kostelci nad Labem, viz Dvorský, Pam. o škol. č., 8. 9. O jiných masopustních rvačkách viz Pam. Dač., l. c., II. 25.; Arch. Pam. VIII., str. 413—414.; J. Svátek ve Zlaté Praze, 1887, str. 35 a j.

⁷³⁾ K uvedeným již výčtkám mravokárců staročeských přidáváme doklad z Postilly Šeb. Scipiona Plzenského, 1617, 186. »Kvasy strojíme, masopust držíme, tancův, skokův, hry hledíme a všelijaké rozpustilosti volnou a dlouhou uzdu pouštíme. Pán volá k pláči a k kvílení a k lysině a k pasu zíněnému a hle radost' všude, veselí! Jezme, píme, nebo zítra zemfeme!« — Více se toho v našem Masopustě nalezá, nežli v písmě Božím čte.« Zde je patrně narážka na knihu Rvačovského. — Srv. Jirí Dikastes, Postilla, vyd. 1612, str. 197, 199, 202, kde horleno proti masopustníkům, rozpustilým s Bacchusem, že »mravů pohanských následují« atd. — Lomnický, O sedmi fetězích, 1606, l. B2. »Datum v Ševětíně na gruntech VMsti (Viléma z Rožmberka) v neděli masopustní, v kteroužto lidé pobožní pamatující na zármutek svého spasitele pláči a bezbožní pak, prováděce masopust, dábli skutek, vesele skáčí« (L. P. 1586). —

⁷⁴⁾ Dlužno se na tomto místě zmíniti o pranostice, kterou uvádí Partlicius ve svém Kal. hospod., 1617, 70: »Svítl-li pěkně slunce o masopustě, bude pěkná pšenice a žito podzimní. A jiní praví: Jaký je masopustní outerý, taková bude veliká noc. Bude-li v outerý masopustní aneb v středu vítr aneb vichr, tehdy celý pást větrný bude.« Srv. Reinsberg-Düringsfeld, Festkal., dle Pranostiky selské, vyd. 1704. Srv. Grässe, Des deutschen Landmanns Praktika, Dresden, 1859, str. 6. — Mimo chodem vzpomínáme tu, mluvíce o masopustu ve stol. XVII., osudného masopustu v Chebu r. 1634, jenž skončil po veselém kvasu smrti Waldšteínovou. Viz vedle jiných Beckovského Poselkyně starých přib. č., vyd. Dr. A. Rezek, III. 212, 213. Srv. Rich. Wapler, Wallensteins letzte Tage, Leipzig, 1884, str. 65, 66.

známí chodí k sobě na masopustní hodokvasy.⁷⁵⁾ V poslední dny masopustní běhají maškary⁷⁶⁾ a jsou pořádány zábavy, tance a masopustní hry.⁷⁷⁾

Podobně tomu ve stol. XVIII. Když je »již masopust na ná-kloňku, bývá největší veselost mezi lidmi, . . . tu se hoduje, pije, drží muzika, tanec, maškara a všeliké rozpustilé comöedie.«⁷⁸⁾ Mezi jídly masopustními poznáváme známé již »koblíhy a šišky.«⁷⁹⁾ Po hostině a pitkách⁸⁰⁾ dávají se »vyšperkované« děvečky i »krásné slečenky« se svými »kalány«⁸¹⁾ do tance. Muzikanti jim zahudou »nejkunštovnější balet i, nejlíbeznější minu e, tance francouzské, špaňhelské a co já vím . . .«⁸²⁾

Mravokárci jako za starších časů stále touží na »larvy a masopustní mumraj«,⁸³⁾ na běhání a povykování maškar.⁸⁴⁾

Poznali jsme z dořadů již uvedených, že o masopustě bývaly obyčejně slaveny sňatky. Zvyk ten trvá ovšem i ve stol. XVIII. Pranostika rýmuje o tom:⁸⁵⁾

»Svatí milí tři králi
jsou hodní vši chvály;

⁷⁵⁾ Dvorský, Pam. žen., 368, 369. Týž, Zuzana Černínova, 250, 274.

⁷⁶⁾ Komenský, Janua ling., vyd. 1678, 199: »Masopúst Bacchovi, domnělému Bohu vína posvěcený, lidé potvorně přetváření (chodící v maskách) drží.«

⁷⁷⁾ Jer. Drexelia Křížová škola (přel. Joach. Lišovský), 1635, l. D8: »Tak se nyní děje právo jako masopustní komedie.« — Arch. J. Hrad. (VI. R, 1656): »Kejklřům masopustním, kteří na zámku hráli 10 fl. a studentům, kteří jim hráli, 1 fl. 30 kr.« l. c., Haussreg. 1669: »Denen 6 Geigern den letzten Faschingtag geschenkt 18 fl.«

⁷⁸⁾ Kelský, Conciones dominicales, 1735, 262.

⁷⁹⁾ Bílovský, Doctrina christ., 1721, 149.

⁸⁰⁾ Bílovský, l. c., 160. »Pijí až do večera, kořalkou každý hoří, pivem zapáchají.« — Fabricius, Mravná nauč., II. 73 (1763). »Čas masopustní mnohým bývá čas k bláznění, žraní a pití.«

⁸¹⁾ Viz Bílovský, l. c., 147, 148, 150, 164 a j. v.

⁸²⁾ l. c., 161, 163.

⁸³⁾ Viz Šteyer, Postilla ned., 1719, str. 156—158. — Bílovský, Doctrina christ., 154ad. Na str. 159: »O nešťastný masopuste! O nešťastní masopustníci!« atd. — Veselý, Káz., II. 191 (1730): »Všickni pak jsou v barvách a v masopustním mumraji.«

⁸⁴⁾ Fabricius, Mravná nauč., I. (1761) str. 49: Chasa řemeslnická o masopustě »tu něco poláme, tu něco pořeže, tu někoho na zem do sněhu povalí, tu někomu okna vytluče.« Na str. 51: »Rovně to já pravím zoufalým o masopustě oknatlukům: ‚Vy si takovým tlucením oken děláte kratochvil, komu se ale vytlukou, ten se tomu nesměje.‘ — Na str. 70, 71. »Když to mluvím, mnohý neb mnohá si myslí: ‚Dnes jest masopust; hodláme býti hodně veselí — a již doma v kuchyni hojněji se kouří.‘ Jiný praví: ‚Já jsem pozván dnes na hostinu, abych pomáhal ze sklenic troubiti.‘ Jiná praví: ‚Pro dnešní večer již jest ustanovený bál, přihotovená mumraj, hudba, zjednaná‘« a pod. — Seelisko, Vejkladové, 1794, 176, 177. »Konečně také přijdouc k masopustu, věděti máme, kterak obžerlivost, bláznění, rozpustilost i jiné povyky masopustní nikdy neschvaluje církev Boží.«

⁸⁵⁾ Selská pranostika, 1710.

dívky se radují jim,
 neb jsou jistý tím,
 masopustní chvíle se přiblížila,
 mnohá by ráda nevěstou byla;
 nemyslíť jináč učiniti,
 byť měla pro milého umříti.
 Příklad' potom sv. Pavel,
 hleď, anot' Jan nebo Havel
 svadbu mají a se žení,
 otec a máté po dcerách vění...«

Zajímavé jest, že páni tehdejší, strojíce nákladné masopustní mumraje, pořádali obyčejně »s e l s k o u s v a d b u«. Na »svadbě« takové. vystrojované na císařském dvoře ve Vídni, vidíme kromě ženicha, nevěsty, hospodáře, hospodyně a rozmanitých řemeslníkův a jiných osob také sedláky a selky francouzské, švýcarské, vlaské, švábské a pod. a také — českého a hanáckého sedláka a selku.⁸⁶⁾

Z masopustních veselostí, tanců a přestrojování vyvinuly se po cizím vzoru v polovici stol. XVIII. zvláštní zábavy masopustní, reduty. První v Čechách byla pořádána r. 1752 v pražském pivováře »u Kleplotu«. Byla to však reduta »výsadní«, které se směli účastniti původně jen šlechtici, úředníci, důstojníci a vznešení páni; teprve později staly se reduty přístupny i širšímu obecnstvu.⁸⁷⁾

* * *

Prostonárodní zvyky masopustní, pokud jsme je poznali u starých Čechů, trvají v podstatě podnes. Změny, jakých přirozeně maso-

⁸⁶⁾ Pošt. Nov., 1724, 12. února. Obšírně se líčí, kdo bude za co přestrojen. Císař že bude »hospodářem«, císařovna »hospodyní« ..., kdo bude družbou, družičkou, rychtářem a rychtářkou, správcem a správčovou, kuchařem, sklepníkem, židem, farářem, kantorem, muzikářem, kejklířem, ponocným atd. Českým sedlákem bude hrabě »z Kevenhyller« a českou selkou slečna »z Khuen«, hanáckým sedlákem hrabě »z Hamiltonu« a selkou slečna »z Kounic«. — Srv. Pošt. nov., 1724, č. 18. »Minulý outerý jakožto na poslední masopustní den při slavně panujícím císařském dvoře každoročně obyčejná veselost neb selská svadba... s velkou pompou držána byla... Posledně té velké císařské masopustní veselosti nákladná merenda a dlouho trvající bál konec učinil. Pofádek, kterak ti svadebníci po páru šli, tuto následuje... Český sedlák: kníže z Auersbergku. Selka: slečna hraběnka z Styrmu, dvorská dáma. — Hanatský sedlák: pan Karel hrabě z Harrachu. Selka: slečna hraběnka de Bagni, dvorská dáma.« Srv. Pošt. nov., 1725, č. 15. — O podobných slavnostech, jež patrně byly tenkrát u vznešenějších o masopustě obřady, na kurfiřtském dvoře v Mannheimě, přináší zprávu Pošt. nov. r. 1727, v č. 19. Mezi jinými maskami vypočítává zpráva celou řadu řemeslníků a řemeslic, lazebníka a lazebnici, ponocného, kováře, krejčího, rybáře, uhlíře, »dudáče a dudáčku«, »dtkalce a dtkalcovou« atd.

⁸⁷⁾ Více o tom Herold, Malebné cesty po Praze, I. 276—280.

pustní obyčeje doznávaly za různých dob, nesetřely s nich původního rázu. V městech omezily politické úřady masopustní veselosti, nebo jim daly aspoň jiný ráz, ale na venkově podnes chodívají »maškara-rádi« s Bacchusem, prohánějí se s jáсотem po vsi, vodívají medvěda s obráceným kožichem, neb ovinutého hrachovinami, strašívají děti, škádlí kde koho — a na konec odsoudí a pochovají s rozpustilým requiem »Bacchusa«, hastroše, vycpaného ze slámy. Dokladů toho všeho u starých Čechův uvedli jsme s dostatek. Zde jen poukazujeme ke shodě zvyků novočeských a zvyků starodávných. Masopustní zábavy pánů změnily se ovšem značně. Viděli jsme, že páni strojili o masopustě kolby a jiné zábavy, o kterých nebylo již ve století minulém při masopustních zábavách ani potuchy. Zábavy panské řídily se vůbec vlivem cizího mravu. Za to masopustní obyčeje a zábavy prostonárodní, ať již dávný původ jejich je takový či onaký, změn podobných nedoznaly. Národní tradice zachovala je s jinými obyčejí téměř neporušené až do dob nejnovejších.

Případný snad doklad pověděných slov vedle shodných obyčejů již vylíčených budiž toto: V Selské pranostice, otištěné r. 1710 dle skladby starší. mezi jiným čteme:

»Len a konopě pěkně se obrodí,
ženy skákat vejš budou, to staří praví,
v outerý ten právě masopustní...«

O témž zmiňuje se Erben⁸⁸⁾, »jak prý vysoko holka o masopustě skáče, tak vysoko bude mítí len«. V týž rozum prozpěvují na Slovensku v masopustním popěvku:

»Treba jaká stará baba, vyschlá jako trieska,
byť byla jako ropúch čierná, poskočí si dneska :
aby jej konope
nariastly vysoke«. Kollár, II. 69.

Mládež slovenská, chodíc o masopustě po domích »s rožněm«, na konci své písně si vyskočí se slovy:

»Hopsa, chlape, do povaly,
abyste vysoké konope mali.«⁸⁹⁾

* * *

⁸⁸⁾ Písně, 48.

⁸⁹⁾ Více o tom Kollár, II. 68, 69. — Srv. Panzer, Beiträge zur D. Mythol. II. 549—550; Mannhardt, Baumkultus, 510, 512, kdež jsou uvedeny do klady podobné víry lidové u Němců a Rusů při skákání přes ohně svatojanské.

Po veselém masopustě přichází půst. Neděle postní mají ode dávna u Čechů svoje zvláštní jména, jež připomínají, odkud, proč neděle ta či ona tak pojmenována; napovídají, jaké obyčeje má lid téhož času. Tak slove první neděle postní (Invocabit) »neděle černá«, prý odtud, že na neděli tuto odívaly se hlavně ženy v šaty barvy černé za příčinou nastávajícího postu.⁹⁰⁾ Druhá neděle postní (Reminiscere) nazvána »neděle pražná«, poněvadž jídali staří postní pokrmy, nejvíce pučálku a pražmo. O pučálce, hráchu zvláštním způsobem upraženém, bude pověděno při neděli smrtné. Pražmo — dle Kuldy⁹¹⁾ — »jsou vůbec zrna obilná, nebo klasové upražení a vymnutí než úplně dozrají; také zrní všelikého druhu v troubě upražené, kteréž pak v ruční stoupece na drobno se roztírá a za potravu slouží.« Tedy odtud, že naši předkové strojili sobě postní jídla, pučálku, pražmo a polévku z něho, »praženku«, slove prý neděle tato — »pražná«.

⁹⁰⁾ Kulda, Církevní rok, 1880, II. 108, 109.

⁹¹⁾ Kulda, I. c., 189.

Neděle kýchavná.

Neděle třetí v postě (Oculi) slove u Čechů »kýchavná«. Chceme se zastaviti u neděle této pro pozoruhodný obyčej, od něhož prý má své jméno.

Tylor zařadil obyčej při kýchání mezi kulturní přežitky (survivals in culture) t. j. primitivní obyčej u národů vzdělaných, kteréž nevysvětlené, často beze všech rozumných důvodů, dochovávají se od pokolení ku pokolení pomocí podání a zvyku. Mezi takovéto přežitky patří také pozdravy při kýchání. Tylor sebral hodnou hrstku dokladů z různých zemí a různých dob¹⁾ a přesvědčí každého čtenáře, že pozdrav starých Římanů při kýchání a výklad Pliniův o něm, že stará věštba z kýchnutí Telemachova již v Odyssei a Aristotelův výrok, že kýchání od boha pochodí, shoduje se v podstatě s pozdravem židovským, křesťanským ve středověku i za našich časů, a moslemínským, s pozdravem dle víry takové jaké upraveným, — a zvyky tyto že podobají se podstatou svou blahé věštbě a naději uzdravení se u afrických Zulů, kýchne-li nemocný, podobají se složitým ceremoniím, jimiž na Guinei pozdravují kýchajícího velmože a jimiž se všelikými posuňky, vzýváním slunce, velebí svého náčelníka domorodci američtí.

Zvyky tyto vykládali již za starých časů všelijak: Mytholog z báje o Prometheovi, že první člověk, od něho ze země vyrobený, kýchnuv, dal tím znamení o svém životě; theologové a po nich

¹⁾ I. 97 ad. —

zbožní legendisté vykládali pozdrav při kýchání na odvrácenou prý morové nákazy, která zuřila tak, že kdo kýchnul, náhle zemřel. Tylor právem vidí v tomto nábožném výkladu, že pozdrav kýchajícímu je ochranou proti zhoubnému moru, příčinu, že se pozdrav ten udržel až po naše časy...

Pravého původu všech zvyků takových a podobných Tylor nevysvětlil; sebral pouze zajímavá fakta, urovnal v lad a řád na potvrzenou, že prastaré, historicky doložené zvyky ty vzájemně jsou příbuzny. Do pestrého kaleidoskopu sebraných od něho dokladů přidáváme shodné doklady staročeské.

Česká neděle »kýchavná« nazvána po kýchání. Zcela prostě vysvětluje²⁾ původ jména toho Ad. Voigt. V ten čas, kdy připadá »kejchavná« neděle, bývá sychravé počasí, lidé že se nastudí, dostanou rýmu a kýchají. Výklad nepodobá se pravdě. To by se mohla nazývat tak kterákoli neděle na podzim a jindy, kdy také se lidé snadno nastudí.

Dle tradice středověké vykládá Medlín (r. 1796) jméno »kejchavná« z toho, že »v Čechách v tu neděli uvedeno bylo, aby se kejchajícímu člověku řeklo: ‚Pozdrav pán Bůh‘, tak jakož v Římě v náhlém moru leta 590, kdežto člověk jak ústa zíváním otevřel aneb kejchl, náhlou smrtí umřel. Řehoř papež nařídil, aby se člověku kejchajícímu dalo pozdravení: ‚Pozdrav aneb pomoz pán Bůh!«³⁾

Tradice tato byla starým Čechům známa. Dobře-li soudíme, věštili z kýchání o šťastném či neblahém vyjití na cestu, jako národové jiní. Tak aspoň vyznívá napomenutí v rukopise Svatovítském⁴⁾ (stol. XIV.), dle latinského kázání upravené⁵⁾: »... A těch netoliko svatokrádežných, ale také posměšných kýchání znamenatí a zachovati nerodíte: ale kolikrát vám v kterékoli stranu bude potřebie chvátati, požehnejte se ve jméno Krista a věři u buoh neb modlitbu boží věrně řkúce, bezpečni z božie pomoci cestú děte.«

Dokladu tomuto ubírá poněkud víry, že není původem český. Přimlouvá se však ta okolnost, že by staročeský kazatel nehorlil

²⁾ Ueber den Kalender der Slaven, 1777, str. 110.

³⁾ Postilla, 1796, I. 203.

⁴⁾ Vyd. A. Patera, str. 324. Hojně doklady středověké věštby z kýchání viz v Simonis Maioli Dierum Canicularium tomí VII., 1642, II. 428.

⁵⁾ »Illas vero non solum sacrilegas, sed eciam ridiculas sternutationes considerare et observare nolite: sed quociens vobis in quacumque parte fuerit necessitas properandi, signate vos in nomine Christi, et symbolum, vel oracionem dominicam fideliter dicentes, securi de Dei adiutorio iter agite.« (l. c. 378, 379).

tolika slovy proti pověrečnému obyčejí, jehož by v Čechách nebylo — a lid by mu také nerozuměl.

Na konci stol. XVI. vykládá Štelcar Želetavský⁶⁾ známou již nám zvěst, že vypukl v Římě r. 80 veliký mor. »Jakž kdo kejchl, hned náhle umřítí musil. Lidé obávajíce se, aby z toho odkejchnutí nemřeli, vinšovali sobě ta slova (prý): ‚Pomáhejž pán Bůh‘ — aneb ‚Pozdrav tě pán Bůh.‘ A to pozdravování posavad trvá.«

Pozdrav při kýchání považovali staří za požadavek poctivého chování. Rýmuje o tom Jiřík Strejc v mravoučném skládání (1600)⁷⁾:

»Nahodí-liť se kejchnouti,
máš se na stranu nahnouti.
Také s zvukem nečiň toho,
radši pozdrž hlasu svého.
Kejchajícího pozdravuj
sám o to ne tak příliš stůj,
aby tě někdo nepřevzal,
že jsi pyšným, nevykládal.«

Zevrubněji navádí o sto let později Libertin ve spisku, jenž původně byl napsán francouzsky. Doklad ten má pro nás cenu tím větší, že se ho také Tylor (l. c., 101) dovolává ze spisu »Rules of Civility (r. 1685 z franc. přeloženého). Dle Libertina je kýchání znamením člověka zdravého, lékařů nepotřebujícího.⁸⁾ Mluví-li mladík s někým a tento kýchne, »nemá silným hlasem křičeti: ‚Pozdrav pán Bůh‘ — neb ‚Pán Bůh rač pozdravit,‘ ale jestli klobúk na hlavě má, má takový zponenáhla složití, slova již jmenovaná bez křiku, co by ten, který kejchl, slyšeti mohl, s ponížeností vyřici, obzvláště, jestli ta druhá osoba velké vážnosti je.«⁹⁾

⁶⁾ Kniha duch., I. c., I. D. 4. Srv. Koniáš, Cytara, 1746, 458. V Římě prý vypukl mor,

»takže lidé kejchajíce,
jiní náhle zívajíce
hynuli umírajíce« atd. —

Píseň tuto položil Koniáš na den sv. Marka, kdy bývá processí, ustanovené prý na památku odvrácení moru ve Vlaších, při němž kýchání a zívání bylo jisté znamení smrti. — Přidáme tu pověru slovenskou z minulého století o dni sv. Marka: »Abý se te zbroj nechytla. Vykopaj myší chvostník na sv. Marka a nos pri sobe a neveriž-li, přiváš na mačí chvost, strel a tak skusiš!« Sasinek v Arch. vyd. Maticí Slovenskou, II. I, str. 55.

⁷⁾ Jiřík Strejc (Vetterus), Mravové aneb nauč. potf., I. bz.

⁸⁾ Srv. Kolberg, Lud, XVII., (1884) 120, kdež uvedeny analogické zvyky polské při kýchání. — Mimochodem zapisujeme tu pověru novočeskou: »Čerta, byt' i sebe lépe přestrojeného snadno poznati dle toho, že mu pohled na kříž způsobí náramné kýchání.« J. V. Houška, ČČMus. 1857, III. 59.

⁹⁾ De educat. iuvent., vyd. 1715, I. č. 8.

Byla tedy již tenkrát o pozdravu při kýchání různá mínění a jsou různá podnes. U nás pozdravuje lid dosud po staročesku kýchajícího. Podnes je kýchání věštbou ¹⁰⁾, zvláště v neděli »kejchavnou«: Kolikrát kdo tu neděli kýchne, tolik roků bude ještě živ. ¹¹⁾

¹⁰⁾ Hanuš, Báj. kal., 93. — Staří věřice, že kýchání vyčišťuje (purguruje) hlavu, užívali ku vzbuzení kýchavky rozmanitých prostředků. Tad. Hájek v Bylináři (1562) doporučuje: »Prach její (majorány) v nos vložený kajchání přivodí, hlavu vyčišťuje a ji zahřívá« (l. 216). — »Prach z semene (bazaliky) v nos přijatý, kajchání přivodí. Též činí i mízka z byliny; ale když kajcháš, musíš oči zavřítí« (l. 143). — »Prach z semene (penízku) v nos vpuštěný, kajchání přivodí« (l. 153). — V exempláři Bylináře v univ. knih. pr. připsáno na l. 225: »Vezmi semena koukolný a rozetfi a vpusť v nos, budeš kejchati a dobře se hlava vypurguje. To p. Mikuláš Růže z Prahy.« — Na l. 356 o rostlině »kejchavce«: »Prach z kofene kajchání činí (odkovaž i vůbec kajchavka slove) a vodnokrevnost z hlavy »táhne«. Podobně v Bylináři, vyd. 1596 od Velešlavína. O praktické potřebě byliny »kejchavky« svědčí zápis v inventáři »materialních věcí« kdesi v krámu: »3 svazky kejchavky za 24 gr.« (Kniha Archm Pr. č. 1174, 360, r. 1610).

¹¹⁾ Připojujeme tu obyčej známý při škytavce. Kolberg, l. c., zmiňuje se o tom, že, škytne-li kdo, říká: »Někdo na mne vzpomíná.« Těž obyčej znám jest v Čechách a byl znám také předkům našim. Paní Zuzana Černínova píše r. 1647 synu Humprechtovi: »Vždycky často na tebe zpomínám; i taky minulou středu ve všem dobrém, takže jsi hrubě škytati mohl, sme s panem Víťou Francouzem na Tebe vzpomínali. Hrál na tu kytaru; mně-pak se tak zdálo, jako bych tebe slyšela na touž muziku hrátí.« Dvorský, Zuz. Černínova, str. 135. — Srv. l. c., 227 (rok 1650): »Nebyl tam žádný jiný více, jen my a paní Měděncová. Často jsme na tebe vzpomínali, smýšlím, že jsi as škytal. Jistě na desetkrátě zmínku jsme za stolem o tobě měli.« — Lid český vykládá si, zní-li někomu v uších, že někdo o něm hovoří. Doklad víry podobné vypisují ze spisu Praetoriova, Glücks-Topf, 1669, Leipzig, 217: »Wenn man denket, das, weil die Ohren klingen, etwas böses oder gutes von einem geredet werde, oder dess Morgens, in dem er zu dem Hause ausgehet, nieset, etwas bedeuten und importiren solle, ist Aberglaube wieder das 1. Gebot.«

Neděle družebná.

Starí Čechové nazývali čtvrtou neděli postní (Laetare) — neděle »družebná, družbadlná, družbadlnice,«¹⁾ v kterémžto názvu zachována bezděky podnes vzpomínka na přátelské »sdružení« se dítek tuto neděli, na něžný obrázek z domácího života předků našich. Abychom nezkazili vlastními přídávky věrnosti obrázku toho, uvádíme kresbu jeho od Štítného při výkladu evangelia na neděli družebnou: »Byl jest ten obyčej mezi dietkami, že jsou se družice (vrstevnice, přítelkyně) sberúc spolu v utěšení, snesúc se, což která jmieti mohla, svačinu sobě učinily, přiezň a milost mezi sebú ukazujíc a útěchu jmajíc, že j' každá jměla, co přiněsti s sebú.«²⁾

Vysvětlení Štítného, že se radovaly družice tomu, že měly, co s sebou k společné svačině přiněsti, nezasluhovalo by tolik víry, jako slova předcházející. Obyčej nahoře popsany byl už za Štítného (dle slov jeho soudíc) starodávny.

Snad vhodně přirovnává Hanuš³⁾ neděli družebnou k srbské neděli »družičalo«, kdy bývá slavnost srbské omladiny »družičanje«, t. j. sdružení se dívek a hochů svazkem známého posestrimstva a pobratimstva.

Narážku na staročeský obyčej o družebné neděli zachoval také

¹⁾ V slovníku Nomenclator Velešii. Srv. Jungm. Sl. s. v.

²⁾ Rukop. univ. knih., sign. 17 C 15, list 138 a.

³⁾ Báj. kal., str. 135.

Rokycana ve svých Výkladech: »Jako vy říkáte neděle družbadlná, tak prvé družni byli.«⁴⁾

Po neděli družebné nazvány koláče, při slavnosti téhož dne obvyklé, — »družbanec«...⁵⁾

Se zkomoleným výkladem jména neděle družebné setkáváme se ke konci minulého století.⁶⁾ »Čechové prý tu neděli (laetare) nazývají družebnou, protože zastarodávna na ten den mládenci a panny, kteříž při svadbách a jiných slavnostech družbové a družičky bývají, první jarní květiny na oltář k svěcení kladli.« Ze slov Medlínových vane mlhavá upomínka slavnosti, od Štítného zaznamenané; ale přece nezašel tak daleko jako Seelisko (1774) s výkladem,⁷⁾ že čtvrtá neděle postní »v naší české řeči ne družebná, nýbrž růžebná od růže zlaté, jižto svatost papežská na tu neděli obyčejně světlí a ji s kardinály v růžové roucha oblečenými do kostela a z kostela jdoucí v rukouch nese, potom ale některému, v církvi Boží zasloužilému mocnáři, neb jiné znamenitější osobě darem posílá, spravedlivě jménovati se má.« Etymologie taková, i za našich časů opakovaná, vznikla patrně z podobného znění slov a vykladatele svedlo vedle latinského názvu »dominica Rosae« to, že staročeského družení se mládeže za jeho doby již asi nebylo.

Ohlas tohoto sdružení se dítek udržoval prý se v Libochovicích (v Čechách), kdež čtvrtou neděli postní vodily družky zvolenou královnu po vesnici. V bílém oděvu, ozdobeny červenými stuhami a pozlátkovými hvězdičkami, provázely se zvláštními zpěvy královnu, jež v každém domě opovídala jaro. Odtud prý jméno »neděle družné, družebné.«⁸⁾

Odvozují také jméno toto z obyčeje, že chodívá tu neděli družba se ženichem do domu, kam chce v pondělí velikonoční, o pomlázce, přijíti »na námluvy« neb »na záselky«, aby »s provoda« byla veselka. Dle Kuldy⁹⁾ nazývají se tyto předběžné námluvy »k o p á v á n í k o l e d y« (pomlázky).

⁴⁾ Jgm. Slovník s. v.

⁵⁾ »Pekli sobě družbanec.« Staré Let. 342. — »Družbanec«, Slovník Rozkoch., Hanka 90. »Družbanec: koláč na družebnou neděli obyčejný.« Z Dobrovského Jungm. Sl. s. v.

⁶⁾ Medlín, Postilla, 1796, I. 219.

⁷⁾ Vejkřadové, 1774, 181.

⁸⁾ Brandl, Glossarium, 1876, 452; Kulda, Církevní rok II. 321; Han. Kal. 98.

⁹⁾ Církevní rok, I. c.

Podobá se však, že jméno družebné neděle pochodí přece jen ze starodávneho zvyku popsaného již od Štítného, a — smíme-li věřiti — do nedávna jak tak udržovaného. O slovanském původu dětského obyčeje, na začátku jara sdružovati se a hráti si se zvláštními obrády, nejlépe svědčí to,¹⁰⁾ že Němci ve Slezsku nazývají neděli družebnou — »D r o u ž k e n s o n t a g e«. ¹¹⁾

¹⁰⁾ Kulda, l. c.

¹¹⁾ Podobné poněkud zvyky jarní ve Francii, Anglii a j. ličí dle pramenů Mannhardt, Baumkultus, 341—347.

Neděle smrtná.

Pátou neděli postní (Judica), zvanou od starodávna »neděle smrtná«, vynášívá v některých krajích českých mládež slaměnou »smrt, smrtholku« ze vsi, hází ji do kaluže nebo pouští po vodě, vrhá po ní kamení a hroudy. Zpívají žertovné písně a vracejí se pak se zeleným stromkem, májem, jež »Líto« nazývají, zase do vsi, chodí dům od domu, s jásotem prozpěvující:¹⁾ »Smrt jsme vám zanesli, nové léto přinesli . . .« Starobylý tento obyčej posud někde bývá zachováván, místy však po něm už ani potuchy není.

Význam vynášení »smrti« byl všelijak vykládán. Nevěděli si rady za starých časův a domnění novější, kterážto sobě vzájemně odporují, také nerozluštila nadobro jistěže z pohanských dob pochodícího zvyku o smrtné neděli.

Kronikář polský Dlugosz († 1480) vyslovil ve své kronice domnění, jež přecházelo z knihy do knihy a považováno bylo dlouho a všude za spolehlivý výklad obřadův o smrtné neděli. Kníže polský Mečislav návodem své choti Doubravky přestoupil na víru Kristovu a poručil tak učiniti všem svým poddaným. Kázal prý dne 7 března vynésti a utopiti všecky modly pohanské z měst a vsí. Výroční památka toho že se zachovává na neděli Laetare, kdy v osadách polských vynášejí na bidle modly »Dziewannu« a »Marzannu« a utápějí.²⁾

¹⁾ Erben, Písně, I. 58.

²⁾ Hist. pol. II. 94, 95. »Et quoniam fere in omnibus civitatibus, oppidis et vicis insignioribus Poloniae simulacra deorum et dearum idola atque luci habebantur,

Po Długoszovi opakovali toto mínění Cromer³⁾, Math. a Miechowia a jiní staří dějepisci polští a po nich kronikáři cizí, jak poznáme, také čeští. Výslovné pojmenování obou božstev slovanských ukazuje, že obřad vynášení smrti má tajemný podklad v bájesloví slovanském a že je starší, než o něm tvrdí Długosz. Tak soudí také Wójcicki, sváděje původ tohoto tvrzení na Bielského.⁴⁾

Ve spisech německých dočítáme se obrany proti tvrzení, že by slovanský zvyk ten od Poláků k Němcům přešel⁵⁾, ač přece někteří badatelé němečtí s tím souhlasí.⁶⁾ U nás pokusil se Hanuš vysvětliti vynášení smrti. Dle něho značí obřad ten pohanské umývání sochy Moraniny, nebo je prý to zbytek bývalé oběti, vykonávané na živé osobě.⁷⁾ Pálení smrti že znamená zničení zimní Morany jarními blesky a letním teplem a pod.⁸⁾ Vynášení smrti vysvětluje také V. Brandl poněkud směšnými dohady.⁹⁾

K učeným vývodům kniževným hlásí se prstonárodní tradice.

quae lentius tardiusque, quam iussio habebat Miecslai principis, succidebantur confringebanturque: septima dies Martii ad confringendum abolendumque ea in universis Polonorum regionibus a Miecslao indicta est, qua adveniente quaelibet civitas quaeque villa deorum suorum simulacra confringere et confracta in paludes, lacus et stagna prosequente utriusque sexus populo demergere, saxisque obruere, cultoribus deorum dearumque et iis praesertim, quibus sacra eorum erant quaestui, profusius ingemiscentibus illachrimantibusque, non tamen quicquam metu praefectorum ducalium mutare audentibus, coacta est. Quae quidem deorum et dearum idolorumque confractio et immersio, tunc facta apud nonnullas Polonorum villas, simulacris Dziewannae et Marzannae in longo ligno extollentibus et in paludes in Dominica Quadragesimae Laetare proiciuntibus et demergentibus, repraesentatur, renovatur in hunc diem.«

³⁾ Cromer, II. 434. »Repraesentari autem eius rei memoriam etiam sua aetate Długossus testatur, quod in pagis quibusdam simulacra Marzannae et Zieunoniae contis prefixa (vel, ut nos a maioribus natu didicimus, trahis imposita) cum querulo et lugubri cantu vulgo in pompa gestari et in paludem vel in flumen abiici soleant, ea die, quae est quarta Dominica Quadragesimae.«

⁴⁾ Zarysy domowe, III., 277, 278: »Marcin Bielski kronikarz mylnie wziął za pamiątkę topienia bałwanów za Mieczysława.« -- O nynějším vynášení smrti u Poláku viz Kolberg, Lud., X. 351—356; XI. 231, kdež udána literatura; XV. 11 a j.

⁵⁾ Hilscher, De ritu Dominicae Laetare, quem vulgo appellant den Tod austreiben, Lipsiae, 1690. Německý překlad v univ. knih. pr.: Hilscher, Curiöse Bedanken von dem Gebrauche am Sonntage Laetare, welchen man insgemein nennet den Todt austreiben, 1701. Polemisováno tu s různými výklady o vynášení smrti někde štastrč, jinde nejspíše (na př. o mroži dle Guagnina mors, že prý to slovo značí smrt — a vynášení smrti že znamená zahánění dravého tohoto zvířete). Kniha jeho má však cenu tím, že sebral analogické doklady o vynášení smrti v celek.

⁶⁾ Viz Tharsander, Schauplatz vieler ungereimten Meinungen, Berlin 1735, 65—67. — Historische Erklärung des Todaustreibens, Nürnberg, 1773. — Historische Kleinigkeiten, Prag, 1797, str. 21—27. »Von dem Todaustreiben.« — Mannhardt, Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, 1875, 155—157.

⁷⁾ Báj. kal., 99.

⁸⁾ Nástin báječných bytostí Báby a Děda, 1864, str. 22.

⁹⁾ Čas. Mat. Mor., 1876, 64—72.

Z obřadů smrtné neděle setkala si báj, kterou chce původ obřadů těch vysvětlovati.¹⁰⁾ V Rožnovsku vypráví si lid takto: »Jedenkráte v jednom městě lidé hrozně mřeli. Jedna dcera pravila matce své: »Maměnko, když ta smrt u nás tak dělá, udělejme lálu, za děvče přistrojené, a vynesme ji z města ven, aby již ta smrt z města byla vypuděna; potom se do jejích šatů obleče děvče zdravé, jemuž Mařena neškodí, a ona se již více k nám nenavráti. Učinili tak a v městě tom kolik let potom lidé nemřeli. Od té doby vynášení Mařeny přišlo ve zvyk všeobecný.«

Rozhodovati, kdo má pravdu, nebo se pouštěti do svůdného bludiště pohanského bájesloví, zde tápati a sháněti se po nějaké domněnce nové, jaký to byl obřad, nikterak si netroufáme. Jaké ovoce přinesla snaha taková, vysvítá s dostatek z oněch, přece jen nespolehlivých výsledků, k nimž dospěli jmenovaní předchůdci. Po našem názoru zamlouvá se nejvíce domnění, že vynášením »smrti« a přinášením »láta« slaven byl odchod drsné zimy a příchod vítaného jara. Pohanský zvyk, provázený všelikými obřady a zpěvy starodávnými, hleděla církev, jako všechny pohanské zvyky vykořeniti. Hrozila tresty, že nebudou těm, kdož »smrt« vynášejí, hříchy odpuštěny a pod., jak hned doklady o tom více ukáží. Nemohouc vyrvati po zlém z mysli a ze srdce pokřtěného lidu pevně utkvělé zvyky a zkomolené obřady pohanské, snažila se církev podkládati jich významu smysl křesťanský. Tak se dělo i s vynášením smrti. Polští kronikáři vykládali vynášení toto jakožto památku ztroskotání a zmaření pohanských bohů, když Mečislav návodem choti své Doubravky a s ním všecek národ polský dali se pokřtiti. V zemích sousedních také bylo známo vynášení smrti. Odkud vzniklo, nevěděli — ale čtouce króniky polské, domnívali se, že zvyk ten, původně polský, dostal se z Polska do zemí sousedních. Později však zašli vykladatelé ještě dále a vyhlašovali obřady smrtné neděle již ne za památku pokřtění Polákův, nýbrž za upomínku vypuzení pohanstva, modlárstva z vlastní domoviny.

Co jsme tuto pověděli, doložíme několika zprávami z pramenů staročeských. Vynášení »smrti« na jaře bylo starým Čechům známo z dávnověku pohanského. L. 1366 zakazuje synoda církevní s přísnou výhrůžkou jmenovaný obyčej.¹¹⁾ Dovídáme se ze zákazu toho, že

¹⁰⁾ Kulda ve Světozoru 1858, 45; též v Čas. Mat. Mor., 1870, str. 195.

¹¹⁾ »De mortis imagine (de his, qui in media quadragesimae portant mortem extra villam). Item quia in nonnullis civitatibus, oppidis et villis prava clericorum et

ve stol. XIV. dle starého, zakořeněného zvyku vynášeli v postě světští a s nimi duchovní postavu, představující »smrt«, se zpěvy a pověřenými prý hrami k řece; zde ji potopovali a vysmívali se smrti, že jim už nemůže škoditi, že je z jejich krajiny nadobro zapuzena.

Přežitky obřadů pohanských hluboce tkvěly v paměti lidu českého a zákaz církevní z r. 1366 jich tudíž nevyhladil. Čechové nedbajíce nových řádů, prováděli dále svou a po dávném zvyku, zděděném od praotců svých, »smrt« na jaře přece jen vynášeli. Synoda l. 1384 znova nakázala kněžím, aby nedopouštěli věřícím pověřených her; zvláště aby nedovolili v středopostí vynášeti z měst a vsí »smrt« se zpěvy dle zlozvyku, zahnížděného v některých místech.¹²⁾

Obě zprávy uvedené jsou nejstarší ze všech slovanských, jakýchž jsme se vůbec o vynášení »smrti« dočetli; jsou starší než doklady kronikářů polských, obyčejně uvozované za citáty nejstarobylejší. Srozumitelnými slovy potvrzují ctihodné stáří obřadu, který kaceřují a proti němuž nadarmo brojily . . .

Zákazy synodální, uložené kdesi v archivech, tlely v prachu, zapomenuty, ale s vracejícím se jarem každého roku vracela se památka vynášení »smrti«, slavnost, že vláda kruté zimy přestává a jaro všemi půvaby zdobí zase nivy a háj. Děd učil tomuto obřadu své vnuky a tito dorostše, naučili vynášeti »smrt« zase svoje potomky.

Ve stol. XV. nemáme zpráv zachovaných o tom, že Čechové o smrtné neděli »smrt« vynášeli a »léto« přinášeli. Nepřímé však svědectví čerpáme z dokladů stol. XVI. Když znali obyčej ten ve stol. XIV. a znali ve stol. XVI., byl jistě také ve stol. XV. obyčej ten zachovávan, třeba o něm nebylo zpráv přímých.

laicorum inolevit abusio, qui in medio quadragesimae imagines in figura mortis percivitatem cum rythmis et ludis superstitiosis ad flumen deferunt, ibi quoque ipsas imagines cum impetu submergunt, in eorum ignominiam asserentes, quod mors eis ultra nocere non debeat, tanquam ab ipsorum terminis sit consumata et totaliter exterminata: quare omnibus et singulis ecclesiarum parochialium rectoribus praecipitur, quod, cum tales in suis plebibus resciverint, mox a divinis officiis tandiu abstineant, donec isti praevaricatores lusuosioresque superstitiosi a domino archiepiscopo poenitentiam recipiant pro excessibus condignam et salutarem, quorum absolutionem sibi reverendus pater specialiter reservat.« V rkp. univ. knih. pražské, sign. 6 B. 21. Srv. Höfler, Prager Concil., 1862, str. 11.

¹²⁾ » . . . ne plebani ludos superstitiosos in plebibus suis admittant; specialiter, ne in medio quadragesimae extra portas urbis vel villae imaginem ad hoc factam, in modum mortis, cum rythmis sicut consuetudo prava in quibusdam locis inolevit, offerri permittant.« l. c., dle rukop. sign. 3C5, str. 32.

Úsečný sloh synodálních řádů přece nám prozradil zajímavé podrobnosti, jak bylo vynášení »smrti« slaveno. Zevrubnější líčení zaznamenal Aubanus-Mirotický. Mezi jiným líčí Aubanus každoroční obyčej (prý) v zemi »frankolandské«. Také o neděli smrtné je tu zmínka ¹³⁾

»V prostředku postu . . . v mé vlasti mládež z slámy obraz udělají, kterýž by k smrti (jakž ji malují) podobný byl; potom na kopí jej nastrčice aneb zavěsice, po okolních vesnicích, křičíce, s ním se nosí. Od některých velmi přívětivě přijati bývají a mlékem, pučálkou (»pisis« lat. orig) a suchými hruškami (kteréž tehdáž obyčejně jídáme) souce nakrmeni, zase domuo se odsylají. Od jiných pak proto, že zlé věci (totiž Smrti) zvěstovatelé sou, žádné přívětivosti nedostávají, ale braněmi, k tomu i s posměchem od končin jejich bývají odháněni.«

Překlad Mirotického je téměř doslovný a mohla by tedy učiněna býti výčitka, že vynášení smrti, od Bohema popsané, nenaráží na zvyk český. Namane se tu otázka, mohl-li Mirotický obřad se smrti znáti. Byl rodem z Mirotic (v Jihočesku) a dlouhá léta žil na Moravě. Vynášení smrti jistě znal, sice by byl nepřekládal prosté slovo »pisum« (hrách) — pučálka, kterážto byla tenkrátě jídlem známým. ¹⁴⁾ Podnes na Moravě vystrojují děvčata, zanesše smrt, hostinu a při ní nejdůležitějším pokrmem jest pučálka t j. hrách máčený ve vodě, až nabobtná, a pak na sucho v peci v hrnku nebo jinak upravený a upražený.¹⁵⁾ V Čechách podobně dostává každý host na smrtnou neděli lžici pučálky. ¹⁶⁾

Napověděli jsme nahoře, že se staří domnívali, že vynášení smrti přišlo z Polska do zemích sousedních. U nás vykládá o tom prvně Veleslavín: ¹⁷⁾ »Léta 865 v outerý po neděli družebné Mězek, Mečislav, kníže Polské, pokřtěn v Gnězně s mnohými pány Polskými a Slezskými a odvrh pověry a modlářství pohanské, víru svatou křesťanskou přijal a toho dne rozkázal všecky modly a obrazy po-

¹³⁾ l. c., l. Aa 3b.

¹⁴⁾ V knize č. 1173 Archm Pr. l. 182a (1590) »pláth na pučálku« (mezi nářadím kuchyňským).

¹⁵⁾ Srv. Kulda, Církevní rok, II. 189: »Pučálka jest pokrm z hrachu, který se po tři dni ve vodě močí, až napučí, nabubí; pak se na pánvici pepřem a solí posypá a praží. Na Moravě pučálka hlavně jí se na smrtnou neděli, když se Morana z města nebo dědiny ven vynáší.«

¹⁶⁾ Sobotka, Rostl. 302.

¹⁷⁾ Kal. hist., vyd. 1590, str. 130, 131.

hanské ztroskotati, do vody vmetati a množství lidu obecného pokřtiti. Na památku toho skutku až podnes v Polště i v Slezích každého roku v neděli družebnou (!) děti mají obyčej modly a obrazy, obludám a příšerám podobné na dlouhých žerdích aneb tyčích ven z města nositi a do vody aneb do louže s žehráním uvrhouce, rychle zase do města běžeti. Čehož se snad do Čech něco potom dostalo v tom, že i děti naše v smrtnou neděli nosívají smrt z města a léto do města, a č tomu nejedni nerozumějí, odkud pošlo «

Nerozuměl tomu ovšem Ve'eslavín také, domnívaje se, že starodávný zvyk po všech vlastech slovanských dávno známý, v Čechách již ve stol. XIV. bezpečně doložený, teprve z Polska dostal se do Čech. Výkladu, že vynášení smrti od Mečislava má svůj původ, ani soudní historikové polští nevěří. (Srv. výše). Domnění Ve'eslavínovo se rozšířilo po Čechách. Výklad jeho často byl opakován na potvrzenou, že vynášení smrti pochodí z Polsky.

Kazatel v Opavě, Martin Zámrský, dlouze a široce v týž rozum vysvětluje ¹⁸⁾ r. 1590 jméno »neděle smrtná«. Ze slov jeho, poněkud zabarvených příměsky horlivosti náboženské, dověděli jsme se opět některých podrobností o starodávném zvyku. Děti prý dělávali »smrt« z dřeva, ze slámy, sena, z došku; obvázáli ji hadry, pověšili na hůl a zanesli ven ze vsi, hodili do močidel, do vody, na-

¹⁸⁾ Postilla, str. 294, 295. »Dominica iudica v jazyku a národu našem českém slove neděle smrtná z tohoto dvojího původu: Předně od památky smrti Spasitele, v neděli dnešní nábožně se obnovující. Za druhé přistoupila potom ještě i jiná příčina k uvedení v zvyklost' dnešní neděli toho jména smrtná, když před lety šesti sty z Polsky do našich krajin . . . strašidla smrti do vody házení přineseno bylo. Čteme zajisté, kterak Měško XIII., kníže neb král polský, jsa pohan a maje s pannou Dambrovkou, Boleslava knížete českého dcerou, v manželství vstoupiti, prve na žádost' panny pohanstvo opovrhl a víru Kristovu přijav, léta 963 v městě Gnizně jednoho dne spolu nejprve pokřtiti se dal a po křtu s nevěstou, pannou Dambrovkou, v slavném svadebním veselí oddán byl. Po vykonání pak svadby všem obyvatelům v Polště rozkázal pohanstvo opovrci, víru křesťanskou přijíti a na jistý den, jmenovitě VII. den měsíce (což se rovně v pátou neděli postní, kteráž již prve Iudica se jmenovala, trefilo) všechny modly a obrazy pohanské z kostelův, z měst, ze vsí i z domův vyčistiti, ven vynésti, potlouci a do vody vházeti. Což jsou všickni lidé netoliko učinili, ale na památku nejprvnějšího v Polště křesťanstva začátku, též opovrzení toho dne pohanstva, ano také z věčnosti svého od věčné smrti usmrcením Jezu Krista vysvobození, každého potom roku, když ta neděle přišla, mládež v městech a ve vseh u velikém houfu se scházívala a udělávše modlu z dřeva, z slámy, z sena, hadry obvázanou, s křikem a zlořečeného pohanstva proklínáním, k loužím přibíhající, do vod, jezer, řek i močidel to strašidlo, smrtí jej nazývající, házela, a kamením potopíce, zase úprkem domův běžela. Odkudž potom obyčej ten z Polska léta Páně 975, do Slezska, Moravy i do Čech se dostal, čehož posavad šlépěje zůstávají, zvláště ve vseh, kdež děti, nosíce na holi strašidlo, udělané z došku neb z hadru, že smrt' zanášejí, praví.«

házeli na ni kamení a honem běželi domů. Tak děje se ovšem podnes.

Skoro doslovně z Veleslavína vysvětluje původ obrádu na smrtnou neděli Partlicius r. 1617.¹⁹⁾ Vedle toho poznamenal na jiném ještě místě²⁰⁾ zprávu o vynášení smrti, zprávu zajímavou tím, že citován tam popěvek, který děti při vynášení zpívají. »Neděle smrtedlná proto se jmenuje, že děti toho času ještě v mnohých krajinách smrt z města a ze vsí nosí, zpívajíce :

Již nesem smrt' ze vsi,
nové léto do vsi.
Vítej, léto líbezné,
obilíčko zelené!«²¹⁾

Vzácný doklad tento doplnil obrázek, jak Čechové slavili vynášení smrti, či lépe pověděno, potvrdil se všemi doklady předchozími, že vynášela za starých časů mládež »smrt'« s týmiž obrády, jako se děje posud v krajinách, kde se obyčej ten udržel.

Výklad, že Mečislav s Doubravkou rozkázali pohanské modly zničit a na památku toho smrt' vynášeti, udržuje se stále ve stol. XVII. a XVIII. Tak vysvětluje obrády smrtné neděle r. 1668 Bolelucky. V Čechách a na Moravě vynášívají prý hoši a děvčata ženskou postavu, zpívajíce starodávný popěvek :

»Smrt nesem z města,
léto do města.«²²⁾

Slovy podobnými líčí vynášení smrti r. 1710 Středovský.²³⁾ Zajímavo jest, že přízpůsobili kazatelé čeští výklad o rozkazu Mečislavovu ku poměrům domácím. Na zač. stol. XVIII. dovidáme se u Damascena,²⁴⁾ že smrtnou neděli »chasa rozličná strašidla snáší a

¹⁹⁾ M. Sim. Partlicia Kalendář každoroční hospodářský, 1617, str. 91.

²⁰⁾ l. c., str. 88.

²¹⁾ l. c., str. 88 uvádí podobný zvyk německý, »ale ten způsob prý v Němcích zachovávají Dominica Laetare.«

²²⁾ Bolelucky, Rosa boemica, 1668, 406—408: »... nec absimiliter per Moraviae marchionatum et Boemiae regnum in dominica quinta quadragesimae sive Judica, boemice Smrtná neděle dicta, pueri et puellae formato simulacro muliebri superque perticam arrecto, cum eiusmodi idolo turmatim per plateas et fora civitatum progrediuntur, occinentes illud ab antiquo pueris. assuetum :

Smrt nesem z města,
léto do města . . .«

²³⁾ Sacra Moraviae historia, 1710, 536, 537.

²⁴⁾ Trojí chléb, vyd. 1727, I. 381, 382.

potom ven na pole vynáší; tam kálí a pálí, aby se Čechové smrti ukrutnosti více nebáli.« Vykládaje původ obyčeje tohoto, zaměnil Mečislava s Bořivojem a Doubravku s Lidmilou. Jinak se mu ovšem z pověsti polské všechno dobře hodilo. Bořivoj a Lidmila se všemi poddanými byli pokřtěni, litovali modlářského bludu, zošklivili si pohanské bůžky, sebrali je a vynesli ze svých osad. Naházeli je do vody nebo spálili a jásající prozpěvovali, že zapuzena ohavná smrt duchovní, dábelská služebnost modlářská. V neděli Judica že připadá výroční den toho — proto neděle zove smrtelná a proto na památku Čechové smrt vynášejí.²⁵⁾

Damascen, jak z četných jeho kázání víme, rád vykládal z kazatelný prostými slovy původ a význam církevních jmén, obřadů a pod. Z takové snahy upravil pověst o Mečislavovi po česku. Výklad jeho nemá tudíž důležitějšího významu a jinde jsme se s ním nesetkali.

Starým způsobem o pokřtění Polákův vykládá r. 1762 vynášení smrti na Moravě Ullmann. Na mnohých místech děvčata nosívají prý pátou neděli postní se zpěvem na tyči ze slámy upravenou ženskou postavu »smrtí«, nebo »Mařenu«, a házejí ji do vody. Mezi jiným zpívávají:

»Smrt' nesem z města,
léto do města . . .«²⁶⁾

²⁵⁾ I. c. »Dnes je ten českému slavnému království potěšitelný den, v kterém z něho smrt vypuzená, moc dábelská přemožená a celá zem světlem milosti Boží osvícená a z temnosti modlářské vyvedená byla! Nebo když otec milosrdenství okem svého nesmírného smilování na zem naši zhlédnouti a k svatě samospasitelné víře skrze své nejmilejší služebnky Cirhu a Strachotu ji obrátiti ráčil, tak velice svatá Lidmila a Bořivoj, manžel její, se všemi poddanými předešlého bludu litovali a v ošklivosti sobě jej vzali, že (jak nám předkové na věčnou památku zanechali) modly své předešlé mrtvé . . . vespolek sebrali a v ten dnešní pamětní vejroční den ze všech měst a míst s velikou horlivostí vynášeli a venku buďto do vody je házeli aneb v ohni pálili a s radostným křikem, též zvukem vesele prospívající, tak, neb podobně říkali:

»Vypud' se smrt' ohavná ven,
národ český jest tě zbaven.
Již Boha živého známe,
na modly více nedbáme.
Chvála Bohu na výsosti,
že nás zbavil bludné zlosti!«

A protož dnešní neděle nazývána jest smrtedlná, že smrt' duchovní od Čechův jest odvrácena a ukrutná služebnost' modlářská vyvrácená. Čehož památka až do dnes v rozličných místech a městech se připomíná.« — Rýmování Damascenovo jest ovšem přiděláno na vrub náboženského výkladu.

²⁶⁾ Alt-Mähren, II. 379: »In Mähren ist mancher Orten auf dem Land bishero dieser Brauch, dass die Mägdeleinen ein auf eine lange Stange aufgerichtetes und in Weibskleidern angelegtes Strohgebündel mit einem gleichem Gesang zum Wasser hinaus-

Ještě roku 1774 zná kněz Seelisko zkomolený výklad Veleslavínův.²⁷⁾ »Na neděli tu (smrtnou) na památku, že na ní Poláci skrze přičinění a snažnost knížete českého Boleslava od modlářství ku křesťanské víře přivedeni jsouce, své ďábelské modly, smrt věčnou na ně uvádějící, do vody metali a topili, děti Smrt z města nesoucí do vody házejí a Lét o nesou do města . . .«²⁸⁾

Vynášení smrti udržovalo se tedy stále v lidu českém. L. 1796 skoro doslovně opakuje kněz Medlín ve své Postille²⁹⁾ slova Seeliskova. Na neděli smrtnou prý »děti figuru smrti vyobrazující z města ven k utopení nesou, na památku, že z přičinění a snažnosti Boleslava, knížete českého, Poláci k víře přivedeni byli a v tu neděli své ďábelské modly, kterýmž se prvé klaněli, do vody házeli a utopili, jakoby své předešlé bohy usmrcovali.«

Výkladu staršího, že vynášení smrti pochodí od Mečislava, dočtli jsme se ještě na začátku tohoto století. F. Novotný takto o tom napsal v knize vydané r. 1822:³⁰⁾ »Hned jak Mečislav křest svatý přijal, poručení přísné vydal prý, aby všickni poddaní jeho Krista pána ctili, modly zkazili a zbory zavřeli. Lidé jsouce příkladem svého knížete k sv. křtu náchylní, k modlám pospíšili, dřevěné spálili, kamenné roztloukli a vlekouce je po ulicích do vody vházeli, též také po krátkém čase jak v Polště, tak i v Slezsku křest sv. všickni, málo kterého zatvrzelého pohana nevyjímajíce, přijali. Těch model rušení památka trvá v Polště i v Slezsku dle B e c k o v s k é h o do dnešního dne; neboť děti v družebnou neděli obrazy potvorné sobě dělají, některé po městě na vozičkách vezou, některé na dlouhé holi nesou, je do vody neb bláta házejí a domů běží. Ta také památka zachovala se jak v Čechách, tak i v okolních zemích někde v družebnou, jinde v smrtnou neděli; neboť

tragen und es darinnen versenken. Aber dieses geschiehet am fünften Sonntag in der Fasten und sie nennen solches Bild den Tod oder theils auch Marzena. Unter anderen singen sie auch dieses: »Smrt nesem z města, leto do města . . .«

²⁷⁾ Vejklové, 1774, str. 192, 193.

²⁸⁾ Zasluhuje také zmínky, že staří spisovatelé užívají slova »Smrtholka« ve smyslu smrti. Tak podnes na Moravě nazývána bývá o smrtné neděli »Smrtholka, Smrtoolka« — ženská postava vynášená. (Brandl, l. c., 60). Zdá se, že úsloví staročeské pochodí z vynášení »Smrtholky« o smrtné neděli. Srv. » . . . v těchto krátkých letech smrtholka také mezi námi dobře svou vůli provedla.« Dvorský, Pam. o škol., 300 (1606). »Smrtholka«, Hamerschmid, Allegoria (1715), str. 6. » . . . bude sobě na smrtholku nařikati.« Damascen, l. c. II. 1018 (1728).

²⁹⁾ Vyd. 1796, I. 233, 234.

³⁰⁾ Kronika Mlado-Boleslavská, 1822, 41, 42.

děti udělajíce sobě slamou vycpaný obraz dosti škaredý, jej na dlouhé holi nosí, po domích s ním chodí, zpívajíce: Smrt nesem z města, Léto do města a j. a od obyvatelů vejce, jablka, ořechy, peníze i jiné dárečky dostávají; posledně běžíce s těmi obrazy za ves neb z města ven, je do vody házejí. V Boleslavsku podnes děti vesnické po domích s chvojky všelijak okrášlenými chodíce, zpívají:

Již nesem smrt ze vsi
nové léto do vsi;
vítej, léto líbezné,
obilíčko zelené!³¹⁾

Aneb:

Smrt, smrt ze vsi,
nedaleko od vsi;
co nám ta smrt přinese?
Obilíčko zelené!⁴⁾

Přidáme-li k stereotypním takofka již popisům vynášení smrti, že popěvek při obradu tomto byl na konci století minulého to-
tožný s tím, který jsme čtli u Partlicia, uvážíme-li, že obrady a písně, s jakými za našich časů vynášívají děti na jaře smrt³²⁾, shodují se na vlas s oněmi starodávnými zvyky, jsme nutkáni přese všechnu střízlivost při bájeslovných dohadách vyznati, že vynášení smrti na neděli smrtnou je ctihodný přežitek pohanských obradů slovanských z šerého dávnověku na přivítanou líbeznému jaru.

³¹⁾ Historische Kleinigkeiten, 1797, str. 21—27. Článek »Von dem Todaustreiben.« Srv. »In Böhmen singen sie, was deutsch heissen mag«:

»Nun tragen wir den Tod aus dem Dorf,
den Frühling in das Dorf,
willkommen, angenehmer Frühling,
grün hervor kommendes Getraid.

³²⁾ Viz o nich obšírně Krolmus, Staroč. pov., II. 14 ad. Srv. na př. píseň u Partlicia a Krolmusa, II. 15, 17:

»Smrti, smrti z města,
nové léto do města,
vítej léto líbezné,
obilíčko zelené!« — —

Viz také H. Galaše, Muzu Moravskou (1813), str. 371, 372, »Píseň pro chudé děvčata na smrtnou neděli,« kdež uváděno ve styk vynášení smrti s bohem Radhoštěm. — Nejnověji sebral popěvky o smrtné neděli osvědčený a pilný pracovník v oboru prostonárodního podání Frant. Bartoš, Naše děti, 1888, 281—299.

Březen.

V měsíci březnu ze zvyků staročeských ¹⁾ připomínáme, že chodili staří na »březovou vodu«. Veleoslavín píše v Herbáři (l. 42): »Bříza hned z počátku jara má v sobě šťávu dokonale, tak že když ji toliko nožem zaškrábneš, nad to pak když pařez natneš, ihned vody sladké náramně mnoho vydává, kteráž slove březová voda. Voda ta březová často pitá, vždycky ráno za šest lotů, buďto sama, aneb s vrabím semenem a z kamejky, rozdrobuje a pudí ven kámen z ledvin a z měchýře a žloutenici zahání... Vychvaluje se také proti vodnatelnosti, kdož by ji často píjel s vodou květu bezového aneb jinou podobnou smíchaje.«

Že bylo skutečně užíváno tohoto léčivého prostředku, potvrzuje psaní Karla St. ze Žerotína (1596). ²⁾ Posílá churavému hejtmanu markrabství moravského březovou vodu s těmito slovy: »Posílám VMti primitias březové vody. Pán Bůh rač ji VMti požehnati a k dobrému dáti užiti. Pokud poteče, vždycky VMt čerstvou fedrovati budu.«

Těm, kdož chtěli míti pěknou tvář, byl vítán březnový sníh. Radí totiž kdosi na zač. stol. XVII. ³⁾: »Března měsíce po-

¹⁾ Z pranostik uvádíme tuto:

»Martius aetherium quoties nebula obtegerit orbem,
insuetas toties annus habebit aquas.«

G. Carolides a Karlsperga, Parentalia . . . , 1595, l. 28b.

²⁾ Brandl, Spisy Karla St. Žerot., II. 1., 123 a pozn. 5.

³⁾ Na předešlé knihy vyd. r. 1613, v univ. knih. pr., sign. 54C69.

nejprve když sních prší, aby ho nazbíral do slunce (východu) a do sklenice dal a potom se s ní myl. Slunce ho nevopálí.«

Dle jiné zprávy (1762) myjí si obličej, vidouce z jara první vlaštovici — to že prostředek proti píhám.⁴⁾

* * *

Sobotka pojednal ve své »dotýkáci praktice«⁵⁾ o obyčejích v Čechách, v zemích sousedních i jinde při prvním zahřmění jarním. S doklady podobnými setkali jsme se v Ullmannově spisu o Moravě (1762).

Když z jara prvně zahřmí, klepají prý kamenem na čelo, aby jich hlava nebolela.⁶⁾

Při prvním spatření čápa⁷⁾ válejí se na znak po zemi, aby jich nebolelo v kříži.⁸⁾

⁴⁾ Ullmann, Alt-Mähren, II. 502: »Wann die erste Schwalben gesehen wird, waschen sie das Gesicht und solches Waschen soll wieder die Sommerspregel dienen.«

⁵⁾ Rostlinstvo, 64—66; Výklady prostonárodní, 94—98.

⁶⁾ Ullmann, l. c.: »Wanns im Frühjahr zum erstenmal donnert, pflegen sie mit einem Stein die Stirn zu klopfen, und es soll wider das Kopfwehe gut sein. Und dessen Ursprung mag wohl von dem Donner und Hagelmachenden Perun oder Jupiter her sein.«

⁷⁾ l. c.: »Wann zum erstenmal zu dieser Zeit (im Frühjahr) ein Storch gesehen wird, welen sie sich mit dem Buckel auf der Erden, und es soll wider das Buckelwehe dienen.« Dle Mannhardta (Baumkultus, 483) činí podobně sedláci v Hessích a Vestfalsku při prvním zakukání kukačky. Tamtéž uveden citát ze scholiasty k Aristofanovi, že se již staří Řekové váleli po zemi, spatřivše na jaře prvního luňáka. — Že byl čáp vítaným hostem, svědčí Praetorius, Glücks-Topf, 1669, 234, 235: »Wenn der Storch sein Nest auf jemandes Feuer-Mäuer machet, das ist ein Zeichen, dass der Hauswirth lang leben soll und reich werden wird.« Podnes věří český lid, že čáp, hnízdící na střeše některé chalupy, přináší štěstí hospodáři; podobně věří o vlaštovici. Na srovnanou s touto vírou lidu českého uvádíme slova Praetoriova (Glücks-Topf, l. c. 224, 225): »So die Spatzen oder Sperlinge in ein Hauss nisten, da ist's ein Glücks-Zeichen: so aber die Schwalben in ein Hauss nisten, so ist's ein Zeichen der Armuth. Woher? Etwann weil die Reichen Leute solche Schwalben nicht dulden, noch ihre schöne Häuser bestulgängen lassen mögen... Ein altes Sprüchwort wird gebraucht von den Schwalben, welches also lautet: Hirundinem sub eodem tecto ne habeas. Von diesem Sprichwort hält man bei uns das Gegenspiel: denn man wenig Häuser findet, in welchen man nit siehet die Schwalben-Nester; daraus man sie nicht allein nicht vertreibt, sondern auch gerne darin beherberget; denn man vermeinet, die Schwalben bringen Glück mit sich; und wenn man die Schwalben ausjaget, so lade man gewisslich ein Unglück sich auf den Halss. Ja wenn Schwalben von sich selber aus dem Hause ziehen und solches verlassen, so meint man, es werde dess Jahrs einer in dem Hause sterben.«

⁸⁾ Srv. »Wer den Frosch zu erste im Anfang des Jahrs im Wasser und nicht aufn Lande siehet hupfen, der hat das ganze Jahr über Unglück zuerwarten.« (Praetorius, l. c., 223, 224). — »Wenn man im Vor-Jahre den ersten Schmetterling... ertappet, ihn zu sich steckt und bei sich behält, so hat man Glücke im Kaufen« (l. c., 258, 259).

Na sv. Řehoře.

Před začátkem jara (12. března) na sv. Řehoře¹⁾ chodíval učitel s žáky, přistrojenými za »Řehořské vojáky« koledou dům od domu, jak svědčí vedle nejisté narážky ve stol. XVI.²⁾ doklad dosti starý a zcela jasný, z r. 1689.³⁾ Zpěv koledníků těchto zachován bezděky od Koniáše. Ve své sbírce písní církevních, »Cytara« (vydané r. 1746), na str. 448. uvádí píseň na den sv. Řehoře, jež se shoduje s popěvkem »Řehořských vojákův« u Krolmusa (II. 20, 21):

Koniáš, l. c.

»Kdo své dítky miluje,
vede je k dobrému,
do školy je šikuje,
učí všemu ctnému . . .

Krolmus, l. c.

»Kdo své dítky miluje,
vede je k dobrému,
poslejte je do školy,
ať se učí tomu.«

¹⁾ Dle pořekadel prostonárodních »na sv. Řehoře plove led do moře.« — »Na sv. Řehoře žába hubu otevře.« — »Na sv. Řehoře čáp letí přes moře.« — »Na sv. Řehoře každý sedlák lenoch, který neofe.« Čelakovský, Múdroslví nár. slov. ve příslovích, 445.

²⁾ Farrago I. 102, Georgii Vabruschii ode de feriis s. Gregorii.

Hoddae, frontem porrige
laetam, dies Gregorio
sacrata sancto praesuli
advenit, in qua parvuli
ducuntur in scholas, uti
hic imbibant mores pios
cum litteris . . .«

³⁾ Jos. Ehrenberger v ČČMus. 1851, str. 733. Učitel v Solnici Fr. Novotný si stěžuje: »Není na tom dosti, že mě při pohřbích, při koledách, o Řehoři (o sobotálese a o obědech postních a suchodenních ani nemluvě) a všady, kdež nějaký halíf brátí mám, každý odbývá, jak chce a jak se mu líbí . . .«

Kdo chce stálé radosti
z dítek svých užiti,
má věk outlé mladosti,
záhy v kázni míti;
nabudeť potěšení,
otec, matka spíše
Bůh vás někdy přivede,
kdež anjelská říše.
Pakli žáka nemáte,
na papír nám dejte,
pro jeden groš nebo dva
jistě neschudnete.«

Budete mít odplatu
v tom nebeském ráji,
kde svatý Řehoř přebývá —
pána Boha chválí.
Pakli žáčka nemáte,
na papír nám dejte,
jediním grošem nebo dvěma
málo ochudnete.«

Shoda tato není ovšem nahodilá a není také možná souditi, že píseň tuto složil Koniáš, že se teprve za jeho doby ujímala mezi lidem a tak se dochovávala, až ji Krolmus zapsal. Tomu odporuje sloh písně té, jež se nadobro liší od naduřelé strojenosti ostatních skladeb Koniášových, jež oplývají děsivými, příšernými obrazy náboženskou horlivostí rozvícené fantasmie. Považujeme tedy uvedenou píseň za staročeskou koledu žakovskou o sv. Řehoři.

Ostatně nebylo třeba ani této úvahy na dokázanou, že Koniáš prostonárodní popěvek na sv. Řehoře přijal do své sbírky. Máme bezpečně svědectví ze začátku stol. XVII., že to byla píseň prostonárodní. Zachováno jest jen pouhou náhodou v knize Štěp. Peristeria, vydané 1611.⁴⁾ Věnována jest památce zesnulého Jiříka Hanuše Lanškrounského. Vedle latinských veršů je tu také trochu českého rýmování. Jedna píseň (na l. A5) dle poznámky autorovy »zpívá se jako: »K do své dítky miluje etc.« Rythmus její i skladba potvrzují, že byla skladateli vzorem nahoře již položená píseň svatořehořská. Mezi jiným:

»Kterýž hned od mladosti
jhu páně přivyká,
učí se svatě moudrosti
a před zlým utíká...
Protož milí otcové
i vy také matky,

vědouc, že věční stánkové
v nebi, zde věk krátký,
vaše hned dítky malé
v kázni od mladosti
veďte, učíce je stále
pravé pobožnosti!«

Doklad z polovice minulého století, zapsaný od Ullmanna,⁵⁾ svědčí, že při obchůzkách žakovských na sv. Řehoře vyháněly ho-

⁴⁾ Steph. Peristerius, Epitaphia iucundissimae spei... Georgii Hanussii Lanškrounski, Pragae, 1611 (v univ. knih. pr. 52G 9, č. 17.).

⁵⁾ Ullmann, Alt-Mähren, II. 501. »Wann die Schuljünger am Fest Gregorii mit ihrem Gesang in das Haus kommen, fertiget sie die Hauswirthin ab, und jaget sie mit einem Kehrbesen zum Haus hinaus, um die Flöh, und anders Ungeziefer daraus zu verjagen.«

spodyně školáky koštětem, aby tím vypudily ze stavení blechy a jinou neřest.

Jest nám ještě dodat, že žáci chodívali podobnou koledou také na den sv. Blažeje (3. února). F. V. Sasínek vypsál ⁶⁾ totiž odkudsi z kalendáře (r. 1799) slovenský popěvek, jenž se shoduje s písní svatořehořskou :

»Dnes jest sv. Blažeje den,
v němž se zachovává obyčej ten,
že chudí žáci chodí
po domích dobrých lidí,
by svú živnost dostali.
I my sme k vám prišli,
by sme se s vámi zišli,
byste nam netco dali.

Milá pani, pro tvú čest
dej nám masa velkú čest.
Pakli nám masa nedáte,
na svojích hrncoch poznáte;
když budú lietat z police
do mlinarovej svetlice.⁷⁾
Tam sa obžerú pšenice
z tej ukradenej merice.«

Dle Bartoše ⁸⁾ býval den sv. Blažeje svátkem školáckým. »Skoláci vybrali se tu sborem, jeden nesl píku ponocnickou, druhý rožeň na slaniny, třetí koš na vejce, uzené maso a klobásy. Tak obcházeli osadu dům od domu. Přišedše do stavení, píku zabodli do trámu ve stropě, postavili se řadou a říkali :

„Na sv. Blažeje
památka se činí,
každému se oznamuje,
kdo již o tom neví . . .“

Staročeský obyčej udržel se do let nedávných a udržuje místy podnes, že totiž pacholíci, po vojansku oblečení, kromě o sv. Blažeji obyčejně na sv. Řehoře po domích žebrají, zpívající :

»Na svatého Řehoře
památka se činí,
každému se oznamuje,
který o tom neví . . .“ ⁹⁾

⁶⁾ Archiv starých česko-slovenských listin . . ., vyd. Matice Slovenská, II. 1. (1873), str. 79.

⁷⁾ Srv. v písní Řehořské :

»Jestli nám nic nedáte
a nás rozhněvate,
všecky hrnce vám potlučem,
co v polici máte.« Krolmus, I. c.

⁸⁾ Naše děti, 277, 278.

⁹⁾ Více o zvyku tom Krolmus, I. c.; Reinsberg-Düringsfeld, Festkal., 94—97 Bartoš, Naše děti, 280, 281.

Velikonoce.

Kdy omlazená příroda se probírala ze zimního zmrtnělého klidu k bujně činnosti a slunce takofka novým světlem zazářilo na zemi, zdobenou jarními půvaby, světla a světlí církev s významnými obrády slavnost vzkříšení Páně. Zhaslá světla rozžínají se znovu na bílou sobotu. Znovu rozhlaholí se zvony místo neveselého zvuku dřevěných řehtaček — a po celém světě křesťanském rozléhá se radostný zpěv »Alleluja« ...

Ve stati této nepůjde nám ovšem o líčení obradů církevních u starých Čechů, o kterých jest plno a plno zpráv od Štítného počínajíc až po novou dobu. Budeme si jich všímáti, pokud toho bude třeba. Chceme jen vytknouti velikonoční obyčeje staročeské, z nichž posud některé známe, jiných nic.

Jako podnes lid český, polský a ruský polyká »kočičky«, svěcené na květnou neděli ¹⁾, na ochranu proti zimnici a jiným nemocem, tak činili dle svědectví Štítného Čechové ve stol. XIV. Stáří obyčeje toho jest ovšem nepřímou doloženo zvykem, posavad trvajícím; svědectví přímé zachoval Štítný, vyčítaje pověřčivým, že »mnozí zobí jehněd«, svěcený o květné neděli. K tomu přidává nejasnou výtku jiného zvyku. »Vezmú prý jakús vieru marnú, činiec k řiežky, k dyž pa šiji čtú...« ²⁾

---

¹⁾ Sobotka, Rostlinstvo, 139. Srv. Čas. Mat. Mor., 1870, 197: »Sedm kočiček utrhnutých ze zlatolýče (z ranné vrby) v neděli květnou neb na zelený čtvrtek, záhánf zimnici i bolení zubů.«

²⁾ Vyd. Erben, str. 305. Srv. Hanuš, Báj. kal. 109.

Jako všude jinde ve starověku i středověku (Mannhardt, Baumkultus, 281 ad.) věřili, že palmové ratolesti a potom také ratolesti, svěcené na květnou neděli, chrání před kouzlem, před pohromou. tak soudili také Čechové, »že svěcené ratolesti zahánějí ďábla, posvěcují těch míst, na kterých jsou, zapuzují těžké nemoci« (1630)³⁾, že »vosk svěcený (t. j. agnus dei), relikvie svatých a květné ratolesti mají též moc ďáblů a jejich pokušení zapuzovati« (1644).⁴⁾

Dle Partlicia⁵⁾ »v neděli květnou vlašovice přilítá a zase na sv. Kříže přeč letí« . . .

Před svátky velikonočními posílávali si Čechové vzájemně přání a k tomu připojovali dárky, nazývané obyčejně dary »zeleného čtvrtku«. ⁶⁾ Spisovatel věnoval svému příznivci zeleného čtvrtku

³⁾ Dan. Solnický, Compendium, 1630, l. E7.

⁴⁾ Pravé křest. lásky v všelijakých bídách strastn. života . . . (Jgm. Hist. lit. str. 330), vyd. 1644, 329, 330.

⁵⁾ Kalendář, 1613, duben. Srv. G. Praetorius, Storchs und Schwalben Winterquartier, 1676 (v univ. knih. pr.) — Mezi vzácnými ostatky u sv. Víta v Praze byla dle Beckovského (Kat. živ. základ, 1707, I. 233) »velká stříbrná ratolest palmová bohatě pozlacená, kterou v neděli květnou jeden z pánův téhož kostela prelátův po posvěcení palem při procesii v ruce nosívá, a v té stříbrný palmě spatřuje se dosti patrný díl té palmy, kterou anjel Panně Marii před její smrti přinesl.« — Mezi těmi všemi přepodivnými ostatky, jejichž věrohodnost Beckovský zcela vážně přijímá a o nich vykládá (l. c. I. 158, 159), vztahovaly by se tyto k času velikonočnímu: » . . . několik dílů sv. kříže, na němž Kristus Pán ráčil jest viseti; dva pak kusy jsou dosti veliký, z nichž v jednom, který jsem také sám viděl a v ruce měl, jest díra od hřebu; dva trny z koruny; kus houby; několik kouskův z prostěradla, do kterého tělo Krista Pána po smrti zaobalené bylo; kus ubrusu, na kterým při poslední večeři s učedníky jedl; kus též toho stolu; kus šarlatového roucha a kus bílého roucha, do kterého byl Kristus Pán oblečen z poručení Herodesového; kus jeho sukně nesšívané; kus roucha krvavého, kterým byl na kříži opásán; kus sloupu; kus třítny; kus jesliček; díl krve jeho; kus kamene, který při umučení Kristovém se rozpukl; kus země z místa, kde se Kristus Pán narodil; díl země, kde se Kristus Pán krvavě potil; kus kamehe z hrobu Krista Pána; kus provazu, kterým byl k sloupu přivázán; též kus prutu Mojžíšového a kus prutu Aronového; dva hřeby z archy Noe; kámen, který ďábel přinesl k Kristu Pánu . . . , kteréžto sv. ostatky jsou některé v křišťálu, některé v stříbře i v zlatě.«

⁶⁾ Štelcar Želetavský, (XVI. stol.), Kniha duch., l. A5 ad. »Nepochybují, že vašim milostem dobře vědomé jest, jaký dobrý způsob lidé zachovávají, když sobě někoho zejskati, milost a lásku při něm obdržeti usilují, že mu z e l e n é h o č t v r t k u rozličné dary od zlata a stříbra, i od jiných věcí, ozdobné a nákladné dělaných, darují, připomínajíce sobě, jak milý Bůh Otec nebeský lidskému pokolení syna svého milého pána Ježíše Krista, Vykupitele našeho, aby nás od hříchův našich smrti svou očistil a věčně spasil, darovati ráčil. Toho následovali i naši předkové . . . I radujíc já se budoucímu hodu vzkříšení Krista Pána a nemaje na ten čas co jiného, tuto knížku vašim milostem zeleného čtvrtku oddávám.« — Ukázkou přání velikonočního vypisujeme z listu M. Bacháčka měšťanům Uhersko-Brodským (1604): »Všemohoucí pán Bůh rač dáti, abyste v brze nastávajících výročních slavností vzkříšení syna Božího od mrtvých všickni společně v dobrém způsobu zdraví dočekali, spasitelně v chválách božských v chrámu Páně a doma s dítkami a čeládkou v písničkách velikonočních strávili, téhož roku v též dobrém zdraví dočekali a příbytky Vaše od všelijakých zlých, nešťastných příhod v ce-

»chaterný, papírový dar« — svou knihu⁷⁾; přátelé a známí posílali si dary praktičtější — oblíbená jídla velikonoční, jež si hned prohlédneme.

Jídla tato druží se významem svým k obřadům a památkám, jichž církev připomíná o velikonocích věřícím. Na památku beránka, jež před odchodem z Egypta Israelští jedli⁸⁾ a na památku Kristovu, jež jako nevinný beránek na kříži byl obětován za veškeré lidstvo,⁹⁾ světívala církev na velikonoce beránka a původem obřadu tohoto stal se beránek jídlem velikonočním.

Nejstarší svědectví zachoval Štítňý, pravě, že bývají svěcení o velikonocích »mazance, vajce, beránki«.¹⁰⁾ Svěcení jídel těchto stále se udržuje. Abychom jednotvárných, souhlasných dokladův ukrátili, ukazujeme na svědectví nejbezpečnější — na zvyk podnes známý.

Jídali beránky buď opravdovské, nebo uměním kuchařským z těsta a jiných příprav řemeslně vyrobené. Známy rektor Bacháček (kolem konce XVI. stol.) dostával od měst a obcí za služby, jež dle tehdejšího řádu školního jim prokazoval, dodáváje do škol učitelstvo, rozličné dary, mezi nimi také dary »zeleného čtvrtka«.¹¹⁾

losti zachovalé vesele spatřili.« Dvorský, Pam. o škol., 210, 211. — Slovák Jan Buoc zapsal si (ve druhé polovici XVIII. století) vedle jiných přání toto: »Radostnější povest Vaším Milostiam zvestovati nemůžeme, než kterak Spasitel Kristus Ježíš neprateluov svich premohl a predpovedenim dnom zmrtvich vstal. Zložmež tehdi všeliki zarmutek a truchlivosti, privitajice a velebučice našeho Vitezitele pekla a pekelného hufu. Tomu nepremožitelnemu Vitezíteli Vašu Milost odavam, žadajice od Neho, aby Vašej Milosti i z milimi domacimi On račil svu milosti vždy prítomen býti a všim svim požehnanim na duši i na tele hojne obohatiti, v stalem pokoji a čerstvosti na mnoho let zdržovati a chrániti.« F. V. Šasinek v Archivu, vyd. Maticí Slovenskou (1873), II. 1. 52 str.

7) Štelcar, l. c., l. C5: »...a vši obci, ač dar chaterný papírový zeleného čtvrtku darovati...« l. c. C6. »...nesa odměnu a dar zeleného čtvrtku místo zlata a stříbra ač dar chaterný, papírový...« Štelcar, O církvi, l. A6, A7: »Touto chatrnou knížkou se odměňuji a zeleného čtvrtku, Vaší milosti oddávaje, daruji, prosíc, že jí ode mne vděčně a laskavě přijítí ráčíte.«

8) Srv. »Bieše Buoh v starém zákonu židóm přikázal,

aby prokný hospodáf upeka beránek, řechú obvázal,
i postavil jej na svém stole,
i jedl jej toho večera na velikú noc s přesným chlebem sole.«

Ruk. Hradecký, vyd. Patera, str. 216.

9) Hofmann, Zrcadlo, 1642, str. 321: »Proč se beránek o velkonoci světi a jídá? Na památku, že Kristus, ten nevinný beránek za nás tedáž jest obětován.«

10) Vyd. Erben, str. 307.

11) Dvorský, Pam. o škol. č., 340, 341. Bacháček děkuje (18. dubna 1607) hejtmánu panství Pardubského: »...chtěje zase některé vděčnosti V. M. prokázati proti tak hojnému zelenému čtvrtku, mně odeslanému, z kteréhož já šetrně děkuji.« — Mnozí horlili proti slavnostnímu umývání nohou chudým na zelený čtvrtek. Viz Ho-

Roku 1607 poslali purkmistr a rada města Knína Bacháčkovi v outerý po květné neděli velikonoční dar, za kterýž děkuje ctihodný rektor ¹²⁾: »Za dar odeslaný dobrého beránce velice děkují. Pán Bůh rač to hojně vynahraditi ..«

Beránka posílali si přátelé mezi sebou ¹³⁾ a dávali poddaní »dle obyčeje starodávního« svojí vrchnosti. ¹⁴⁾

V »sazometnou středu« t. j. ve středu před zeleným čtvrtkem, ¹⁵⁾ kdy vymetávali Čechové saze z komína za příčinou nastávajících svátků, chystaly asi zámožné hospodyně staročeské beránka »postního«, jenž byl jídán na zelený čtvrtek, po staročesku nazývaný také »veliký«.

Aby byl beránek ten náležitě připraven, bylo k tomu třeba složitého kuchaření. Zatím co hospodyně jej strojí a robí, podíváme se do kuchařské knihy staročeské, ¹⁶⁾ co asi v beránku všechno bude. Návod je dosti dlouhý, ale tak zajímavý a tak jadrně názorný, že ho tu neváháme opakovati na poznanou velikonočních jídel staročeských.

»Beránek u veliký čtvrtk. Vezmi rejže čisté a vypeř ji čistě v čisté vodě. Potom ji uvař na místo velmi dobře. Vezmi

---

spinian, De orig. fest. Christ., l. 566 (»Stulta aemulatio Christi in lavatione apostolorum«). O zvyku tom v Čechách vedle zmínek jiných Beckovský (vyd. Dr. Rezek), Poselkyně, I. 46: »Ferdinand bílým ručníkem utřel nohy chudých na zelený čtvrtek a dal díl dobrého sukna na sukni neb na dlouhý kabát a díl kmentu neb tenkého plátka na košili.«

¹²⁾ Dvorský, I. c., 338, 339.

¹³⁾ Dvorský, Zuz. Čern., str. 12.

¹⁴⁾ J. Barvíř, Děje města Chocně, str. 88. »Za dva beránky k zelenému čtvrtku dle obyčeje starodávního pro obojí vrchnost... 2 zl.« (Rok 1716.) — Na panství Helfensteinském byl v XVI. století obyčej »plat vajec prutový o velikonoci, za které se lidem proutí do každé vsi k plotům obecným podle slušnosti dává« (Arch. Třeboň., II. 94, I.) — O dávkách vajec a jiných věcí farářům na zelený čtvrtek ČČMus. 1847, I. 541, 542, 547.

¹⁵⁾ Nedopatřením bývá tvrzeno i v době nejnovější, že »sazometná« středa je středa popelční. To vzniklo omylem. Že je to středa před zeleným čtvrtkem, dokazuje Voigt dle Hist. Kalendáře Velešlavinova str. 189 v pojednání »Über den Kalender der Slaven«, str. 112. Jungmann cituje z Rosy (s. v.): »Sazometná středa — dies Mercurii ante Pascha«. Z druhé Apologie Stavů českých: »3. dubna ve středu, která slove sazometná (téhož roku středa před zeleným čtvrtkem)«. — K tomu přidáváme doklad z Dvorského, Paměti o škol., 329. Bacháček děkuje za dar »dobrého beránce«, jež mu poslali měšťané Knínští »v outerý po květné neděli léta 1607.« List datuje v středu »sazometní, 11 Aprilis, léta 1607.« — Zaviněný omyl vzbuzuje podivení tím větší, že, ač v knize všeobecně rozšířené »Rukověti chronol. křesť.« od dra. J. Emlera zcela jasně na str. 88 jest opraven (Středa sazometná — »středa před nedělí velikonoční; ne však, jako někteří udávají, popeleční«), přece stále se opakuje.

¹⁶⁾ Kuch. kniha (v univ. knih. pr.), I. c., I. 03, 4.

vyzích měchýřův, zvař je v čisté vodě, potom je rozetří v pánvi a protáhni skrze bílý hartuch na čistou mísu. Potom vezmi čistých mandlův, oblup je. anebo spráže, ztluc je v moždíři a potom zetří v pánvi, rozpust je tou vodou. Směsiž je s rejží prvé vařenú a přičiň mouky mezi to z rejže natlačené. Směsiž to v hromadu velmi dobře. Měj volej pohotově mandlový, aby sobě ruce pomazoval. Udělej z té rejže nejprve jako húsečku, tak co by mohlo býti jako beránkuo život. Potom udělej krčec, pak hlavičku a dodělej na míse cínové čisté potom nožičky. Pak vezma té tlučeniny, vobarv ji řeckým vínem (hrozinkami) anebo rejží černou. Udělej jemu růžky dva, pazourky, voči, uprostřed vstrč zrno, s cukrem připravené, a potrus místo vlny a vstrkej regály ¹⁷⁾ vuokol, anebo rejži žlutou uvařenou, a hubičku pěkně udělej, jakoby leže podehnul nožičky. Potom udělej nad ním, j a k o ž o b y č e j, strom, a nějaké věci s ptáky a vstrkej regály barevnými a udělej mu jako trávu pod hubičkou a na to pamatuj, ať jest kadeřavý. Potom nech, ať vystydně.◀ — —

Kromě beránka byl oblíbeným jídlem velikonočním jeřábek.¹⁸⁾ Dle bible krmil Bůh Israelity na poušti křepelkami. Pták jeřábek podobá se koroptvi a křepelce. Býval často jídlem staročeským.¹⁹⁾ Překládali si tudy latinský text, že »Bůh dal manu a jeřábky lidu Israelskému◀ ²⁰⁾ a jídali o velikonocích jeřábky.

Karel Starší ze Žerotína posílá k velikonočním svátkům Jindřichu Bleklovi l. 1605 dva jeřábky.²¹⁾ Bacháček píše l. 1606 Petru Koránkovi, purkmistru města Domažlic ²²⁾: »... nezapomínám, že

¹⁷⁾ Regál = regální, regálový papír t. veliký, tlustý. Dle Velesl. Silva quadril. 998. — Jgm. Sl. s. v.

¹⁸⁾ Jeřábek, řefábek (Tetrax bonasia).

¹⁹⁾ V »řezaných cedulích◀ archivu Jindřichohradeckého, dle nichž se platila myslivcům zástřela, četli jsme velmi často v řadě jmen jiných také ř e ř á b k y (řezábky). (Sign. 6W_α s příslušným rokem.) Na př. l. 1570 odvedl myslivec 21 řezábků atd. — Podobně četli jsme v archivu Třeboňském přečasto, že si páni posílali a jídali jeřábky. (Viz popis svatby v oddělení Pam. Serin 1600. Tamtéž popis pohřbu 1612 a j. v.) Kuchařská kniha (l. c., list 22) navrhuje, jak strojiti »zadušeninu z ř e ř á b k ů v aneb z koroptví◀ s medovou břečkou, květem bezovým a růžovým a jiná jídla z jeřábků.

²⁰⁾ Štelcar, O stvoření, l. h2.

²¹⁾ »A nemoha vás nyní sám osobně pro nedostatek zdraví ženy své navštívití, to jsem aspoň skrze psaní toto vykonati chtěl, vedle čehož vám teď k t ě m t o n a s t á v a j í c í m s l a v n ý m h o d ů m d v a j e ř á b k y odsílám a přátelsky vás žádám, aby jste je ode mně vděčně přijali. Pán Bůh rač jich s těmi, k lož je koli jísti budou, požehnatí.« Psáno 7. dubna 1605. Spisy Karla St. Žerotína, vyd. Brandl, II. 2., 348. Srv. l. c., II. 2. 345.

²²⁾ Dvorský, l. c., str. 300.

jste mne před dvaceti lety k hodu velikonočnímu k mé první proboštuře ráčili jeřábkem obdariti...«

Že není posílání a jedení jeřábků k velikonočnímu hodu jen nahodilé, potvrzuje Hofmann (1642). Vykládá nábožným způsobem, proč světi se o velikonoci »jeřábek, beránek, chléb a jiné věci.«²³⁾ Vysmívá se²⁴⁾ nevěřícím »novákům«, že haní rozmanité ceremonie církevní, ale chce přece »každý míti jeřábka a beránka k velikonoci.« Smíme-li mu věřiti, byl jídán jeřábek se zvláštními obřady pod širým nebem. Rozhovořil se o tom²⁵⁾: »Že se jeřábek na velikou noc pod nebem, buď před kostelem, neb rathouzem jídá, co ta ceremonie znamená? — Na památku božského dobrodiní, kterak lid izrahelský na poušti čtyřiceti let křepelkami krmil...«

Jiným národním jídelm velikonočním bývala na zelený čtvrtek kaše s medem čili »sladká kaše«. Podnes známy jsou velikonoční »Jidášky s medem«. V kuchyni staročeské užívali medu více, než nyní obyčejem, potřebující ho také o velikonocích.²⁶⁾ Je známo, že bylo v Jindřichově Hradci a v Telči na Moravě zvláštní nadání, z něhož bývali chudí na zelený čtvrtek vyčastováni vedle jiných jídel »sladkou kaší«, původně v pravém slova smyslu, později pod jménem tím rozuměno vůbec jídlo, kterým chudí na zelený čtvrtek byli podělováni.²⁷⁾

Starobylý zvyk ten, dle něhož se kaše s medem²⁸⁾ připravovala na zelený čtvrtek prostému lidu, bezpečně svědčí, že to bylo velikonoční jídlo národní.

Mezi velikonoční jídla dlužno dále zařaditi vedle »syrného

²³⁾ Zrcadlo, str. 319.

²⁴⁾ l. c., str. 321.

²⁵⁾ l. c. str. 320.

²⁶⁾ Srv. Dvorský, Zuzana Černínova, str. 12. Paní Alžběta děkuje »z odeslání velikonočního beránka, medu...« Srv. Hospinian., De orig. fest. Christian., l. 75b: »Multis in regionibus convivia agitantur, quae fere ovis et mellitis quibusdam libis coctis atque placentis constant.«

²⁷⁾ O »sladké kaši« bylo již mnoho psáno. Viz Lumír, 1851, str. 279, kdež uvozeno svědectví Balbínovo. Pěkný obrázek o »sladké kaši« podal Ferd. Mikovec v knize »Malerisch-historische Skizzen aus Böhmen«, Olmütz, 1859, I. str. 125 ad. Sedláček: pojednává o témž s osvědčenou důkladností svou v Hradech, jednáje o Jindřichově Hradci (IV. 64—67). Archivář Jindřichohradecký, pan Fr. Tischer ukazoval mi svoje bohaté výpisky z účtů starých, kde zevrubně udáno každoročně, co bylo vydáno chudým lidem na zelený čtvrtek k »sladké kaši«.

²⁸⁾ L. 1615 potřebovali na př. »20 žejlíků medu k sladké kaši za 2 kopy.« Arch. J. Hrad. (VI. R. 1615).

koláče k veliké noci²⁹⁾ — mazance. Zná je ve XIV. stol. Štítný,³⁰⁾ touží na svěcení mazanců Hus,³¹⁾ Rokycana³²⁾ a narážky na pečivo toto opakují se v pramenech staročeských dosti často³³⁾

²⁹⁾ Kuch. kniha, I. c., I. k4: »Koláč syrnej k veliké noci. Nastruž sejra mladšho, ne velmi mastnýho jednu čest (část) a druhou čest staršho sejra strouhanýho nemastnýho a hrst tlučných jahel na prach. Sespí to v hromadu a směs spolu. Vbíž tam vejce, co chceš a jak veliký koláč chceš míti. Směs ta vejce s sejrem, nech ho, ať dobře vykyne a když dobře vykyne, chceš-li míti krutej a dobře syrnej, dejž do sejra toho těsta bochníkového třetí díl. Pakli chceš míti ne tak velmi syrnej, dejž těsta bochníkového jednu stranu a sejra s vejci druhou stranu — i bude jako sedlský koláč a bude chutnej. A když těsto bochníkové skyne dobře, potom vzíti sejr s vejci, dáti to vobý spolu shnísti dobře a nechť spolu kyne asi hodinu, — bude čistý koláč vaječný.«

³⁰⁾ Vyd. Erben, str. 307, 309.

³¹⁾ Vyd. Erben, III. 231.: »... ktož má žádost neřádnú, aby kázal, krstil, mši slúžil, modlil se, zpoviedal, olejoval, k manželství oddával, uvodil, žchnal, maza n e c ě s v ě t i l. — V div. hře o Umučení Páně (Rukop. Gindelyho. Vyb. II. 36-38. z konce XVI. stol. volá rozpustilý žák:

»Nebývaj skúp v tomto hodě.
Skorbrys Abraham azbynuky
prislíka: Ktož má dvě sukni,
prodaj jednu, kup sobě meč;
a ktož má dva maza n e c e,
vrz druhým do školy přeč!«

V divadelní hře velikonoční (XV. stol.) volá na zač. hlasatel žák:

»Proč vy habky, meškáte?
Zda-li mnoho mazancuov máte.
Pomohuť já jich odnésti vám,
nebude-li kde blíže, ale do školy k nám.«

»Hanus, Ostersp., 47). V jiné hře volá žák (I. c., 83):

»Již ukrátím té řeči,
neb čiji mazance v peci.«

F. Zoubek, jednaje o kožišnicích v Kostelci nad Orlicí (Pam. Arch. VII. 98—100), připomíná, že dali l. 1593 za svůj majestát kromě jiného »kožich uherský a maza n e c e (bylot' to na zelený čtvrtěk, kdy ho dostali. — Lomnický zarýmoval v nábožném rozjímání o »Pohřbu Krista Pána« (I. 4. Předml.):

»Kdo pak toto čta, nespláče,
nebude hoden koláče,
velkonočního mazance« atd.

³²⁾ Dle Postilly Dr. Goll v ČČMus. 1879, 201, 202: »Dosáhna kněz pleše neb mnich kápě, hledíž aňť loví, honí, vše hledí zpeněžití. Cokoli učiní, vše jemu zaplat, ode kftu, od svátosti oleje svatého, od svěcení maza n e c u o v a vždy daj!« — Str. 202: »Ba budeť kněz pastýř neřádný, ... kdyžť jim jediné ty zevnitní věci vede, maza n e c e s v ě t í ...«

³³⁾ Na poznanou, jakou měly chuť »zdlárné« (I. Q6) mazance staročeské, uvádíme zase návod z Kuchařské knihy (I. 14): »Chceš-li míti čisté mazance, vezmi nejprve máslo, smetany a vstav je do peci, neb k uhlí, ať se shřeje. Potom vezmi mouku bílou, vsypíž tam v tu smetanu, ať bude jako kaše, a potom vejce. Vlí, cožť se zdá kvasnic, vrtíž a bí lopatkou velmi dobře za chvíli dobrou. A potom vezmi šafránu a hřebíčkuov a okofeniž, potom sejr strouhaný. Vlíž tam ta vejce, zmíšej a ihned klad' v těsto maza n í, ať to těsto bude prve hotové, ihned za tepla vsad' do peci.«

O vejcích, kteráž také byla obvyklým jídlem velikonočním, zmíníme se až při pomlázce

Církev světívala o velikonocích jmenovaná jídla, vykládajíc obřad takto: »Světí se pokrmové slavněji k velikonočním hodům, protože poněvadž se toho času jídlo mění, aby některým nestříd-
mým lidem neškodilo, světí a žehná se.«³⁴⁾ V týž rozum vykládá
svěcení Hofmann.³⁵⁾ Světí prý se pokrmy «pro vděčnost a vážnost
těch nových pokrmů, zvláště od kterých sme se v postě zdržo-
vali, abychom je mohli ve zdraví duše i těla požívatí a tu slav-
nost uctiti.»

Štítný soudil dávno před Solnickým i Hofmannem také tak,
že »mazance, vaje, sýr, maso světí na velikú noc, aby na to dal
Hospodin své požehnání k užítku lidem.«³⁶⁾ Povšimnutí zasluhuje
poznámka jeho, že prý »bylo jest toho více dříve. Ale že tiem
lidé činili leckakés bobonky a jako kúzla neb čáry, ostali jich, že
ne všudy toho činie.«³⁷⁾

Dovídáme se tu, že ku pobožným obřadům církevním přidru-
žily se pověry. Štítný zapsal³⁸⁾ jednu takovou pověru svých vrstev-
níků. »Čarují prý kostmi beránka svaceného žabám, ano lépe
jest dáti je psuom ohryzti; neb jest to k užítku přirozenému lidem,
ale což k jinému puosobie, než jest Buoh spuosomal, to jest hriech.
Co tu znamená čarování žabám, nemohli jsme vysvětliti. Analogický,
ale nejistý doklad čtli jsme až ze zač. stol. XVIII. Libertín uva-
žuje o tom,³⁹⁾ »co se posvěceného masa dotýče, jak se (mladík) má
chovati.« Dovídáme se z odpovědi Libertínovy, že bylo užíváno
kostí z posvěceného masa (jež bývalo svéceno pouze o velikonocích)
jako kouzla proti bouřkám a povětrí. »Nemá od takového psům
kostí dáti, ale schovati a spáliti, aneb proti bouřkám a povětrím do
zahrad zastrkati.«

Podnes má náš lid rozmanité obyčeje po tři dny před hodem
velikonočním, kteréž jsou ovšem zachované podáním z dob dávných

³⁴⁾ Dan. Solnický, Compendium, 1630, l. E. 5.

³⁵⁾ Zrcadlo, 1642, str. 319.

³⁶⁾ Vyd. Erben, str. 309.

³⁷⁾ l. c., 307.

³⁸⁾ l. c., str. 309. — Podobný snad obyčej podnes na Moravě: »Dobrym pro-
středkem proti rytí krtků jest, do děr od krtků nadělaných nastrkati kosti ze svćených
velikonočních mazanců. (Tu se míní mazanec, jenž jest pečené jídlo z vajec, másla a
masa n. p. z hlav telecích aneb skopových sekaných, v němžto i celé kůstky bývají.)«

³⁹⁾ De educatione, 1715, IV. č. 7.

a dávných. Soustavného sbírání pověr a obyčejů lidových, jak a s jakým účelem se nyní děje, za starých časů nebyvalo. Poznamenal-li si kdo nějaký zvyk, činil to pro potřebu domácí, aby ho mohl užítí za vhodného času k svému prospěchu. Tím vysvětlujeme, že také zpráv o obyčejích před hodem velikonočním je poskrovnu a že se zachovaly i tyto jen náhodou.

Trnová koruna Kristova byla dle francouzské pověsti upletena ze hlohu; proto Mazuři tvrdí, znajíce podobnou pověst, že hloh v noci ze zeleného čtvrtku na velký pátek hlasitě běduje.⁴⁰⁾ Ohlas takové a podobné víry lidové o hlohu na zelený čtvrtěk čtli jsme v staročeském herbáři.⁴¹⁾ Netvrdíme, že by doklad staročeský byl původní. Bylyť herbáře snůška rozmanitých výpisků ze spisovatelů starořímských a starořeckých, promíšená dohady a výzkumy středověkých učenců. Když pak byly vykládány původně latinské herbáře jazykem národním, vloudily se tam ještě nové příměsky, obyčeje lidové. Nesnadno tedy rozhodovati o zdroji takového jakého zvyku.

Doklad, o němž jsme se zmínili, zaznamenán v lékařské radě proti padoucí nemoci. Odporčován tu s všelijakými přípravami — hloh a rukopis dodává: »Hloh nejlepší, kterýž nebývá nikdy na zemi dokládán. Když urubieš, chovaj ho čistě. A někteří jej rubají ve čtvrtek do slunce, i ve čtvrtek veliký též také. a lépe jej rubati toho času, nežli jindy.« Snad souvisí obyčej tento s vírou o hlohové koruně Kristově.

Dle Ullmanna (1762)⁴²⁾ nemetou na zelený čtvrtek a na veliký pátek uhlí z domu, aby se kuřata dobře vylíhla.

Se zvláštním zákazem (z r. 1591) setkali jsme se v církevních řádech provincie slovenské Štítník (Csetnek):⁴³⁾ »V pátek velikonoční nech žádný a nikde obrazu k podobenství člověčí tváří vyrytého a vyřezaného do hrobu nekladú, ani si po žitích a po oziminách nechodí.«

Na desce knihy tištěné r. 1613⁴⁴⁾ našli jsme připsané domácí

⁴⁰⁾ Strantz, Blumen, 358; Wójcicki, Zar. dom. II. 288. Uvozuje Sobotka, Rostl. 186.

⁴¹⁾ Rukop. univ. knih. pr., sign. 17 H. 22, l. 276 a.

⁴²⁾ Alt-Mähren, II. 501. »Am Gründonnerstag und Charfreitag werden keine Kohlen aus dem Haus hinaus gefolget, damit die Hännel glücklich ausgebrütet werden.«

⁴³⁾ Memorab. prov. Csetnek, vyd. Bartolomaeides, 1799, str. 218.

⁴⁴⁾ V univ. knih. pr., sign. 54 C 69.

rady pro všelikou potřebu,⁴⁵⁾ mezi nimi také návod, jak možná zbaviti se blech. »Pro blechy: Velikej pátek do slunce (východu) nověj česnek uvařiti a tou vodou postel vykropiti.«⁴⁶⁾

Ullmann zapsal⁴⁷⁾ zprávu, že na bílou sobotu chrastí klíči (patrně když o »Gloria« znovu rozhlaholí se zvony), aby tím chřestem zahnali hady, žáby a jinou jedovatinu.

* * *

Nejvýznamnějším obyčejem velikonočním jest pomlázka. Rozumíme nyní slovem tímto několik věcí. Pomlázkou slove spletené proutí vrbové nebo jívové, jímž se mládež o velikonocích vzájemně šlehává, slove tak šlehání těmito proutky a nazývá se také obvyklý dar velikonoční při šlehání tomto — malovaná vajíčka, kraslice. »Pomlázka« bývala rozmanitě vykládána. Přidržíme se důmyslného výkladu Sobotkova, že se vztahuje obřad ten k omladnutí jarní přírody (pomlázka), proutek vrbový že je tu symbolem omladlé jarní přírody, kteráž ve vrbě bujíc jako procitlá nebo znovuzrozená projevuje svou sílu občerstvující a plodivou.⁴⁸⁾ Šleháním naznačuje se symbolicky přenášení této síly z vrby na živé bytosti.⁴⁹⁾

Staročeské zprávy o pomlázce sahají do doby dosti dávne a takorůžka starší doklady, než jsou ty, jež hned podáme, ani býti nemohou. Mínilo tím, že znají pomlázku nejstarší slovníky české. Slovák Rozkochaný zapsal do slovníku »kraslicě, decra«⁵⁰⁾ a ve slovníku Velešínově souhlasně poznamenáno »decra, kraslice«.⁵¹⁾

⁴⁵⁾ V zápiskách Slovaka Jana Buoca (z druhé polovice minulého století) poznamenána tato rada: »Chcežli, abys byl mocni: nalej na veliki pátek do sklenici vina a zakopaj do mraviska, potom rok chot ta na to místo v tej hodine, o kterej ta položíš, a najdeš v nej netco vina, ktere vipiti máš, anebo kamenček, kteri na stribnem prsteni nositi mužeš.« F. V. Sasinek v Archivu, vyd. Maticí Slov. II. 1., str. 52.

⁴⁶⁾ F. V. Vykoukal ve Světozoru, 1887, »Velikonoční týden na našem venkově«, str. 311, uvádí příbuzný snad zvyk novočeský, že hospodyně šlehají proutkem po posteli na veliký pátek, říkájíce: »Ven hosti, bez kosti!«

⁴⁷⁾ Alt-Mähren, II. 501. »Am Ostersonntag klöppern sie und schlagen die Schliessel übereinander, die Attern, Kroten und ander giftiges Ungeziefer mit solchem Klang zu vertreiben.«

⁴⁸⁾ Srv. Bartoš, Lid a národ, I. 119. »V pondělí velikonoční jest »mrskáčka«. Za tím účelem pletou se v neděli »tatary« z vrbového proutí, jimiž mužští mrskají ženské, dokud se malovaným vajíčkem nevykoupí.« O témž J. Herben v Ruchu 1882, 106.

⁴⁹⁾ Sobotka, Rostl., 134, 135. Téhož Výklady prstonárodní z oboru jazykozpytu, bájesloví . . . str. 97, 98.

⁵⁰⁾ Hanka, Zbírka sl., str. 103.

⁵¹⁾ l. c., str. 121.

Na základě dokladů těchto tvrdíme, že malovaná vajíčka, kraslice a tedy také česká pomlázka je zvyk dávný.⁵²⁾ Ujal-li se již ve stol. XIV. obyčej jmenovaný mezi lidem tak, že pořadatel slovníku přibírá jméno jeho mezi slova a úsloví, vzatá z mluvy obecného lidu, je tím tvrzení naše s dostatek odůvodněno.

Štítňný, najisto spolehlivý znalec současných obyčejů staročeských, dvakrát připomíná mezi pokrmy, svčenyými o velikonocích »vajce«. ⁵³⁾ Zevrubnější než svědectví Štítňného jest narážka pražského kazatele Němce Konrada Waldhausera († 1369) v »Postille pražských studentů.« (Postilla studentium sanctae pragensis universitatis). ⁵⁴⁾

Svědectví Waldhauserovo jakožto Němce nemělo by významu pro zvyk staročeský. Dlužno však povážiti, že si studenti, rodem Češi, opisovali a přepisovali Postillu jeho, a že z vlastní zkušenosti ledaco doplňovali a přidávali, jak uvidíme níže při jiném zvyku velikonočním, o němž jsme v Postille Waldhauserově zprávu našli. Tímto vysvětlením stává se svědectví Waldhauserovo bezpečným dokladem staročeské pomlázky.

Waldhauser připomíná v kázání na neděli velikonoční, že mají býti lidé v tomto svatém čase cudní a z této myšlénky přechází na zvyk, že v některých krajinách v úterý velikonoční prý manželé se šlehají časně ráno metlami nebo rukou — a nazývá se to »Smechostren«. ⁵⁵⁾

⁵²⁾ Význam vajec v obřadech velikonočních byl různě vykládán. Zdá se, že nejméně fantastický je ještě dohad, že vejce velikonoční je symbolem obrozené přírody a plodivé síly její.

⁵³⁾ Vyd. Erben, str. 307. »mazance, vajce, beránci svčení.« — Str. 309: »Pak mazance, vajce, sýr, maso svčtie na velikú noc, aby na to dal Hospodin své požehnání k užitku lidem.«

⁵⁴⁾ Byl jsem upozorněn na doklad tento studií F. Menčíka, »Konr. Waldhauser« v *Poj. k. č. spol. nauk*, VII. II. I. (1882), str. 14. »Při neděli velikonoční zmiňuje se (v rukopisné Postille ve dvorní knih. víd.) o tom, kterak manželky v neděli tuto manželé své bijí metlami aneb rukou, což nazývalo se schmeckostern.« Narážkou touto veden, dopídl jsem se rukopisu ve zdejším Museu, sign. 2. C 4. Postilla tato opsána l. 1386 od Václava kněze z Jemnice. Šrv. ukončení téhož rukopisu: »Explicit aestivalis pars postillarum super evangelia dominicalia edita per dominum Chunradum de Waldhusa . . . , finita per Wenceslaum presbyterum de Jempnicz in die sanctae Barbarae virginis anno . . . M^oC^oC^oLXXXVI.«

⁵⁵⁾ l. c., list 163⁶: »Debent etiam homines illis sacrissimis diebus esse continentes et casti, etiam in matrimonio constituti, unde in aliquibus regionibus mulieres secunda die post pascha verberant maritos suos. Die vero tertia mariti . . . verberant uxores et hoc virgis de mane in lecto, vel manibus . . . , ut puniantur. Hoc fit ad denotandum, quod debent se invicem corrigere, nec alter ab altero hoc tempore debitum exigat etiam legitimi thori. Et percutientes alias dicuntur Smechostren q. d. Attende,

Náboženský výklad tohoto zvyku, od Waldhausera naznačený, nemá pro nás důležitosti. Za to však je důležitá narážka na pomlázku, kterou zde patrně kazatel mnil. Zaznamenal zároveň název zvyku toho — jsa Němcem — ovšem po německu a kněz Václav přepisuje si jméno to »Smechostren.«

Lid českomoravský v některých krajích jmenuje pomlázku — mrskačka, šlehačka, šlaháčka nebo také šmerkust. Hanuš vyslovil domněni,⁶⁶⁾ že toto slovo je příbuzno se slovem mrskati (srv. mrskačka) a prý ze slova »na-mrskut, šmerkust, šmrkús, šmerkous utvořili si Němci svůj výraz, »Schmackostern«.

Výklad tento nebude správný. Podobá se samo sebou, že slovo šmerkust zavání původem cizím a že dlužno domněni Hanušovo na ruby převrátiti a odvozovati slovo české z německého Schmeckostern. Vykládali bychom původ zkomoleného slova českého takto: Vedle ryze českého názvu pomlázka, šlehačka, mrskačka ujalo se v krajích, jež se stýkaly se živlem německým, jméno zvyku, podobného české pomlázce, byvši po česku upraveno ze Schmeckostern, — šmekůstr⁶⁷⁾. Vlivem prostonárodní etymologie, jež spatřovala v podivně znějícím slově »šmekůstr« ohlas známého časoslova »mrskati«, zaměňováno slovo dál a dále — podlehalo změnám, k nimž fyziologické příčiny dávaly podnět. Nezvyklé slovo přizpůsobeno bylo mluvidlům a výslovnosti Čecha, jenž už neznal německého originalu, — a tak ze šmekůstr vznikalo šmerkust, šmerkus, šmerkouz, mrzkouz atd. — Slova taková a podobná udržela se vedle původních českých podnes.

Waldhauser tedy znal obyčej pomlázkový a znal již tenkrát jméno jeho, nazvav jej svou mateřštinou »Schmeckostern«. Že jej

quod est tempus paschale et sanctum et non exigas debitum. Unde et vos, mulieres, percute vestros viros fortiter de mane, si exigerint debitum a vobis hiis sacris diebus . . . » Waldhauser patrně užíval při zmínce o velikonočním zvyku »Smeckostern« oblíbené tehda rukověti výkladů církevních, Durantova Rationale, psaného před r. 1296 dle staršího díla J. Beletha (1162). Shodujít se nikoli náhodou jeho slova s výkladem Durantovým (lib. VI., l. 151b, 152a): »In plerisque etiam regionibus mulieres secunda die post pascha verberant maritos suos; tertia vero die mariti uxores suas . . . Hoc autem fit ad notandum, quod debent se invicem corrigere, ne alter ab altero hoc tempore exigat debitum thori. Statutum est enim, quod cum hac die communicare debeant, tribus praecedentibus et tribus vel quinque vel VII sequentibus diebus ab amplectibus vacent.« Totéž připomíná Hospinianus, De orig. fest. Christian., l. 75b.

⁶⁶⁾ Báj. kal., 130. — Srv. o tom stat' u Mannhardta, Baumkultus, 258 a d. (s hojnými doklady).

⁶⁷⁾ Ren. Tyršová ve Světozoru, 1886, str. 315, jmenuje mezi názvy »pomlázky« — »šlaháčku«, »mrskačku«, »mrskut«, »šmigrust neb šmekůstre« (v krajích, jež se stýkají se živlem německým).

vykládá po rozumu církevního usnesení tehdejšího a výklad ten že nejspíše opsal z rozšířeného tehdejšího Rationale Durantova, není s podivením a neujímá to pravdy jeho svědectví, povážíme-li naproti tomu, že zná prostonárodní jméno téhož zvyku, jsa Němec, ovšem německé.

Z XV. stol. zpráv o pomlázce nemáme. Vedle narážek v náboženské polemice stol. XVI.⁵⁸⁾ na velikonoční svěcení vajec zachován obšírný popis staročeské pomlázky od Guarinoni-a z roku 1610.⁵⁹⁾

Rozhovořil se o velikonočním obyčeji, jež vídal v Praze. Po zvyku svém horlí proti němu, ale díky horlivosti jeho, zachoval cennou zprávu o zvyku staročeském.

Prodávají prý po ulicích dlouhé pestrobarevné metly. Každý koupí si aspoň jednu a běhá s ní veřejně po městě. Setká-li se s pannou, nebo šlechtic se slečnou, šlehá ji po ramenou a po ruku, aby mu dala velikonoční vejce. Na poslední svátek mrskají zase děvčata mládence, aby kraslice od nich dostaly. Obřad provázen prý radovánkami v krčmách. Vrchnost že toho obyčeje nezbraňuje, ba sami úředníci tropí obřady pomlázkové.

Jméno »pomlázka« zde není ovšem vysloveno, ale není možná pochybovati, že tu není pomlázka míněna.

Narážku na české slovo »pomlázka« a zároveň na obřad velikonoční zachoval Koniáš⁶⁰⁾. Líčí hrozná muka pekelná, jimiž je každý odsouzenec trápen dle prostopášností na světě páchaných.

⁵⁸⁾ Na př. »Dialog t. j. dvou formanuo rozmlouvání« od Václava děkana Kutnohorského, 1542, l. H. »Ze rozličné svěceniny mají, vody, soli, kofení, bylin, svéc, kosteluo, zvonuo, oltáfuov, koláčuov, vajec, holoubata i jehnědů a což těch šermuo více jest.«

⁵⁹⁾ Grewel der Verwüstung, 1610, str. 1257. »Ein Böhemisch Gefäch halt man jährlich zu Oesterlichen Zeiten zu Prag in Beheimb . . ., daselbst man von allerlei Farben geflochtene lange Rutten auf ofenen Gassen und Blätzen feil hat, dern fast unter leichtfertigen Leuthen, jeder menigklich eine kaufen und in Händen durch die Statt offentlich, wie die Narren ihre Kolben tragen und wo sie ein lediges Mensch oder Jungfraw oder die Edlen das Frawenzimmer antreffen, sie mit solcher Rutten umb die Oster-Eier über die Armb und Händ, ihr gar vil umb ihre Ehr beitschen, den letzten Osterfeiertag aber, die Gesellen hingegen von den Jungkfrawen umb Eier, ja umb Unzucht und Bubenwerck geschlagen und ersucht werden, gleich samb die Gesellen sonst nicht willig und bereit gnug wären. Unter welchem offenen Narren und Affenspil die allergrewlichsten Laster, sonderlich inner der Wirthshäusern fürüber gehen, weiss noch gar wol, was ich selbsten öfters gesehen hab. Welches Narren-, Gauckel- und Lasterwerck, die daselbst nachgesetzten Land- und Statt-Obrigkeiten, sogar wol darumben wissen, ja selbsten uben, keinswegs vor Gott und Gerechtigkeit verantworten.«

⁶⁰⁾ Cytara, 1734, str. 562, 563.

»Ten fraucimor rozmazaný
sírou, smálou se líčí,
k službám svým mají kalány,
jenž je pomláží biči.«

Narážka na pomlázku je zde zcela jasná. Zmínka o říkadlu, podnes o pomlázce známém, zachována v rukopise Dolanském. (Č. Č. Mus. 1861, 227.)

»Pomni hody
na provody,
žeť sú svaté dni.⁶¹⁾

V druhé polovici stol. XVIII. pokouší se Seelisko vyložiti náboženský původ kraslic. Potvrzuje tím nepřimo, že za jeho časů jako dříve rozdávali o pomlázce barvená vejce. Zpráva jeho ovšem nemá veliké důležitosti, ale je přece dosti zajímavá. Soudí totiž Seelisko, že jmenovaný zvyk pochodí z let dávných od »rozmilých předků«. »Abychom také o svččených vejcích něco se zmínili, věděti máme, že staří Čechové, rozmilí předkové naši, od vajec i ode všeho mílnčného pokrmu skrze celý půst chvalitebně se zdržovati obyčej měli. Protož jim také vejce potom tak vděčné a vzáctné bývaly, že z nich pánu Bohu chválu vzdávali, jich barvou přikrašlovali, světití dali a jeden druhému za velikonoční dar na znamení všeobecné radosti ze mrtvých vstání Spasitele a na dokázání jednoty, štědroty a srovnalosti křesťanské darem obětovati v návyku měli.«⁶²⁾

Výklad tento opakuje Medlín⁶³⁾ l. 1796, vysvětluje, proč na velikonoce světi se »maso, ptactvo, chlebové a červená vejce...«, »kteráž svččená a obarvená sobě věřící za dar posílávali.«⁶⁴⁾

⁶¹⁾ Hospinianus, De orig. fest. Christ., l. 75 b. vysvětluje chození mládeže pomlázkou v ten rozum, že pacholci a děvčata fidi se příkladem žáků, sbírajících po domech dárky, a prosívají zvláště u svých kmotrů za vejce: »Et pluribus in locis, quum scholastici hymnum illum canut: „Christe, qui lux etc.“, tum caetera quoque puerorum et puellarum turba ostiatim ova colligunt, ab iis maxime, qui eos e sacro fonte levant et illa tum simul comedunt.«

⁶²⁾ Vejkladové, 1774, str. 232, 233.

⁶³⁾ Postilla, II. 164.

⁶⁴⁾ Poláci světi v pondělí velikonoční slavnost' »hajłki«. Viz Maciejowski, Polska, III. 241 ad. K slavnosti této přirovnává Hanuš (Báj. kal. 129) pražskou pouť v Emausích (na Slovanech). Nechtíce rozhodovati o pravdivosti dohadu Hanušova, jenž zdá se příliš smělým a utvořeným bez podstatných příčin, uvádíme citát staročeský, jímž jest na začátku stol. XVIII. nebo na konci stol. XVII. doložena pouť Emauská v Praze. Kazatel ptá se: »Jaké jsou to řeči, poutníkůvé do Emaus?, kdežto sobě panna stěžuje, že je na vdání, nicméně žádného kalána nemůže dostati a nic ji neočekává, jediné že musí peroutky prodávati! Jaké jsou to řeči, páni mládenci, že jdouce do Emaus víc myslíte pannu viděti, s pannou mluvíti, s pannou se procházeti... nežli dnešnímu

Pomlázka zachovala se ze všech zvyků v podobě, poměrně nejméně porušené. Popis tohoto obyčeje velikonočního, jak jsme jej v narážkách pramenů staročeských poznali, shoduje se se zvykem, podnes na venkově známým.⁶⁵⁾

K pomlázce druží se v některých krajinách zbytky obyčeje ještě jiného. Časně z rána o velikonočním pondělí oblévají se studenou vodou. Týž zvyk znají Poláci, Rusové a také Němci.⁶⁶⁾ Zvyk ten bývá vykládán jakožto jarní očista.⁶⁷⁾ Zprávu o staročeské »oblévačce« zachoval Waldhauser⁶⁸⁾ a autentičnost její dosvědčil kněz Václav z Jemnice. Waldhauser vysvětluje obyčej tento opět nábožensky; důležitější než jeho výklad jest zase nepřímé jeho svědectví: »Aby nebyli lidé o velikonočních hodech ospalí a leniví, ježto před svátky jsou vigilie, proto v některých krajích je zvykem, že dřímající mládenci bývají vrháni časně ráno do vody.« K tomu přidává kněz Václav: »Jakž jsem to také viděl druhdy v Jemnici⁶⁹⁾ a jinde...« Dokladu jiného o tomto zvyku jsme se nedobrali. Je tedy zpráva Waldhauserova vzácným a starým svědectvím hynoucího zvyku novočeského.

K vážným ceremoniím církevním přidružily se ve středo-

zvítežiteli díky vzdávati? Jaké jsou to feči, páni tovaryšové, že jdouce do Emaus, hned zase myslíte z kostela ausz? . . . Jaké jsou to feči, někteří páni vojáci, jenž v kvartýru vaši kuráž vychvalujete a před nepřítelem k bojování s holí dohnání býti musíte? Jaké jsou to feči, mnozí páni studenti, které vespolek rozmlouváte? že vás knihy živějí? arci, když knihy prodáváte a peníze prohráváte« a t. d. Kázání »Kvítko na pouti Emmautinské« (kdež na str. 16. místo citované) přivázáno v univ. knih. k jiným kázáním ze zač. stol. XVIII. Jméno spisovatelovo není udáno; ale že se naráží na pout' Emauskou v Praze, patrně ze slov (str. 17). »Vím, že jedenkaždý rád do zahrady chodí. V slavném klášteře slovanským zahrada je . . .« — O pražské slavnosti velikonoční se »slamníkem« viz Krolmus, II. 89—93. Zprávy o ní jsou prý již z r. 1501 a 1624. Jisto jest, že v Redelově knize Sehenswürdiges, Prag, 1728, str. 311 zapsána narážka na podobnou slavnost. Srv. Mannhardt, Baumkultus, 430, 431; Reinsberg-Düringsfeld, Festkal., 174, 225.

⁶⁵⁾ Viz o tomto obyčeji Bartoš, Naše děti, 1888, 302—306.

⁶⁶⁾ Sobotka, Rostl., 60. Srv. Mannhardt, Baumkultus, 259, 260.

⁶⁷⁾ Světozor, 1887, str. 343.

⁶⁸⁾ Postilla, I. c., I. 163 b: »Ne etiam homines illis sacris paschae diebus sint sompnolenti et pigri propter vigilias praecedentes, ideo in aliquibus terris est consuetudo, quod iuvenes obdormientes matutinum de mane proiciuntur in aquam, ut etiam aliquando in Jemnicz et alibi fieri vidi.« — Ze slov posledních patrně, že zvyk ten byl v Čechách známý. Není tudíž možná vytýkati Waldhauserovi, že tu slepě nápodobil líčení velikonočních zvyků po Durantovi, třeba po něm nábožensky vykládal původ velikonoční oblévačky. Srv. Ration., lib. VI., I. 152 a: »Fiunt quoque apud quosdam hoc tempore aquarum dimersiones, ne, quod homines vigilaverunt in quadragesima, in his sanctis diebus dormire velint.«

⁶⁹⁾ Palacký, Popis, str. 338. Jemnice v Prachensku; str. 400. Jemnice v Plzeňsku.

věku obřady rázu světského, provázejíce památku takové jaké slavnosti výroční výjevy, upravenými dle události, které církvev toho času vzpomínala. Obecnému lidu se líbily žertovné příměšky, jež se vpletly ve vážné obřady, a povážíme-li, že světské výjevy podobné byly vypraveny s lákavou výzdobou, snadno vyrozumíme, proč záhy srostl světský živel obřadů takových s obřady čistě náboženskými tak, že byly považovány za nezbytnou část liturgie církevní.

Mezi obřady podobnými vznikl obyčej, že si volili s posměšnými ceremoniemi biskupa nebo papeže, posadivše ho na osla, vedli ho do kostela a tropili s ním šašky.

Slavnost tato byla rozšířena po celé Evropě⁷⁰⁾ a výklad jejího původu bývá rozmanitý, buď že prý je to masopustní maškara, nebo zbytek pohanských obyčejů. Ještě nejspíše podobá se pravdě, že dlužno hledati pohnutky k slavnostnímu vedení směšného »biskupa« na oslu do kostela v popisu slavného vjezdu Kristova do Jerusalema⁷¹⁾,

⁷⁰⁾ Popis slavnosti této podává Lacroix, Sciences et lettres au moyen âge, Paris, 1877, str. 267 a d. Tamtéž uvedena s notami obřadní píseň:

»Orientibus partibus
adventavit Asinus
pulcher et fortissimus,
sarcinis aptissimus.
Hé, sire Ane, hé!

Hic in collibus Sichen
enutritus sub Ruben,
transiit per Jordanem,
saliit in Bethleem.
Hé, sire Ane, hé! etc.«

Obšrný popis také v knize Langerack, Histoire anecdotique des fêtes et jeux populaires au moyen âge, Lille, 1870, 57 a d.

⁷¹⁾ Pěkné líčení Thom. Naogeorga, Regn. Papist. lib. 4. viz u Hospiniana, De orig. Fest Christ., l. 55. Hospinian touží na tento zlořád »Fiunt autem haec et similia multa ab ipsis, non sine infidelium scandalo maximo. Unde de legatis Turcicis Cracoviam venientibus referunt, cum honoris gratia adhibiti essent pompae huic in die Palmarum, et vidissent sacerdotes ac principes, viros flexis genibus procidere ante asinum, qui circumducebatur, quod elevatis manibus in publico exclamarint: O quanta impietas et dedecus est, adorare asinum!« — Srv. Seb. Franck, Weltbuch, 1534, l. 131: »Auf diss kumpt der Palmtag, da tragen die christen den tempel voll grosser büschel Palmbeum und angebunden äst, die weihet man für alles ungewitter an das feür gelegt. Und fürett ein hültzin Esel auf einem wägelin mit einem darauf gemachten bild ihres Gots in der statt herumb, singen, werfen palmen für ihn und treiben vil abgöttere mit disem ihrem hültzinen Gott. Der Pfarrer legt sich vor diesem bild nider, den schlecht ein ander Pfaff. Die schüler singen und deuten mit fingern darauf. Zwen Bachanten legen sich auch mit seltzamer Ceremoni und Gesang vor dem bild nider, da wirft jedernnann mit palmen zu, der den ersten erwisch, treibt vil zauberei damit.« — Zprávy o slavnosti této viz ve Květech, 1869, str. 52, 53; Binterim, Geschichte der Concilien, II. 137; Grimm, Myth. II. 657; Du Boulay, Hist. univ. Paris. Tom. III., str. 431, 432. Srv. Hüllmann, Städtewesen des Mittelalters, IV. 179; Flögel, Geschichte des Grotiske-Komischen (1788), str. 167; Raumer, Hohenstauf., VI. 750 dle Augusti, Feste der Christen, I. 312; Schlager, Wiener Skizzen aus dem Mittelalter, II. str. 12; Alzog, Handbuch der Kirchengeschichte, I. 845, 846; Mannhardt, Germanische Mythen, str. 414, pozn. 4. Zevrubně líčí F. Nick, Die Hof- und Volksnarren sammt den nährischen Lustbarkeiten der verschiedenen Stände aller Völker und Zeiten, 1861, 76 a d. V uvedených tu dokladech sebrána síla citátů na vylíčenou všeobecně oblíbené slavnosti. Srv. Jos. Ehrenberger v Č. Č. Mus. 1851,

kteréžto památky zneužito k bujnému zlořádu, jenž charakterisuje mělké zbožňůstkářství středověké.

Také v Čechách bylo známo toto znetvoření památky o květné neděli. Horlí proti němu Hus.⁷²⁾ »Co pak činie zjevné nekázni v kostele, strojiece krabošky, — jakož i já v mladost byl jsem jednu pohřiechu kraboškú — kto by vypsals na Praze! Učiniece žáka potvorného biskupem, posadie na oslici tváří k uocasu, vedú ho do kostela na mši a před ním mísu polévky a konev neb čbán piva, i držie před ním, an jie v kostele. A viděch, an kadí oltáře a zdvih nohu nahoru, i vece hlasem velikým: Búl — A žáci nesiechú před ním veliké pochodně miesto svęc a chodie oltář od oltáře, tak kadě. Potom uzřech, ano žáci vse opak kukly kožišné obrátili a tancují v kostele a lidé se dívají a smějí a mnějiece, by to bylo by vse svatě neb právě, že to mají v své rubrice, to jest v svém ustanovení.«

Z dalších slov Husových se dovidáme, že arcibiskup Jan zakázal takové hry. »Dokud sem byl mladý v letech i rozumu, také sem byl z té rubriky bláznivé; ale když mi dal pán Buoh poznání v písmě, již sem tu rubriku, to jest ustanovenie toho zabylstvie z své hlúposti vymazal. A svatě paměti kněz Jan arcibiskup, ten jest pod kletbú ty hry a nekázni zapovėděl a velmi dobře; neb jest křestanské ustanovenie, že k řádu kněžskému nemá dopúštěno býti, ktož ty hry a svátky strojí.«

Že se zahnízil vypsany zlozvyk v Čechách jako všude jinde, až to budilo pohoršení, svědčí upřimné vyznání Husovo, že za mladých let, kdy býval ještě žákem, také byl zvolen za směšného biskupa a tropil bláznivé obřady, jako všichni jiní, a zvláště nasvědčuje tomu, že arcibiskup začíná kárati zvyk, jehož druhdy užíváno se souhlasem církevním.

* * *

Naznačili jsme již, jak se vmísil v nábožné obřady živel světský. Ze snahy, aby lidu tehdejšímu, prostému, byly nepadno pochopitelné obřady, jež v chrámě před sebou vídal, vysvětleny a jaksi do-

134. »Že Kristus u svém posledním do Jerusalema příchodu na oslici přijel a zástupové jemu ratolesti na cestu metali, proto také kněz na neděli květnou ratolesti světlíci na oslu jízdu kolem kostela držel. Byl pak osel k tomu cíli pentlemi ověšen a všemožně vyšňořen . . . Po skončeně jízde musil osel s sebou do chrámu, kdež přečkati mu bylo celou mši, jež se dle něho »missa asinina« (mše osličí) nazývala« atd.

⁷²⁾ Vyd. Erben, I. 302.

plněny, aby děj, o němž ve čtení evangelia slychal, před očima viděl a slyšel hovor osob, o nichž evangelium vykládá, ze snahy takové vznikly po dlouhém vývoji církevní hry divadelní.⁷³⁾ Poznáme jeden druh jejich při vánocích a jiný tuto — při velikonocích.

Památká umučení Páně poskytovala vděčnou látku k dramatickým výjevům.⁷⁴⁾ Od pašijí, kteréž na choru jednotliví zpěváci zpívali, není daleko ke scéně dramatické. A byli-li posluchači dojati žalostnou smrtí Kristovou, tím větší účinek měla nádherně vypravená scéna, jak vítězoslavně Kristus z mrtvých vstal, jak se zjevil ženám a učenníkům, jdoucím do Emaus.

Hry takové byly původně latinské a málo se odchylovaly od slov příslušejícího evangelia. To však lidu, jenž latině nerozuměl, nestačilo.⁷⁵⁾ Církev sestoupila tedy ještě níže a některé citáty upravila jazykem národním; ale známá idea, která ve středověku mohutní víc a více, aby se národ vymanil z ovzduší mluvy latinské a na její místo povznesl svou mluvu národní, působila jako jinde, tak i zde, že latina z her církevních téměř nadobro vytlačena. S jazykem národním vetřely se do her vtipy, čtveračivá úsloví prostonárodní a z toho všeho anachronismy a lokalisování děje; přísný text sv. písma rozředen ve scény, propletené obvyklými zjevy ze života národního a tím zároveň vypuzeno divadlo z kostela na jeviště veřejné.

Ve vážném výjevu, kdy vojáci pod křížem umírajícího Krista jsou na stráž, namanula se skladateli vzpomínka na nechvalné mravy vojáků, vrstevníků svých. Užil narážky, že metalí pod křížem losy o šat Kristův — a diváci viděli tu pod křížem kostečnou hru svárlivých náruživců současných . . . Spasitel vstav z mrtvých, vstoupil dle evangelia do předpekli. To byl zase vhodný motiv na obveselenou posluchačstva. Než Kristus zatloukl na brány pekelné, viděli diváci, jak čerti týrají neomalenými vtipy všem známé hříšníky, lichevníky, podvodné řemeslníky a pod . . . Nábožné ženy jdouce ku hrobu Kristovu, nakoupily mastí. Opět vábivý motiv, aby skladatel černými

⁷³⁾ Viz úvod ve spisu Hanušové, Osterspiele. Četná literatura tamtéž na str. 18 ad. Poukazujeme zvláště na spis Mone, Schauspiele des Mittelalters. Aus den Handschr. herausg. und erklärt. Karlsruhe, 1846 (v univ. knih. pr., 9 E. 220).

⁷⁴⁾ Srv. V. Nebeský v Č. Č. Mus. 1847, I. 330, 331 v článku »Mastičkář.«

⁷⁵⁾ Otázku, proč nevznikly podobné hry divadelní také v církvi východní, snadno rozluštíme. Obřady tamější děly se jazykem národním, srozumitelným, a lid tudíž necítil potřeby, aby liturgické výkony byly ještě doplňovány a poobjasňovány obřady jinými, z nichž v církvi západní vyvinuly se později divadelní hry. Srv. Hanuš, Osterspiele, str. 4.

rysy načrtal před lidem žvavé, povykující dryáčnický, jak po ulicích a trzích přihrublými chvalořečmi velebí zázračné účiny neprospěšných lektvaří. —

Přistupujeme k velikonočním divadelním hrám českým, jež potvrdí pravdivost toho, co posud jen všeobecně bylo naznačeno.

Zachovalo se několik zlomků staročeských her ze XIV. a XV. století. Byly otištěny: »Hrob boží« od Hanky⁷⁶⁾, z rukopisu, nalezeného od Gindelyho⁷⁷⁾ (»Úlomek hry na Umučení Páně«), a souborně od Hanuše.⁷⁸⁾ Jiný zlomek hry velikonoční »Mastičkář« otištěn v transkripci od Hanky,⁷⁹⁾ ve Výboru z literatury české⁸⁰⁾ a bez transkripce od dra. J. Gebauera v Listech filologických.⁸¹⁾ Nejde nám tu o zevrubné podání obsahu velikonočních her staročeských, nýbrž o charakteristická místa. Jako všude jinde hrávali církevní hry kněží a žáci. Čtveračivý živel světský vpleten do prologu, v němž žák napověděl obsah a prohodil sem tam vtip; vpleten byl do episod, v něž rozvedeny narážky sv. písma v živé sceny, kypící humorem až bezudným, a přimíšen do epilogu, kterým žáci na rozloučenou děkovali posluchačům.

Bylo před začátkem hry velikonoční o třech ženách, jdoucích ku hrobu Kristovu. Nedočkavý lid se nepokojně tlačil po kostele. Konečně po nábožných zpěvích, jimiž hra začínala, vystoupil hlasatel žák (praeco) a promluvil k tlačícímu se obecenstvu⁸²⁾: »Panny, paní, postúpajte a dále se rozstúpajte, neb se tudy mají tři krásné paní bráti a Ježíše ukřižovaného hledati. — Panny, paní se rozstúpají a babky vždy meškají. Proč vy, babky, meškáte? Zda-li mnoho m a z a n c u o v máte? Pomohuť já jich odnésti vám, nebude-liť kde blíže, ale d o š k o l y k n á m !« —

V jiné hře (ludus paschae) okřikuje hlasatel tlačící se diváky před počátkem hry⁸³⁾: »Slyš a nachyl každý ucha svého, co já vám praviti budu nového! Ustál sem, běže z daleka; neb mi toho byla

⁷⁶⁾ V Starob. sklád., III. 82—92, neúplně dle tvrzení Hanušova, Osterspiele, str. 23.

⁷⁷⁾ Erben, Výb. z lit. č. II. 30 ad.

⁷⁸⁾ Die lateinisch-böhmischen Osterspiele des 14.—15. Jahrhunderts, handschriftlich aufbewahrt in der k. k. Universitäts-Bibliothek zu Prag, 1863. S předmlouvou o církevních hrách divadelních vůbec.

⁷⁹⁾ Starob. sklád. V. 198—219.

⁸⁰⁾ I. 65—82.

⁸¹⁾ 1880, 19—105.

⁸²⁾ Hanuš, Osterspiele, 47.

⁸³⁾ I. c. 67.

potřeba veliká, abych vám poselství zděl, a co se tuto má díti, pověděl. To já nyní chci rád učiniti, ač v smích toho nebudete obracovati, neb nic nebude takového, ani co k smíchu podobného! — Však nejprv zármutek apoštolský — potom radosti hlas andělský bude se tuto pamatovati — umučení i z mrtvých vstání Kristovo zpomínati. Protož dělájte jim místa prostranná... Nechajíce všech šeptuov na straně, poslouchajte slova každého pilně!«

Po tomto napomenutí a stručném udání obsahu vystupuje z kape jedenáct apoštolů — hra se začíná.

Bujnou laškovitostí oplývá prolog hry o vzkříšení Páně⁸⁴⁾. Již po úvodních slovech žakových poznáváme, že čistě církevní hra neodolala silnému vlivu národního vědomí českého. Ulevuje si totiž hlasatel na začátku vyhrůžkou k shromážděným: »Nevrť se tuto Uher, ani Šváb!«

V dalších slovech obrací se k posluchačstvu, aby postoupili na stranu: »Již postupajte na strany a neuhonite cepami rány; pakli kto neustupí, dámt' mu vždy, žeť zupí. Slušit' vám múdru býti, ačť nechcete býti biti. Náhle mějte to na paměti, staří, mladí i vy děti; nebť my chceme zde hru mítí, ač nám chcete toho příti, o Kristovu z mrtvých vstání i o jeho oslavení.«

Aby rozveselil shromážděné, naříká si žertem, že se postili již dosti dlouho a vtipkuje při tom nechutné prý pivo Litoměřické: »Dostit' sme již smutnu byli, čtyřiceti se dní postili, jedúc kyselo i húby — mohlyť sú nám vyhniti zuby, — zapijejíc Lithoměřickým pivem, jenž vždy smrdí bahnem a dýmem! Budme již veseli zase...!« Komu prý se nelíbí řeč tato, vybízí ho žák slovy drsnými, aby jen si šel domů. Takovými a podobnými žerty hlasatel jen srší. Najednou zahledí se na některého diváka a než se tento vzpamatuje, oboří se naň, aby se ostatní rozesmáli: »Co's ty na mě voči vy-třeštil, snad jsem tebe ještě cepy nepleštil!...«

Prolog jest u konce. »Již ukrátím té řeči, neb čiji mazance v peci. Budiž konec nyní tomu, buď libo, nebo žel komu!«

Zmínili jsme se nahoře o vlivu národního vědomí (»Nevrť se tuto Uher ani Šváb«). Na vrub téhož vlivu dlužno počítati, že Maria, jedna z žen, které šly ke hrobu Páně, prosí Krista napřed latinsky⁸⁵⁾

⁸⁴⁾ l. c. 82, 83.

⁸⁵⁾ Hanuš l. c. 57. »Miserere, miserere, miserere! Alpha et o dictus vere, qui surrexisti a mortuis, da salutem Bohemis tuis. Aeu!«

a pak po česku⁸⁶⁾ za požeňnání ne křestanům vůbec, nýbrž věrným Čechům.

Kromě prologu vpleteny byly žertovné připovídky do rozmanitých episod. Před příchodem Kristovým do pekel vysílá Lucifer čerty po světě⁸⁷⁾: »Běžtež ruče na vše strany, mezi židy i pohany, mezi pány a sedláky — než nechodte mezi žáky,⁸⁸⁾ jak se oberú v naši říši, všichnuť nám rodinu spíší!«

Satan se hlásí mistrovi, že poradí »paním, aby se líčily krásně a strojily se věhlasně.« Za tuto chytrost chce jej míti Lucifer svým »purkrabím«.

Po společné úradě rozběhli se zakuklení žáci-čerti mezi lid a vlekli některé »duše« »do pekla«.

»Duše« vyznávají svoje viny. Mlynářova duše vykládá, jak při mletí byla podvodná, lidem ubírala. Jiná duše se přiznává: »Já sem byl na onom světě šenkér, dával sem málo piva za halěř. Když sú přišli sedláci s ženami, dalť sem jim (piva) s kvasnicemi; rádat sem přičítala a k tomu se věrovala...«⁸⁹⁾

Po výslechu ševcovy duše rozsuzuje Lucifer:⁹⁰⁾ »To-li ten švec bíše, ježto zlé boty děláše: káží jej čertóm dráti a budem jeho kůži natahovati.«

Čert přinesl pekařovu duši, jež vyznává: »Já jsem byla pekařova duše, věrna sem jako kuše, berúci lacino obilé tyto nynější chvíle. Malět sem preclíky pekla, proto musím s čertem do pekla.«

Další výslech a odsouzení hrabivého »lapky« (loupežníka) a baby čarodějnice skoro se podobá rozpustilým hovorům hry »Mastičkář« (z polovice XIV. stol.), ač tyto opeřeny jsou vtípem mnohem bujnějším, moderní slušnosti nezáživným.⁹¹⁾

Rubín přihlásiv se prodavači mastí, mistru Severinovi, za pomocníka, okřikuje báby v obecnstvu, aby pustily své šeptý a klevety, že poví radostné noviny (v. 43. ad.):

⁸⁶⁾ I. c. »Smiluj se již, Kriste Pane! Neb to víme, že tvá řeč ostřejší nežli meč; jenž stal z mrtvých, odpust' nám hřichy (hřiechy), utvrď u pravdě tvé všechny věrné Čechy! Alleluja, Aeu!«

⁸⁷⁾ I. c., 84.

⁸⁸⁾ Žertovná narážka herců žáků na žakovstvo.

⁸⁹⁾ I. c. 86.

⁹⁰⁾ I. c., 87.

⁹¹⁾ Proto úplný text originalu nikdy nebyl otištěn. Pan Ad. Patera našel nový zlomek divadelní hry podobné, v němž prý jsou některá místa ještě nesnesitelnější, než urážlivé verše »Mastičkáře« již známého. Srovnati oba zlomky jsem nemohl, poněvadž nebyl ještě nově nalezený otištěn, kdy tato kniha psána.

»Přičetl je host ovšem slavný,
lékař múdřý, chytrý, dávný,
vám bohdá na vši útěchu.
Neniet nic podobno k smiechu! . . .
Ni v Čechách, ni u Moravě
jakžto učení místfi pravie,
ni v Rakúsiach, ni v Uhřiech,
ni v Bavofiech, ani v Rusiech,
ni u Polaniech, ni v Korutaniech,«

po veškerém světě — — není mu rovně. Má drahé masti, jež přinesl z daleka, a léčí jimi všeliké nemoci a rány. Reč Rubínova oplývá vtipem silně čpavým.

Po té přicházejí tři Marie. Hořekují latinsky a česky pro smrt Spasitelovu a mistr Severin vážně jim nabízí (latinsky) masti na mrtvé tělo Kristovo. Po rozpustilém vzkříšení Isaka, syna Abrahamova, kvasnicemi, prodává a smlouvá Severin vychvalované masti Mariím, hádaje se se svou nešvarnou ženou . . .

Hra se končívá buď nábožným zpěvem, nebo kázáním, nebo epilogem hlasatele žáka, jako na př. v rukopise Gindelyho. Epilog ten se neliší mnoho od žertovných vložek světských v prologu a episodách, jak jsme se o nich zmínili. Kromě výčitek babám, hrozí žák:

»Ktož snad dva mazance jmaje,
a Kaifáše dobře znaje,
i nedá jednoho jemu,
se vši školú přidu k němu.«⁹²⁾

Urážlivá místa, jaká se dostala se světským živlem do velikonočních her, mohla by snadno vzbuditi výtku, že staří Čechové ve stol. XIV. a na zač. stol. XV. vynikali ještě malou vzdělaností, poslouchajíce v kostele rozpustilé řeči, jichž by moderní slušnost nenesla . . . Kdybychom chtěli měřiti starodávné mravy požadavkem doby nynější, dobrali bychom se ovšem takového úsudku. Ale tak tomu není. Chce-li kdo posuzovati výši vzdělanosti některého národa v té neb oné době, jest mu srovnati mrav a zvyk národů sousedních a jiných se vzdělaností onoho národa — a teprve potom usuzovati tak či onak. Užijeme-li měřítko tohoto na posouzenou velikonočních her staročeských, poznáme, že takový obyčej, jaký byl v Čechách, znám byl i v sousedstvu⁹³⁾ a poněvadž byly církevní

⁹²⁾ Výb., I. c., 36, 37.

⁹³⁾ Srv. Listy filog., I. c. 117. Tamtéž, str. 105 podán dle sbírky Moneovy, *Altdeutsche Schauspiele*, 1841, str. 109—144. obsah hry »*Auferstehung Christi*«, kteráž oplývá podobnými hrubostmi, jako náš »*Mastičkáf*«.

hry staročeské zpracovány a upraveny dle skladeb cizích («Mastičkář», jak se podobá,⁹⁴⁾ dle hry latinsko-německé), nabízí se konečný úsudek sám sebou, že od sousedů přinesen byl do vlasti naší s velikonočními hrami církevními zárodek bujného světáctví, vtroušeného v nábožný text, a ze zárodku toho vypučely, jako všude jinde, vlivem národního jazyka vtipy, z míry peprné. Byly-li tehdejší poměry takové v západní Evropě vůbec, nemohlo býti v Čechách, kamž vliv západu mocně působil, jinaké. Dlužno tedy, abychom se dívali na neomalené žerty velikonočních her staročeských jako na bujně výstřelky, jež zavlažovány a pěstovány za příznivé pohody tehdejších poměrů, později však, kdy zavanul vítr jim nepříznivý, byly oklestěny a roubovány v ratolesti ušlechtilejší . . .

Žerty v staročeských hrách velikonočních stol. XVI. jsou již mírnější a snesitelnější, než jak jsme poznali ve hrách stol. XIV. a XV. Oblibě divadel velikonočních nasvědčuje, že se chopil látky jejich rýmovník světský, Šimon Lomnický a po jejich vzoru a úpravě rýmoval svoje velikonoční hry.⁹⁵⁾ Do děje nábožného vplétal tedy narážky na život současný a kratochvilné přípovědky. Skladby jeho byly skutečně od žáků provozovány, jak hned uvidíme. Podobá se však pravdě, že úprava scenická pokročila od primitivního způsobu her starších. Jako ve skladbách stol. XIV. a XV. děkoval žák jménem soudruhů po velikonočním divadle obecenstvu:⁹⁶⁾

«Slovůtní, moudří, opatrní páni,
šlechtné, ctné, poctivé panny, paní,
i všichni v pánu Bohu lidé milí,
kteří jste při této hře naší byli,
děkujeme vám se vší uctivostí,
že jste nezhrzeli naší sprostností
a slyšeli bedlivě po pořádku
tuto Kristovu s smrtí, ďáblem hádku.»

Šprýmovný Lomnický neváhal, kde se mu naskytla příležitost, popustiti uzdu svojí čtveračivosti, odjinud známé, aby posluchače rozveselil. Ze všech jiných dokladů položíme tuto, ač drastickou ukázkou:

Ve hře o vzkříšení Páně nařiká si sv. Petr, jak ho to bolí, že Krista Pána zapřel:

⁹⁴⁾ Listy fil., I. c., 107.

⁹⁵⁾ Viz o nich pojednání J. Svátka v Č. Č. Mus., 1860, str. 336—363.

⁹⁶⁾ I. c. str. 352.

›Než přece jest mi jaks těžko
a toho mi nejvíce žel,
že jsem tak nevážně klel,
a třikráte Pána zapřel.«

Po těchto slovech se potácí, klesá, omdlívá. Apoštol Jan ho budí: ›Petře, Petře, hej, hej, Petře.« — Petr: ›Ha!« — Jan: ›Živ-li's, hej!« Petr: ›Co prej?« Jan: ›Petře, vstaň!« — — — Petr: ›Jene, kam?« Jan:

›Šetř se, aby nespádl dolů,
posedme teď chvíli spolu!«

Petr znova klesá na zem. Jan všecek přestrašen, volá:

›Nastojte! Petr omdlívá.
Chutě někdo přines piva!«

Sluha Pamfilius odtuší:

›Hned, pane Jene, hned;
ty ho zatím zved'!«

a spěchá pro pivo. Jan zdvihá Petra, hmoždí se s ním, aby ho vzkřísil. Pamfilius se vrátí s korbelem:

›Teď máte — od čepu dala,
včera z plnýho načala.
Jest včerejšho točení —
praví, že jináče není!«

Jan podává pivo Petrovi:

›Napí se, Petře, neníčky,
ať zas okřejí žilíčky.«

Petr se napije a dí:

›Od koho je?«

Pamfilius odpovídá:

›Pane Petře, od Hrochů.«

Petr je podezřívá:

›Svadilo se s vodou trochu.
Rozumět, že je pivnice,
nedaleko od studnice.«

Jan, aby to napravil, posílá pro pivo jinam:

›Běž do hospody dolejší,
mají-li pivo pilejší.«

Pamfilius si pospíší a brzy vrací se, nesa konvici:

›Koštujte z tyto cínový,
jestli lepší, neb takový.«

Petr pije a potom si pochvaluje:

›Totot lepší šmak vydává,
než že se ho tence dává;
neb co šenkýřka vypije,
potom za to nedolije.
A po čem že pak šenkuje?«

Pamfilius:

›Na půl třetfho peníze.
Konev drží co nejniže,
ruku má u samé hlavy —
měřf je, tuším, na sáhy,
aby se čistě pěnílo,
tudy jí zisku přibylo.«

Petr:

› . . . Však se pivo čistě pění!«

Pamfilius:

›Praví, nařká na muže,
žehrava býti nemůže;
každý den že čistě pije,
pivo co do sudu lije,
a že nikdá jí neplatí,
to vždycky že nejprv ztratí.
K tomu praví jeho Důra,
že jí stojí mnoho fůra,
a že je draho sadili,
posudnfho přičinili,
sudů malých nadělali,
o vědro jich zujímali.
Sládcí šrůtky mnoho berou,
tudy je draží tou měrou.«

Petr:

›Kde je pak vařf, jaký je?
aneb odkud sem vozí je.«

Pamfilius:

›Jest, Petře, pivo Lomnický. ⁹⁷⁾

Petr:

›Bejvá-li takový vždycky?
Dobřf jsou tam muži sládcí,
mohou je píti sedláci. —
Na, koštuj, Jene, napi se!⁹⁸⁾

⁹⁷⁾ Šimon Lomnický byl dosazen l. 1582 na místo — správce pivováru Lomnického od Viléma z Rožmberka.

⁹⁸⁾ Svátek v Č. Č. Mus. 1860, 353—354. Verše přidané vypsali jsme z rukopisu této hry, chované v univ. knih. pr., list 14b, 15a.

Pěkný doklad, jak posvátný děj býval lokalisován, podal Lomnický na konci téže hry o vzkříšení Páně. Kristus zjeví se Marii Majdaleně a přikazuje, aby to všem zvěstovala, že vstal z mrtvých. Jihočeský rodák užil tohoto motivu — a s podivením slyšíme slova Kristova, aby šla Majdalena do Ševětína, do Lomnice, do Třeboně, do Krumlova, do Budějovic, do Jindřichova Hradce, do Tábora, do Soběslavě, do Vodňan, do Prachatic, do Netolic, do Písku, do Sušice a t. d.⁹⁹⁾ a všude hlásala novinu o vzkříšení Páně. —

Žákovské hry velikonoční zanikly.¹⁰⁰⁾ Nové časy přinášely žákům nové a jiné poměry, než za jakých náboženské hry studentské byly pěstovány. Za poměrů takových velikonoční hry zakrňovaly,

⁹⁹⁾ Svátek, I. c., str. 354, 355:

»Ale jdi k milým bratřím mým,
tuto novinu pověz jim,
že vstupuji k otci mému,
k otci a Bohu vašemu.
Jdi, Maria, k apoštolům,
ke všem mým milým přátelům,
zvěstuj jim o té novině,
také i tam v Ševětíně,
i v Rožberské Lomnici,
všudy, kde jest lid věřící;
pověz i v městě Třeboni,
ať se radují i oni,
a rovně také v táž slova
vzkaž do Českého Krumlova;
i v městě Budějovicích
ohlaš to po všech ulicích,
také v Hradci Jindřichově,
ať se těší opravdově.
Tolikéž ať na Táboře,
ať nemají smutku hoře;
rovně téhož v Soběslavi,
ať mne z toho chválí, slaví.
Veselšti ti ať vesele
ke cti Krista spasitele
zpívají: »Bůh všemohoucí
vstal jest od mrtvých žádoucí.«
Zajdi také do těch Vodňan,
ať jsem též i od nich poznán;

zastav se i v Prachaticích,
potom odtud v Netolicích,
necht' mne ctí i v městě Písku,
to vše jejich duši k zisku.
Plzeňští ač jsou vzdálení,
však ať jich též tajno není,
takéť jsou i v té Sušici
moji někteří věřící.
Nadto i měste Klatovech
po jejich nešťatných hodech,
vzkaž jim, ať jsou potěšeni
pro mé radostné vzkříšení.
Nadto nad Vltavou v Tejně
ať jich nijakž není tajné,
v Velešíně i v Kaplici,
zvláště kteří katolíci,
kdekolivěk jsou věřící,
i v Kardašově Řečici.«

Načež Mař:

»Ba půjdu, půjdu s radostí
ke všem s takovou milostí;
půjdu všude po všech městech,
oznámím to na všech místech.
Půjdu, vážíc toho draze
po všech kostelích v té Praze,
povím všechněm k potěšení
o tvém radostném vzkříšení.«

¹⁰⁰⁾ O českém divadle v dobách pobělohorských viz pěknou stat' ve spisu Blasově, Theater und Drama in Böhmen, I. c., 38 ad. Za poměrů příznivých katolické víře obnovovali zvláště Jezovitě a po nich i jiní kněží nábožné hry žákovské. O podobném divadle velikonočním v Kutné Hoře (l. 1623) zapsal Dačický do svých Pamětí toto: »V postě před svátky velikonočními kněz Matouš Apianus, jenž tu do H. K. k děkanství dán a osazen byl, dal z prostředka chrámu Vysokokostelského některé stolice sousedské, kdež fraucirny sedávaly, vyvrčí a uprostřed téhož kostela dal přistrojiti theatrum k provozování památky vzkříšení Krista Pána, podle způsobu a obyčeje římského religionu; což byli horníci dávno opustili. Lidé mnozí do téhož kostela víceji na lelky a divadla nežli pro náboženství šli.« II. 225.

až pozbyly svého významu a staly se nepotřebnými. S přežitkem starodávného zvyku setkáváme se ve vážných hrách pašijových, které se podnes těší oblibě zbožného lidu.

* * *

Z rozmanitých pranostik velikonočních posléze vypisujeme: ¹⁾
»Jest-li před velikou nocí ten den aneb v bílou sobotu prší, bude hojně deště mezi velikou nocí a sv. Duchem.« Pranostika »selská« ²⁾
prorokuje:

»Na velkou noc bude-li málo přšeti,
ne mnoho píce pro sucho budem měti.
Pak-li ten den jasno míti bude,
máslo, vomastek lacino přijde.«

---

¹⁾ Partlicius, Kalendář, 1613, duben.

²⁾ Vyd. 1710, l. b2.

D u b e n.

Po celé Evropě jest rozšířen zvyk posílati prvního dubna »s apri-
lem«. Výklad jeho bývá rozmanitý. Gołębiowski uvádí ¹⁾ trojí: Někteří prý to odvozují odtud, že první duben býval druhdy svátek pohanského bůžka smíchu. Jiní tvrdí, že pochodí obyčej ten od Římanů. Naproti oběma domnívá se Gołębiowski, že smích, tropený posláním »s aprilem«, vznikl původně z veselé nálady, že již jaro nastává. ²⁾

Otázka, který z těchto a všech ještě jiných výkladů je správný, není tak snadno rozřešitelná . . . Přestaneme tu na registrování dokladů zmíněného obyčeje, jenž se dostal také do Čech.

Narážku posud nejstarší našli jsme u Christellia ³⁾ (1690). Zprávu

¹⁾ Gry i zabawy różnych stanów, 271, 272.

²⁾ l. c.: »Może więc i to domniemanie podobném jest do prawdy, że powrót wiosny w tym dniu zakreślony, powszechną sprawując radość, skłaniał do wesołości: ta u prostych ludów śmiechem się oznacza. Nic go nie wzbudza tak snadno u nieokrzesanych, jak niewinne jakieś zwodzenie; ztąd szyderstwo, że się nie poznał na tém, że się dał podejść.«

³⁾ Barth. Christellius, Zodiacus latofatalis. Lustiges Sterbjahr mit Sinn- und geistreichen Grabschriften und Schlussreimen . . ., in der alten Stadt Prag, 1690, str. 226, 227 :

»Den ersten Tag April sich mancher lasst betrügen,
mit Tücken, doppelred' oft auch mit groben Lügen . . .

Albert: Was ist aber von dem »in April schicken« zuhalten? wurde dieser Tag von den Alten gleichermasse beobachtet? Erndst. Wann dieses aufkommen, ist mir unbewusst; ist aber vermuthlich dieses halbe Narrenfest auf den ersten April in Schimpf-calender eingetragen worden von einem wundersamen Grillenkopf, der bei dieses Monats türmischen Wetter, um seine Grillen auszulassen, spassweis einen hinters Liecht geführt und hernach den auf selbigen Tag verübten Schimpf also getauft, dass diese

zevrubnější zapsal r. 1792 Borový⁴⁾: »A prýlem posílati není vždyc kyžert. Vzácný pán poslal svého sloužícího aprýlem do apatyky pro půl lokte nehašeného vápna. Apatykář hned věděl, že sloužící z žertu aprýlem poslán jest; pročez mu řekl, že nemá již více žádného, poněvadž se lidé o to vápno jen rvali a trhali . . .«

V knize »Žert a pravda«⁵⁾ vyklouzla spisovateli z péra zmínka: »V měsíci dubnu, kdož bláznem býti chce, nechť se dá aprýlem poslati.«

Cizí obyčej ten zdomácněl tedy v Čechách a udržuje se podnes.

* * *

Před sv. Jiřím (23. dubna) má dle víry lidové čtverolístek jetelový zvláštní moc čarovnou⁶⁾. V podobný rozum káže kněz Veselý na zač. stol. XVIII., že prý »někteří, aby šťastni byli, nosívají u sebe v jistý čas utrhnutý čtyrlístní jetel.«⁷⁾

Připisovati jetelovému čtyrlístku moc čarovnou je patrně obyčej starodávný a udržuje se posud v rozmanitých zajímavých variantech. Vypravuje si lid o kouzelném jeteli: »Jetelinka o čtyrech lístkách na milost, o pěti na děti, o šesti na štěstí, o sedmi na smrt. Komu se podaří jetelinku sedmilistou nalézt, jistě jí pomine a neutrhne.

Jetelinka čtyř- a šestilistá tomu, kdož ji najde, není nic platná; on ji musí někomu zašít do oděvu, aby o tom nevěděl. Ví-li o tom, rovněž mu neprospěje. Mužskému-li se zašije do čepice nebo do oděvu, když hraje karty, vyhrává. Děvčeti-li se zašije a neví-li o tom, v tanci má štěstí, tak že ji neustále tanečníci do kola berou. Obyčejně jetelinku tu zašívá přítelkyně přítelkyni, nebo milenka milenci svému a obráceně.

Jetelinka čtverolistá má i tu moc, že kdo ji při sobě má, nevěda o tom, i věci nadpřirozené zírá . . .«⁸⁾

weiss nunmehr's zureden Burgerrecht erhalten und einen betrügen, oder in April schicken eben einso ist. Albert: Ists aber löblich? Ernd. Wanns ohne des nechsten Überlast und Schaden, ohne Lügen und Sünde geschicht, bloss zu einem lustigen Spass, mags passirt werden; wiewohl anschafte gescheide Leute sich solcher Possen wenig achten.«

⁴⁾ Zrcadlo pošetilosti, 1792, 67.

⁵⁾ II. 171, vyd. 1796.

⁶⁾ Viz Hanuš, Báj. kal., 139; Sobotka, Rostl., 272, 273; Čas. Mat. Mor. 1870, 198.

⁷⁾ Kázání, I. 109, vyd. 1724. Srv. Praetorius, Glücks-Topf, 1669, str. 63, 232, 233. »Welcher ein Kleeblatt mit 4 Blättern findet, der soll sein Lebelang glücklich und reich sein.«

⁸⁾ Více viz Čas. Mat. Mor. 1871, 40; srv. Bartoš, Lid a národ, II. 170.

Jest ještě jiný způsob čarování s jetelovým lístkem. »Usuší se čtverolístek jetelinky, potře a přimíchá se do vína; které děvče si zavdá, láskou k dárci zahoří. Komu se takový čtverolístek, aniž o tom zví, do kapsy podstrčí, ten všudy ve všem štěstí mívá. Děvčata neberouce ho do holé ruky, zašívají si jej do kordulky pod pravou paží nebo do tak řečených jelítek u kordulek, na nichž sukně připevněny jsou.«⁹⁾

Jiné kouzlo před sv. Jiřím doporučuje rada Slováka Jana Buotze (z druhé polovice minulého století)¹⁰⁾: »Aby si zajice na ležisku nachazel. P ř e d D u r o m hada ked kdo najde, nak mu z laviho boku oko za živa ven vezme a pod stroj na flinte položí.«

O hadovi kolovala pověst »mezi obecním lidem«, — jak Poličanský zapsal¹¹⁾ — »když nejprve z jara hada živého uhlídá, an po zemi leze, že ten rok stonati nebude a na zdraví a jiným štěstí míti bude, a pakli uzří mrtvého, zabitého, že ten rok žádného štěstí ani na hovadech, ani na svém zdraví míti nebude. . . A když vycházeje z domu, jda na cestu, buď že má co pilného mezi lidmi jednati, buď potřebné věci k hospodářství, anebo v soudu s někým rozepři míti a uhlídá nejprv hada živého, praví, že mu se všecko dobře a šťastně po jeho vůli povede. A pakli uhlídá nerci-li hada, ale buď kočku, psa a tak k tomu podobného nětco zabitého, veliké neštěstí sobě v tom zakládá . . . Jiný opět sobě neštěstí v tom pokládá, když mu zajíc přes cestu přeběhne; jiný když mu vlk přeběhne, že to znamená štěstí . . .« Tak a podobně věří lid posud.

⁹⁾ Čas. Mat. Mor., 1879, 39.

¹⁰⁾ Sasinek v Archivu vyd. Maticí Slovensku, II. 1., str. 57.

¹¹⁾ Pokuty, vyd. 1613, l. 19. Srv. Čas. Mat. Mor., 1870, 198: »Uhlédneš-li hada p ř e d sv. Jiřím, všickni hadové budou p ř e d tebou utkati.« Pod. novočeské pořekadlo: »Do sv. Jiřího neboj se hada žádnýho« — O dni sv. Jiří viz Rodinnou Kroniku, 1863, 4, 547.

První máj.

»S velikonoci v tom čase
svět se rodí znova zase;
rozičné se obnovuje,
když se již máj přibližuje,
máj, ten čas převeselý . . .
Což jest byla zima umrtvila,
všecko a všudy osušila,
to máj všecko zkrší zase,
veselý vešken svět činí v tom čase . . .«

Májový Sen, str. 78.

Noc před prvním májem je dobou kouzel a čarodějné moci. Němci vyprávějí si ode dávna o pověstných rejích čarodějnic této noci (Walpurgisnacht)¹⁾ a Čechové zachovali si ze starých dob

¹⁾ Viz mezi jiným G. Längin, Religion und Hexenprocess, 1888, 41, 213; W. Kolbe, Hessische Volks-Sitten und Gebräuche im Lichte der heidnischen Vorzeit, 1888, 97, 180. Srv. C. Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 241—245. — Ze starších budíž uveden Tharsander, Schauplatz, 1735, (v univ. knih. pr.), 91—93: »Die Walpurgisnacht gehört ebenfalls mit unter die besondere abergläubische Zeiten. Darinn sollen die Hexen einen Ritt nach dem Bloxberg thun, um der dortigen Hexenversammlung mit bei zu wohnen . . .« Tharsander zmiňuje se také o stavení májů a pověsti, proč bývají staveny: »Unter uns Christen ist eine fast allgemeine Gewohnheit, am Walpurgis oder Philippi Jacobi Abend vor den Häusern grüne Zweige von Birken aufzustecken, welche man eben daher, nemlich von diesem ersten Tag des Maimonaths Maie nennet. Viele stehen in den Gedancken, dass solche Maieen wieder die Hexen gut sein, welche in dieser Nacht herumschwärmen und gleichsam ihr Regiment haben . . . Andere führen davon aus denen papistischen Legenden folgende Ursach an: Die h. Walpurgis sei aus einem heiligen Eifer mit den beiden Aposteln Philippo und Jacobo, das Wort Gottes zu hören und ihnen Handreichung zu thun, umher gezogen. Weil sie aber darüber im Verdacht kam, als lebte sie mit ihnen in Unehren, habe sie einen dürren Stock, dessen sie sich auf der Reise bedienet, in die Erde gesteckt, welcher dann in einer Nacht zum Zeichen ihrer Keuschheit zu grünen angefangen. Noch andere meinen, es habe diese Gewohnheit mit dem Maieenstecken von dem Apostel Philippo seinen Ursprung genommen. Als derselbige zu Hieropolis das Evangelium geprediget, hätten die Ungläubigen das Haus, wo er eingekehret, mit grünen Zweigen gezeichnet, damit sie ihn des Morgends gewiss finden und umbringen mögten. Es wären aber durch Gottes sonderbahre Schickung am Morgen alle Häuser mit dergleichen

zkazky o kouzelné noci filipojakubské. Věřili totiž jako jiní národové evropští, že baby čarodějnice zvláště v noci před prvním májem tropí svoje čáry. Doklady staročeské se shodují s pověrami, podnes mezi lidem kolujícími.

Kupec vytýká v divadelní hře babám čarodějnicím²⁾, že mnohá

... na svatého Filipa,
své čáry rozličně lípá.
Chtíc zkusiti svého štěstí,
bčží úprkem k rozcestí,
tam lidských dobytků pase,
znamená je na ocase...
Tak lidským dobytčům škodí,
sobě užitek přivodí.«

Kopají koření, »ďáblík, toliku, verbénu« a draze prodávají šenkýřkám. Uřežují »provazy s šibenice«, vozí na »ože hu« čili hřeblu »děvky«.

«Po krchově nahé chodí,
svini neb psa s sebou vodí,
anebo černou slepici,
tu sobě chová v světnici.
Na tom potom jezdí, lítá,
aneb dřív, než kohout zpívá,
svého femesla užívá.«

Výčitka kupcova souhlasí s jinými staročeskými zprávami, že čarodějnice plíží se na rozcestí a v noci potom na hřeblu nebo na jiném očarovaném předmětu lítají daleko a daleko.

Žák prozrazuje v epilogu velikonoční hry³⁾, že baba

»na stůpěťě létala,
a potom na herce se honila,
pak-tě trlici dojila
a všechen-tě měsíc szobala.«

Kromě vzácné narážky na víru starých Čechů, že baby, dle

grünen Zweigen besteckt gefunden worden, dass sie also das Haus nicht wieder finden können. Die wahrscheinlichste Meinung aber ist diese: Weil um solche Zeit die Bäume anheben auszuschlagen und mannigfaltig, nachdem das Wetter ist, schon ziemlich Blätter gewonnen haben, so hat man solche Maien vor und in die Häuser gesteckt, um sich an denselben Geruch, den man in langer Zeit nicht genossen, zu erquickern und zugleich anzudeuten, wie nunmehr derjenige Monath vorhanden sei, welcher der angenehmste im Jahr ist, und darin fast alle Bäume in der schönsten Blüthe stehen.« Srv. W. Schmidt, Das Jahr und seine Tage, 1866, 12.

²⁾ Staroč., div. hry, vyd. J. Jireček, 101, 102.

³⁾ Výbor lit. č. II. 37, 38.

Alexandreidy vědí⁴⁾, při zatmění ujídají měsíce, kterýžto výklad je rozšířen po celém světě a znám podnes u národů necivilisovaných⁵⁾, poznáváme tu pověst lidovou, že baby dojí trlici (kterou se tře len nebo konopí). Pověst ta je potvrzena chlubným »Belzezubem,⁶⁾ že prý učí báby čarám, učí je »lěčiti a z trlice mléko dojiti«.

V týž rozum vyznává čarodějnice Rebeka⁷⁾:

»... sem veliká čarodějnice,
proto sem ďáblová svodnice;
trlici sem místo krávy dojila
a s hvězdami na rozhraní lítala,
lidi sem čarovati učila
a je s pravé cesty svodila.«

Trlice a hřeblo uvozují se často ve styk s nočními rejí bab čarodějnic. Dle Tkadlečka⁸⁾ lítávají čarodějnice také na pometlu, nebo na kozlu. Často prý jim čary málo prospěly: »Často jim hřeblo, ani pometlo, ani trlice nespomohla, ani kozel bradatý, na němž je okročmo nahá bába jezdila.« Noční výlety bab čarodějnic trvají do svitání, než kohout zazpívá.⁹⁾

Poznali jsme, že pověry starých Čechův o nočních rejích bab, jež na sv. Filipa čary »lípají«, celkem neliší se od pověr, jež zná lid český podnes.¹⁰⁾

Havel Žalanský pokusil se vysvětlovati pověsti o podobných nočních jízdách. Rozumuje o tom, prozradil bezděky nadobro po-

⁴⁾ Zlomek svatovítský, v. 2344—2353 (vyd. Hattala a Patera, str. 57):

»... I mluvie to sprotní dědi,
by jej tehdy (měsíc při zatmění) jedli vědi.«

⁵⁾ Srv. Bodini *Daemonomania*, 1590 (v univ. knih. pr.), 199: »Indi flebant putantes lunam a sole deo suo lethale vulnus accepisse;« Tharsander, *Schauplatz*, 1735, 338, 339, kdež obšírně vyložen názor některých národů, že veliký drak působí zatmění měsíce i slunce, a proto že třeba tropiti hřmot, aby byl zaplašen. Podobně věří Gronlandané (Lubbock, *Entsteh. d. Civil.*, cap. V. 192), někteří kmenové američtí (J. G. Müller, *Amerikan. Urreligionen*, §. 45. str. 219, §. 48. 231, §. 82. 395, §. 85. 420), afričtí (Ratzel, *Völkerkunde*, I. 39, 76, 178), Malajci (l. c. II. 482), obyvatelé Polynésie (Waitz, *Anthropologie*, V. 3, 197) a j. v., jak mi laskavě pověděl p. V. Tille. Srv. zevrubnou zprávu u Tylora I. 323—325, kdež položeny hojně doklady.

⁶⁾ Hanuš, *Osterspiele*, 85.

⁷⁾ l. c., str. 88.

⁸⁾ Vyd. Hanka, I. 27.

⁹⁾ Srv. výše: »... než kohout zpívá,
svého řemesla užívá.«

¹⁰⁾ Srv. o čarách a čarodějnicích staročeských v našem článku »Čarodějnice v staročeské pověře«, *Zlatá Praha*, 1887, 502 a d. a v řadě statí »Kouzla a čary starých Čechův« v *Archeol. Pam.* 1887, 1888.

věru staročeskou a doplnil svou úvahou svrchu položené zprávy o čarodějnicích.¹¹⁾ Ptá se. »Jest li to pravda, že ženy čarodějné v noci v jistá místa se scházejí, do krajin nejdalších v čase krátkém se dostávají, hody, tance provodí a těla svá v těla jiná proměňují a povětrí bouří?« . . . To že se jim jen zdá, že ty všechny věci nejsou »než stín a marné podobizny, šalby a sny. Ženy čarodějné to mluví a jistí, že oknem skrze kolečko vyražené ven vyletují. Tak je satan šálí; nebo hrubost lidského těla zda-li proměnit se může v duchu?«

Žalanský znal spis Vierův (*De praestigis daemonum*) o čarách, jehož se také dovoláme na vhodných místech, a jinou skladbu »*De Lamiis*«, kdež vykládány reje čarodějnické tím, že baby lítají v noci — ale jen ve snu, namazavše se čarodějnou masťou, ukázanou prý od ďábla. Masť tato proniká tělo a přivodí tvrdý, hluboký spánek. »V tom snu satan divné věci jim na oči staví, že se jim zdá, že komínem ven vyletují a v povětrí široce a dalece se proletují, že hody skvostné, hry, tance provodí, muziky hlučné slyší, že na lukách krásných neb v zahradách bydlí, krásné mládence, krále, knížata vidí, nýbrž že mrzké rozkoše, které jim satan vnouká, provodí. Taková divadla nejděčnější ďábel, mistr tisíc řemesel, jim na oči staví, tak že když procití, ne za jiné mají, než že to vskutku všecko viděly a činily. A jsou mnozí příkladové, že ženy takové, když pro čáry své na řebřík přicházejí, k tomu se znají, znají bídné k věcem, které se nikdy nestaly, které nikdy nečinily.«¹²⁾

¹¹⁾ O anjelích, II. 139—142.

¹²⁾ Zajímavé doklady toho ze starých soudních protokolů stolice Trenčinské, kdež jsou zaznamenány výslechy čarodějnic, podal J. L. Holuby v *Slovenských Pohl'adech*, 1886, 63. — Rozcestí a »Boží muka« mají v pověstech o čarodějnicích zvláštní význam. Podnes lid bájí o Božích mukách rozličné místní pověsti. Vedle »muk« pochovávají samovrahy (Světozor, 1882, 504). U starých Čechů byla Boží muka talismanem. Dle Popravčí knihy pánů z Rožmberka (vyd. F. Mareš), str. 27 přiznal se kdosi, »že také božie muky lámal a zbíjal« (r. 1422); jiný (str. 30) »že Božie muky páčil i rubal« (r. 1423); opět jiný »vyznal na mukách, že lupal Božie muky« (str. 39). Poličanský se rozhorlil na kouzelné vrstevníky svoje (Pokuty, 1613, 16): »Pro ty všechny svrchu jmenované nefády a šebryňky na kola, rožny, na šibenice se dostávají; lotr katem odpravený po smrti nemůže pokoje míti a v cele zůstatí a též pro jiné koňasy, svrchu propověděné, po smrti toho pro vazu lotr odpravený pro ně nemůže užiti, aby do svého času mohl na šibenici poviseti; ani obraz podobenství umučený Kristova na rozhraní v sloupě, jenž slove Boží muky, dlouho bejtí nemůže; nebo již tato léta, když jej postaví, sotva první noc přečká, byt' jej pak dosti tuze mříží a štáfy železnými zadělali a upevnili, byt' byl dosti vysoký, neostojí.« — V Registrech smolných archivu města Milevska zapsáno: »Téhož roku (1577) Martin syn Lejljovcova z písecký řeky mlynáře vyznavše, že jest pastýře jednoho a Petra Lejljovce prosil, aby řetěz ze šibenice jemu přinesli; což jestli se stalo, doloženo nebylo. Jakož také, že jest vzal kus dolejší ohnilý od Božích muk, který polští sedláci chtějí Boží muka znovu osaditi, ufezali a ten že jest, udělavše z něho Boží umučení do žlebu koňm, aby tlu-

O »pálení čarodějnic« před prvním májem jsme posud nečetli v pramenech staročeských ničehož, ačkoli dokladův o svatojanských ohních máme po ruce celou řadu. Soudíme tedy, že pálení ohňů před prvním májem, pokud se ještě v některých místech českoslovanských udržuje,¹³⁾ není původu domácího. Podobá se, že tu měl v době pozdější vliv obyčej německý.

Zvyk ten však mizí z tradice lidu českého nátlakem zákazů, jež pronikly již v první polovici tohoto století z měst do vesnic, kdež nakázáno přísně každému rychtáři, aby netrpěl pověrečného pálení ohňů před prvním májem, »aby se tím čarodějnice zahnalý.«¹⁴⁾

* * *

V západní Evropě bylo ode dávna¹⁵⁾ obyčejem buď před prvním májem, neb o letnicích, anebo před sv. Janem Křtitelem stavěti máje před okna na počesť děvčeti, nebo na návsi pro celou obec.¹⁶⁾ Sobotka soudí dle Mannhardta (l. c., 182 ad.), že máj představuje životní strom buď jednotlivé osoby, nebo celé dědiny.

Doklady staročeské potvrzují, že stavení májů dělo se před prvním květnem, neb o letnicích. Zpráva (pokud jsme čtli) nejstarší zachována u Aubana-Mirotického.¹⁷⁾ Popisuje zvyky o letnicích, zapsal mezi jiným: »Téhož času mládenci do vsi celé stromoví smrkové neb sosnové vnášejí, kteréž z dluhu oklestíce, vrchní ratolesti zrcadly, sklenicemi, věnci a plíšky zlata věncového blyštícími se¹⁸⁾ ozdobují

stý byli a aby jich žádnéj neuhranul, dával. Z příčiny tehdy té, že jest takového řetězu žádostiv byl, na něm ve čtvrtek po sv. Duše letha . . . oběšen byl.« — Srv. Bílovský, *Coelum vivum*, 1724, 304: »Co povím o pacholcích? Oni kde mohou koupiti, anebo sami ze šibenice hřebík dostati, ten buďto při sobě nosí, buďto d o k o ň s k é h o ž l a b u v r a z í , a b y j i m k o ň d o b ř e s t á l i a t ř e b a s b e z o b r o k u v s v ě p o d s t a t ě z ů s t á v a l i . « — O zboření »pěkných a nákladných s řezbami B o ž í c h m u k e , které stály v Praze »na konském trhu . . . , kdež bývala poprava« Staří letop. č. III. 441—442, r. 1520.

¹³⁾ Viz Hanuš, Báj. kal., 142, 143.

¹⁴⁾ Obentraut, Pfir. kniha pro rychtáře, 1847, str. 7.

¹⁵⁾ Hanuš, Báj. kal., 145 cituje záповěď Ludvíkovu z r. 1257. » . . . usum erigendi arborem (majus arbor) primo die mensis Maji in compitis vel ad aedes puellarum alia ve quacunque.« Srv. Soldan, *Geschichte der Hexenprozesse*, 1880, I. 324, 325, pozn. 3.

¹⁶⁾ Viz Mannhardt, *Baumkultus*, 160—190. Srv. Sobotka, *Rostl.*, 105—107. Český obyčej popsán od Krolmusa, *Staroč. pov.*, II. 250 ad; Erben, *Písňé*, 70—71. Srv. Bartoš, *Lid a národ*, II. 149 a j. v.

¹⁷⁾ l. c., l. Aa 4.

¹⁸⁾ Lat. orig. » . . . speculis, vitris, sertis, bracteolisque splendentibus«.

a strom ten do země vetknuce, přes celé léto tak ho státi nechávají.«

Ostatní doklady souhlasně svědčí, že byly máje staveny před prvním květnem.¹⁹⁾ Na začátku stol. XVIII. rozjímá kněz Axlar²⁰⁾ v kázání na sv. Filipa a Jakuba o »truchlivém« stromu: »Jestliže pak proto ten strom truchlivý sluje, že se v noci zelená a roste, takových stromův nebude třeba dlouho hledat. Stojí jich před domy v městě dnes všudy dosti — a to jsou stromové, jimž máje říkáme. . . Kdy nám pod okny vyrostí? I v noci. Včera byly ulice prázdné, na ráno se od stromův všecky zazelenaly . . .«

Dle Aubana-Mirotického stály máje celé léto, dle Axlara jen v měsíci máji. »Nemajít ubozí stromové nač jiného očekávati, než na sekeru a na oheň, což jich při konci toho měsíce jistě nemine a neujde.«

Kazatel Veselý téhož skoro času rozdává z kazatelny na den sv. Filipa a Jakuba každému stavu příslušné máje, duchovním máj cedrový atd. V náboženském rozjímání vpleteny jsou narážky na stavění májů.²¹⁾ »Májoví stromové jsou prý obrazem kvetoucího věku mladého . . .«²²⁾ Máj s osnový a smrkový viděli jsme u Mirotického. Veselý zmiňuje se nepřimo o máji březovém.²³⁾

Také tento obyčej byl zákony stihán. R. 1741 vydán zákaz; ježto prý se tím zničí každoročně mnoho mladých stromků pro nic a za nic.²⁴⁾ Obyčej přese všechny zákazy udržel se podnes.²⁵⁾

* * *

¹⁹⁾ Barvif, Děje m. Chocně, str. 88, r. 1716, v útech obecních: »Od stavení májů na sv. Filipa a Jakuba 55 kr.«; srv. Tiray, Děj. V. Byteše, 1888, II. 167.

²⁰⁾ Nábožný vůdce, 1720, str. 188.

²¹⁾ Kázání, II. (1730), str. 246. »To se mi tu zdá také býti potřebné, abych když dětem májový strom postavuji . . .«. l. c. 249: »A tak udělal jsem již své dnešní dílo, již jsem všem stavům stromy májové postavil . . .«. l. c. 251. »Některí (kazatelé) dávají svým posluchačům rozličné májové kytičky, někteří staví rozličné májové stromy.«

²²⁾ l. c. 244.

²³⁾ l. c. 245. »Po starých následují mladí; a bude se někdo domnívati, že já dnes mládeži postavím březů. Nejsm však tak přísný, abych jim přivlastňoval takový strom, který k trestání a pokutám roste.«

²⁴⁾ Sammlung aller Verordn., 1787, I. 6. Nr. 3.

²⁵⁾ V okolí Rožnovském vypravuje se o počátku stavení májů: »Byla děvčeka velmi pobožná a nechtěla se vdávati, chtěla svobodnou ostati. Druhá děvčata se jí vysmívala, že chce proto ostati svobodnou, že jí žádný nechce. Ona však se na ten všecek smích nábožně modlívávala a zvláště k sv. Filipovi a Jakobovi na modlitbách svých se utíkala. Tu z nenadání z rána v den sv. F. a J. měla před domem postavený krásný máj a na tom máji pěkné bílé pentle a bílou růži v samém vršku, aby ostatní panny

S májém vracela se každoročně doba radostná. Omlazená země, zdobená poupaty a pestrými květy, svěží zeleň vonného háje, a v něm lahodný zpěv ptactva — všecko všudy v přírodě působilo neodolatelným kouzlem. Půvaby májové byly a jsou vždy ovšem stejné — a dojem jejich cítil člověk všímaje si zjevů přírodních za dob dávných, jako cítí podnes každý, kdož chce rozuměti věčně luzným krásám přírodním a zvláště nevadnoucímů půvabu času májového. Na přivítanou rozkošnému máji zapěli básníci všech dob a všech snad národů vzletně písne a posud čerpají z nezkaleného zdroje krás májových . . . .

Chceme se jen kratince dotknouti, že ve spisech staročeských čítáme dosti často líčení utěšené doby májové, doby veselé.

»Toho přeutešeného máje
jest na světě dosti ráje
od lidí, i od všelikých zvířat,
od králův, od pánův, i od knížat.«²⁶⁾

Slavík v Nové Radě²⁷⁾ radí králi, aby se bavil v máji lahodnými hlasy pěvců ptáků i mistrných zpěváků, že mu tím srdce odmladne. Zpěvem, hudbou že se mu posílí hlava.

»Tiem sě tvá hlava poslí,
maje takú kratochvíli
od výborných hudeb hlasu,
najviev podletnieho času,
ješto' oživá košenje,
veselí sě vše stvošenje,
když již máj v rozličném kvietí
dražě vešken svět osvietí,
již pověťfie všady hladké,
v něž slyšeti pěnie sladké

věřily, že ona jest poctivá a Bohu milá panna . . . Máje takové ulíbily se druhým děvčatům, tak že prosily mládence své, aby i jim máje postavili, by ona ho neměla sama. Na tu památku se máje až podnes staví v noci před sv. F. a J. Čas. Mat. Mor. 1870, 196. Šrv. pozn. 1.

²⁶⁾ Májový Sen, vyd. Hanka, 112. Šrv. Farrago, I. 193, 194, Georgii Vabruschii De Maio:

»Jam celebres Maii redeunt, Hoddae, Calendae,
dictaeum nitido sole fremente bovem.
Ergo redit nobis etiam pulcherrimus annus,
prataque cum campis omnia laeta ferunt.«

Šrv. báseň Bohuslava Hasišteinského o půvabech jarních (De vere), Farrago (vyd. Tom. Mitis), str. 211.

²⁷⁾ Vyd. Dr. J. Gebauer, str. 145, 146.

ve dne, v noci i v svítání
od ptáčkův milé zpívání,
v lesě, v háji i na poli,
v tom měj útěchu k svéj vůli.«

Přestáváme na těchto dvou ukázkách, vybraných z celé řady narážek takových a podobných.

Příroda nově rozkvetlá vábila z příbytků ven, pod širé nebe,²⁸ vábila ku procházkám a zábavám. V kalendářích staročeských pravidelně jsme viděli při máji obrázek, jak na loďce plave²⁹) rozjařená společnost, poslouchajíc hrajícího hudce, nebo jak milý s milou pleťou věnce a pod. V týž rozum rýmuje Selská Pranostika: ³⁰)

»Udatný rytř, svatý Jiří,
v máji nám jasný den šíří,
když páni, panny a paní,
mají spolu procházení
do zahrady i do vinice,
do sádku i do štěpnice . . .«

O procházkách se zmiňují často památky staročeské. Abychom tu neopakovali dokladů nepřímých, jimiž kazatelé a mravokárci toužili na hříšné prý toulky,³¹) uvádíme některá svědectví přímá na poznanou mravu staročeského.

Artikulové pražské smlouvy z r. 1449³²) nezapomínají vedle jiných řádů také procházek obyvatelstva pražského: »Jestližeby které paní nebo panny kdy šly do zahrad nebo do vinic procházet se, aby poctivost mezi sebú zachovaly, mužského pohlaví varující se

²⁸) Arch. Třeboň., Fam. Švamberk 15, r. 1548. Bohuslav ze Švamberka píše Henr. St. ze Švamberka: »Poněvadž nyní lípa v Holešicích čistě kvetne, na kteréž dnes, bude-li vůle Boží, vobědvati s ženou svou a se panem Děpoltem . . . budu, pak bychom na týž lípě, dokud neodkvetne, vobědvali. Za to žádám . . ., že zejtra bohdá přijedete.«

²⁹) Narážku na plavbu snad pro zábavu vypisujeme z Arch. JHrad. (sign. VI. R., 1659). V účtech zapsáno, že zapláceno »dvěma mlynářům od udělání šifu . . . Malíři od malování šifu panského, též za barvy 15 fl. . . . Od barvení 2 štuků plátna zeleňho pro šif panský . . .«

³⁰) l. c., 1710.

³¹) Veleoslavín, Politia, 1584, 525. »Jestliže jsou jeden rok aneb dvě letě do školy chodili a čísti i psáti se naučili, potom jich nechají toulati, procházeti se a projížděti se po městě pod pěkným pírem a s dlouhým rapírem jako mladých hrabátek aneb pánuov . . .« Plzenský Klement, Rozkoš a zvůle panenská (1613, l. F. 6, F. 7: »Toulkami, procházkami, zbytečnými divadly, oplzlostydkými a často sodomskou prostopášností zapáchajícími« atd.

³²) Dle Liber vetustissimus v Arch. m. Pr. Dr. Z. Winter, Světozor 1888, str. 106.

a zvláště lidí mladých rozpustilých, leč by muži s nimi šli, nebo-li přátelé a příbuzní.«

V podobný rozum vyznívá řád tovaryšů města Napajedla (1757)³³⁾. »Tovaryši dyž s panenkama po procházkách z neb 4 chodíte, tu abyste s manírú řemeslnickú špacírovali, špásování, žertování zbytečného zanechali. A jestliže by se v špásování vydali, tak aby dobrý pozor na jazyk dali, hanebných řečí nerozsévali, jeden druhýho nešpičkovali, tak abyste před panenkama hanbu nespláchli . . .«

Přese všechno horlení mravokárců schvalovali lékaři ranní procházky okolo zelených hor, pod večer po březích čisté vody aneb řeky.³⁴⁾ Havlík z Varvažova, upravuje knihu »O ctném obcování« (r. 1613, původně italsky složenou), zmínil se o procházce³⁵⁾: »Mámet my i tento obyčej, že když větší díl dne, buďto v umění literním, buďto v prácech obecních aneb i v domácích strávíme, jdeme sami, nebó s jinými v tovaryštvu za hodinku na procházku.«

Nechceme tu ovšem šířiti slov o procházkách starých Čechů, o zvyku příliš obyčejném a všedním; na konec jen ještě přidáváme, že znali staří mrav, zanesený k nám z ciziny s jinými názory o poctivém, uhlazeném chování, — totiž že postupovali osobě vznešenější a pohlaví ženskému pravici.³⁶⁾

³³⁾ V. Prasek, Paměti města Napajedel, 1881, str. 152. Měli se na procházkách vůbec slušně chovati. »Tovaryši, kteří rádi po procházkách chodíte, tu abyste každého u vážnosti míti hleděli, předně pp. hoficíry, p. pulmistra, p. rychtáře, pp. radní, pp. cechmistry, pp. majstry, obzvláštěně pantátu, panímámu, starožitné lidi, jim pozdravení dali, nelenujíc sobě klobúčka posmeknutí.« l. c. —

³⁴⁾ Rantzovia Regiment zdraví, vyd. Ad. Huber z Rizenpachu, 1587, 68, 69. »Když se člověk lehce a poznenáhlu prochází, pokrm přijatý postupuje a sadí se na dno žaludku. Rychlým a prodlužným chozením také moc studenosti se rozptyluje . . . Ráno dobré jest procházeti se okolo zelených hor, pod večer po březích čisté vody aneb řeky.«

³⁵⁾ Vyd. 1613, str. 203.

³⁶⁾ Havlík z Varvažova, O ctném obcování, 1613, l. 141: »Coť se mne tkne, o to já nestojím, aby kdo z tovaryšstva jdoucí po pravé straně, na cestě místa mi ustoupil. . .« Komenský, Labyrint světa, XXXII. 15: »Ba nalezly se, kteréž nechtěly než cele panovati . . .; tolikéž poněvadž po tolik tisíc let muži přednost drželi, již také že čas jest, aby jim ustoupili. An že toho před málo lety v království anglickém ušlechtilý příklad spatřím, že když královna Alžběta kralovala, ku poctivosti jí všickni muži p r a v o u r u k u ženám pouštěli, což ještě chvalitebně trvá.« Libertin, De educat. iuvent. 1715, VII. č. 8. »Když jde (mladík) s nějakou osobou sobě rovnou, nač má pozor dáti? — Aby p r a v o u r u k u jí vždycky dal.« — Bílovský, Doctrina et Veritas, 1721, 245: »Posavad fraucimoru se pravice postupuje.«

Církevní obyčej o slavnosti Nanebevstoupení Páně.

Bylo již vyloženo ve stati o velikonocích, že církev přibírala do vážných obřadů živly světské, slavnostní výpravu a různé obřady, jež vábily do kostela lid, přicházející často více pro podívanou, než pro pobožnost. Obřady podobné byly pořizovány dle památky slavnostního dne. Na den Nanebevstoupení Páně, aby znázorněna byla památka, že Kristus vstoupil toho dne do nebes, bývala v kostelích vytažována socha Kristova skrze otvor v klenbě se zvláštními obřady, na př. když socha již zmizela v otvoru, sypáno odtud kvítí, zrní a pod. na znamení, že Kristus po svém příchodu do nebes uděluje svoje požehnání věřícímu lidu.¹⁾

Obyčej ten byl znám také v Čechách. Zapsán byl o tom doklad od Hájka, a sice proto, že se stalo při slavnosti podobné neštěstí.²⁾ »Hned toho roku (1509) na den slavný na Nebevstúpení P. K. po obědích v klášteře sv. Tomáše v Menším Městě Pražským táhli sú obraz vzkříšení Božího, tak jakž obyčej měli památku činiti na ten den, a bylo přitom velmi mnoho lidu a trubačí královští stáli na kruchtě a troubili: v tom se kruchta s lidmi i s trubačí zlámala a mnoho lidí, kteříž dole byli, ztláčila. Ale však žádný od toho ourazu neumřel. Lidé bludní mnozí v Praze měli z té příhody velikú vděčnost a zvláštní potěšení.«

¹⁾ Obširně líčí Hospinian, De orig. fest. Christian., l. c., l. 85b.

²⁾ Hájek v Kronice k r. 1509. Srv. Frant. Eckert, Posvátná místa král. hl. m. Prahy (Děd. sv. Jana č. 70), I, 1883, str. 218.

O výročním trhu.

Mezi schůzky, kam lid scházival se původně z příčin vážných, nakoupit, čeho bylo třeba, později však také jen pro zábavu a obveselení, dlužno řaditi výroční trhy, »jarmark«. ¹⁾ Přestaneme ovšem na vylíčení této druhé stránky výročních trhů staročeských — ta souvisí s látkou, sebranou v této knize — a odkládáme tedy schválně stranou všeliké rozvláčné narážky o tržném řádu, jak byl udržován,²⁾ jak jednotlivým městům dostávalo se pone-

¹⁾ Vedle slova »trh« zná již Chelčický cizí název »jarmark« pro trh výroční a název ten vyskytá se také v Dialog. Bohem. (XIV. stol.) dle Hanky, Zbírka slovn., 351. Havlík z Varvažova (O chvalit. v světě obcov., 1613, 196) spojil oba významy: »Co nevíte o přísloví, kterak tři ženy činí trhový jarmark?« Oba názvy v pramenech se střídají. — Budiž tu položen náboženský výklad slova »trh« od Štítného (vyd. Erben, 203): »Snad proto slove trh, že na trhu nejednoho čert utrhne, tu lakomstvem, tu závistí. Lakomstvem mnoho oklamává; neb mnozí lži, křivě se věrují, druhého oklamají a druhdy jakoby přisahal; tak se vzrotie, kupujíc velmě vzhydíe a tuž věc prodávajíc, opět vychvále, zapomenúc toho slova: »Co sobě nechceš, nečii jinému.« — Protož velmě nebezpečná věc částí trzi a najvíc chtieti jimi bohatu býti. Druhé láká črt v trhu závistí, že rádi sobě závidie trhovi lidé, když jeden lépe kúpi neb prodá, než druhý.« Srv. výklad Husův (vyd. Erben, I. 219): »A věz, že trhovec slove, jenž trhem hledá zisku, kupuje na zisk a prodávaje; ale ten neslove trhovec, jenž svú věc prodá, aby sobě jiné potřeby dobyl, netbaje zisku. A tak řemeslníci, oráči a jiní, prodávajíc obilé, dielo, nábytky a jiné věci, neslovú trhovci. A již pohřiechu Čechové velmi sě od diela táhnú k trhu aby brzy byli bohati a nedělali a lehce byli živi...«

²⁾ Carchesius, Knížka obsah. stav městský, vyd. 1602, str. 81: »Těž kupci, ješto na jarmarky přicházejí, neb jedou, průvod mají, jakž v některých místech to se zachová... anobz i sice všeliká dobrá vůle, přívětivost a náchylnost jim se prokazuje: též na hospodách aneb v domích hostinských všelijaké dle potřeby opatření mívají. K tomu aby zboží svá kupecká svobodně vykládati a prodávati mohli, místa příhodná i krámy jim se vykazují a propůjčují.« — Za opatření taková a podobná plativali »tržné«. Srv. Štítný, vyd. Erben, 155: »O tržném též: když musí pán neb jeho rychtář nakládati, chovaje lidi, aby mohl v trhu činiti pokoj a pravdu, móż bráti tržné

náhlu výsad trhových, jak dle cechovních řádů řemesla některá požívala na trzích zvláštních výhod, při čemž dbáno toho, byl-li řemeslník cizí či domácí, jak v kalendářích staročeských možná dočísti se již seznamu trhů a pod. Také neuvedeme rozličných neutěšených popisů, kterak se často příchozí na trh svadili a seprali³⁾; s podobnými zjevy setkáváme se při lidových schůzích staročeských často a netřeba tudíž, abychom se jen na ně teprve chodili dívat o výročním trhu . . . Takto látku poněkud si upravivše, chceme jíti na výroční trh za starých časů.

Půjdeme buď na »teplý jarmark« (v letě), nebo na »studený« (v zimě), jak starí je nazývali.⁴⁾ Ani prodavačův, ani zboží, vyloženého od řemeslníků z »jarmarečných truhel vokovaných«⁵⁾ prohlížeti nebudeme. Nezajdeme také do krčmy popíjet po ukončeném a šťastném prodeji »litkupu« (doloženého již r. 1424)⁶⁾, pozorující jen, má-li pravdu Chelčický, vytýkaje mladým i starým, že se toulají zbytečně a hříšně po poutích, po posvíceních a po trzích, jarmarcích. Aby se ukryli známých, chodívají prý kamsi podál »na trhy, na posvícení, na jarmarky a púti,«⁷⁾ zvláště mladí lidé. Libují si náruživě »v tancích, v tulaních po jarmarcích,

jako i mýto a j.«; Dr. Herm. Jireček, Vysoké Mýto, 85 (doklad ovšem z doby pozdější): »Vydání peněz výběřím též i jiným služebníkům při jarmarcích«; Barvít, Děje m. Chocně, 87 (1716): »Z jarmarků čtyř (příjem) 4 zl. 30«; Řičák, Děj. m. Přeštic, 122 (1739): »Rychtář od každého krámu o jarmarce 3 kr.« l. c., 123: »Posel právní . . . o jarmarce z každého krámu 1 kr.« — O »jarmarkáles«, platu školním, viz Dvorský, Pam. o škol. č., 66; Srv. Knapp, Paměti Jaroměje, str. 72 (stroje jarmarkáles«).

³⁾ Na př. u Březana, Petr Vok, 202 (1603): »Maii 1. ve čtvrtek den památný sv. Filipa Jakuba v městě Třeboni o jarmarce Kunrat Lebl, aneb po německu Kuntz von Löben, služebník pana vladaře domu Rožemburského, smrtelně v lůno od Jana Chvala Kunáše mladého z Machovic, jednoho hejska českého, když se spolu pohodli a strkali, proboden a od toho brzo umfel.« Srv. Palacký, V. 2. str. 35, 36 a j. v.

⁴⁾ Arch. JHrad. Extract rozličných počtů od l. 1485, l. 1: »(1421) vo teplým jarmarce dal sem Anice na tfeví«; l. 47: » . . . tu sobotu před teplým jarmarkem Šmirarovi — 10 gr.«; l. c.: » . . . v neděli o studeným jarmarce Šmirarovi 8 gr.« a podobně.

⁵⁾ V inventářích staropražských domácností často, na př.: Kniha Arch. m. Pr. č. 1174, l. 163 (r. 1603): u kožišníka »truhla jarmarečná vokovaná«.

⁶⁾ Dle Bohemik Mnichovských (Vokabuláfe Zdikova z r. 1424) Jos. Truhlář v ČČMus. 1885, 270: »meripotus: litkup.« — Srv. »Při trzích někdy se dává závdavek, aneb peníz Boží, litkup, aby svědek byl trhu pořádného a prodavač v něm státi povinen byl.« Koldínova Práva městská, G. 41. Více u Jungm. Sl. s. v. O původu slova toho Matzenauer, Cizí slova, 1870, 242. Srv. popis jarmarku polského Kolberg, Lud, XVII. (1884), 128: » . . . Ida potem oba na litkup, czyli gdzieindziej m o h o r y c z albo borysz zwany, to jest: na gorzałkę. Litkup, mohorycz czyli borysz odbywa się prawie zawsze i wszędzie po dopełnionej zgodzie na jarmarku . . . «

⁷⁾ Postilla, l. 155.

po posvíceních, po krčmách, v rozpuštěních nestydatých «⁸⁾ Tam se spolu scházívali. Rozumí tedy Chelčický, proč jest všem taková »péče o jarmarcích, o trzích« (l. c.). Dle něho⁹⁾ jen muž bláznivý povolí ženě »túlati se po jarmarcích.«

Jednota Bratrská usnáší se r. 1506 »o chození na jarmarky« v tento rozum: »Bratří a Sestry bez potřeby hodné jarmarků v i tr h ů v i jiných chození aby nechali a zvláště ve dny Páně nedělní.«¹⁰⁾ Povážíme-li, že chození na jarmarky ztotožňuje se s touláním se po posvíceních a poutích, vyrozumíme snadno, že chodili mnozí na trhy jen pro zábavu, že výroční trhy mají ode dávna ráz prstonárodní slavnosti. Slavnost tato bývala tím hlučnější, že trhy po tehdejším oblíbeném zvyku připadaly často na den Páně »nedělský« přese všechno horlení kazatelův a mravokárců, kdy z celého okolí mohl se lid po týdenní práci sejítí.¹¹⁾

Stesky mravokárců na zjištěné vrchnosti a hříšné jarmarky stále se opakují...¹²⁾ Učeně vykládá Havlík z Varvažova, prý dle Pytha-

⁸⁾ l. c., l. 29.

⁹⁾ l. c., l. 175.

¹⁰⁾ Gindely, Dekr. J. Bratrské, str. 129.

¹¹⁾ Štelcar Želetavský, *Knih. Duch.*, I, J8, K: »Letha Páně 962 souce živi roz-pustile, panstvo, měšťané i sedláci, tak sobě zobyčejili den sváteční, že v něm všeliké práce i jarmarky vykonávali, pročez k služebnostem Božským jiti nechtěli, pravice: »Pilnější jest čas nám, abychom vyhledávali našich živností, nežli bychom v kostele sedíc zaháletí měli.« Nad čímž kněží majíce žalost, od Boha pokuty na ně žádali. Bůh pak nemeškal hned toho léta měsíce listopadu třetího dne a dopustil tak veliký sníh, že lidé z svých přibytkův, ano i zvěř z svých skrejší vyjítí nemohla. Stromoví od veliké tíže toho sněhu se lámalo, střechy i jiná stavení se bořila, kterýžto ležíc osm dní na místě, obilí v nově setá pohubil. A když od slunce rozpuštěn byl, feky a potoky povodní velikou naplnil, že nemalý počet lidí i hověd i jiných věcí potopeno bylo;« l. c., l. J7, 8: »Kupci pak zarazivše sobě v den sváteční jarmarky, handle, kupectví svá provozují a jiné mnohé ohavnosti...« Více viz tamtéž. — Srv. Bílovský, *Siclus sanctuarii*, 1703, str. 144: »Co nyníčko? Potřebuje hospodář inletí? ve svátek do mlejna. Potřebuje ně- tco v městě koupiti? ve svátek do města. Nemá hospodyně pečeného chleba: ve svátek chléb do pece. Nemá pacholek řezanky, děvka trávy, hospodář sena: ten klidí seno ve svátek, onen feže ve svátek, tato žne ve svátek. Abych zkrátka všechno pověděl: nej- větší t r h y, největší j a r m a r k y, největší handle, největší obžerství stává se ve svátek.« Podobně Kapihorský, *Historie kláštera Sedleckého*, 1630, 36: »Na takovou processí z mnoha mil lidí a u velikém počtu každoročně, poněvadž velké indulgentiae dosaho- vali, se scházívali a pobožnost svou vedle obyčejě křesťanského skroušeným a úpěnlivým srdcem vykonávali. To vidouce horníci (v Kutné Hoře) a že by znamenitý užitek při té processí mítí mohli, uznajíce, žádali krále, aby jim také jarmark, kterýž by se po vykonané processí držel, udělil a užítku, kterýž by z něho vycházel, příti ráčil. To uslyšev král, k žádosti jejich se naklonil a takový jarmark k užítku jejich propustil. Ale ubozí horníci, vyhledávající více tělesného a v okamžení pomíjejícího dobrého, v malých letech tu slavnou processí v hlučnej jarmark obrátili, jež až do l. 1622 bez processí vykonávali, ale dá pán Bůh na potomní časy po processí vykovávati budou.«

¹²⁾ Partlicius, *Kalendář*, l. c., 37, 38: »... Římané nařídili Nundinas, Jar- marky, a neb trhy tak, aby sedláci za 8 dnův pracovali na poli a doma při své

gora, že na »trh aneb jarmark«... »zbíhají se trojí lidé: jedni na koupi, druzí k prodaji a jiní k divadlu na ty již dotčené věci.« Kdosi že vtipně dodal: »Za času Pythagory nemuseli býti na jarmarcích měšc o řezci aneb taškáři, sice by jich byl nepominul i k těmto připojil.«¹³⁾ Laskavý čtenář posoudí z těchto slov, jak rozmanitá cháska chodívala tedy už za starých časů po jarmarcích za účelem nekalým.

Mezi krámy procházejí se mládenci s pannami, navzájem snad se pobízejíce¹⁴⁾: »K u p m i j a r m a r k . . l.« Zamilovaný písař ani při psaní nábožných modliteb nezabude daru trhového a přispuje do vážného textu¹⁵⁾:

»Psal jsem, sedě jako sup,
protož, ty panno, jarmark mně kup..!«

Je to chloubou, kdo hodně »dárečků jarmarku« pannám nakoupí, třeba touží na to nevrlý mravokárce¹⁶⁾: »... při jarmarcích a trzích k ženskému pohlaví se štědře chovají a — po domácí mizerně živi jsou, anobrž sotva a dosti těžce čeládce své službu zasloužilou platí.« Že mají panny rády takového, kdo jim kupuje »jarmarku« a za nimi »po jarmarcích se toulá«, o tom široce se rozhovořil kazatel Bílovský.¹⁷⁾

práci, devátého pak dne, zanechaje všech jiných domovních prací, aby do města a na jarmark chodili, kdežto práva a přikázání užitečná oufad jim předstíral. A to jest chvalitebný způsob byl pohanův; ale těchto časů, obzvláště v Čechách jarmarci a trhové se nařizují ne proto, aby oufad lidu něčto chvalitebného, vedle čehož by svůj život fídili, ke cti a chvále Boží nafídil, než k tomu konci každá oufadní téměř osoba směřuje, aby odtad nějakého zisku nabyti mohla. Protož toho času mnozí v šenk se vydávají a pro dost špatný zisk všemu zlému průchod dávají.« — Luk. Pollia Sedm. káz. o životě věčném, 1604, l. 1.6: »... Nebudeš »po jarmarcích se voziti«; Mik. Krupěhorský, Knížka o soudném dni, 1612, l. J8: »O ty proklatý sousede, ty jsi mnou vinen; ty jsi mne s sebou choditi navozoval na jarmark, na posvícení, ke hrám, k tancům...«

¹³⁾ O ctném v světě obcování, 1613, l. 99, 100. Srv. Dr. Herin. Jireček, Vysoké Mýto, str. 85: »Příčinou jarmarků nařizeno, aby každý co za hostě přespolní lidi bude míti, bedlivě šetřil, zdali by některý zlý a podezřelý a městu škodití chtící byl.«

¹⁴⁾ Dialogi Bohem. u Hanky, Zbírka slovn., 351: »Kup mi jarmark: Emas mihi munus nundinarum.«

¹⁵⁾ Dle modliteb Lvovských F. Menčfk ve Světozoru, 1880, 611.

¹⁶⁾ Havlík z Varvažova, l. c., l. 89.

¹⁷⁾ Doctr. et Veritas, vyd. 1721, 247: »Co pak jest mládence moravský, anebo mládence hanácký? Rozličně jsem já sobě tolikráte pomyslíl, kolikráte jsem od lidí slyšel: »Ta děvečka má mládence.« — »Ta nemá ještě žádného mládence.« — »Ta dcera by ráda měla mládence.« — »Ona odpověděla svému mládenci.« — »Tu jistou opustil její mládence; dal jí quinde, aby sobě hledala jinde.« — »Ta naše Marinka jistotně ještě jest poctivá panna, nebo žádného mládence nemá.« Častěji... sobě jsem myslil:... Co pak to musí býti za hanáckého mládence?... Až jsem uslyšel, že jest to takový mládence a toho mají děvečky za mládence, který za nima ve dne i v noci chodí, v krémě s nimi tancuje, po jarmarcích se toulá...«

V Poličce kupoval o výročních trzích (pokud všech zděděných peněz ještě nepromarnil) prostopášný soused Kašpar Kašparides hedvábné šátky. »V průvodu tubačů a veselých kumpánů po městě se procházel, v ruce jedné míval obnažený kordík, v druhé hedvábný šátek; v průvodu tom všelijaké figury prováděl, hedvábné šátky kordem napichoval, nad hlavou jimi točil a konečně do lidu je vymršťoval, kdo je první chytil, tomu zůstaly.«¹⁸⁾

Obrázek tento charakterisuje, jak veselo bývalo na staročeském jarmarce. Chodívali na jarmark pro zábavu prostí a chodili urození páni taky. Účty z r. 1638 v archivu Jindřichohradeckém jasně tomu nasvědčují. Dáno prý »JMsti. p. hraběti Františkovi na j a r m a r k 60 fl.,« »mladému p. hraběti Ferdinandovi na j a r m a r k 16 fl.,« »p. hraběti Adamovi o j a r m a r c e z i m n í m 3 fl.,« jindy »na j a r m a r k 5 fl.« a t. d.

Také pázata si vyšla po příkladu svých pánů mezi krámy; dáno totiž (l. c) »pázatům JMsti. p. hrab. Adama z poručení JMsti na jarmark 1 fl. 30 kr.«¹⁹⁾

Dle výkladu Šprengova²⁰⁾ často vystrojené panstvo méně kupuje a vybíravě, překážejíc zbůhdarma. »... časem na vejročním trhu mnohá nádherně vystrojená srně se plazí a od jednoho kupce k druhému poskakuje. Dobrý pozor dejme, jak ona do všelikého zboží rukavičku strká; již to, již zas něco jiného se jí zalíbilo, po druhý, po třetí ruku pro peníze stahuje, po druhý, po třetí ji zas prázdnou z kapsy potáhne — a snad když kolem přejde, když by svým štěbetáním dosti času kupci promarnila, když by se jiným, kteří by nětco byli chtěli koupiti, napřekázela, bude jí vše příliš drahé, odejde prázdná, jak by na tom vidění dosti měla...«

Náčrtek tento, ač neúplný pro nedostatek vhodných zpráv, podal přece aspoň jaký taký obrázek z výročních trhů za starších časů.²¹⁾

¹⁸⁾ Karel Adámek v ČČMus. 1881, 445.

¹⁹⁾ Šeredného daru »z jarmarku« dostalo se roku 1567 hejtmanovi Kadaňskému Konstantinovi Selendrovi od Pavla Emilia. Vydal na něho list, »ve kterém jemu vyčítá, že prý jindy rád od něho dary brával, ano násilím jich vynucoval, a že také nyní mu z j a r m a r k u k r á s n ý d a r posílá a sice obrázek, kterýž sobě nad lože aneb nad stůl zavěsiti může; na obrázku tom byl vypočten Sisamus, soudce nespravedlivý, s něhož král Kambyses za živa kůži sedřiti dal...« Dr. Borový, Ant. Brus z Mohelnice, str. 207, 208.

²⁰⁾ Kázání, vyd. 1773, str. 96, 97.

²¹⁾ Po trzích vedle všech jiných prodavačů potulovali se rozliční dryáčníci, zubní lékaři a pod. Rád akcisů z r. 1709 na l. F nařizuje: »Oculistové neb oči a průtržův lékaři a jiní podobní za každý den při j a r m a r k u neb jinde, když veřejně (necht' je-

Podnes jsou »jarmarky« důležitý zjev v životě maloměstském a venkovském. Názor o výročním trhu po venkově charakterisuje píseň, zapsaná na začátku tohoto století²²⁾:

»To pondělí po hromnicích
bude jarmark v Netolicích;
já tam půjdu,
píti budu,
rozumu však nepozbudu.«

denkráté neb častěji se to stane) na theatrum vyjdou — 7 kr.« — Srv. Sobotní pražské poštovské noviny, 1722, č. 84: »Na vědomí se dává, že jest na tento svatováclavský jarmark sem přijel pan Jan Daniel Okarin od jeho císa. a král. katolické milosti nejmilostivěji privilegovaný dvorský zubův a úst lékař, který na jistý obzvláštní způsob bolavé zuby vyjmouti, bez bolesti jiné vsaditi, hejbající se upevniti, černé zase bílé učiniti a všechno to, co zubům a dásním škodlivého jest, odejmouti umí; má také dobrou a pěkně voňavou perlovou vodu pro píhy, uhry a všechny jiné od jater, z horčnosti na tváři pocházející fleky, dělá suptilnou kůži a pěkný bílý obličej a zahání všechnu zbytečnou červenost, což žádné líčidlo není, jak mnozí dělají. Umí také volata a tlusté krky v krátkém čase zahnat; zůstává v křesťanském tarmarce, v domě pana prokuratora Koleriusa, kdežto také císařský orel vyvěšen jest.«

²²⁾ České nár. písně, vyd. 1825, str. 112, č. 289.

Letnice.

Rozmanité byly podány výklady o tom, jaké bájeslovné obřady přimknuly se ku křesťanským svátkům svatodušním. Jako všude jinde zosnovala si obraznost dohady všelijaké, buď na základě snad spolehlivém,¹⁾ buď na základě kolísavém.²⁾ Konec konců přese všechny sobě odporující dohady trvá původ letnic zahalen nevyzpytnou rouškou tajemného dávnověku. Nutká ovšem slovanské jméno »svátky rusa delné« ku pátrání, odkud jméno toto. Vedle toho vybízí k dohadům se všemi jinými doklady staroruskými vážné svědectví letopisce Nestora, jenž připomíná mezi starodávnými hrami také rusalje...³⁾ Rozhodnouti, kdo má pravdu a čí dohad zvíťazil nad ostatními, neumíme a není to účelem naším. Chceme se

¹⁾ S osvědčenou důkladností řeší původ rusalných svátků (letnic) Afanasjev, Poet. vozněn., III. 141—144, přiváděje s nimi ve styk báječné bytosti, rusaliky. Šafařík, Starož. slov. I. 72. přirovnáváve slovenský název svátků svatodušních »Tuřice« ke jménu »Letnice«, soudí, že byly zasvěceny Tuřice Radegostovi, Letnice Svatovidovi; později že splynuly v jedny hody letnice. Tuřice byl prý ovšem původně svátek boha Tura, totožného se skandinávským Tyr = Mars. — Proti tomu polemisuje Hanuš (Baj. kal. 161, 162; Wissensch. d. slav. Mythus, 194—200) známým svým způsobem. Viz též Krek, Einleit. in die slav. Literaturgesch., 415.

²⁾ Mnohé svedla glossa v Mater Verborum »Diana, Latonae et Jovis filia« — »deuana letnicina y perunowa dci«. Ant. Jungmann (Krok, II. 350) dovozuje, že Perun značí vzduch, bohyně Letnice vlažné léto, a vykládá glossu »Děvana, Letnicina i Perunova dci«, že »vzduch s vlažným letem plodí zelenost' hájů a lesů«. Hanuš stavěl na glosse této směle dohady mythologické. (Viz Děva, zlatovlasá bohyně poh. Slov., 1860, str. 8, 9. Nástin báječných bytostí Báby a Děda, 1864, 41 a j.) Výklady takové a podobné šířily se z literatury české do jiných. Srv. Afanasjev, l. c., I. 731. — Jsou však neplatné, ježto dokázal, jak známo, p. Ad. Patera v ČČMus. 1877, 493, že tato glossa s jinými připsána v době novější.

³⁾ Cituje Afanasjev, III. 141.

jen podívati na letnice starých Čechů, jak je slavili, jaké mívali zvyky domácí a zvyky z ciziny pochodící.

Nejstarší zprávu o slavení letnic staročeských zapsal Kosmas. Kniže Břetislav vyháněl prý l. 1092 ze země české všecky čarodějníky, hadače a věštce pohanské. Vykouřil »též také obyčeje pověrečné, které vesničané, posud polou pohané, o letnicích v outerý nebo ve středu zachovávali, přinášejíce dárky k studánkám, oběti zabíjeli a zlým duchům obětovali.«⁴⁾ Výslovné pojmenování času, kdy se zbytky obřadů pohanských děly, totiž »o letnicích«, nasvědčuje tomu, že připojili staří obyčeje pohanské k svátkům křesťanským, letnicím, a kdy tyto každoročně od církve byly slaveny, obírali se Čechové po zděděném, zakořeněném zvyku v týž čas připadajícími bájeslovnými obřady starodávnými. Po slovech Kosmových poznáváme, že Břetislav zakazoval oběti u pramenů, u studánek. Doklad náš neušel bedlivé pozornosti anglického učence Tylora. Ve stati, kde pojednává o ctění pramenův a vodních bytostí, známém po celém světě, poukazuje na to, že křesťanská vrchnost vyhlazovala ten obyčej, jako na př. Břetislav v Čechách. Tylor dokázal, že ctění pramenů (nebo jeho zbytky) bylo známo všude — a proto nebude s podivením, že Poenitentiale Ecgbertovo také zakazuje oběti při vodách a pod. — v krajích anglických, od Čech dosti daleko vzdálených... Má tedy zpráva Kosmova cenu vzácnou. Podobá se totiž, že je pravdivá, shodujíc se se všeobecnou tradicí.⁵⁾

Od stol. XI. až po Chelčického nedočtli jsme se zpráv o letnicích staročeských. Doklad Chelčického obsahuje nepatrné narážky, jakéž vyklouzly rozhorlenému mravokárci při výkladu evangelia na »letničné« svátky. Touží na své vrstevníky, že se pyšně vystrojí na letnice, mívají hodokvasy a pak vesele zpívají, tancují při hudbě píšťal a houslí.⁶⁾

⁴⁾ Fontes rer. boh. II. 136, 137. Český překlad od V. V. Tomka. Latinský original zní: »Item et supersticiosas institutiones, quas villani, adhuc semipagani, in pentecosten tertia sive quarta feria observabant, offerentes libamina super fontes, mactabant victimas et daemonibus immolabant, ... exterminavit.«

⁵⁾ l. c. II. 214, 215. Tylor dovozuje dále, že starý zvyk nevymizel, nýbrž pod rouškou náboženství křesťanského trvá ctění vod posud v rozmanitých obyčejích. Opět uvádí doklady z Čech; připomíná také obyčej štědrovečerní, házetí do studní ořech, jablko, kousek vánočky, špetky jídel a pod.

⁶⁾ Postilla, list 145: »Jiný lid v rúcha pyšná, drahá a okrášlená jse připraví, jedni druhým k libosti, aby jse ukázali na zchlúbu, hody v domích aby nastrojili skvostné a nákladné, aby břicha naplnili, pití vonných aby jse naléci a potom k zvuku píšťal a houslí aby jse radovali, skáčíce v tancích a v jiných oplzlostech rozpuštění jšuce jako pohané. I to jest svátek Ducha svatého!.. A to by mohlo po-

V týž asi rozum rýmuje více než po dvou stech letech Pranostika ⁷⁾):

»Když pak přijdou letnice,
tehďáž nechoď k nám do světnice;
neb ten čas okolo sv. Víta
každý užívá veselého líta.
Tuť tance a hody mívají
a pacholci s dívkami se zabejvají,
v ty doby náboženství z zadu má,
mnohým bývá milejší frej nebo hra.«

Také toto rýmování obsahuje málo rázovitých zpráv o slavení letnic. Zdá se však, že narážka Chelčického na ty, kdož tance vodí, není bezúčelná a že zvláštní tance o letnicích bývaly nezbytnou částí obyčejů prstonárodních. Zacházíme pro doklad toho na Slovensko, kdež církevní statut l. 1595 kromě jiného obrací se proti obyčejům o letnicích. »Na rusadlnie sviatky podle starého obyčeje králov stavěti, tance vyvázeti... zakázáno bude.« ⁸⁾

Doklad tento potvrzuje slova, o něco výše pověděná, že tance bývaly podstatou obřadů na letnice a zároveň zachována v něm zpráva o »starém« obyčeji »stavěti krále« o letnicích. Snad je to týž anebo podobný obyčej, jenž byl znám ještě na začátku tohoto století a jež popsal se známou důkladností neunavný Krolmus.⁹⁾ Chodili totiž o svatodušních hodech hoši a děvčata, zvolivše si krále a královnu, zpívající, se zvláštními obřady po vsi. Odtud bylo také odvozováno staročeské úsloví »králku vyvésti, složití, sraziti«, že má původ svůj v tomto chození s králem a králkou; ale pokusili jsme se ukázati ve spisku o šachu,¹⁰⁾ že toto rčení je příbuzno s králkou na šachovnici.

* * *

Kromě radovánek a starodávných obřadů hleděli si Čechové o letnicích také svého hospodářství. Vycházeli o svatodušních svát-

---

dobné býti, kdyby jse měl ženiti sv. Duch a tanec voditi (s) svú ženú, tak by přijal ta svěcení veselá.« Slaví letnice »v hodováních a u vínopitích, v hlasích libých písní, píšťal, huoslí, plesání, v tancích a v milostech stydkých.«

⁷⁾ Sedlská Pranostika, 1710.

⁸⁾ Lumír, 1855, 526. Srv. Afanasjev, l. c., III. 143.

⁹⁾ Staročeské pověsti..., III. 92—122 a j. v. Místy chodívají s »králem« snad posud. Viz T. Novák v »Nár. poh.«, vyd. »Slavii«, 1874, l. 3., str. 77—79; F. Mikulec, Vesna, 1888, 340.

¹⁰⁾ Dějiny hry šachové v Čechách, 1888, str. 23.

cích na pole, a prohlíželi po starobylém a všude rozšířeném zvyku ¹¹⁾ hranice svých lánův a mezníky, nejsou-li přeneseny.

Bývalo zvykem při kladení mezníků, že chlapci na nově zasazeném kameni dostali po pardusu, obyčejně lopatkou, aby si to pamatovali a v čas potřeby dosvědčili, kde byl mezník zakopán. Zvyk ten znali také staří Čechové.¹²⁾ Výprask pro pamětnou byl obnovován obyčejně z jara dle svědectví Menšíka, spisovatele knihy »O mezech« (1600).¹³⁾ Ze zkušenosti asi píše, že »pro paměť budoucí a dokonalejší lidem mladým na těch meznících lopatky nebo i pardusy dávají,¹⁴⁾ s dostatečným podle toho jim o tom mezníku zprávy oznámením, a to obyčejně a nejlépe se děje a trefuje času jarního, když sněhové sešli...«

Menšík chválí, že někteří každoročně vycházejí do polí, podívat se na meze a mezníky. »U některých jest ten dobrý a chvalitebný způsob a ten obyčej se zachovává, že každého roku nebo sami osobně vyjíždějí a vycházejí, a někteří lidi své staré a podle nich i mladé na meze a mezníky vysílají a tu kdež mezníci jich se dáleji do gruntův sousedských vztahují, sobě meze a ty mezníky spravedlivě vykazují a zprávy činí.«

Obchůzky takové z nichž se vyvinula časem církevní processí do polí, podnes známá (srv. Pfannenschmid, l. c., 45, 46, 54, 84, 85) děly se obyčejně o letnicích.¹⁵⁾ Potvrzuje to Auban-Miro-

¹¹⁾ Staří Řekové nazývali obchůzky podobně: *περιελθεῖν τὴν χώραν, περιορία*. Více o tom Grimm, *Deutsche Grenzalterthümer, Kleine Schriften, II. 61 ad.*; Hermann-Stark, *Lehrb. d. gottesdienstlichen Alterthümer d. Griechen, 1858, 310, pozn. 9.* Analogií k tomu jsou římská »*A m b a r v a l i a*«. Obširné zprávy o obchůzce po mezích s četnými doklady podal Pfannenschmid, *Germ. Erntefeste, 41—46; 343—348.*

¹²⁾ J. Černý v *Kroměřížských Nov., 1887, č. 16.* Kněz Mík. Felic. Planicius popisuje kladení hranečnicka l. 1690: »Bylť hranečnick (kamenný mezník) podsypán okovými a pak zasazen; po zakopání jeho vydrželi tři chlapci z Krčmář na kameni tom každý po třech kopách na zadek od urozeného pána Aug. Hilberta, staršího hlavního města Olomouce, na památku a jeden každý jest obdarován krejcarem. Ze strany Grygovských obdržel jen jeden soused, šenkýř, taktéž tři kopy úderů na zadek na památku na tom samém kameni holým kordem mysliveckým od panského myslivce. Neměl Grygov schopné mládeže k památnému aktu tomu a musel to vydržeti soused nejmladší, jímž byl onen šenkýř. To vše se na památku dobrého sousedství dělo.«

¹³⁾ List 8b, 9a.

¹⁴⁾ O téměř zvyku v Anglii jedná Brand, *Observations on Popular Antiquities, edit. Ellis, I., 123, 124.* Kdesi v útech z r. 1679 zapsáno prý, kolik šilinků dáno bylo hochům, kterým se dostalo na hranici výprasku na pamětnou. Pfannenschmid. l. c., 348.

¹⁵⁾ Doklady toho, že v času letnic bývaly obchůzky po hranicích, uvedeny jsou od Pfannenschmida, l. c. Zajímavé jest zvláště toto svědectví: R. 939 založila nábožná paní Marcsuitis na počest panny Marie klášter Schildesche v diecési Paderbornské. V základní listině vedle jiného dí: »Statuimus, ut annuatim secunda feria Pente-

tický¹⁶⁾ »Při času slavnosti sv. Ducha téměř všude se to děje: sjedou se ti, kteří koně mají, anebo kteří sobě vypuočítí mohou, a s tělem Páně, kterážto jeden kněz, také na koni sedíc, v měsíci na hrdle zavěšené nosí, všechny meze svých polí objíždějí, zpívajíce a prosíce, aby pán Bůh osení ode všech nepohod povětrných a od zkáz krupobití zachovati ráčil.«

Popsaný zvyk stává se později pravidlem a vrchnost nařizuje svým poddaným, aby »na meze každého roku obecně v svátky velikonoční a svato dušní po službách Božích staří s mladými vycházeli a jak daleko a s kým grunty meze stýkají, mladším ukazovali, tak aby poslušně po smrti starých pamětníci povědomi toho zůstávati mohli.«¹⁷⁾

* * *

Oblíbenou staročeskou zábavou o letnicích byla střelba ku ptáku.¹⁸⁾ Zprávy o zvyku tomto sahají do dob dávných. V Nizozemsku, zvláště v městě Antorfě, střílely spolky střelecké ku ptáku při veřejné slavnosti o letnicích už ve stol. XII. Léta 1272 v jižní Francii v městě Aixu byl prý uvázán veliký pták na poli za městem na tyč a mládež střílela na něho lukem. Kdo ptáka zastřelil, stal se pro budoucí rok králem lučištníků.¹⁹⁾ Obyčej ten dostal se od sousedů do Německa, kde l. 1352 velmistr řádu německých rytířů Winrich z Kniprode rozšířil jej po všech městech.

Prostřednictvím Němců přijata byla střelba ku ptáku do Čech. Kdy se to stalo, najisto pověděti nesnadno. Že to bylo brzy po rozšíření střelby takové v Němcích, nasvědčuje kronikář slezský Efraim Naso. Zavedl prý svídnický kníže Boleslav Válečný, vnuk

costes spiritu sancto cooperante, eundem Patronum in Parochiis vestris, longo ambitu circumferentes, et domos vestros lustrantes, et pro gentilitio Ambarvali in lacrymis et varia devotione vos ipsos mactetis et ad refectiorem pauperum eleemosynam comportetis... Confido autem de patroni huius misericordia, quod sic ab eo gyratae terrae semina uberius provenient et variae aëris inclementiae cessent.« De H. A. Meinders, Tractatus de statu religionis sub Carolo Magno et Ludovico Pio, 1711, str. 212, Pfannenschmid, l. c., 368, p. 27.

¹⁶⁾ Obyčeje, list Aa4a.

¹⁷⁾ Mandát hraběnky Berkové poddaným panství Richemburského, Rosického a Slatinanského (1620—1626) v ČČMus. 1843, 172 — 173. Srv. Sedláček, Hrad a zámky, I. 93.

¹⁸⁾ Užijeme náčrtku od osvědčeného pracovníka v oboru kulturní historie české Jos. Svátka, »Staročeské střílení ku ptáku« v Hlasu Národa (Ned. Listy) ze dne 13. června 1886, odkazující tu na zajímavé podrobnosti jeho, jichž pro zvrubnost jejich zde nemůžeme vypsati.

¹⁹⁾ P. Sobotka ve Světozor, 1883, 92.

českého krále Přemysla Otakara I., ve Svidnici l. 1286 první veřejnou »střelbu ku ptáku« (Svátek, l. c.) Vidíme tedy obyčej jmenovaný na konci XIII. stol. v nejbližším sousedstvu, odkudž daleko již do Čech nebylo.²⁰⁾

Čechům se patrně líbila střelba ku ptáku. Stavěli si také o letnicích bidlo, upevnili naň ptáka (místo živého býval později toliko dřevěný) a stříleli naň o závod. Později skupili se střelci v cechy, volili si po cizím zvyku krále, který totiž ptáka sestřelil, a pořádali pravidelně o letnicích veřejné slavnosti, při nichž nosíval král jakožto odznak svého vítězství stříbrného ptáka na prsou, zavěšeného na řetězu.

Jaké vážnosti se těšil cech střelecký již ve stol. XV., svědčí list krále Vladislava (ze dne 2. května 1479) úředníkům královské mince v Kutné Hoře. Káže vydati střelcům ku ptáku hřivnu stříbra, aby si z ní udělali výše zmíněného ptáka stříbrného.²¹⁾

J. Svátek (l. c) líčí historii spolků střeleckých v Praze, v Benešově nad Ploučnicí, v Chomútově, v Plzni a také v Králové Hradci. Ve Slaném připomíná se střelecká společnost ku ptáku r. 1566.²²⁾ Na poznanou spolků střeleckých ve stol. XVI. zastavíme se v Králové Hradci. Zprávy o »konventu střelců ptačích« jsou dosti obšírné. Léta 1580 dne 23. června vstoupili páni střelci před radu městskou, žádající, »aby jim podle dobrého řádu a starobylé zvyklosti kratochvíle rytířská, střílení ptáka, dopřána byla, připovídající v tom podle náležitosti se zachovati.« Žádosti jejich vyhověno, »toliko aby mezi sebe každého nepřipouštěli a vážnost náležitou zachovali.«

O pět let později (1590) mají střelci se starým »ptačím králem« svádu. Dne 1. července téhož roku »Václav Kocián, král ptačí, s maršálky²³⁾ s vými opět vznesli: kterak by těch věcí

²⁰⁾ O střelbě o letnicích v Německu F. Nork, Festkalender, 1847, str. 320 ad.

²¹⁾ Arch. Český, VI. 95. »Slovutní věrní milí! Vědětiť vám dáváme, že sme dali z mince naší hřivnu stříbra tém všem střelcům, kteříž k ptáku vedle obyčeje časem svým střílejí, aby sobě z toho stříbra ptáka udělali. Protož přikazujemť vám s pilností, kohožt' tíž střelci k vám s listem naším dodatelem pošlí, abyšte již tu hřivnu stříbra jemu z mince naše bez výmluv vydali. Vuoli naši i rozkázanie věduce, mějtež se v tom tak, jakžt' vám píšem, jinak toho nečinie.« Srv. Pam. Archeol. XI., str. 283. »Klenoty někdejšího havířského pořádku v Hoře Kutné.«

²²⁾ Lacina, Paměti k. m. Slaného, str. 302. Srv. Solnař, Děj. Hradce Král., 1870, 107.

²³⁾ Snad značilo »maršálek« střelcům staročeským to, co staropolským. »Ten, kdo przed królem strzelał ostatni, to jest przed tym, który do reszty ubił kurka, mianowany marszałkiem dworu.«. Gołęb., Gry. 114.

k společnosti střelcovské náležitých, totiž peněz s truhličkou a řádu psaného, od Arona Maliny, na onen čas krále ptačího, dostati nemohli...«

Ve stol. XVI. stává se střelba ku ptáku o letnicích všude rozšířeným národním obyčejem. Mravokárce vždy kárá a tepá ty vady a nešvary, jež mezi lidem vidí a tím nepřímo svědčí, jaký zvyk a mrav za něho byl. Tak touží na konci XVI. stol. kněz Štelcar Želetavský na »střílející pohanským způsobem k ptáku« a výstražně dovozuje, že »na ptáky střelecké« rád bije hrom.²⁴⁾

»Léta 1559 za paměti naší u města Brodu Českého v pondělí svato dušní když střelci tím způsobem k dřevěné holubici aneb k ptáku stříletí se strojili, udeřil na něj hrom a na tré pacholat, kteříž pod ním seděli, z nichž jedno zabil a tak je opálil, že všecko černé bylo. A chtějí tomu, že téhož leta u Prahy za Koňskou Branou hrom také tu šibenici ptákovu rozrazil. Item leta pominulého 1587 v pátek před sv. Jakubem u města Kouřímá udeřil hrom k ptáku a z té šibenice, na níž bývá, bidlo srazil.«

Štelcar pustil se v hovořivosti své do výkladu, »střílení ptáka odkud se počalo.« Věrní křesťané prý léta Páně 33. za císaře Tiberia 15. měsíce máje nařídili a ustanovili na věčné časy svátek sv. Ducha. Slavně jej »drželi«, uvažující, »kterak na Krista Pána při křtu jeho přišel jako holubice...« Pohané zvěděvše o tom, smíšky si tropili z toho, rouhali se. »Na vzdory křesťanům vystrčili dřevěnou holubici s tyčí, pravíce: »Hle Bůh křesťanský!« — — a potom k ní z kuší šípy stříleli.« Udál se však veliký zázrak. »V tom trefiv ji jeden, krev se z ní vylila, a kterékoliv z těch pohanuov vostříkla, ti zemřeli; jiné hrom pobil a v kusy rozrazil i s tou holubicí.«

Štelcar vysvětluje tedy »střelecké ptáky« cestou dosti přirozenou. O letnicích, kdy slaví se památka sv. Ducha, jenž v podobě holubice jest všeobecně znám v církvi křesťanské, stříleli do dřevěné holubice — »k ptáku«. Nevěděl ovšem Štelcar, že v jiných zemích nestřílejí pouze k holubici, nýbrž že to býval někdy orel, jestřáb, papoušek (ve Škotsku, Francii) a v Polsku kohout,²⁵⁾ jehož kdo sestřelil, nazván byl »król ptaszy« nebo král kohoutí (»król kurkowy«) a se slávou veden do města.

²⁴⁾ Kniha Duchovní, vyd. 1588, I. x5.

²⁵⁾ Sobotka ve Světozoru, I. c.

Narážky staročeské na střelbu ku ptáku jsou přece jen málo-mluvné a úsečné, kromě jména a sem tam nepatrné drobnosti popisu nějakého neudávající. Zvyk český shodoval se jistě se zvyky národů sousedních, ježto se od nich do Čech dostal. Možná tedy usuzovati, že stříleli Čechové o letnicích ku ptáku s podobnými slavnostmi, jaké se v sousedstvu děly, a jaké jsme tu položili v popisu střelby staropolské v poznámce 26.

Přežitek slavnostní střelby starodávnými kušemi ku ptáku na bidle, sbitému ze silných prken, zachováván jest v čas letnic v poněmčilých krajinách severočeských.²⁷⁾

Památkou, že střelby ku ptáku bývaly slaveny po celých Čechách, jsou jména místní blíže některých měst: Dle Krolmusa nazývá se předměstí Mladoboleslavské »n a P t á k u«; dle svědectví Knappova²⁸⁾ návrší blíže Jaroměře, jež slove nyní »n a p t á c í c h«, ještě v minulém století bývá nazýváno »P t á k«. Jména tato a podobná jsou známa také u měst jiných. Místa jsou tak nazvána odtud, že na nich ku ptáku bývalo stříleno. Nasvědčuje tomu zákaz Polixeny z Lobkovic (l. 1606)²⁹⁾, že »v žádném jiném místě, kdyby nějaká střelba býti jměla, ručnice své prubovati žádný, ani jinak z ní stříletí nemá, kromě u p t á č n i c e, kteréžto místo od staro dá v n a k tomu jest nařízeno a vyměřeno.« Ptáčnice je tu patrně míněno místo, kde se ku ptáku střílelo a jméno toto je příbuzno s výše uvedenými »na Ptáku«, »Pták« a pod.

Spolky střelecké vyměnily nepraktické kuše za zbraň střelnou,

²⁶⁾ Obšírně o tom Gołębiowski, Gry i zabawy, str. 101—119. »Celem tarczy był kurek, czyli kogutek drewniany, kto go do reszty ustrzelil, na cały rok mianowany królem kurkowym, nagrodzony darami, wolny od ceł na sprowadzanie wina i jakich bądź towarów, używał swego przywileju...« Po mši sv. a vzývání Ducha sv. (»Veni Creator«) vyšel slavnostní průvod s hudbou za střelby děl a hmoždífů ku ptáku. Střelci šli kolem krále, jenž naposledy nesl dnes odznak své důstojnosti, maje na prsou »na šříbrnym wielkim łańcuchu kurka w złotój koronie, którego miał dnia tego zdać swojemu następcy...« Kdo šťastně kohouta dobil, stal se novým králem. »Król dawny zdał następcy swojemu znak piastowanój godności, t. j. zawdziął mu na szyję łańcuch z kurkiem, wypił za jego zdrowie puhar starego miodu a dawny marszałek nowemu wręczył buławę. Okrzyki: »Niech żyje król!« rozlegały się do koła, i znowu cała parada ruszyła porządkiem w miasto, prowadząc N. Pana do domu, gdzie przyjmował magistrat i zgromadzenie strzeleckie hojną zwykle biesiadą. Kurek šříbrny zostawał u króla rok cały... Ostatnim królem kurkowym był Stanisław Piątkowski... Ztąd powstało przysłowie u lidu: Stanisław Poniatowski ostatni król polski, Stanisław Piątkowski ostatni król kurkowy!«

²⁷⁾ Viz Krolmus, Staroč. pov., I. 242—245. Srv. l. c. III. 79. Reinsberg-Düringsfeld, Festkalender, 271—273.

²⁸⁾ Paměti Jaroměře, 1887, str. 86.

²⁹⁾ Světozor, 1883, 92.

ale čas, kdy slavnostní střelbu do terče pořádali a posud pořádají, zůstal týž — totiž svato dušní svátky. Potvrzuje to kněz Damascen,³⁰⁾ volaje na zač. XVIII. stol. z kazatelny o letnicích: »Nacházejí se až do dnes také v království slavném českém výborní střelci, kteří často, zvlášt tyto Boží svátky v střelbě cvičiti se obyčej mají; kdo z nich předek má, toho obzvláštním nadáním zvelebují.«

* * *

Na konec jest nám se zmíniti o zvláštním úsloví staročeském, jež má v letnicích svůj původ. O tom, co se nikdy nestane, hovořili staří, že se stane »na malé letničky«³¹⁾ nebo »na psí letnice«.³²⁾ Ve sbírce přísloví (po roce 1569) vykládá se o tom³³⁾: »Dabo ad calendas graecas«, totiž nikdy. My to přísloví latinské svým českým můžeme takto exponere: „Dámt, až pes na lišku poleze, neb „na psí letnice“ a sedláci říkají: „Až se v krbě zhvězdí!“ — «³⁴⁾

³⁰⁾ Chléb, II. (vyd. 1728), str. 568.

³¹⁾ Velesl. Silva Quadril. 497. Pod. Rosa. Srv. Jgm. s. v.

³²⁾ »Ale nedovedeš toho na psí letnice.« Sylv. Uberinus, Odpověď na 6 důvodův doktora Václ. Šturema, 1587, list B3.

³³⁾ Hanuš, Liter. příslovn., 1833, str. 27. Srv. Blahoslav, Grammat., 293. — Jiné pořekadlo u Bílovskeho, Coel. viv., 1724, 604: »... Do sv. Duchu nesvláčeť kožucha a po sv. Duchu chod' ještě v kožuchu« (prý přísloví polské).

³⁴⁾ Osadníci dávali svému knězi každoročně vedle jiných dávek »letníky«, (dle výkladu Menčíkova, Záp. Rosy, 16) o letnicích dělaný sýr. Později místo něho platili přiměřený poplatek, také »letník« nazývaný. Zmiňujeme se tu o »letníku« proto, že dosti často bývá uváděn v seznamech poplatků kněžských a že tedy dávka tato jaksí příslušela k letnicím staročeským. Kněz Rosa (l. c.) zapsal si ke konci XVI. stol. (dle rukop. dv. knih. víd.), že mu zůstal dlužen »pan Burian Votický za letníky dvě kopy miš.« Děkanu Pardubickému dávali l. 1640 ze vsi Třebosic »za letníky z jedné krávy po 3 kr. a kdo nemá z čeho, tomu odpustí.« Z fary Mikulovské dávali mu za letníky také po 3 kr. Téhož času v Pfelouči »za letníky, kteří krav nemají, každý soused po 4 kr. 4 den. a kteří krávy mají, po 1 sýrci a hůsci másla dávají.« V Bohdanči dával, kdo neměl krávy, po 3 a 6 kr. Ve vsi Komárově platili za letníky z krávy po 7 kr. atd. Ve vsi Slepoticích byly letníky tak vyměřeny, aby rolník dal po jednom sýru a jednom žejdlíku másla a zahradník po půl žejdlíku, též zahradníci i sedláci po jedné slepici a pod. Více o tom ve Sborníku Historickém, 1883, str. 275 ad. v článku Fr. Dvorského. Srv. Melichar, Monografie m. Unhoště, 1888, str. 93.

O Božím Těle.

Svátek Božího Těla vznikl teprve v století XIII.¹⁾ Záhy rozšířil se po světě křesťanském a slaven se všelikou nádherou . . . . Ačkoliv nám nejde o líčení přesně církevních slavností u starých Čechů, zastavujeme se u Božího Těla proto, že k slavnosti církevní přidružil se v Čechách, jako všude jinde²⁾, živel poněkud světský, nádhera světská, a přimknuly se k ní odjinud známé, rozmanité obyčeje lidové.

Průvod o Božím Těle býval slavnostně vypraven. Zvláště Jesuité vymýšleli prostředky, aby skvostnou výzdobou oltářů vábili nábožný lid. L. 1559 ve své kolleji v Praze sestavili na oltáři skupinu jinochů. »Na způsob anjelů přiodění a věnci ozdobeni stáli nad krásnou archou semotam jak sochy v kostelích, způsobení k tomu vzornou svou mravností a spanilostí, tak že mnozí se rozpakovali, jsou-li to sochy, či lidé, až pak všichni hnutím poklonivše se, mistrnými a učenými verši Bohu skrytému se klaněli.«³⁾

Průvodu účastnili se⁴⁾ »všelijací řádové, stavové, cechové s ruchem a s radostí, s obrazy svatých, s žáčky v bílých komžíčkách

---

¹⁾ Více o tom Kulda, Církevní rok, 1880, IV. 3, 4.

²⁾ Viz Mannhardt, Baumkultus, 371, 381, 551.

³⁾ V. V. Tomek, Výpisky z paměti kolleje Jesuitské u sv. Klimenta v Praze, ČČMus. 1844, str. 207. Srv. Dvorský, Pam. o škol. č., 469, jak r. 1609 Zdeněk z Lobkovic, nejvyšší kancléf, nařizuje rektorovi a mistrům akademie pražské, aby vedle mandátu císařského zúčastnili se s bakaláři a studenty processí Božího Těla.

⁴⁾ Jiří Šerer, Kázání o sl. svátku Těla Božího a processí, české vyd. r. 1594, 17.

Řehořů předě mě a úřad, žaloval na Barboru, že jest před Bo-
žím Tělem ze dvou studní vody nabrala a octa od pana Vilíma
Januara tolikéž přinesla a do toho zelin nakladla a uhlí řežavé před
východem sluncem na čtvrtek jest házela a to že do chléva
nesla a tím sobě krávu spíavovala. Jsouc táž Barbora obeslána před
nás a bylo-li by tak, dotazována, k tomu ke všemu se přiznala a
pravila, že to činí, když se kráva omladí pro zření.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, 38, 39.

Sv. Jan Křtitel.

V krajích československých, kde mládež smí si beze všech zákazů prováděti o sv. Janě Křtiteli svoje reje, udržuje se posud plno rozmanitých starodávných obřadů, jež se shodují s podobnými zvyky příbuzných národů slovanských. V tajemném šeru svatvečera před sv. Janem vzplanou na výšinách ohně svatojanské. Mládež ozdobi si hlavy věnci, opásají se černobýlem — a tichem nočním rozléhá se jásot, zpěv . . . Tancují kolem plápolající hranice, metají do výše nasmolená, žhavá pometla, přeskakují oheň, dívají se skrze věnce černobýlové do plamenův, aby jich nebolela po celý rok hlava, oči . . . Ráno pouští děvčata po vodě věnce, aby zvěděly, jakou budoucnost jim svatojanské kouzlo přinese . . .¹⁾

Tak a podobně slaví Rusové »K u p a l o«²⁾, takové a podobné zvyky mají Poláci při svatojanských »S o b ó t k á c h«,³⁾ nazývaných také »B y l i c a« (po černobýlu), Jihoslované při slavnosti »K r ě s«⁴⁾

¹⁾ Sobotka, Rostlinstvo; 288, 289. Hanuš, Báj. kal., 175 ad. F. V. Vykoukal, »Lidové slavnosti o sv. Janě Křtiteli«, Květy 1887, II. 105 ad.

²⁾ Afanasjev, Poetičeskija vozrěn. Slavjan na prirodu, III. 715. Zbiór wiadomości . . ., 1881, 24—101.

³⁾ Wójcicki, Zarysy domowe, II. 313. Gołębiowski, Gry i zabawy, str. 294 ad. Maciejowski, Polska l. c., III. 243 ad. Narbutt, Dzieje starożytne nar. litewskiego, 1835, I. 306. Kolberg, Lud, I. 107, 108, 119 ad. Důkladná studie u Szulce, Mythologia słowianska, 1880, 125—150.

⁴⁾ Viz o tom Křekův článek v časopise »Kres« I. (1881), str. 49—66. Srv. téhož Einleitung in die slav. Literaturgesch., 576. Zevrubný popis »Kresnice« u Ilice, Narodni slav. obyčaji, 1846, 154—171 (v mus. knih.)

— a tak Čechové dosud znají zbytky významných obřadů na večer před sv. Janem.

Vzájemná tato shoda zvyků slovanských a podobnost jejich se zvyky ostatních národů evropských⁵⁾ potvrzuje, že obřady svatojanské jsou prastaré, že jsou chatrné už jen zbytky kultu pohanského. Původ a význam jejich byl různě vysvětlován. Nejvíce podobá se pravdě domněnka tato: Památka narození sv. Jana Křtitele připadá prý na 24. června. Skoro v též čas bývala slavena u pohanských národů slavnost letního slunovratu. Křesťanství přejala a po svém upravilo leckteré staropohanské obyčeje, jež pozměněny, s novým výkladem trvaly nadále v paměti lidové⁶⁾. Podobně přejata slavnost letního slunovratu a splynula se všemi zvyky svými s památkou narození sv. Jana.

Udržel-li se obyčej páliti ohně svatojanské až po naše časy, patrně z toho, že staří Čechové slavili tutéž památku, a jak ji slavili o tom našli jsme několik dosti podrobných zpráv.

Dle víry lidové o sv. Janě všechna všudy příroda bují, oplývá zázračným kouzlem, a květiny trhané u večer před sv. Janem mají moc čarovnou, léčivou. A tak zná již nejstarší rostlinářský slovník český »sv. Jana kořeníe«⁷⁾, jež mělo moc proti čarám⁸⁾. Chlubivý »Mastičkář« staročeský vychvaluje paním, mašť kupujícím: ⁹⁾

»Letos den svatého Jana
činil sem tuto mašť z myrry a z timiana;
přičinil sem k tomu rozličného kořeníe,
v němž jest silné božie stvořeníe.«

Proti dně doporučuje staročeský herbář blín nebo jalovec, trhané večer před sv. Janem Křtitelem.¹⁰⁾ Slované i Němci vypravují

⁵⁾ O téměř zvyku u národů jiných viz Grimm, *Mythol.*, 514. Kuhn, *Herabkunft des Feuers*, 43 ad. O shodných obyčejích orientálských a starofimských s četnými doklady viz Mannhardt, *Antike Wald- und Feldkulte*, 302 ad. — Ze starších viz Adami a Lebenwaldt, *Tractätel von des Teufels List*, 1680, 18—19 (v univ. knih. pr.); S. Maioli, *Dier. can.*, 1642, II. 409 (tamtéž): »... reliquiae veteris paganicae lustrationis et tractionis per ignem ...«

⁶⁾ Srv. Tylor, *l. c.*, II. 299.

⁷⁾ Č. Č. Mus. 1877, 392.

⁸⁾ Třezalka (»zvoneček červený« »sv. Jana bylina«) dle Mathioloa *Bylináfe* má moc kouzelnou. »Některí při sobě nosí bylinu zvonečku červeného proti nočním obłudám a kouřením jeho v domích zahánějí zlé duchy« (vyd. Veleš. 1596, list 325 b).

⁹⁾ *Listy flol.*, 1880, 102.

¹⁰⁾ »Vezmi blén s listem i s kmenem u vigilji svatého Jana Křtitele. Zřež a zstrúhaj jej drobně a polož jej v dřavý hrnec a zespod podeň podstav

si o kapradí,¹¹⁾ že kvete zázračně v noci před sv. Janem Křtitelem a že čarovný květ jen se zvláštními kouzly a zapuzením čertů, kteří chtějí se také zmocnit drahocenného květu, možná setřásti na bílý šat. Podobně píše Hájek v Herbáři,¹²⁾ vykládaje o květu a semeni kapradiny. »Zbírají prý (semeno) podložice pod ně papír při konci měsíce června, neb toho času dozrává. Baby i šebryňkáři praví, že je musí tu noc před sv. Janem Křtitelem sbírat s jakými slovy, jimiž praví se zlé duchy zaháněti, kteříž toho semena ostříhají a sbíratí nedopouštějí; ale to jest pobožek a šejd.«¹³⁾

Největší moc ze všech bylin má ode dávna o sv. Janě černobýl jak u slovanských, tak také u ostatních národů¹⁴⁾. U Komenského slove »sv. Jana pás neb bylina«¹⁵⁾, kteréžto jméno vysvětluje už před Komenským Veleslavín: Protože prý lidé pověrní »večer před sv. Janem tou bylinou se opasují, věnce z ní na hlavách nosí proti obludám, kouzlům, neštěstím a nemocem toho roku.«¹⁶⁾

S černobýlem přiblížili jsme se k staročeským ohňům svatojanským. při nichž měla bylina tato zvláštní čarovný úkol. Pálení ohňů svatojanských u starých Čechů potvrzuje kronikář Hájek, jehož zpráva¹⁷⁾ je nejstarším dokladem.

celý hrnc a oblévaný. Vokopaj v zemi a obmaž blátem múdrosti (z hlíny, z ostřížků soukenných a bílků vaječných) učiněným, aby nikdež průducha oba neměla ta hrnce. A tak jich nechaj dlouho až do sv. Jana Evangelisty a ten den vykopaj a nalezeš olej v hrnci vzpod niem a ten olej hodí se pro dnu. A tím obyčejem udělaj jalovcový a ktož má dnu ve chřbetě, ať se maže při ohni a vše doluov táhna rukú a budeť zdráv.« Rukop. univ. knih. pr., sign. 17 B 18, l. 118.

¹¹⁾ Sobotka, Rostl., 326 ad. Srv. Rostafínski, *Ze świata przyrody*, 1887, I. 147—151, dle Wisły, 1888, I, 89.

¹²⁾ List 375 b, 376 a.

¹³⁾ Srv. vyd. Veleslav., l. 445 a: »Některí smejšlejší, že to ryšavé chmejříčko moučnaté na listu semeno jest; mnoho šejdířství tím provozují... Taková zrnka sprchají okolo sv. Jana, t. j. uprostřed léta a zůstává na listu vlňka. Jakéž tedy koli pobožky a šejdířství skrze ně se provozuje, tímto aneb jiným způsobem, to jest s hříchem.«

¹⁴⁾ Hájek, Bylinář, 1561, l. 256: »Item černobýl na veřejích zavěšený aneb sic jinak užívaný čary a kouzla zahání.« Wierus, *De praestigiis*, IV. 442. »Apud nostros quoque proavos non sana parochorum doctrina inolevit longa annorum serie persuasio, artemisiam in feriis D. Joanni Babtistae sacris ante domos suspensam, item alios frutices et plantas atque etiam candelas facesque designatis quibusdam diebus celebrioribus aqua lustrali rigatas, vel nescio quomodo expiatis adversus fulmina, tonitrua... et adversus diaboli potestatem opera et quaecumque maleficia velut praeerogativa quadam valere...«

¹⁵⁾ Jungm. Sl. s. v. Srv. Farrago, I. 42a.

¹⁶⁾ Bylinář, 1596, 302a. Srv. Berwiński, *Studia o literaturze ludowej*, 1854, 88.

¹⁷⁾ Hájek poznamenává při r. 1385 o svárech studentů českých a německých: »Kdyžkoli studenti měli jaký triumf, buďto že jsou o vigílii sv. Jana ohcň

Zevrubnější popis zachován u Aubana-Mirotického¹⁸⁾. Dovídáme se tu zajímavých podrobností o slavení obřadů svatojanských. »Na den sv. Jana Křtitele, té noci téměř po všech vsehch a městech v Germanii obecný oheň dělají, ku kterémuž obojího pohlaví mládež i staří sejdouce se, se zpíváním tancují a při tom některé pověry zachovávají. Černobýlové a verbenové věnce na hlavách majíce a v rukou to kvítí, kterémuž od takového podobenství ostroha rytířská (militaria calcaria)¹⁹⁾ říkají, nosíce, do toho ohně toliko skrze to kvítí (ne)hledí (nisi per eos (flores) aspiciant), a tomu věří, že to přes celý ten rok očí jejich od bolesti zachovává. Kdo odtud odejítí chce, ten i zeliny, jimiž, jakž jsem jmenoval, opásán byl, do toho ohně uvrhuje, řka: ‚Odejdi pryč a shoř s nimi všecko neštěstí mé.‘ (Abeat et comburatur cum his omne infortunium meum).²⁰⁾

Aubanus popisuje oheň svatojanský, tvrdí, že v Germanii dějí se všechny vylíčené od něho obyčeje — a Mirotický by tedy překládal latinský text, o českém zvyku podobném ničeho nic nevěda. Tomu však není tak. Pálení ohňů bylo po celé Evropě známo a obřady u jednotlivých národů podobaly se navzájem. I kdyby toho důvodu nebylo, víme ze staročeských dokladů jiných, že pálili ohně způsobem, od Aubana vypsáným.

Známy poeta Tomáš Mitis vykládá svému mecenáši, Janu Hodějovskému z Hodějova, že svěcení svátku sv. Jana Křti-

---

pálili, žádný tu Čech nepřistupuj, ani když měli masopust, žádný se tu z Čechů nepřiměšuj.« Dokladu tomu snad dlužno rozuměti jako slohové floskuli Hájkově, jež svědčí, že Hájek sám ohně svatojanské znal; měl-li doklady historicky věrné, že právě při pálení ohňů studenti obou národností se škorčili, toho ovšem nesnadno se dohadovati.

¹⁸⁾ I. c., I. Aa 4., 1579. V závorkách připojen lat. original. — Srv. shodné líčení u Sobotky, I. c., 288.

¹⁹⁾ Calcar equitis, Ostruha rytířská aneb svalník královský v Herbáři, vyd. Velesl., I. 338 b.

²⁰⁾ Srv. Thom. Naogeorgus, Regnum Papisticum, lib. 4: »In die magni Baptistae solstitium fert, omnibus in vicis, qua vulgo accenditur ignis, inque foro atque viis, laetas circumque choreas solliciti ducunt iuvenes, cupideque puellae, verbenis cineti et Mausoli coniugis herba, nonnullisque aliis, nigra et vacinia palmis gestantes, creduntque superstitionibus omnes non doliturum oculos, qui per vacinia flammam inspiciant. Postquam saltarunt noctis ad umbram, tandem transiliunt ignem certamine magno, iniiciuntque herbas prece, votisque, ut sua eisdem cuncta exurantur simul infortunia flammis, quo se illum credunt tutos e febris annu!« U Hospin., De orig. fest. Christian., I. 113b, 114 a.

te, le nemá se dítí obyčejem pohanským, pálením ohňů svatojanských.²¹⁾

Opavský kazatel Zámorský horlí někdy před r. 1592 proti pověřčivým křesťanům, kteří světí pohanskými obřady svátek sv. Jana Křtitele. »Ne pověřčivě, způsobem modlářským a právě pohanským v pálení ohňův, zelin, trav po zemi stlaní, věncův černobýlových nošení ten svátek od nás křesťanů pamatován býti má.«²²⁾

S tímto svědectvím souhlasí výčitka Havla Žalanského (1567—1621), rodilého z Litoměřicka, kterýž hartusí nemálo na pověřčivé svěcení památky sv. Jana Křtitele — a v horlivosti bezděky rozhovořil se o večeru svatojanském.²³⁾

»Nedobře i ti den ten pamatují, kteří bláznivé ohně pálí a v tom nesmyslně a bezpotřebně pohanů následující... Přes ty ohně skáčí, jako někdy Římané in Paliliis tance noční provodí, pasy a věnci frejiřskými a pověřčivými se šlechtí, žraní a kvasy a jiné mrzkosti plodí. Kteří to posavad činí, těmi věcmi svátku sv. Jana nepoctí...; nebo Jana a jiné svaté vzývají jest modlářství; ohně pálení jest bláznovství; pasy a věnci z zvláštních bylin se šlechtí, jest marnost a pověra... Místo pasu proti (prý) bolení beder mějme podle apoštola podpásaná bedra naše pravdou... Tak hodně, vzácně a slavně památku sv. Jana oslavíme.«

Z pověr staročeských o sv. Janě poznali jsme posud, že dívala se mládež skrze věnce černobýlové do ohně, aby jich po celý rok oči nebolely; že opásali se černobýlovými pasy, aby jich bedra nebolela. Při tom skákali přes hořící hranici, tancovali kolem a mívali hodokvas.

Žalanský chtěl dokázati, že pálení ohňů je pohanský mrav, pokusil se vyložiti (l. c.), jak vznikl tento obyčej. Výklad jeho není ovšem původu domácího; je však tím důležitý, že svědčí, jak za doby Žalanského (na zač. stol. XVII.) byla také v Čechách známa středověká pověst o původu ohně svatojanského. Za starých časů

²¹⁾ Farrago, l. 123, Thomae Mitis elegia de s. Johanne Baptista:

»... Non veluti vulgus pecuino more celebrat, ...
sed nec ad exstructos bacchando turpiter ignes,
gentiles divos ut coluere suos.«

²²⁾ Postilla, 1592, str. 1159.

²³⁾ O druhém Eliášovi totiž o Janu Křtiteli, vyd. 1614, list B 5, 6.

pálili prý pohané ohně okolo sv. Jana Křtitele blíže vod a studnic, aby dýmem zaplašili draky, kteří svým jedem je otravovali. Pamatka toho že se udržuje pálením ohňů svatojanských. Tuto pověst jako vzácný doklad uvozují badatelé Kuhn,²⁴⁾ Wolf²⁵⁾ a jiní, a spoléhající na pravdivost její, zacházejí pro analogii k ní až do končin indických²⁶⁾ Vedle toho mínění soudili bychom, že má pověst ta vrátký podklad svůj v bájivém středověku evropském, za něhož se vyrojilo plno roznícenou obrazností vykouzlených pověstí a výkladů podobných, že tedy netřeba choditi tak dalekou oklikou pro výklad, ač dosti vtípný.

Překlad Žalanského z latiny je skoro doslovný a nasvědčuje, že již tenkrát neznali Čechové pravého původu slavnosti svatojanské, shánějící se po nejapném výkladu cizím: »Příší Hospinian De festis, Durand in Ration. lib. 7. c. 14.,²⁷⁾ že za starodávna někdy, toho času, draci k chlípnosti pro slunečnou horkost vzbuzeni jsouce, a v povětrí létající, začasť do studnic semeno a jed pouštěli, odkudž voda nákazu brala a kteří z té vody pili a povětrí jedovatého se nalkali, anebo v smrt aneb v těžké nemoci upadali. To vyšetřivše lékaři, veleli zhusta ohně okolo vod a studnic pálti a obzvláště ty věci, které by veliký dým a smrad vydávaly, na oheň kladli a tím (prý) draky zaháněli. A poněvadž se pak to obzvláště v tyto časy okolo sv. Jana dalo, odtud to pošlo, že někteří i z křestanů bez potřeby bláznivě to posavad činí.«

Z druhé polovice století XVII. máme o svatojanských ohních

²⁴⁾ Herabkunft des Feuers, 51 dle Kemble (Sachsen in England), I. 296.

²⁵⁾ Srv. Wolf, Beiträge, II. 387 (Kuhn, I. c. 52).

²⁶⁾ Kuhn, I. c. »Das ist genau die indische vorstellung von dem Cushman gleichen Vritra oder Ahi, dem drachen, der die (weissen) frauen raubt und in seiner hôle gefangen hält, vereinigt mit der noch rein sinnlichen, dass die wasser vom fluche des dämons befallen sind, von dem sie Indra befreit.« (Wolf, Zeitschr. III. 373).

²⁷⁾ Durant, Rationale, lib. VII., l. 181a: »In vigilia namque in quibusdam partibus ex antiqua observatione colligunt homines et pueri ossa et quaedam alia immunda cremant. Ferunt etiam brandas sive faces et cum illis circumeunt arva. Tercium est, quod rotam volvunt. Qui immunda cremant et fumum in altum produci faciunt, habent hoc a gentilibus. Antiquitus enim dracones hoc tempore ad libidinem propter calorem excitati, volando per aerem frequenter in puteos et fontes spermatizabant, ex quo inficiebatur aqua et tunc erat annus letalis ex aeris et aquae corruptione, quod quicumque idem bibebant, moriebant et gravem morbum patiebantur. Quod attendentes philosophi, iusserunt ignem frequenter et passim circa puteos et fontes fieri et immunda et quaecumque immundum redderent fumum, ibi cremari. Namque per talem fumum sciebant posse fugari dracones. Et que talia hoc tempore maxime fiebant, immo haec adhuc ab aliquibus observantur.« Srv. Hospinian., De origine fest. Christin., I. 113b, 114a.

zprávu obšírnou a tklivou . . . Zbědovaný český lid v strastných dobách tehdejších nezapomínal zděděných obyčejův. Třeba útrapy svíraly mu hrud', oddechl si, zajásal aspoň na chvíli při prostonárodních slavnostech, kdy každoročně vracely se doby vhodné k tomu. Na vrub takové houževnatosti lidu českého, jenž přese všechny pohromy a nátisky nevzdával se řeči své, svých potupených zvyků — na vrub toho třeba čítati, že zachoval neúmorný lid ten v chatách venkovských dědictví svatováclavské — řeč svou, třeba trochu znešvařenou, a ctihodné zvyky po pradědech svých, mezi nimi také zvyky o slavnosti svatojanské.

Šlechetný jezovita, jenž za doby zlé, kdy užito bylo pálení ohňů svatojanských ku pálení českých knih²⁸⁾, neohroženě hájil jazyka českého ve skladbě, plně vroucí lásky k zubožené otčině, vylíčil ve svých »Miscellaneous«²⁹⁾ ohně svatojanské. Na večer o sv. Janě Křtiteli vystoupil Balbín s několika druhy na pahorek, aby se podívali na ohně, jež po celé Čechii zazářily. Rozkošné divadlo, jakéhož Balbín před tím prý jakživ neviděl, objevilo se před jejich zrakem. Po celém obzoru, kde jaké město, víska, osada, všude na návrších vzplanuly hranice, na některé výšíně dvě i více. Mládež přeskakuje mihavé plameny, krajem rozléhá se jásoť . . . Zdá se, jakoby tam daleko na konci obzoru místo ohňů hvězdy nebeské kol kolem po zemi se třpytily a kmitaly v temnu nočním — a jakoby samy plameny, které omladina přeskakovala, z místa na místo tančily . . . »Nemohu řečí, jak bych chtěl, co jsme viděli, vypověděti,« končí Balbín pěkný popis noci svatojanské. Svědectví toto z dob pobělohorských je tím spolehlivější a vzácnější, že je psal právě Balbín . . .

Staré zvyky svatojanské opakovaly se každoročně. V rýmovaném dokladě staročeském, jež tu položíme (z r. 1710), dočítáme

²⁸⁾ Dr. A. Rezek, Dějiny prostonár. hnutí nábož., I. 1887, 71, 72.

²⁹⁾ Balbín, Miscell., 1679, I. 26, b: »Ipso s. Joannis Baptistae die sub vesperam montem Geltz aliquot ex sociis conscendimus, ut ignes eo vespere et nocte, tota Bohemia relucentes, quantum daretur, spectaremus ex monte (non enim pridie, sed ipso festo quasi per otium, cum feriatu a laboribus familia et rustica iuventus, plerique pagorum pyras exstruunt). Vidimus illustrissimum spectaculum, quo formosius in hoc genere spectare me non memini. Nullus pagus est, nulla villa, non oppidum, non civitas, quae festivos sancto Baptistae ignes non excitet; saepe in eodem loco duae ac plures pyrae excitantur, quos iuventus superat saltu, pago universo plaudente; haec omnia sub nobis posita, nocte praecipue adiuvante, spectare iucundissimum fuit. Coelum et stellae in terram decidisse diceret, eoque gratius spectaculum visum est, quod et plures stellae humi viderentur et quod perpetue transilientium motu et umbris mutari et ipsae pyrae quodam modo saltare viderentur; non possum oratione, ut vellem, quod vidimus, explicare.«

se jména příbuzného s východoslovanským »kupa lo«, po česku »kupa dlo«. Co to značí, že o sv. Janě děvčata mládencům dávají »kupa dla«, neumíme vysvětliti. Tolik však je jisto, že název ten souvisí s obřady svatojanskými u Slovanů východních. Veršovec líčí svěcení sv. Jana v tento, rozum: ³⁰⁾

»Na sv. Jana Křtitele
sedě podle dobrého přítele,
víno a med pijeme
lektvař i pražmu jíme,
pálíc sudy, k tomu svíce
okolo ohňů tancující.
Panny mládencům kupadla dávají
a sousedi dobrou vůli mají.«

Nepřikládajíce veliké ceny zprávě, že r. 1721 za pobytu císařovny Alžběty na zámku hraběte Černína z Chudenic »Kieshüblu« o sv. Janě Křtiteli kromě »kunstovného ohně« byly zapáleny na podívanou vznešenému hosti na zámeckém nádvoří »dva velké svařojanské ohně, okolo kterých při houslech a dudech sprostější chasa tancovala« ³¹⁾, věříme více dokladu kazatele Pelišota. Vykládaje o veliké radosti, jakou mnozí měli z narození sv. Jana Křtitele, dodává ³²⁾. »A až posavad se radují, když nočního času ohně roznicují, při nich veseli jsou.«

Setkáváme se tu s druhým vysvětlením staročeským, odkud ohně svatojanské pochodí. Prý z toho, že se křesťané těší narození sv. Jana Křtitele. O výkladu takovém a splynutí jeho s pohanskou slavností letního slunovratu pověděli jsme nahoře.

Ještě jiné, nezájmavější vysvětlení slavnosti svatojanské podal Středovský (1710) a Ulmann (1762). ³³⁾ Po celé Moravě před

³⁰⁾ Sedlská Pranostika, vyd. 1710.

³¹⁾ Nová správa král. česk. skrze příjezd Alžběty Kristiny, 1721. str. 14.

³²⁾ Sv. Jan Nep., vyd. 1723, str. 8.

³³⁾ *Sacra Moraviae historia*, 1710, 40, 41: »...Hodie namque, quo olim tempore pagani inchoabant Radagosti festa, eadem nunc videlicet a festo s. Joannis B. in montem memoratum (Radhošť) plebs toparchiarum Hochvaldensis, Roznoviensis, Friedecensis etc., tempore pacis etiam adiacentes Hungaro-Slavoni ingenti confluent multitudine et hic quadam ab antiquis gentilibus tracta consuetudine, absque omni superstitionis nota, inter cantharos saliunt et festas choreas ducunt.« — Ulmann, l. c., II. 501. »In der Vigilie Joannis des Täufers ist gebräuchlich in dem ganzen Land zu Abend ein Feuer auf denen Bergen und Hügeln, wann sie da sind, zu machen; über solches pflegen die unverheiratheten Personen beides Geschlechts zu springen, und dabei ein Kurzweil zu treiben. Solches Gebrauches wissen sie zwar keine Ursach zu geben,

sv. Janem Křtitelem zapalují na návrších ohně a mládež skáče přes ně. Původ toho není znám; ale možná prý se domnívati, že je to památka obětí, jež pradědové pohané obětovali božstvu Radhosti a jiným.

Nevinnou slavnost zaplašily stále obnovované zákazy v městech do vesnic, kde místy posud s jásotem bývá přivítána, ale přece ani tam není slavena tak hlučně a s takovými obřady, jako za dob starších. I na venkově brojeno proti zvykům svatojanským. Rychtářům nakázáno, aby jich nedopouštěli, poněvadž »tak nazvaný s v a t o j a n s k ý o h e ň dílem skrze p o v ě r u, dílem skrze nebezpečnoství ohně přísně zapovězen jest a proto se trpěti nemá.«⁸⁴⁾

* * *

Aubanus zmínil se o zvláštním zvyku téhož asi času, kdy mládež vynáší smrt. Zpráva jeho, nejistého ovšem původu, zasluhuje zmínky. »Téhož času i takový obyčej se zachovává: Vypletají slámou jedno dřevěné staré kolo a od velikého houfu mládeže na některý vyšší vrch souci vynešeno, po rozličných hrách, které oni ten celý den na tom vrchu, leč by jim studenost překazila, provozují, při času večerním zapáleno bývá a tak plamenem plápolající do oudolí důle ležícího, z vysoka se točíc běží. Strašlivé jistě divadlo ukazuje, takže mnozí, kteří toho prve nevidali, domnívali se, že slunce a nebo měsíc z nebe doluo spadá.«

Obyčej tu vypsáný není smyšlenka, vybájená obrazností spisovatelovou. Ve středověku i podnes po Evropě je obyčej ten znám, ale pouštívají ohnivě kolo v nestejný čas — obyčejně na večer před sv. Janem Křtitelem, kdy na vrších páleny bývají ohně.⁸⁵⁾

dannoch kann man muthmassen, dass sie dem Abgott Radhost und andern Abgöttern von den Altvätern auf den Bergen zu eben solcher Zeit verrichtete Schlachtopfern der Ursprung solches Feuers sein mögen.

⁸⁴⁾ Obentraut, Přír. kn. pro rychtáře, 1847, 187.

⁸⁵⁾ Na konci stati o pálení ohňů svatojanských připojujeme, že staří Čechové jak vůbec bývalo zvykem, pálivali ohně při zvláštních slavnostech, nebo na znamení velikého veselí. Tak pálili Pražané oheň na památku mistra Husi s všelikými slavnostmi. Letopisec o tom poznamenal (k r. 1517): »V neděli u vigílii M. J. Husi a M. Jeronyma Pražského, když bylo po jitřní, a potom i v pondělí na týž svátek konšelé Pražští pálili oheň pod mostem na malém ostrůvku blíž krucifixu a na věži mostské trubači slavně troubili, na bubny bubnovali, z hakovnic s mostu stfleli a od mlýnův ku Petřínu, a pan purkmistr Sigmund od Tváří s panem Janem Hlavsou a někteří jiní z pánův byli na věži na mostě, dívajíce se na ten oheň dolův, když lidu bylo veliké množství na mostě i po bfezích. A páni kanovníci s hradu nelibě to nesli.« (Staří letop. III. 408, 409. Srv. pojednání Jos. Truhláře, O bohoslužebných písniích k počtě Husově v XV. a XVI. věku složených. Zased. zprávy k. č. spol. nauk, 1886, str. 3.) — Po dokonání kompaktát (1436) rozproudilo se mezi lidem českým veselí.

Korutané³⁶⁾ pouštívají s vrchu ohnivě kolo, »symbol letného umírajícího již slunce.« V Haliči pouštějí Rusíni podobné kolo s vrchu do Dněstru...

Indoevropský obyčej tento o sv. Janě Křtiteli doložen jest četnými popisy starými i novými. Vysvětlují jej starí spisovatelé i novější mythologové shodně s narážkou u Mirotického (»mnozí domnívali se, že slunce anebo měsíc z nebe dolů spadá...«), že ohnivě kolo s vrchu kolotající je symbolem slunce.³⁷⁾

* * *

Rukopis kapitoly pražské je líčí: »Po těch všech věcech zpívali spolu ‚Te deum laudamus‘. I šel císař s jedněmi do kostela a tam zpívali ‚Salve‘ a Čechové odpustivše v stranu, zpívali spolu český písně božie i ‚Svatý náš Václave‘. Ten den celý i celú noc zvonili, ohně pálili, veliké veselí bylo.« (Arch. Č., III. str. 445.) — Jinému veselí těšili se Pražané r. 1517. »Pan Mikuláš vojvoda polský, vyslanec polského krále Sigmunda, kázal páliť ohně na staroměstském rynku. Tu troubili trubači s rathouzké věže, žáci zpívali ‚Te deum laudamus‘ a tu jim kázal sud piva vytáhnouti, aby všickni pili, kdo chce a peníze sypal mezi lidi...« — Někteří odvozují pálení ohně svatojanských od upálení Husova: »... Neque desunt, qui a rogo Joannis Hussi derivent et a Bohemis in Germaniam, Hungariamque inductum opinentur.« Cituje Ilić, Nar. običaji, 1846, 170.

³⁶⁾ Hanuš, Bájosl. kal. str. 186. Srv. Durant, Rationale (psáno dle J. Beletha (1162) okolo r. 1296), lib. VII., l. 181a: »Rota in quibusdam locis volvitur ad significandum, quod sicut sol ad altiora sui circuli pervenit, nec altius potest progredi, scilicet tunc sol descendit in circulo, sic et fama Johannis, qui putabatur Christus, descendit, secundum quod ipse testimonium perhibet dicens: Me oportet minui, illum autem crescere, quod dicunt quidam dictum esse: eo quod tunc dies incipiant minui et in nativitate Christi crescere.« — Thom. Naogeorgus, Regn. papist. lib. 4.:

»Est ubi detritam stupisque et stramine multa
intexam, tractamque rotam in celsissima montis
succendunt, postquam coelo hesperus ardet opaço
volvuntque in praeceps, quod solis ab arce cadentis
coelestis simulat speciem, horrendumque videtur.
At sua tum credunt pariter dispendia volvi
in praeceps tutosque a cunctis se esse periclis.«

Viz Hospin., De orig. fest. Christian., I. 114a. Oba doklady jsou uvedeny při popisu obyčejů svatojanských. Kuhn ve svém spisu Herabkunft des Feuers věnoval tomuto obyčejí důkladnou, citáty vyzbrojenou úvahu na str. 48 ad., 95 ad. Podobně sebral souhlasné doklady Lindner v kulturně-historické studii »Das Feuer«, 1881, str. 126 a 127, 129. U Kuhna (51) otištěn citát ze středověkého kázání o slavení svátku sv. Jana Křtitele. Touží na rozličné pověry: »Tertium de rota, quam faciunt volvi... Rota involvitur ad significandum, quod sol tunc ascendit ad altiora sui circuli et statim regreditur; inde venit, quod volvitur rota.« (Kemble, Sachsen in England, I. 296 ad.) Tamtéž (l. c.) uvedeny zvláštní podrobnosti zvyku tohoto u jednotlivých národů (se zevrubným udáním knih, z nichž Kuhn čerpal). Srv. Mannhardt, Baumkultus, 500, 501, 509. Podstata zvyku toho je táž, jako jej vylíčil Aubanus-Mirotický. A váží-li si Kuhn vzácné staré zprávy, výše uvedené, o ohnivém kolu, zasluhuje také staročeský doklad povšimnutí a oprávněuje k domnění, že všeobecně po Evropě známý obyčej ten mohl také u nás v Čechách býti znám.

³⁷⁾ Tylor. II. 299.

O sv. Janě Křtiteli bývá přivozována v úslovích našeho lidu k u k a č k a, prorokujíc svým kukáním, kdo jak dlouho bude živ, bude-li neúroda obilí, bude-li drahota a zač bude korec žita.³⁸⁾ Starým Čechům věštila kukačka o sv. Janě také tak. Kukala jim počet let budoucího života³⁹⁾, prorokovala cenu obilí. »Kukačka p o s v. J a n u za kolik dní kuká, za tolik grošův bude žito. Kuká-li za dva dni, za 2 groše etc.« Partlicius k tomu nedůvěřivě dodává: »Ale více záleží na naší pobožnosti, než na kukání žežulky.«⁴⁰⁾ V týž rozum o věštné moci kukačky o sv. Janě vykládá selská pranostika⁴¹⁾:

»Žežulka po sv. Janě za tolik dní kukává,
za kolik grošů žito v trhu bývá.«

Kuká-li dlouho po sv. Janě, je to věštba nedobrá. »Kukačka když po Janě dlouho kuká, drahý čas znamená.«⁴²⁾ Tak věří lid podnes, okřikuje kukačku po sv. Janě⁴³⁾: »Mlč a nekukej na drahotu.«⁴⁴⁾

³⁸⁾ Viz o tom náš článek »Kukačka v národním podání slovanském« v Časop. Česk. Musea, 1887, str. 30, 31.

³⁹⁾ Spor duše s tělem (ze stol. XIV.), Jos. Truhlář v Č. Č. Mus. 1881, 262. Duše: »Žmoudří. Smrt' jest blízka i káže navrátiti vše zboží.« Tělo:

»Duše, poslyš mů jistotu:
dala mi žežhule lhótu,
šest desěti
let bez pěti
jmám živ býti, rač věděti.«

⁴⁰⁾ Každor. kal., l. c., 1617, 129.

⁴¹⁾ l. c. z r. 1710. Srv. Joh. Praetorius, Der abentheuerliche Glücks-Topf, 1669, 424, 445.

⁴²⁾ Kalendář vždycky trvající, 1771, l. 6b.

⁴³⁾ Č. Č. Mus. 1887, l. c.

⁴⁴⁾ O kouzelné moci kukaččině o sv. Janě vypráví slovenská pověra z minulého století toto: »Chceš-li, aby te žádn neprestrelil: chyt' na svateho Jana kukučku a za tri dni chovej, potom ju rozparaj a najdeš v nej jeden kameneček, kteri při sebe nositi budeš.« Sasínek v Archivu, vyd. Maticí Slovenskou, II., str. 50. — Srv. l. c. str. 55: »Aby se te zbroj nechytla: kdy najdeš pred svatim Janem hada, utni mu hlavu a polož do ni za try hrachy a polož do zeme; ket ten hrach bude kvitnut, nos ten kvet pri sobe, kulky se neboj.«

P o u ť.

Slavnosti náboženské, pouti, poskytovaly lidu příležitost, že se scházival do místa, kde pouť slavena, po bohoslužbě zdržel se tu, pobavil se se známými — a tak vedle církevní slavnosti o pouti vyvinuly se zábavy a radovánky rázu světského. Pouť byla výročním slavnostním dnem pro celé okolí, zvláště pro mládež, která scházivala se na pouť více pro zábavu, než pro pobožnost. Tak soudil už ve stol. XIV. Štítný. Nelíbilo se mu, že se toulají panny po poutech; netušil horlivý mravokárce v potulkách takových nic pěkného.¹⁾

Více ze stanoviska náboženského brojí proti »zamyšleným, lživým pútem« Chelčický.²⁾ Touží na ty, kdož na poutech z úmyslu zbožného hledají pomoci svatých a putují pro odpustky až do Cách a do Etinku.³⁾ Naráží však také na světské zábavy o pouti a slova, jaká položil do sousedství poutí, potvrzují bezpečně, že lid chodil se bavit na posvícení, trhy výroční a rovněž — na pouti. Hříšní hledají prý tajných míst, »někdy chodby nějaké sobě k těm zlostem zamýšlejíc, kamsi někam podál na trhy, na posvícení, na jarmarky, na púti, kde by se ukryli známých a přikryli zlosti své.« (Postilla, I. 155).

Podobně vyčítá Rokycana ve své Postiile⁴⁾: »Než teď hledí sobě

---

¹⁾ Vyd. Vrtátka, 20. »Nepřítel čistoty: tůlanie po krajích, po ulicích, po cizích domech, po pútech...«

²⁾ Postilla, I. 50, 84, 159, 173 a j. v.

³⁾ Postilla, I. 181.

⁴⁾ Dr. Jar. Goll v Č. Č. Mus. 1879, 206.

kněze zjednati k své voličce, aby jim lehce nebeské království ukázal; ,Tuto dnes máte odpustky a tamto pouť dobrá!‘ A lidem milo ondy v letě se projítí, ono k sv. Prokopu, ono na Vyšehrad, ono k šlojiři nejistému.«

Zevrubnější popis pouti staročeské máme ze sklonku stol. XVI. Z daleka hrnou se na pouť kramáři, nesouce v nůších, putnách a břemenech šmejd a jiné zboží; jiní jako na trh vezou plné truhlice. . .⁵⁾ Poněvadž se sejde na pouť mnoho lidu, starají se, aby bylo s dostatek jídla a pití. Nesou tedy na zádech, vezou na kárách a na vozích maso, chleba, pivo a víno. Kdož pro pobožnost přišli, brzy toho zapomenou, rozjaří se, tancují a snad se nepohodnou, hašteří se mezi sebou místo modlitby.⁶⁾ Někteří slaví dle svědectví Rešelova⁷⁾ pouť ještě druhý den, dělajíce si, jak říkají, »tučné pondělí.«

Tak bývalo o pouti ve stol. XVI. a bývalo i v letech pozdějších. Kazateli Tannerovi (1672), nelíbí se putující mládež, nevěří jim, podezřívá, že »s tím samým oumyslem chodí do kostela, na processí a pouti, aby pod barvou a z příležitosti služby Boží neb modlení své oči popásli po mladících.«⁸⁾ Chodívají na pouť jako dříve — jen pro zábavu pro tanec. »Při kostelíčkách mariánských v lesích, na polích a na horách postavených nezvedená . . . sběh při vejročních takových kapliček slavností místo služby a uctění Marie na všeliké rozpustilosti, žraní, tance, procházky a toulky se odevzdává. Jdoucích

⁵⁾ Poličanský, Pokuty (1613), 50: »Jiní opět když se trejí k některému svatému pouť, mnozí byt' bylo dvě neb tři míle od některého města aneb kostelíka, an' v nůších, putnách i v břemenech šmejd a jiné věci nesou, ještě nadto s vozem, veza dvěma koňmi anebo tříma, nabera plno v truhlicích šmejdu, jako na jiný trh nebo jarmark jedou k prodávání a kupování — to vše v neděli.«

⁶⁾ Tom. Bavorovský (J. Jireček v Č. Č. Mus. 1864, str. 28): »Vycházíme i my na pustá místa, putující k tomu neb jinému svatému a to ne za jinou příčinou, jakž v tom vidíni býti chceme, než pro náboženství, abychom slova Božího poslouchali a Pánu našemu se modlili. Dobré předsevzetí; šetřte průchodu! Na poušti není vystavených kuchyní ani krčem, protož obávající se, abychom v jedné neb druhé hodině hladem nezemfeli, dopouštíme toho, aby za námi netoliko na zádech nesli, ale také na kárách a vozích maso, chleby, piva a vína vezli, kterýmižto věcmi prvé než k místu modlitebnímu přijdeme, tak se cesty zaměstknají, že nesnadno každému vjíti do chrámu Páně. Tu již potom dábel dobrého Božího stvoření k zlému užívá, pijákoví namítá víno pálené, ukazuje sudy vinné, obracuje naň dejm z kuchyně a z toho potom to pochází, že mnozí zapomenouc se nad slovem Božím a nad tou příčinou, pro kterou vyšli, prvé se ptáti budou po šenkěři než po knězi. V tom potom uhledati se může skutek jich putování. Tento se bude v svém opití . . . váleti, jiný zlořečíc s jinými voditi, někteří tancují, jiní sobě kordy dělají . . .«

⁷⁾ J. Jireček v Č. Č. Mus. 1864, str. 25—26.

⁸⁾ Bič, vyd. 1672, str. 145.

na pouť mnohokrát nejni cíl mariánského uctění, ale zpotvořilé mysle obveselení a vyražení.«⁹⁾

Mládež, toulající se po poutech, vtipkuje Bílovský¹⁰⁾, že »putují, aby tam byl ten, ta, ty, on. Tak potom přichází tentation pokušení, z pokušení hřích.« Vyčítá jim: »Vy panenky, mládečkové, kteří snad na pouti po ústech dychtíte a snad ten, ta, ty, on více pro líbání nějaké Mařenky, než pro pobožnost Marie jste se na pouť vydali!«¹¹⁾

Proto »jest tu vidati mnoho takových hejsků, kteří na to okolují a toho starostlivě vyhledávají, aby natrefili na některou paní nebo slečnu, které by sloužili a jí svou pravici za ruku, jakoby bylo nebezpečnoství aby chůzí neomdlela a na zemi nepadla, pozdržovali.« Zadíval se rozhorlený kazatel na zdvořilé mladíky, kteří takto putují s procesím a vzdychl si, že spíše místo pobožnosti »nějací frejři vedou své milenky k tanci; nebo z tolika nakřívování těla, z tolika poklon, smíchův a žertů, pohrávání nic jiného hádati nemůžeš.«¹²⁾

Že opravdu pro tanec na pouť chodívají, poznali jsme z dokladů již uvedených. Podezřívá mládež také Bílovský. »Chodívají často na pouť, aby se do sytosti skrze celé noci spolu vytráslí a vytancovali.«¹³⁾

Z těchto a podobných¹⁴⁾ stesků a výčitek, třeba přehnaných a slovy drastickými pověděných, vyrozumíváme, že pouti bývaly prstonárodní slavností lidu českého a proto jsme přibrali roztroušené narážky o nich do této knihy.

* * *

Dlužno ještě se zmíniti o stopách nynější svatojanské a svatováclavské pouti venkovanů ze všech krajin československých do »matičky« Prahy.

⁹⁾ Steidl, Lauret. domeček, 1723, I. 6.

¹⁰⁾ Siclus, vyd. 1703, I. D. 4.

¹¹⁾ Viv. Coel., 1724, 465. Srv. Veselý, Káz., I. (1724), 211. »Přišli do kostela ne pro Boha, ale pro nějakou bohyni, ne pro Marii, ale pro nějakou nechutnou Máfu, ... nemodlí se oni tu pánu Bohu, ale Boženkám svým« atd.

¹²⁾ Bič, I. c., 253.

¹³⁾ Siclus, I. e.

¹⁴⁾ Damascen, Chléb, II. 752 (vyd. 1728). »Ptám se jiné: „Kamžto, panno Mařenko, tak vroucně?“ „Na pouť, odpovídá, jsem se zaslíbila a musím ji vykonati.“ — „Svaté předsevzetí; než prosím, ať je to s pánem Bohem. Medle dát pozor, ať místo pouti nehledá kouty, ať to není pokryté putování.«

Úcta Čechů k sv. Václavu je prastará.¹⁵⁾ O pouti ku hrobu jeho do Prahy četli jsme zmínku u Dlouhovesského (1672). Promlouvá totiž r. 1673 »ke všem milým poutníkům svatováclavským přes celý ochtáb již na druhý rok z okolních měst, městeček, vesnic i také vzdálených na hrad Pražský k tělu sv. Václava nábožně velmi a vroucně putujícím!«¹⁶⁾

O svatojanské pouti našli jsme svědectví r. 1721.¹⁷⁾ Slavena bývala vždy hlučněji a hlučněji. R. 1724 zaznamenávají o ní Poštovské Noviny (č. 24) v tento rozum: »Minulou neděli odpoledne zdejší páni muzici virtuosi pod mostem pražským ke cti sv. Jana Nepomuckého na tom místě, kde ten sv. mučedník své mučednictví trpěl, a kde jeho měděná postava na mostě pražském stojí, výbornou muziku na šífích drželi; na to také zdejší páni kupci, též na tom místě, na večer na šífích, které ozdobně illuminované byly, ke cti témuž svatému velmi pěknou muziku dělati dali, při čemž po obikráte zdejší privilegiování páni střelci na svém, tak nazvaném malém ostrově v prostřed řeky Moldavy nad mostem pražským, s svými kusy a pollery mnohokrát slyšeti se dali.«

Zprávy o obou poutech uvedli jsme ovšem ne tak pro důležitost jejich, jako spíše pro jich kuriositu.

¹⁵⁾ Doklady podává Dr. J. Kalousek, Obrana knížete Václava sv., 1872, 35—39.

¹⁶⁾ Podivín, 1673, I. A. 2.

¹⁷⁾ Nová sláva král. č., 1721, str. 3. »16. (máje) na den sv. Jana Nepomuckého tak velké množství jak domácích, tak také přespólních pobožných křesťanův na Hrad Pražský k hrobu toho svatého divotvorce se sešlo, že ačkoliv hned od dvou hodin ráno mše svaté čtené byly a 70 zpovědníkův sedělo, přece zpověď slyšeti sotva stačiti mohli.«

Přede žněmi.

Plíží se léto a s ním venkovanům perná polní práce. Nebudeme tu líčiti, jak »v létě hospodář kupuje srpy, brousí kosy, ozbraňuje podávky, připravuje hřebřiny, seká, žne, váže, mandeluje a do stodol sváží«¹⁾. To zatím není naším úkolem . . . Hledme si jen prostonárodních obyčejův a pověr, pokud se každoročně opakovaly v letě, přede žněmi.

Hospodář od setby až po sklizeň má starost, jaká bude as úroda.²⁾ Ze starosti té vznikají pak rozmanité prostředky, jak si možná přičarovati bohatou sklizeň a zaplašiti všelikou pohromu, na př. »aby jim nezmrzl hrách, když kvěsti počíná, několik květů v jistém počtu pod hrudu aneb pod kámen kladou, aneb jisté cedulky do pole zakopávají.«³⁾ Nejvíce bál se ode dávna hospodář krupobití a bouře. Letopisy a jiné prameny staročeské obsírně vypisují, kdy a kde jaké hromobití se strhlo, jak z »černého mračna«

¹⁾ Koliandr, Trojí čest, 1748, I. B3.

²⁾ Srv. Dvorský, Zuz. Černínova, str. 315 (1652): »Bud' pánu Bohu věčná chvála, zase ode čtvrtka skoro každý den prší a přemile namoklo to boží obilíčko i jinší vše jako by se smálo i se zahoustilo; an se pak tak převelice vždyckny k Mitrovicům mračí, jáť sem myslila, žetě tam náramně přšelo, dá pán Bůh, že taky vláha tam spadne; kdyby Bůh dal vlažičku, dejtež předce sázeti zelí co nejdříve, my ho zdetky všudy již přes polovice osazeného máme.« — Když pšenice kvete, bývají prý raci nejlepší. Tak podnes slycháme. Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, II. 135: »Die Austern, Muscheln, Schnecken, Krebse und andere dergleichen Dinge sollen bei vollen Mond völlter als sonst sein, weil sie von der Feuchtigkeit des Monds lucker gemacht und gleichsam geschwängert werden . . . Man hat auch bei uns ein bekanntes Sprüchwort, dass, wenn man H a b e r säet und mähet, die Krebse am besten, folglich am völlsten sein; welches ziemlich wohl eintrifft.«

³⁾ Veselý, Kázání, vyd. 1724, II. 109.

pršely kroupy »větší nežli holubí a jako slepičí vejce.«⁴⁾ »co dobré slepičí vejce a některé co husí, k tomu hranaté, majíc každá z nich v prostředku díru, jakoby ji nebozízem provrtal,«⁶⁾ zase jinde padaly »jako dobré husí vejce a některé co slepičí, tak jakoby přepásané byly, . . . jiné opět byly jako kuchařské vidličky velmi špičaté a některé jako dobrý dčbán.«⁶⁾ Dokladů podobných jest až nazbyt. Štelcar Želetavský — abychom jiných pomínuli — zapsal také důkladné zprávy o tom, jak »z povětrí s deštěm přšeli hadi, štírové, žáby a jedovaté žížaly k záhubě lidem i hovědům.«⁷⁾ V Korytanech prý r. 1550 přšel »žitný déšť«, lidé že jej sbírali. semlíli a »za drahně časů chleba dostatek měli« a pod.⁸⁾ Jinde zase »přšel hrách, řípa, žito, pšenice, že se tím lidé živili za dlouhý čas«, a v zemi slovenské prý přšela »manna«, kterou i na Moravě »koštovali« dle svědectví osob, uvedených po straně od Štelcara (l. c.)⁹⁾ Tyto a přehojné doklady příbuzné, popisy bouří, veliké vody a jiných neobyčejných zjevů přírodních líčívají živelní pohromy, — až někdy staří »za jiné neměli, než že soudnej den bude«¹⁰⁾ — slovy jakožka již stereotypními.

Stávalo se tedy za starých časů, jako děje se podnes, že »hospodáři, kteříž se ke žni strojili, chystající se sklidě obilí, čistě m a ř e c pítí, v své naději zmejení a zarmúcení byli«¹¹⁾, a nic se nedivme, že »lidé zoufalí, když se jim od krupobití na obilí škoda stane, mají obyčej plakati, rukama lomiti, a za vrch se rváti, domnívající se, že jim Bůh dárce a stvořitel všech dobrých věcí velikou

⁴⁾ Arch. J. Hrad. 1558. Šťastný z Pleší Jach. z Hradce: »Včera zde tak náhlý povětrí přišlo, kterýhož lidé jakživi nepamatují; nebo veliké kroupy přšely, takže věcí nežli holubí a jako slepičí (vejce) byly, však proto škody nečinily.«

⁵⁾ Štelcar Želetavský, Kniha Duch., I. N6.

⁶⁾ I. c., I. N7.

⁷⁾ I. c., I. F5.

⁸⁾ I. c., I. O4. Více tamtéž. Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, I. str. 352 ad. »Von allerhand Wunderbahren Regen.« I maso a ryby prý padaly s deštěm. Viz C. Meyer, Aberglaube des Mittelalters, Basel, 1884, 91.

⁹⁾ Četné doklady tyto a podobné čerpal Želetavský »z kronik římských, českých, slezských, polských . . . etc., kteréž mi učení muži na česko překládali, jako i knihy Metherologiam Joannis Garcei, kterýž způsobem filosofickým na větším díle sepsal exemplář o hromobití, jehož mám díl na česko přeložený od dobré paměti kněze Jana Semina Turnovského, někdy děkana na Horách Guttnách, když jsem u něho kaplanem byl.« I. c., I. A8.

¹⁰⁾ Anna z Hradce píše r. 1556. Jach. z Hradce: »A taky VMsti to za jeden div napsati musím, že jest v noci na Nový lítho takový povětrí bylo, bléskání a hromobití, že jsme již za jiné neměli, než že soudnej den bude; co tím milej Bůh mysliti ráčí, to v rukou jeho svatý milosti jest.« (Arch. J. Hrad.)

¹¹⁾ Želetavský, Kniha Duch., I. N6.

křivdu učiniti ráčil, když jim odňal obilí« (l. Oz.)... Nářku jejich déle všimati si nebudeme, pozorujíce raději, co soudili staří Čechové o hromu a krupobití, ¹²⁾ jak je nazývali, jaký názor měli o jich vzniku, podobě a zažehnutí zhojného jejich účinu.

Jména hromu u jednotlivých národův, analogie názvů příbuzných, byla vyšetřena a srovnána od Grimma. ¹³⁾ Nám tu půjde o názvy staročeské. Vedle slova »hrom« bývá jméno »zlý«, »zlej« ¹⁴⁾, jindy »hromová střela«, ¹⁵⁾ často a podnes »Boží posel;« ¹⁶⁾ od Štelcara nazván »hrom — anjel zlý« ¹⁷⁾. Místo »hrom« říká v divadelní hře Brož: »By mne hráč spálil...« ¹⁸⁾ »Aby mne hrob zabil, jest tak!« ¹⁹⁾

¹²⁾ O původu krup a krupobití vypráví se v Rožnovsku: »Za dne velice parného sedělo několik sousedů ve stínu košatého buku. Hovořili a tabák kouřili. Nedaleko nich bylo jezero, z něhož donášeli sobě čistou a čerstvou vodu, aby nesmírnou žízeň parnem působenou uhasili. Jakmile byli první nádobu vyprázdnili, šel jeden z nich, aby zase čerstvé vody z jezera přinesl. Avšak přijde k jezeru, spatřil je zamrzlé. Zůstal jako zapomenutý. Když pak se vzpamatoval, běžel ke svým soudruhům pod buk a volal: »Ach, bratrové, co vám povím! Pane Bože, nás chraň všeho zlého! Jezero jest celé zamrzlé!« Všichni se mu smáli a pravice: »Neplet košů a nematož! Jak by mohlo jezero zamrznout, vždyť je tak hrozné horko!« A ten co dříve byl vody přinesl, řekl: »Jak by mohlo jezero zamrznout za tak malou chvílku, vždyť jsem z něho teprv před okamžikem vody nabíral?« Ten pravil: »No, bratrové, když mi nechcete věřit, pojďte a přesvědčíte se... Za nedlouho potom přišlo několik čertů s cepy a začali to jezero mlátit. Ti muži sedíce pod bukem s velkou hrůzou se na ně dívali. Čerti, když byli všecken led na drobné kousky rozmlátili, dali si kousky ty do velkých měchů a když s tím hotoví byli, radili se, kam s tím towarem svým poletí? Jedni povídali: »Poletme s ním na Moravu (Hanu).« Ale druzí bránili tomu, řkouce: »I tam nepoletíme; tam mají velice mnoho zlých psů, ti by na nás štkali.« (V řeči pekelné slovou prý zvoní na věžích zlými psy.) Kulda v Čas. Mat. Mor., 1870, 134—135. — Středověký názor o krupobití dle knihy biskupa Agobarda († 841): »Liber contra insulsam vulgi opinionem de grandine et tonitruis« C. Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 88; Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, I. 299, 300. Lid ve Francii prý věřil, že ďáblové kradou obilí s pole a na lodích vzduchem vezou do báječné krajiny Magonia a tam prodávají. Na mnohých místech odváděli prý ti, kdož byli podezřelí, že povětrí dovedou dělati, zvláštní dávky ze svého nekalého řemesla. Pod. viz G. Längin, Religion und Hexenprozess, 1888, 24.

¹³⁾ Ueber die Namen des Donners, Eine akademische Abhandlung, Berlin, 1855.

¹⁴⁾ Arch. J. Hrad. (VI. R. 1575): »V středu po nalezení sv. Kříže dáno 5 osobám, kteří na červené věži hasiti pomáhali, když zlej zapálil po 15 gr. a jednomu 30 gr.«; l. c., 1623: »Tesařům od pobíjení na věži, kde zlý udeřil...«

¹⁵⁾ Paměti Val. Meziříčí a Krasna, 1877, str. 147—148. »L. P. 1726 dne 24. máje z dopuštění Božého nešťastné hromová střela do bání na věži chrámu Páně trefila, ... po druhé taková hromová střela do té bání trefila...«

¹⁶⁾ Histor. Sborník, 1885, 83: »Dne 15. července (1764) ... po půlnoci na pondělí o 1/2 jedné udeřil Boží posel do stavení Jiřího Klejzara kostelníka.«

¹⁷⁾ Želetavský, Kniha Duch., I. U5, 6: »Na které lidi hrom anjel zlý bije a jich stavení spaluje...?« a často.

¹⁸⁾ Staroč. div. hry, vyd. J. Jireček, 119.

¹⁹⁾ l. c., str. 122.

Hrom představovali si jako »ohnivého kohouta,«²⁰⁾ nebo »černou slepici,«²¹⁾ nebo »velikou kouli,«²²⁾ Na proti této víře lidové vykládá učeně Konečný, že blesk a hrom vznikají způsobem přirozeným.²³⁾ Blyškání že je dvoje: »Silné a mdlé.« Hromobití je pry: 1) rozmítající, 2) opalující, 3) spalující, 4) kamenné.²⁴⁾ Výklad ten jest ovšem ohlas škořské učenosti tehdejší.

Vedle víry, že hřímání vzbuzuje Bůh, byla rozšířena za starých časů pověst, že také lidé čarodějní, zvláště ženy mohou působiti krupobití a bouřku. Želetavský sice tvrdí (l. E4): »Muž ani žena není tak mocný, aniž mají tu moc, aby mohli svým uměním, kouzly a čarami pravé pověť, krupobití, hřímání aneb hromobití učiniti . . . : proto však přece uvádí několik dokladů, jak ďábel »užíval za svůj nástroj velmi staré ženy, s kterouž z přepuštění Božího pověť, krupobitím a hromobitím nemálo lidí i dobytka a vosení po-

²⁰⁾ Želetavský, *Kniha Duch.*, l. R4: »L. P. 1555 hrom, anjel zlý, ukázal se jako ohnivý kohout v domě farním ve vsi Konojedech, vypouštěje z sebe veliké jiskry ohnivé. A napouštěje z sebe veliké jiskry ohnivé a naběhav se dosti po sni, dal se do pívnice a odtud zpátkem letěv komínem vzhůru, teprv zapálil.« — l. c.: »L. P. 1560 hrom, anjel zlý, ukázal se jako ohnivý kohout v městě Kouřimi v kostele, po němž běhal spajíc jiskry a dávaje z sebe smrad z síry. Potom z kostela letěl skrze skelné kolečko a udeřil na věž.«

²¹⁾ l. c., l. R5: »L. P. 1570 v času žně hrom, anjel zlý, z malého mračna černého letěl v způsobu černé slepice v městě Náchodě do zámku do placu mimo krahulce, kterýž přivázan byl na bidle blíže věže, že se ten krahulec i splašil, a posadiv se na zem, veliký oheň z sebe vypustil a letěv zhůru tak hořel, jakoby deset vetejí slámy aneb více zapálil, v tom roztrhl tu věž od spodku až nahoru, kteráž dosti tlustá byla, v níž tehdaž seděli dva věžňové a ty také omráčil.«

²²⁾ l. c., R4, 5: »L. P. 1579 v neděli na den sv. Medarda hrom, anjel zlý, v městě Benešově udeřil na kostel v hřmotu velikém, až kněz s lidem padl na zem, byl jako veliká koule a vypouštěje z sebe oheň jiskrnatý, valil se na hrob p. Jana z Štemberka, jehož kus urazil. Odtud po cihlách kulil se skrze nohy Jana Sýkory kostelníka do kaply a dal se do almary, v níž na mnoha místech propálil příkrov aksamitový a tři voměrály od vornátu.«

²³⁾ Viz *Divadlo Boží*, vyd. 1616, str. 114 ad.

²⁴⁾ Na str. 219 je narážka na »hromový kamínek«, o němž posud lid ledaco si vypráví: »Hromobití kamenné jest, když kámen, neb jemu nápodobná věc tvrdá, z materie hromové stvrdlá a spečená, s hromobitím z oblaků vyhozená jsúc. dole prudce spadá a na věci hmotné silně doráží; nebo páry suché a horké smíchajíc se s materií zemnatou a zvláště některého zemského kovu, vzhůru bývají mocí slunečnou vyvábeny a pozdvíženy, a když taková materia do oblaků se dostává, od oblaků svírána i zapalována bývá! Materia pak zemnatá, zvláště z kovu některého poslá, od oblakové vlhkosti jako mouka od vody v jedno spojeno bývá a potom od horkosti (od níž i pára zapaluje se) i ta materia jako v nějaké klubko sehnána a zhuštěna bývá a ta zapálená materia z oblaků vypuzena jsúc spolu s ní i ta věc stvrdlá jako olovo z ručnice s velikým hřmotem vyražena býti musí.« Srv. pověsti německé u Tharsandera, *Schauplatz*, 1735, 371—382 »Vom Donner-Keil.«

tloukl,«²⁵⁾ jak baba čarodějnice v Plzeňsku »skrže povětří s ďábly na vosení hromobití a krupobití uvozovala. Vrchnost majíc ji u vězení, dali jí na vůli, jestliže jim skrže čáry své a kouzla s pomocí ďábla způsobí hromobití a krupobití, kde jí ukáží, aby to provedla, že při životu zůstane. Kteráž uvolila to učiniti a toho dovésti. A když od kata vyvedena byla a na nějakou hrušku posazena, řekl k ní kat: ‚Konejš, jakž jsi od svého pana ďábla naučena?‘ Tu ona užívajíc nějakých kouzlův, slova říkala; v tom z přepuštění Božího z černého mračna hrom k ní udeřil a s tou hruškou na drobné kusy ji rozrazil.« (l. P4, 5).²⁶⁾

Na ty, kdož hromují, hroma volají,²⁷⁾ posílá prý Bůh svého posla nejčastěji. »Taková byla létha 1559 v času sena hrabání nějaká Lida, příjmím ‚pěkná‘, ve vsi Hlušicích, v kraji Hradeckém, kteráž šla na pole, aby hledala své dcery, pacholete, kteréž dobytek páslo. I přecházejе ouvoz k nějakým hruškám, kteréž slovou Vonšovský, a nenalezši pacholete, dala se v přísahání a hromování, před jinými tu přítomnými lidmi mluvíc: ‚Kde jest to pachole? Přála bych mu, aby je hrom zabil, aby se zase živé domův nevrá-

²⁵⁾ l. c., l. P. Viz tamtéž l. O8. a d. Srv. stat' »Ob die Hexen und Unholden auch Hagel, Donner und Regen mit der that machen können« v knize C. Lautenbauch, Zwei Gesprach, das erste: von Zäuberern . . . , das ander: von Hexen und Unholden, Frankfurt, 1576, str. 98 a d. (v univ. knih. pr.).

²⁶⁾ Také mrazy dovedly prý čarodějnice způsobiti. Srv. Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, 41: »Item již několik let jest, jak mrazy dělala tímto způsobem: že do tří stěpů vody nalila a dala do hnoje a tam do třetího dne jich nechala a vyjmouce to z hnoje na hranici nesla a nechala toho tam za dva dni a že toliko jednou ten mráz udělala, že tomu na dvacet let jest.« — Pověra tato, že mohou lidé čarodějní pomocí ďábelskou působiti bouře, krupobití a pod. je rozšířena po celém středověku. Viz G. Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, I. 288, 289, 290, 298, 299; srv. usnesení církevního sněmu (Concilium Listinense r. 743), Indiculus superstitionum et paganiarum, č. 22.: De tempestatibus et cornibus et cochleis u Pertze, Monum., III. 18; G. Längin, Religion und Hexenprozess, 1888, 27, 28.

²⁷⁾ Lání a hromování zapovídala vrchnost světská i duchovní. Dokladů staročeských zde pomíneme, jen připomínajíce, že Tom. Rešel vydal r. 1562 zvláštní knihu proti zvyku tomuto »O nekřesť. a hrozném lání, . . . hromování« (z něm.). Budiž tu uvedena také snůška podobných úsloví při hromování a přísahání z Poličanského, Pokuty, 1613, l. 37, 38: » . . . A již téměř všichni lidé to za obyčej mají říkati, když mluví: ‚Ví pán Bůh. — Věru. — Na m'ou duši. — Přisahám Bohu. — Ať mne Bůh tresce (jakž bez toho nebude). — Živť jest pán Bůh. — Buh ví. — Bůh svědek. — Boha sobě za svědka беру a Bůh ví mé svědomí nejlépe. — A bych měl té hodiny umřítí. — Nevím, co mi se do večera stane, že jest tak, buď pak pravda nebo nebud' . . . Bůh dej, aby mne hrom zabil. — Ať mne všichni čerti vezmou. — Ať na mne slunce nesvítí. — Ať Boží tvářina včky nevidím. — Bůh dej, aby tě hrom zabil. — Bůh dej, aby tě čert vzal. — Buh dej, aby roztrhán byl na kusy.« — Manželé: »Bůh dej, aby se zase ve zdraví nevrátil neb nevrátila. — Buh dej, aby se tvé krve psi nastřebali.«

tilo', a než to slovo dořekla, udeřil k ní hrom a omráčil ji. Kteráž po tom udeření: 'Zvysnedenej takový, udeř ještě!' A v tom než se nadála, udeřil k ní podruhé, až na ní šaty spálil a potom po třetí teprvá ji zabil a opáliv tělo její, nohu jí roztrhl.«²⁸⁾

* * *

Ochranou proti bouři, působené dle víry lidové mocí ďábel-skou, bývala především modlitba²⁹⁾. S legendami dostala se do Čech nábožná důvěra, že obrazy svatých jsou ochránci domu před ohněm a hromobitím.³⁰⁾ V české úpravě legendy o desíti tisících rytířích prosí na př. sbor mučedníků:

»Jezu Christe, živý chlebe,
ještě my prosíme tebe:
budú-li naše mučení
v svém domu jmieti na stěně
mastí neb črnidle m psáno,
nebo z dřeva vyřezáno,
nebo snad z kamene vyryto,
nebo na knihách v skříní skryto:
rač býti stráž toho domu
vždy od ohně i od hromu,
pošli anděla svatého
ihned v ten dóm z králevstva tvého,
by ho stěhl od všeho zlého,
i od smutka rozličného!«³¹⁾

Podobně dle legendy staročeské prosí sv. Kateřina, aby Bůh požehnal tomu domu, kde budou její muka vyobrazena:

»Ještě tebe prosí z toho:
kdež mé muky budú u koho
psány v domu, neb na listě,
nebo které knihy jistě
o nich budú učiněny,
rač jim dáti jich odměny,
Bože, aby se v tom domu
z náhlejší smrti i o t h r o m u
i jedné škody nestalo,
než se vždy vše dobré dalo...«³²⁾

²⁸⁾ Štelcar, l. c., l. U6, 7. Srv. l. O3.

²⁹⁾ Více o tom viz u Štelcara, l. c., l. S3.

³⁰⁾ Srv. Arch. Pam. VIII. str. 383—384.

³¹⁾ ČČMus. 1840, 289.

³²⁾ Položíme tu jiné prostředky staročeské proti tomu, »jestli který duom očarován. Vezma krev černého psa, pomazíž stěn domových, kterýžto duom byl by

Podnes často vidíš na dveřích venkovských chalup »domovní požehnání« s obrazy svatých jakožto ochranců před všelikou pohromou.³³⁾

Bouřku, krupobití a povodně zahánějí dále — dle Solnického³⁴⁾ — svěcená semena, a dle Želetavského (l. S4, 5) »někteří byliny do ohně házejí, majíce za to, že se tím ďablové s povětrím zahánějí.« Zvláštní ochranou bývaly svíce, svícené na den Očišťování panny Marie — »hromnice«, »hromničky«.

Na pověry s hromnicemi touží již Štítný.³⁵⁾ »Hromnice« bývá také pravidelně nazýván den, kdy se světí svíce »hromničné«.³⁶⁾ Jako Štítnému, tak i rozhorlenému kazateli století XV. nelíbí se »pověry« na den hromnic: »Říkáte hromnice, že by hrom nic neudělal, což má tu svieci; pověryť jsou to. Tot pak druhdy neudejí i na kostel z dopuštění Božieho? A co je tu svéc! Buďte mūdři; sviece se proto požehnají, aby byly k poctivosti k tělu Božiemu, ne pro pověry.«³⁷⁾

Hromnic a tříkrálové vody³⁸⁾ často se užívalo přese všechny

pohoršen kterými kúzly nebo čáry — to pomazanie spomuožiť. To die Sixtus k Octavianovi. Opět někteří pravie, že kdyžto vezma žluč černého psa a tu smieše s octem a tiem kropí stěny toho domu, v kterémžto sú čáry, z toho domu vyhánie ty vsecky čáry a kúzla. — K témuž: Vezmi černobýla pověs na odřvi toho domu, v kterémž jsou čáry, ten duom zprošťuje čaruov, aniž jemu mohú co učiniti zlého od těch kúzle nebo čaróv — a to jest zkušeno.« (Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 B18, l. 99b.)

³³⁾ Na ochranu před bleskem, ohněm a jinou pohromou pověšují v Jihočesku (v okolí Třeboně, Soběslavě) na den sv. Vavřince (10. srpna) jeřabiny po stěnách domu, rozmanitě je upravivše, na př. navlečené jako růženečky a pod. Původ zvyku toho je prý tento: »Když nepřátelé stíhali sv. Vavřince a on se ukryl v jednom domě, ana již nastávala noc, poznamenali si, v kterém domě to bylo, pověsivše naň pod lomenici jeřabinu; ale do rána visely prý na všech domech jeřabiny, tak že vrahové sv. Vavřince nalézti nemohli.« Sob., Rostl., 172, 173.

³⁴⁾ Compendium, 1630, l. E7. Snůšku rozmanitých lidových kouzel proti bouři sebral Wuttke, D. d. Volksaberglaube der Gegenwart, 1869, 284. Zajímavé doklady středověké o kouzelných prostředcích podobných viz u Roskoffa, Geschichte des Teufels, 1869, II. 261—263. — U nás o témž důkladně pojednal Jos. Košťál, Vesna, 1887, 146 ad. »Bouře, blesk a krupobití v pověrách i zvycích lidu českého.«

³⁵⁾ Vyd. Erben, 309.

³⁶⁾ Hus. spisy, vyd. Erben, I. 474. »L. P. 1413 na den jeho v chrámě obětování od panny Marie, od Simeona na ruce vzeti, kterémužto dni Čechové říkají hromnice, knížky tyto sú dokonány.« — České pořekadlo dí: »Na hromnice musí skřivánek vzrnout, kdyby měl zmrznout«. Srv. Ctibor Tovačovský, Hádání, 1539, 116: »Bude chtíti vrch svého štěbetání učiniti, právě jako skřivánek na hromnice.«

³⁷⁾ Ruk. univ. knih. pr., sign. 11F3, l. 170.

³⁸⁾ Dle Štelcara, O pův. kněžství, l. O4 byla svčena tříkrálová voda tímto žehnáním: »Zaklínám tě, stvoření vody, ve jméno etc., aby se stala vodou zaklínanou aneb posvěcenou k utikání všeliké moci nepřátel, aby nepřátely vykofernit i vynit mohla

výčitky mravokárců³⁹⁾ proti kouzlům a proti dábelské prý moci. Starí byli utvrzováni ve své důvěře k hromnicím výkladem církve katolické. Obšírně o tom hovoří Hoffmann (1642)⁴⁰⁾ a zvláště Mat. Šteyer.⁴¹⁾ Rozvěcuje prý se hromnice »v čas zlého povětrí«, »aby ďábel skrze očarované povětrí nemohl nám tak, jak by chtěl, uškoditi. Slušít pak přitom pilně se pánu Bohu modliti« (str. 86). Od tud, z obřadu a výkladu církevního dlužno vysvětlovati, proč v domácnostech staročeských mívali »svíce hromničné parunkovýho vosku«⁴²⁾, a proč »svíce, kterýmž my Čechové hromnice říkáme, rozsvěcují se proti blýskání a hřímání.«⁴³⁾

Kromě na den hromnic, o kterémžto svátku vedle Pejta Hostounského⁴⁴⁾ rozhovořil se kněz Bílovský ve známém výkladu, že je to obměna pohanského svátku⁴⁵⁾, byly svíce také na den s v. J a n a a P a v l a (26. června). Svědectví toto vypisujeme z ar-

i s anjely jeho.« Níže: »Aby to stvoření vody bylo k vyvržení ďáblův i nežitův, neb hliz škodlivých, že kde by koli vodou tou kropeno bylo, aby tam nebylo žádné nečistoty, a byl každý vysvobozen od nebezpečství; ať tam není duch povětrí zarážející — i ať odstoupí z radly tajné nepřátel a jestli kdo závidí přebývajícím v dobrém zdraví i v pokoji, aby skrze pokropení té vody všecko odešlo.«

³⁹⁾ Konečný, Div. Boží, 1616, 221. Hrom nemá býti zaháněn . . . »ani se světly a svíčkami hromničními, pověrnými, ale svatými modlitbami.«

⁴⁰⁾ Zrcadlo náboženství, 1642, 178 a d. »Proč se světi hromničné svíce.«

⁴¹⁾ Poštilla svát., vyd. 1719, str. 83: »Proč se na hromnice světi svíce.«

⁴²⁾ Kn. Arch. m. Pr., č. 1173, l. 73a (1584).

⁴³⁾ Solnický, Compendium, 1630, l. E5.

⁴⁴⁾ O posvěcování všelij. tvorů, vyd. 1616, l. J3: »Starodávnej-li je obyčej svíce na den Očistování panny Marie posvěcovati? Bůh milý ví, kdy se to v církvi počalo. Sv. Augustina ta jest regule, když se neví počátek některého zachovávání církve, který ani plný sněm otcův svatých nenařídil, tehdy se má věřiti, že ten a takový obyčej pošel od apoštolův.«

⁴⁵⁾ Coelum vivum, 1724, 82, 83. »Slavnost dnešní podlé něm. jazyka Liecht-Mess, Lucida Missa, světlá mše, anebo festum luminum, svátek světel, se nazývá; to pak nejen pro dnešní světla, které se světi, ale i pro vykofení pověry oslepeného pohanstva, jenž věřilo, že na ten den Pluto, Bůh pekla, Proserpinu, dceru vlastní Cereris bohyni chleba, zrádně chytil a násilně za manželku ji sobě a z sebou do temnosti pojal. Aby tedy ta bohyně chlebem pohanům vděčná byla, ten den po městě s pochodněma běhali, po rynech se světly se toulali, ulice všecy svíčkami osvětlovali, slovem ke cti Cereris, kdo co měl, rozsvěcovali a pálili, jakoby Proserpinu stracenou matce k vůli se světlem vyhledávali. Kterou bláznivou pověru v pobožnou ceremonii sv. církve obrátila, k lýž ke cti a slávě pravé naší matky chleba a života, obilí a všeho pokrmu, světla světi, s nima na processí chodí a těma hromnicema netoliko Ježíše, lumen ad revelationem gentium, ale i Mariji Pannu, spravedlivou hromnici vyobrazuje.« — Výklad náboženský o starci Simeonovi v chrámě u Hofmanna, Zrcadlo náb., 1642, 178. Srv. Kolberg, Lud, XI (1877), 143: »Na pamiątkę iż Symeon trzymając Zbawiciela na ręku swoim, powiedział: Ty jesteś światłością ku oświeceniui pogan — poświęcają księga świece w dzień O-zyszczenia Matki Boskiej. Te świece bierze lud do domu, i w czasie burzy zapala, dla odwrócenia gromów i piorunów; ztąd nazywają się one gromnice.«

chivu Jindřichohradeckého,⁴⁶⁾ z listiny »Duchovní prostředek od JKnížMsti p. p. Jana Fridricha hraběte Waldšteina, bejvalého arcibiskupa pražského, proti povětrí a bouřce . . . Na den těch dvou svatých mučedníků Jana a Pavla, dne 26ho Juni, světějí se svíce a takové po posvěcení se rozsvítějí, při čemž ke cti a chvále těch dvou svatých má se dáti mše sv. sloužit; po mši ale vezmou se ty svíce a uloží se. Takové svíce můžou do zámkův, do domův, do dvorův a kamž jeden chce, rozděleny býti, a když bouřka přichází, mají se rozsvítit. Přitom se znamená, že, když takové svíce jenom od jednoho se vymůžou a mše sv. na jeho oumysl čtena jest, ten užitek takové pomoci skrz přímluvy těch sv. jenom on dostává, kterej takovej dobrej skutek vykonává; jestli ale celá obec takové pobožnosti oddána jest, tak také celá obec ten užitek a pomoc požívá. —

Předjmenovaný cnosti pilný kníže a otec v známost činí v jeho písmách, že on od jinších slyšel, že když kroupy při těch obcích padly, které k té cti a chvále těch dvou svatých takové svíce rozsvítily a mši sv. sloužit dali, žádnou škodu neučinily; v jinších místech ale, kdež svatí ctěni nebyli, všechno potloukly a na mizinu přivedly, a v nejbližších místech.

Protož také on za dobré uznává, by jedno každé město, jedna každá vrchnost i také každá obec s takovou pobožností zaopatřena byla. Tyto svíce ale nemají se nikdy rozsvítit a také nemají hořet více, jak dlouho bouřka trvá, a když se rozsvítějí, mají z otčenáše a zdrávas ke cti a chvále těch svatých modlené býti. Také se znamená mimo předepsaného, že na den těch dvou svatých od práce půl dne zdržeti a mše sv. slyšána býti má.* —

Jiným prostředkem proti bouři a krupobití bylo zvonění a troubení proti mračnům. Je to zvyk starodávný, doložený již v IX. století,⁴⁷⁾ a původ jeho bývá všelijak vy-

⁴⁶⁾ Sign. 4E, r. 1739. — Srv. Bílovský, *Coelum vivum*, 1724, str. 418 a d., kdež rozjímá kazatel o sv. mučednících Janovi a Pavlovi, proti bouřkám a škodlivému povětrí patronech.*

⁴⁷⁾ Viz obšírně ze starších skladeb Roccha, *De campanis commentarius*, Romae, 1612, l. 137; z novějších H. Otte, *Glockenkunde*, Leipzig, 1858, 28 a d.; Back, *Uiber Wetterläuten und Wetterhorn*, Altenburg, 1855; Pfannenschmid, *Erntefeste*, l. c. 90, 394-398. Četné nápisy na zvonech označují, že se jich užívalo kromě jiného proti povětrí. Znamé motto Schillerovy básně o zvonu (*Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*) s leto počtem 1486 čte se na zvonu kostelním v Schaffhausen. Srv. Rochholz, *Alleman. Kinderlied und Kinderspiel aus der Schweiz*, 1857, 63. Podobné nápisy: »A fulgure, grandine et tempestate libera nos Domine Jesu Christe«. — »A fulgure et tempestate libera nos

kládán.⁴⁸⁾ Od sousedů přešel obyčej ten také do Čech. Zevrubně píše o něm Štelcar Želetavský:⁴⁹⁾ »Proč se ten obyčej zachovává, když na obloze nebeské mračna jsou a s nimi kroupy jdou, i také hřmí, že se proti tomu zvoní, aneb u vojště z ručnic a z děl střelíjí? — To jest velmi starobylý obyčej, kterýž se začal ještě za pohanův; nebo oni když viděli, že mají na zemi pokuty přijíti, nemajíce zvonuov, užívali proti tomu střelby, chtějíce tím Boha rozhněvaného krotiti. Píše Seneka, mudřec pohanský, že to také zachovával l. p. 38. Caius císař. Ten když jednoho času učinil hody veliké svým knížatům, dvořanům a rytířům, a toho dne bylo veliké blýskání, hromobití a přivalové deštvo, zdvihl boj proti bohu na nebi a kázal z děl, z lučišť a z jiných rozličných střel vzhůru střelíti i z praku kamením proti nebi metati. Služebníci nemoudří uposlechše krále svého a chtějíce ukrotiti hněvivost Boží, pouštěli kamení a jinou střelbu na vejsost, to pak všechno letíc zase dolův, množství lidu pobilo.

Potom l. 280 místo toho střelení Felix, biskup římský, nařídil, aby se zvonové světili a těmi, aby proti takovým mračnům zvonili, slibujíc lidem, že ukrotí hněv Boží

A tak lidé podle toho jeho nařízení posavad to zachovávají, ale bez modlitby málo co prospívá; nebo se to spatřuje, i sami mnohdykrát vidáme, když pán Bůh povětrí aneb přival s krupobitím posílá ráčí, že se neděje po vůli jejich, ale po vůli Boží, tak že mnohdykrát málo co obilí zůstává, jsouci krupami potlučené. A tím odnímá Bůh dary své lidem bezbožným, kteříž samým zvo-

dux«. — »Saepe tonanti Deo gelido strepit imbre procella, saepe procella mea voce tonante silet«. — »Nos a fulmine terribili saevaue procella, o clemens noster, libera, quaeso, Deus«. — »Aera dum crebris ego verbero pulsibus atrum, non timet effodi grandinis imbre seges« -- s udáním místa, kde který jest, sebral C. Meyer, *Aberglaube des Mittelalters*, 1884, 185, 186. Viz také Montanus, *D. d. Volksfeste, Volksbräuche*, 1854—58, 39.

⁴⁸⁾ Hospinianus, *De templis h. e. de origine, progressu, usu et abusu templorum l. V., Tiguri*, 1603, 467: »Equidem concedo iam inde a prima campanarum origine eas imminentibus tempestatibus pulsatas esse, sed ex superstitione aliqua id factum, hoc vero pernego; habuerunt enim causas non improbandas, unam naturalem, alteram theologiam Ferunt namque vehementi commotione aëris, quem sonus ille campanarum concitat. nubes condensatas dissiici. Ut enim lapillus in aquam coniectus giros facit multiplices, ita sonus vehemens aërem, qui aqua multo tenioris est substantiae, impellit et latissime difundit. Deinde hoc signo homines ad preces excitare voluerunt, ut nimirum eo audito omnes et singuli Deum ardentem rogent, ut imminentem tempestatem pro sua gratia et misericordia avertere dignetur: *Srv. Wierus, De praestigiis daemonum, l. c., 441—443, kdež uvedena řada kouzelných prostředků proti hromobití.*

⁴⁹⁾ *Knih. Duch., l. c., l. 18 ad.* Po straně udává pramen: »O tom píše Mart. Krovický l. 1560 proti Jindřichu, biskupu krakovskému, v listu 103.«

něním jeho ukrotiti chtějí, ješto takoví pána Boha více pokoušejí, chtějíce jeho moci božské překážku učiniti, kteráž jest mocnější, nežli ty jejich zvony a střelba.

Druhé věděti sluší, kdyby tak bylo, jak se lidé domnívají, že zvoněním rozhánějí mračna a zahánějí krupobití, tedy by tu, kde se zvoní a zvonové slyší, žádná škoda se státi nemohla; ale vidíme, že se jinaké děje, nebo mnohdykrát kde se nejvíc zvoní, tu kroupy předce tlukou obilí, povětrí se rozmáhá a hrom někdy zabijí i ty, kteříž zvonívají.«

V týž rozum varuje Konečný (str. 221), aby nebyla mračna zaháněna zvoněním; nebo někdy i na takové zvonečky pán Bůh toho svého posla dopouští a je s zvonice srazí.«

Doklady toho podává s drastickým líčením Štelcar⁵⁰⁾ a naskytly se nám podobné případy častěji.⁵¹⁾ Štelcar uvažoval také o tom, (l. S4) »má-li se dáti proti mračnům ve dne a ne v noci zvoniti? — Ve dne není potřebí, nebo bouře, hromobití, povětrí a krupobití mají dosti veliký zvuk, kterýž obráží člověka i zemi, že se všecko třese a té chvíle mnohdykrát člověk domnívá se, že se pod ním země otvírá. Protož kdož tím zněním od bouří velikých nechce se ku pokání svatému vzbuditi a od hříchuov povstati, málo se zvoněním polepší.

Času pak nočního muože se zvoniti, nebo zvon jest jako hlas živého člověka, ješto by mluvil k člověku: »Nelež a nespí! Zdaliž nevidíš, kterak Bůh moc svou ukazuje? Podíme do kostela, aneb v domě poklekněme na svá kolena a modlime se pánu Bohu pro ukřácení hněvu jeho.« — Také člověk času nočního, když takové pokuty přicházejí, nemá ležeti... Protož takové bdění i také zvonění noční jest pobožné a není na škodu; neb se tím člověk ze sna probuzuje.«

Opakuje se tu u Štelcara známý zjev, že mravokárce touží na pověry, hříšné obyčeje, ale potom nábožensky přemítaje o obyčeji, který kaceřoval, vykličkuje z toho všeho, že s nábožným oumyslem

⁵⁰⁾ Viz l. S2 ad. na př. na l. S3: »Opět l. 1576 v Moravě, ve vsi Jakubové, blíž města Budějovic Moravských, ve žni, když zvonili proti mračnům, ďábel jednoho z těch zvoníkův vzal a tři dni při sobě měl, obýváje s ním po horách. Potom po třech dnech jej propustil a rozkázal mu sloup kamenný na rozcestí postaviti a to mezi cestami, kteréž vedou jedna k Dačicům a druhá k Babicům.«

⁵¹⁾ Arch. m. Jindřichova Hradce, Memorabil. Buch v. J. 1750: 12. června 1745 zvonili všemi zvony proti bouři a byla při tom zabita dívka; pod. ČCMus. 1847, 151 a j.

dovoleno užívatí obyčeje toho, zde na př. zvonění ne sice proti mračnům, ale pro povzbuzení křesťanského lidu k modlitbě na odvrácenou těchto mračen.

Podobně uložili páni v Poličce r. 1601⁵²⁾ knězi Eliáši, »aby zvonění proti mračnům, aneb když by jaká pokuta neb znamení hněvu Božího na nebi spatřeno bylo, nebránil, avšak aby proč se to zvoní a co lidé slyšíc takové zvonění činiti mají, lid pokojně vyučoval.«

Proti mračnům a povětrí zvonívali buď »pulsanti« zvoníci,⁵³⁾ synkové městští,⁵⁴⁾ nebo také učitel, jehož úkolem za neutěšených poměrů bylo vedle všeho jiného psátí cedulky velikonoční zpovědi, rozdávatí je a sbíratí, vyzvánětí »frejunk« trhový, koledovatí, na radnici hry tříkrálové provozovatí, o muzikách hrátí a také »Ave« proti mračnům zvonítí.⁵⁵⁾

Zvonění proti bouři a krupobití udržovalo se za souhlasu církevního ve století XVIII.,⁵⁶⁾ a udrželo se až do století našeho, a podnes místy zvonívají proti mračnům přese všechny zákazy.⁵⁷⁾

V některých obcích místo zvonění troubí buď ponocný nebo někdo jiný prý proti mračnům buď na troubu nebo na velikou lasturu, o níž vypráví si lid, jak kruponosná mračna jdou, že sama lučí a duní. Tak jsem slyšel v jedné vesnici v Tábořsku.

Narážky na tento obyčej, že kromě zvonění ve století XVI. troubili proti povětrí, četli jsme u Štelcara.⁵⁸⁾ L. 1574 zuřila v Počátkách bouře, hrom zabil dva zvoníky. »Trubačku pak s šesti osobami obrazil...« »Téhož dne a hodiny v městečku Jaroměřicích udeřil hrom na věž a zabil trubačku, když z věže vyhlídala...«

⁵²⁾ Kar. Adáamek v ČČMus. 1882, 89; srv. ČČMus. 1847, 551.

⁵³⁾ Kar. Adáamek v ČČMus. 1881, 449: »pulsantům od zvonění proti povětrí a mrakům 46 zl. 43 kr. 2 d.«

⁵⁴⁾ Melichar, Monografie m. Unhoště, 1888, 27: »Jako v celých Čechách, tak i u nás zvonívalo se proti mračnům a sama městská rada ustanovila k tomu synky městské. Tak r. 1708 dne 23. května ustanovení byli k tomu...«

⁵⁵⁾ Tiray, Děj. Velké Byteše, II., 1888, 139.

⁵⁶⁾ Srv. Beckovský, Kat. živ. zákl. I., 1707, str. 81.

⁵⁷⁾ Obentraut, Přír. kniha pro rycht., 1847, 207: »Zvonění proti bouře. Před črasy panovalo mínění, že se zrůstající mračna zvoněním z místa, kde se zvoní, zaženou a to místo před udeřením hromu ochrání. Dle zákonů přírody však není tomu tak; zvoněním bouře se nezažene, nýbrž spíše přitáhne. Mnohonásobně již zkušenost dokázala, že mračna právě k tomu místu se přitáhla, kde se zvonilo.«

⁵⁸⁾ l. c., l. S2, 3.

Dále věřili staří, že hromobití možná zažehnatí čarováním a zaklínáním. »Lidé bezbožní chtějí prý toho dovodit žehnáním, ješto se jim Bůh nedá voditi po vůli jejich . . . Jiní potom chtějí zahnatí mračna křížem.«⁵⁹⁾

»L. P. 1580 v Moravě, v Horních Dubňanech nějaká Majdalena Pavlova, když hřmělo, žehnala mračna a házejíc oknem na dvůr chvoštiště, hřeblo etc., říkala: „Pomni, hrome, že jsi křtěnej!“ A v tom prý on k stodole, v níž plno obilí měa, udeřil a ji do gruntu spálil se vším, nedbaje ani na svíci rozsvícenou, ani na zaklínání.«⁶⁰⁾

Podobně čaroval onen, jenž potom »na trápení druhém horkém vyznal, že jednou bičem proti mračnu praskal, aby se rozešlo. Item že mračna zaháněl, že mu otec kázal.«⁶¹⁾

Zajímavá staročeská zaklínání mračen, patrně (dle jazyka sou-
díc) opisy, pořizené ve stol. XVI. nebo ve stol. XVII. ze starší předlohy, podařilo se mi naléztí v rukopisu univ. knih. pr., sign. II F 7 na l. 123—125. Uslyšíme tedy ze spolehlivého zdroje, jak kouzelný zaklínač za starodávna a snad místy potajmu podnes⁶²⁾ zaklínal a zaklíná mračna, děsivě vystupující na obzor, aby šla jinam, na skály, na hory, na lesy, na pustá místa a pod.

»Žehnáání proti krupám a zlýmu povětří. Ve jméno pána N. J. K., jenž jest stvořil nebe i země, vody Jor-

⁵⁹⁾ Štelcar, *Kniha Duch.*, I, S4, 5. Srv. Václav děkan Kutnohorský, *Dialog t. j. dvou formanuo rozmlouvání*, vyd. 1542, l. Hb: »... dábly zaháněti, povětří krotiti, rozličným nehodám spomáhati;« Mat. Šteyer, *Postilla svát.*, vyd. 1719, 271: »Slovem všichni ti zle činí, kteří pověrečnými způsoby kroupy neb mračna zaháněti usilují.«

⁶⁰⁾ Štelcar, *Kniha Duch.*, I, S5.

⁶¹⁾ Brandl v *Čas. Mat. Mor.* 1880, 42.

⁶²⁾ Srv. článek Jos. Smoly, *Zaklínači mračen*, *Květy*, 1885, 741—744. — Na srovnanou a zároveň na důkaz, že zaklínání staročeská, jež jsme našli, jsou původu prstonárodního, vypisujeme zaklínání, zapsané v *ČČMus.* 1854, 546: »Ve jménu Otce . . Zaklínám vás, andělc pekelní, kteří posíláte krupobití na tento svět, neškodte ourodám Božím, ani zemi, ani chmelnícím, ani lukám, ani lidem, ani hovadům, ani žádnému stvoření Božímu. Zaklínám vás skrze početí panny Marie, skrze vtělení, narození a obřezání, skrze umučení a na nebe vstoupení P. N. J. K., abyste na skály a na hustiny šly a odkud jste přišly, tam se navrátily. Zaklínám vás skrze P. N. J. K., abyste neškodily, zaklínám vás skrze den soudný, abyste se nevymlovaly, že vás žádný nezaklínal a že vám žádný neodmlouval. Protiv se vám Bůh všemohoucí, protiv se vám Syn Boží, na křží jenž pro nás hříšné umřel; protiv se vám Duch sv., protiv se vám blahoslav. p. M., matka Boží, skrze dvanácte tisíc ran P. a S. N. J. K., abyste se spojily.« Srv. Grohmann, *Aberglauben und Gebräuche aus Böhmen und Mähren*, 1864. 33, 34.

danské⁶³⁾ požehnal a pokřtěn byl, račiž požehnati tento oblak, v kterémž bouření jest, kdežto moc ďabelská svázána souc, tento oblak Boží pomoci zhyň a zahyň a obklič tě Otec † obklič tě Syn † obklič tě Duch svatý, † svatý Matouš, svatý Marek, sv. Lukáš, sv. Jan. Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha svatého † vše jednoho hospodina Amen. Ve jméno sv. Trojice, znamení svatého kříže pána N. J. K. spasitele našeho zažeh přival škodný a dej vodám jámu tí(c)hou deštivou, jakož jest byla tí(c)ha v Jordáně, když pán náš J. Kristus pokřtěn byl od svatého Jana. Pomni na nás, milý pane, jakož si přísáhl otcům našim, Abrahamovi, Izakovi, Jakobovi, aby nedopouštěl hněvu svého na pole, vinice, štěpnice, zahrady naše. † Zaklínám anděle pekelní, kderýž jest svrhl z nebe stolice velebnosti, jenž činíte násilí, bo(u)řky, povětrí, posíláte kroupy † zaklínám vás skrze hroznej den soudnej pána N. J. K., abyšte šly, kroupy, od polí sennejch a sáze nejch a odvedly se na pustiny a braly se, kdežto nesejí ani kdo sadí, ani kdo štěpuje, aby v den soudný nemohly říci svou zlost, že nižádný nás nezaklínal. Protiviž se vám Bůh Otec nebeský † protiviž se vám Syn † protiviž se vám Duch svatý † svatý, svatý, svatý pán Bůh zástupův, všemohoucí věčný Buože, račiž požehnati těchto oblakův, aby ukrutnost ďabelská svázána byla; roztrhni je Bůh Otec, roztrhni je Bůh Syn, roztrhni je Bůh Duch svatý. Zbav tě anděla šatana, kderý si v tomto oblaku skrze umučení pána našeho J. K. a skrze umučení mučedlníka jeho, to

⁶³⁾ Vody »Jordánky« bývá užíváno při léčení prostonárodním. »Před sluncem východem anebo po slunci západu na vodu Jordánku k řece, kde se proudí. Kdo si jí nabratí chce, dojde ke proudu, pozdraví vodu takto:

»Pochválen buď Ježíš Kristus, vodičko!
Odkud tečeš, vodičko?
Já jdu k tobě pro zdravíčko.
Ty tečeš až od Jordána.
Beru tebe v jménu Pána
Boha Otce i Syna, Ducha svatého.«

Těmi slovy žehná se voda proti proudu; pak se jí nabere do lahvice a tou vodou třikrát v řece se dotýkájíc, se říká: »Ve jménu sv. Jana Křtitele pabírám tebe, vodičko, a odcházejíc, říká se: »S Pánembohem, vodičko; Bůh ti zaplat, vodičko!« Jordánky užívá se v nemocích, při stírání souchotin a na lázeň dítěti chorému.« Tom. Šimbera v Čas. Mat. Mor. 1879, str. 37. Srv. Krolmus, II. 448:

»Dej Bůh dobrý den, vodičko!
Krista Pána křtítelničko!
Beru si tě k pomoci,
v této mojí nemoci.
Ty zaháníš všecky čáry,
trháš kovy, hory, skály,
a to všecko tvou mocí!«

jest svatýho Jiří. ⁶⁴⁾ Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha sv. Amen

Žehnání ke povětrí i dýšť. I zaklínám skrze Buoha Otce, Buoha Syna, Buoha Ducha sv., abyšte šly na hory, na skále, od našeho dříví, abyšte neuškodily, ani nemohly uškoditi ani vozimi, ani jeři, ani tomu, což křesťanské (dítě?) požívá. Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha sv. Amen.

Stujte, mračna, stujte, kroupy, stujte, blejskání; stavuji vás Buoží mocí pána našeho J. K. a mocí sv. Ducha, mocí sv. Trojice, mocí panny Marie, mocí sv. Jana Evang., mocí všech svatých, mocí vši říše, naši mocí: i děte, obratťe se, kroupy, na pusté hory, na lesy, na pusté vody. Tam se bíte, tam se tlucte. ⁶⁵⁾ Ve jméno † Otce . . ., vše jednoho Hospodina Amen. Pane Ježíši Kriste, kterýž na tento svět přijíti, s čistě pokorné panny Marie naroditi se ráčil, rozpavši se na kříži svět si také vykoupiti ráčil, račiž pože † hnatí těchto oblaků, kteréž před sebou vidíme, hrozná se ukrejvá bouře, zkaž je Otec † zruš je Syn † roztrhávej a na pustiny pošli Duch sv. † † † † (Tyto čtyři kříže na čtyři strany světa.)

Zažehnávám a zaklínám, kroupy a dešti bouřivej, skrze cherubin a serafin, skrze čtyřmécítma starcův. kteříž ustavičně před tváří Buoží stojí, abyšte. bouřivé kroupy, škody nečinily v tomto místě. Heli † Helioi pokoj Amen.

Já N. požehnávám tato mračna, tyto kroupy po všem světě, vám, mračna, vám. kroupy, prikazuji slovem pána našeho J. K., abyšte na polích N. nepršely a nepadaly. Vás, mračna, vás, kroupy,

⁶⁴⁾ Srv. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, III. (1879), 57 (Formuła na opędzenie chmur i dęszczów):

»A ty Panie Jury,
pozganiáj te chmury,
na tatarskie góry,
gdzie ptaskowie śpiewają,
kropli wody ządają . . .«

⁶⁵⁾ Srv. v zažehnávání růže (Erben v ČČM. 1860, 53): »Na růži. Dej na nějakou mēlkou nádobu žhavé uhlí, nasyp do něho svćeného koření z věnečků od Božího Těla a něco sušených lupinek z růží, tím podkuřuj a při tom říkej:

»Zaklínám vás, pakostnice,
růžovnice, kostnice!
do lesa hlubokého,
do dubu vysokého,
do dřeva stojatého
a ležatého:
tam sebou mlaťte a třískajte,
a této osobě (jméno) pokoj dejte!«

posílám, zaháním slovem pána N. J. K. na lesy, na skále, na louky, na trávy, aby žádnému škody nečinily, ani nám taky Amen. A potom na to říkej třikrát čtení sv. Jana.«

Zaklinači čili vodiči mračen podnes dle víry lidové mohou voditi kroupy od osení na pusté hory. »Nesměji lidé takoví na sebe nikdy škrobené košile obléci a v zažehnavací modlitbě ani v jednom slově se zmýlití, sic by se na něj kroupy shrkly a jej utloukly.«⁶⁶⁾

* * *

Tomu, »kohož hrom opálí«, radí staročeský lékař: »Ten vezmi žlútky od nových vajec a lněný olej a vodu řecňú, ztluč to vše v hromadu a nech tak státi chvíli; když se ustojí, tehdy tu mast sbera s vody, maziž se tú mastí, kdež hrom opálil, a tím se zhojieš, budeš-li často mazati.«⁶⁷⁾

O hřímání vůbec dočteš se v pramenech staročeských všelijakých zpráv, pranostik a rad. Poznali jsme ve stati »Březen«, že při prvním zahřímání klepali staří kamenem na čelo, aby jich hlava nebolela.

Podle toho, kdy hřmělo, usuzovali, jaká bude úroda na př.:⁶⁸⁾ »Hřmí-li často máje měsíce, znamená rok neúrodný... Hřmí-li v červnu, bude dobré obilé, ale dobytek bude meřati, i lidé odpa-

⁶⁶⁾ Kulda v Čas. Mat. Mor. 1870, 134. Srv. tamtéž: »Jeden krupovidač snažil se strašně krupobítí od polního osení na pusté hory odvrátiti. Z toho strašného mračna naň cosi volalo: „Marná snaha tvoje! Pust! nezadržíš, zavinila jedna baba, co na sv. Marka na holém pecisku pekla placky!“ Když to naň do třetice tak volalo, pravil zaklinač: „Neuškoď nevinným lidem, ale vyznač babu, která zavinila!“ Načež na poli té baby napadlo krup na mandel zvyše a na jiných polích osení beze škody ostalo. — Jiný vodič krup usiloval těžké kroupové mračno na pustá místa dovésti, tu volalo naň cosi několikrát z toho mračna: „Pust! mě, déle nezdržím!“ Ale zaklinač dovolit nechtěl. Až když viděl, že pro přílišnou vzdálenost mračna na pusté hory mu dovésti možno není, šel k nejbližšímu fojtovi a prosil ho velice, poněvadž těžký náklad veze, aby mu povolil po jeho polích jeti a co za tu cestu žádá, že mu zaplatí. Fojt ze zkušenosti věda, jak to zle s těžkým nákladem po špatné cestě jezdit, ochotně mu povolil a za přejetí nic vzíti nechtěl, maje úmysl bližnímu posloužiti. Vozka se poděkoval a odešel. Za malou chvíli počaly kroupy padati a tloukly, až všechno polní osení fojtovo na bláto uvedly. Jeho sousedům však ani v nejmenším neuškodily. Až bylo pozdě, teprv poznal fojt, jaký to vozka byl a jaký náklad vezl.«

⁶⁷⁾ Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 H22, l. 284b.

⁶⁸⁾ Partlicius, Kalendář, 1617, mezi pranostikami. — Zmínky zasluhuje tato víra lidová: »Slycháno od starých pobožných Čechův, že v den soudný sedm hromů v bití bude.« Mik. Krupěhorský, Knížka o soudném dni, 1612, l. C4. — Zvláštní pranostika zapsána v Statutech univ. Prag., vyd. Dr. A. Spirk a Dr. A. Dittrich, 1847, 212: »In districtu Gurimensi nobilis quidam cum ante dies septem tonitrua eiusmodi audisset (18. dubna 1607), fertur dixisse: „Ej, to jest na chybu, mnoho toho roku zlodějů bude.«

dati a mřítí . . . Hřímání v červenci mnohým lidem smrt zvěstuje . . . Hřím-li na sv. Michala, bude hojně obilé, ale ovotci ublíží a budou hrubí větrové . . . Hřím-li v říjnu, vítr silný a umenšení ourod znamená . . . Hřímání v prosinci obroku hojně, pokoj a svornost znamená a pod.

V »Sedlské pranostice«, vydané 1710, tištěna celá řada rýmovaných pořekadel o počasí, jichž ohlas posud mezi lidem se proslychá. Rýmuje na př :

»Naučil mne prostý člověk sedlský,
skusil jsem také z některé částky,
když lesové, hájí se černají,
pršku budoucí totiž znamenají.«

Známou a rozšířenou⁶⁹⁾ pranostiku, že žáby mohou zvěstovati dešť, upravitel rýmovník:

»Když ráno žáby zvučně křehtají
rychlý dešť, přivaly znamenají.«

O vlaštovkách, vznášejících se nad vodou, takto pověděl:

»Jistě bez všeho pochybení,
když vlaštovice k vodám létání
strojí, vodu křídly tepouce,
dešť, mokrost přijde, věz brzce!«

O červácích zarýmoval:

»Večerní červenost čas vyznamenává,
jitřní červenost dešť ráda vydává.«

Odkazující k »Selské pranostice«, přestaneme na této ukázce prstonárodních pořekadel, bude-li pohoda či dešť . . .⁷⁰⁾ Množství a rozmanitost jejich dlužno vyložití tím, že rolník, zvláště přede žněmi, potřeboval ustálených jaksí pravidel a zkušeností. aby mohl usuzovati, bude-li dešť či jasno, a dle toho zařizovati svou práci ve žně.

⁶⁹⁾ Srv. Zbiór wiadomości do antrop. krajowój, 1882, (VI.) 192, 193; Praetorius, Glücks-Topf 1669, str. 224.

⁷⁰⁾ Narážka na starou lidovou pověst o duze u Hammerschmida, Historie Klatovská, 1699, 67: »Přihodilo se letního času, že panna Klavtoka procházela se na vejš jmenované žaludové hůrce se dvěma děvečkami, i uhlídala krásnou duhu, an z jednoho místa v hustém lese vychází, a hned rychle tam poodběhla, aby původ té duhy vyskoumala. Přijdouce tam, spatřila v tom místě čistý pramen sladké vody . . .« O duze v podání českém ČMus. 1854, 547; 1855, 181; Grohman, Aberglauben, 40, 41.

Žencům odporučuje staročeský herbář:⁷¹⁾ »Mateřie dúška krmíem přimíšená silní velmi, a žencóm najviec na poli, když žnú, a jestliže by se položil, neuškodí žádný had.«⁷²⁾

Začátek žní býval a místy posud jest slavnostní.⁷³⁾ Ohlas nějakých staročeských obyčejů na začátku žatvy ozývá se ve slově »zážinek«, »zážinky«.⁷⁴⁾

⁷¹⁾ Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 B18, l. 130a.

⁷²⁾ Den 27. srpna, zasvěcený sv. Rufovi, byl považován za nešťastný pro Čechy. Toho dne totiž skonali králové Přemysl II. (1278) a Jan Lucemburský (1346). Srv. Tharsander, Schauplatz, 1735, 82: »In Böhmen hält man den Tag Ruffi für unglücklich, weil daran etliche Könige in Böhmen umkommen sind. Das kommt heidnisch gnug heraus und ist ein Einfall von den alten Römern entlehnet.« Pod. Balbín, Vita Arnesti, 1664, 116, 118.

⁷³⁾ Sobotka, Rostl., 62; Pfannenschmid, German. Erntefeste, 88, 89.

⁷⁴⁾ Jungm. s. v. — Narážka na slovanský obyčej tento u J. Lasicii (Lasiczki) Poloni De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatorum . . libellus (1615), vyd. W. Mannhardt, Riga, 1868 (v univ. knih. pr.). Z knihy J. Maeletius (Malecki), Libellus de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum Livonum aliarumque vicinarum gentium, 1563, Lasicius vypsál: »Similiter, quando iam segetes sunt maturae, rustici in agris ad sacrificium congregantur, quod lingua Ruthenica Zazinek vocatur i. e. initium messis. Hoc sacro peracto unus e multitudine electus, messem auspicatur, manipulo demesso, quem domum adfert: Postridie omnes, primo illius domestici, deinde caeteri, quicunque volunt, messem faciunt. Facta autem messe, solenne sacrificium pro gratiarum actione conficiunt, quod ruthenica lingua Ozinek, i. e. consummatio messis dicitur.« Zevrubný popis obžinek těchto l. c. str. 19, 20.

Po žních.

Zachovaly se zprávy o tom, že staří Slované, národ rolnický, děkovali bohům za požehnání úrody zemské. Po žních vstupoval žrec boha Svatovíta do arkonského chrámu na ostrově Ráně a s významnými obřady přinášel oběť dárci úrody zemské. ¹⁾ Arabský spisovatel Ibn Foclan (X. stol.) vypravuje o oběti ve žně u ruských Slovanů. ²⁾

Obřady podobné, ovšem jen zkomolené přezítky posvátné oběti bohům, udržovaly se v neurčitých rysech v paměti lidu slovanského.

¹⁾ Popsal Saxo Gram. III. 404. Viz o tom Sobotka, Rostl., 61, 62. Jak známo, obětován byl božstvu Svatovítovi veliký, okrouhlý koláč ze sladkého těsta. Často již jmenovaný Ulmann (Alt-Mähren, 1762, II. 495, 496) přivádí ve styk tento obyčej s oblibou koláčů a vdolků na Moravě. Nemálo zajímavým slovům hovořivého vykladatele dáváme tu plné místo: »Die Kuchen oder Fladen zu Ostern und andern Feiertagen und Kirchweihen zu backen, ist zwar in Mähren der Gebrauch noch heute, aber man weiss nicht, ob derselbe vom Witislao den Ursprung her habe oder nicht? und wann es auch sein sollte, so ist doch das Zihl und End solcher Backerei ganz anderst als der ersten, angesehen solche Kuchen oder Fladen nicht Gott zu Ehren, sondern viel mehr den Schmach mit einer seltsamen Speis zu ergötzen. Sie werden mit keinem Weinmätt, sondern mit süsser Milch eingemacht, und entweder mit Lebkuchen, oder Magsaamen bestreuet; auch mit frischen neuen Käss bestrichen, und mit Weinbeerleinen oder aber mit gekochten süssen Pflaumen überstrichen und insgesamt wohl gebuttert; der Taig dazu wird von Waitzenmehl mit süsser Milch eingemacht. Den armen Gebürsleuten dienet auch das Gerstenmehl dazu und sie werden insgesamt Kuchen, Kolačen, auch Wdolký oder Dolken genennet. Bei denen Burgern und anderen auch Vornehmen werde solche in Gestalt einer kleinen runden Glasscheiben, bei den Bauern aber zehn und mehrmal grösser gebacken; davon die Hanacken die grösten Liebhaber, also dass sie dieselben dem Fleisch vorziehen, auch sich dabei einbilden, dass ihnen solche nicht nur allein besser als das Fleisch gedeien, sondern auch ihre natürliche Kräfte zur Arbeit stärken. Will alsdann die Bäuerin die Aufruhren unter ihrem Gesinde vermeiden, so darf sie die Kuchelbackerei bis auf die heilige Jahrzeiten oder Kirchweih nicht verschieben, sondern muss öfter im Jahr, oder ja auch alle Wochen, wann nur das Mehl und die Butter vorhanden, solche dem Gesinde vorsezen, wann sie sonst die Ruhe in dem Haus haben will.«

²⁾ Sobotka, l. c., 62.

Hospodyně ruská na začátku žní jde s chlebem, solí a hromnicí na pole, žne — a první snop požatý odnáší domů, staví pod obrazy svatých. Zrní z něho dávají v kostele světití a míchají do obilí, jež bude po jaře zaseto.³⁾

Když obilí sklizeno, slaveny bývají posud po vlastech slovanských »obžinky, dožinky.« Mladá žnečka s věncem na hlavě podává hospodáři věnec z obilí a kvítí polního, přeje mu jménem všech ženců štěstí, zdraví. Hospodár je pak vyčastuje.⁴⁾

* * *

Ve svátek Nanebevzetí panny Marie (15. srpna) dávali si staří Čechové v kostele světití květiny a semena. Svědčí o tom Štítný,⁵⁾ že světili »na svatú Královnu semena, kvietie.«

Obyčej ten patrně se udržoval stále, praví-li⁶⁾ Pejt Hostounský r. 1616, že v den Nanebevzetí panny Marie svěť se »všelijaké kořeni«. Byl to obřad v církvi tehdejší obyčejný. Odkazuje totiž Pejt k církevní knize pražské: »Toho (prý) máš dostatečnou instrukci v agendě pražské.«⁷⁾ Agendy jsme nečtli, ale za to zvěděli jsme v usnesení pražské synody z r. 1605,⁸⁾ že se schvaluje zbožný prý zvyk světití byliny na některé svátky, mezi nimi na den Nanebevzetí panny Marie.

Snad se nemýlíme, vykládající svěcení bylin o svátku panny Marie jako přinášení prvotin úrody zemské v obět. Tak aspoň potvrzuje Hofmann r. 1642.⁹⁾ Rozhovořil se poněkud obsírně o svátku »kořenné matky Boží.« Dovídáme se tu zároveň, že věřící užívají bylin, svěcených téhož dne, ku pověrám, čarám — a pověry přechoasto zavánějí původem ze šerých dob pohanských! . . .

»Na ten den všelijaké byliny od pobožných do kostela se no-

³⁾ Tamtéž. Srv. »Wenn die Bauern das Korn einführen, so müssen sie von denen ersten Garben etliche nehmen und in alle Winkel der Scheuer Creutze damit legen, so kan der Drache keines bekommen.« Praetorius, l. c., 1669, 240.

⁴⁾ Obžinky polské u Goleb, Gry, 264 ad.; Maciej., Polska, l. c., III. 246. a j. O slovanských obžinkách vůbec F. Menčík ve Světozoru, 1880, 366 ad., 374 ad. — O českých viz pěkný popis Fr. Kováře v Ruchu, 1884, str. 434 ad., 454 ad. »Obžinky«.

⁵⁾ Vyd. Erben, 307.

⁶⁾ O posvěcování všelijakého tvorů, 1616, l. D5.

⁷⁾ l. c., list G2.

⁸⁾ Synod. archid. prag., 1605, F. 21. »Omnino autem retinenda est pia et laudabilis consuetudo benedictionum panis, vini et aliarum rerum, etiam herbarum, quae certis solemnitatibus et praesertim paschae, nativitatis Domini, assumptione beatae Virginis, sancti Joannis Evangelistae, aliisque festivis diebus ex sacris ritibus non sine mysterio, uberrimaque fidelium utilitate fieri solent . . .«

⁹⁾ Zrcadlo, vyd. 1642, str. 185, 186.

sívají, kteréž se od kněze pobožnými modlitbami světlí, a ty se z nábožnosti a ne z pověr proti čárům, hromobití i k lékařství užívají —, odkudž ten svátek má staré jméno od Čechův „kořenná matka Boží“, nebo tehdáž každé koření a každá bylina, jako i obilí dozrává, proto prvotiny z nich jako za starého zákona Bohu obětujeme, tím prosíme, aby je nám sám požehnatí ráčil. Rovně jako palmy na květnou neděli, nebo nejprvnější pupence z stromu světlíme, aby je pán Bůh dále v zrostu spravoval; tak tuto byliny dozralé, aby je nám požehnal.« Podobně vykládá ve své Postille Šteyer¹⁰⁾ a také tvrdí, že mohou věřící »svěcených věcí proti nemocem, neb čárám, neb proti jiným škodlivým věcem užívati.«

»Kořennou matku Boží« zná také Beckovský¹¹⁾ na zač. stol. XVIII. Poláci po stejném obřadu, jaký u nás je znám, nazývají pannu Marii »Matka Boska zielna.«¹²⁾

Květiny a prvotiny sklizně světlívali staří na den Nanebevzetí panny Marie, semena obilí, jež na zimu seli, na den Narození panny Marie.¹³⁾ Jmenovaný již Pejt chválí¹⁴⁾ svěcení rozličného semene, osení téhož dne . . . »Kdož neví kterak výborná věc jest při rozšívání všelijakých semen, kteroužto práci hospodáři okolo toho času, totiž Narození panny Marie, před sebe berou, na Stvořitele svého spomínati.« U Solnického¹⁵⁾ se dovídáme vedle toho, že taková semena svěcená »zahánějí bouřku, přivaly, krupobití a povodně.«

* * *

K církevním obřadům po žních družily se radovánky světské na oslavu ukončení žatvy, při nichž čeleď na útraty hospodářovy se

¹⁰⁾ Vyd. 1719, II. 284, 285. Na den Narození panny Marie se ptá: »Dobře-li katoličtí kněží dnes semena a jinými časy vodu, sůl, kadidlo, chléb a jiné pokrmy, svíce, kvítí, ratolesti a jiné věci světlívají? Odpověď: Dobře to činí. . . .« Srv. Tomek, Police nad Medhují, str. 184. »V nanebevzetí panny Marie superior světlil byliny.« — Redkev dávali si staří světliti »v první středu v puostě.« Štítný, vyd. Erb., 309. Srv. Kolberg, Lud, XI, 147, 148.

¹¹⁾ Zákl. živ. kat. I. 81.

¹²⁾ Srv. Hospin., De orig. fest. Christian, l. 130a: »In hoc festo herbae, plantae, item radices et fructus arborei in Papatu colliguntur et benedicuntur, quod Maria rosae et lilio comparatur. Vutekindus in Cumputo suo eclesiastico hac de re ita scribit: Ferre solent hac die mulieres in templa fasciculos herbarum, in quas consecratione sacerdotis immitti vis fugandi cacodaemonas, spectra, veneficia et prohibendi fulmina, aliaque noxia creditur, si suffitus ex iis fiat, ob quam causam festum hoc vulgo Herbarium vocatur.« — O podobném zvyku německém (»St. Mariä Würzweih«) obšírně jedná Montanus, Volksfeste, l. c., 38—41.

¹³⁾ Solnický, Compendium, 1630, l. E7.

¹⁴⁾ O posvěc., l. c., 1616, l. 92, 93.

¹⁵⁾ Solnický, Compendium, 1630 l. E7.

veselila. Hospodář staročeský (stol. XV.) si postyskuje, že čeled chce veliký plat. Pacholek při najímání služby už napřed si zamlouvá »dobré ožinky.«

»Jestliže jemu mzdy málo podám,
hned s ním nesmluvím, to jistě znám;
než daj jemu, co on bude chtíti,
a ihned chce dobré ožinky míti.«¹⁶⁾

Jak se »ožinky« slavily, líčí Bílovský¹⁷⁾ na zač. stol. XVIII.; dokladu staršího nemáme po ruce. Když prý ženci dožínají, uvijí věnec a vracejí se s ním z pole k hospodářovi — dělo se tedy za starých časů, jako se děje podnes. Děvče ozdobené věncem, přálo zdraví a štěstí. Tak soudíme z popisu slavných »ožinek« v Ovenci u Prahy, jichž se účastnila císařovna Marie Terezie (r. 1792).¹⁸⁾ Po dávném zvyku ověncené děvče říkalo vznešené paní — české, uměle složené přání, jež bylo asi ohlasem přání, při obžinkách vůbec obvyklého:

»Letos, buď Bohu chvála, přehojná žeň byla,
sejпка se rychle obilím naplňuje.
Radostí plesáme, že práce se skončila,
za každou krápkou, která se vypotila,
nemálo dobrého se užije . . .« — —

Jako hospodář jednotlivý slavil obžinky,¹⁹⁾ tak se připomíná slavení »dožinek obecních.«²⁰⁾

¹⁶⁾ O manž., vyd. Hanka, 140.

¹⁷⁾ Coelum vivum, vyd. 1724, str. 28.: »Jak svědčí Pierius, předkové naši tyto lidi, kteří první klasy a obilí vynalezli, jako krále věncemi korunovali, a odtud i žencové naši snad na památku když dožínají, pod věncem z pole k hospodářovi se navracují.«

¹⁸⁾ »Děvče s růžovým věncem ze vsi Ovenče na ožinky JMstem Františkovi a Marii Terezií, králi a královně české, dvanáctý den měsíce srpna léta 1792. V Praze u J. G. Kalve.« V univ. knih. pr., sign. 52 B. 27.

¹⁹⁾ Dlužno se zmíniti o zvyku, známém v některých krajích českých, že totiž ženci a žnečky svazují nebo ovazují hrstkou požatého obilí ruce, nohy a pod., kdo první k nim na pole přijde, buď hospodář, nebo někdo z jeho rodiny, nebo kdokoli jiný, cizí, aby jim dal »na kofalku«. Obyčej tento bývá všelijak vykládán. Je prý to přežitek z dávných dob, kdy hospodář vystrojoval obětní hostinu své čeledi na začátku žní; místo hostiny takové že dává nyní jen zpropitné a »vázání« značí, že tak dlouho bude v poutech, dokud nezaplátí. Srv. Pfannenschmid, Erntefeste, 94, 95 a 400 a 401. Jiné vysvětlení podává Mannhardt, Die Korndämonen, 1867, 34, 35. Nepodobá se, že by bylo »vázání« hospodářovy rodiny a cizinců a zpropitné při tom přežitek skutečného se vykupování od smrti, kterouž prý ženci trestali kolemjdoucí cizince, považující je za polní bytosti, prchající z požatého obilí; analogie zvyku tohoto udržela se podnes také při stavbách, kdež zedníci příchozího pána neb cizince rovněž obvazují, aby jim dal zpropitné. Upomíná prý to na zvyk zakopávat do základů domu původně lidi, později zvířata (slepici, kohouta a pod.) — Zajímavější jest doklad, uvedený od Tylora, II. 369. Karenové (v Birmé) obětují bohyni úrody zemské na poli rýžovém v malé chatě, kdež jsou pro ni uloženy dvě šňůry, aby jimi svázala ty, kdož na pole to vstoupí, a nepustila jich.

²⁰⁾ Tiray, Děje Velké Byteše, 1888, II. 166.

Posvícení.

Nejstarší svědectví o výroční slavnosti církevní — památce posvěcení chrámu v takové jaké osadě, čili »posvícení« zachováno ve vypravování o smrti sv. Václava. Legendy staroslovanské stejně líčí, že Boleslav »pozval bratra Václava, aby přišel k němu na posvěcení chrámu. I přišel Václav a mile oba strávili den posvěcení.«¹⁾

Po tomto dokladu z X. stol. našli jsme zprávy o staročeském posvícení až ve stol. XIV. Proto nesmíme však tvrditi, že by po staletí, z nichž dokladů nemáme, v Čechách posvícení neslavili. Soukromého života si staří odjakživa málo všímali, považující jej za zjev všeobecně známý, nedůležitý . . . Teprve ve stol. XIV. slovníkář přijal z obecné mluvy do slovníku význam »posviecenie«²⁾ a starobylá narážka v dialogu staročeském dotýká se zvyku, že si o výroční slavnosti Čechové kupovali dárek — po slavnosti nazvaný »posviecenie.« Zapsánoť ve vzácném dokladu: »Milý brachu, kup mi posviecenie.«³⁾

Posvícení slavili Čechové hlučně. Pozeptáme se o tom zase u jediného nejstaršího zdroje zpráv o domácím životě staročeském — u mravokárců.

---

¹⁾ Překlad Jos. Koláře ve Font. rer. boh. I. 125. Srv. I. 131. — O mythologickém významu posvícení viz Jul. Lippert, Die Religionen der europ. Culturvölker... in ihrem geschichtlichen Ursprunge, 1881, 155—156.

²⁾ Bohem. ve Zbírce sl., vyd. od Hanky, str. 43.

³⁾ I. c., str. 351. Dial. Bohem. »Bone amasie, emas mihi munus dedicationis.«

Štítný touží několikrát ve svých spisech na nekázané, »rozpuštěné« veselí o posvícení. O posvícení prý se mnozí vystrojí pro pýchu světskou a jdou na posvícení, ne aby se pokorně Bohu modlili, než aby ukázali svůj pých. »Hlasně zpívají v každém kostele na posvícení, řkúc: ‚Hrozné jest miesto toto a jistě nic jiného není, než duom Boží a vrata nebeská.‘ A jistě toj’ zvláště Ducha sv. způsobením ten den to zpívání ustaveno pro ty. ješto na posvícení jdú proto, aby tu svůj pých ukázali, zdali by se leknúc toho, žej’ tu hrozné miesto, a uslyšiec, že tu není jiného, než duom Boží a nebeská vrata, i nechali své marnosti a počeli jimi do nebes jíti.«⁴⁾

Na marnivost ženského pohlaví hartusí Štítný slovy tuze jizlivými. Všecko všudy prý nakládají na skvostná roucha, a domlouváš-li jim, odvětí: »Svým mužóm mosíme se tak pripraviti, abychom se jim slíbily.« Štítný tvrdí, že to nebývá vždycky pravda. Nečiní to pro muže, »ale aby vesele mohla skákati na masopust neb na posvícenie, aby se slíbila mladým bláznóm, mniec, by to za nejlepší bylo, že jie tu snad v oči pochválí někto . . .«⁵⁾

Příchozí na posvícení nedbali církevních slavností; raději po hodokvasu zaměřili do krčmy, kde jim hudci a pištcí zahudli skočnou. Tak rozumíme stesku Štítného, že »hudci a pištcí odvodie lidi náboženstvie a Božie služby — jakož vídáme na posvícení.«⁶⁾ Z darmo netrpí krčmář pištbý a tance ve svém domě, a hudci také bez peněz nehudou, proto ti, kdož »posvíceničkují«, hodně promaří.⁷⁾

Ke steskům Štítného druží se toužení Husovo na schůzky o posvícení, kamž se zvou jen pro pitky; »pro obžerstvie sě na posvícenie, na svatby i do krčem svolávají.«⁸⁾

U Rokycany se dovídáme, že o posvíceních se přátelé navštěvují, jdou a jedou k sobě navzájem, aby se zase jednou viděli, aby se vyčastovali, aby sí zatancovali. To vše se nelíbilo horlivému mravokárci a mluvě o církevním významu posvěcení chrámu, rozhořčil se dále:⁹⁾ »Také dábel má svá posvícení, ješto jeho údové

⁴⁾ Vyd. Erben, str. 202.

⁵⁾ l. c., str. 103.

⁶⁾ Vyd. Erben, 171.

⁷⁾ Vyd. Vrtátko, 251: »Jakož bývá, že krčmářóm a pištcóm nezdá sě, by i posvícenie bylo, když nenaberú mnoho peněz . . .«

⁸⁾ Vyd. Erben, I., 123. — l. c. 81. »... tñie črti šli sú na posvícenie...«

⁹⁾ Postilla (ruk. univ. knih.), l. 381—91.

obracejí ta posvícení v hříchy. Proto jedou a jdou na ně, aby rozpustilosti vedli, obžerstva, tance, freje, neřády; anit by sebe nejednu neuzřeli — a tuť se sejdou. Tu zlá utrhaní, dívky s pacholky, zhlédání oplzlá, z toho zlá myšlení. — — Tot jsou ďáblová posvícení, ješto neřku by se posvětily, ale ohavně se poskvrňují. Tot vám pravím, kdo ste bývali na těch posvíceních, třebať se káti a želeti s pláčem; jinak shledáte, jakť vám to na hrdlo vsede, když duše z těla půjde.*

Také Chelčický barví staročeské posvícení příliš na černo. Vytyká mladým lidem, že se toulají po posvíceních, po krčmách¹⁰⁾, že mívá lid »přátelské kvasy«¹¹⁾, že dávají se na hry, svády.¹²⁾

Uvedená svědectví mravokárcův o posvícení staročeském podávají obrázek takorťka negativní a temný, ale přece dlužno si jich vážiti jako nepřímého sice, ale spolehlivého svědectví. Třeba přehnané snad výtky jejich svědčí o přílišných radovánkách posvícenských. Poznáváme, že staří rozjařivše se o posvícení, tropili ledaco nešvarného, rvačky pračky. Na vrub nemírných radovánek o posvícení, jaké tepají jmenovaní mravokárci, dlužno počítati nález o slavení posvícení v Praze z r. 1427. Téhož roku usnesla se o tom »obec všecka velikého a nového měst pražských, jsúci sebrána na rynku velikého města pražského; nález podepsaný z jednostejné vuole též obce i všech mistruov a kněží jest učiněn a ohlášen takovýto: „Mistři a knězie jednosvorně hlediece napřed k chvále božie a ku prospěchu obecného dobrého, znamenavše, kterak obec tato skrze častá posvícenie, náklady na ně nemalé činieci, chudne, v nichž také hříechové zjevni, jakožto obžerstva, opilstva i jiní rozliční neřádové svobodu mají, žádost upříemnú napřed ku pánu Bohu a k obecnému dobrému majíce, aby tí hříechové, jimiž pána Boha... k velikému hněvu popuzují, klesli a padli: jednostajně se vši obcí sú sě svolili a nalezli, aby na jeden den, tociž tu neděli po svatém Václavě, po všie Praze takové posvícenie ode všech stavuov duchovních i světských bylo svěceno a pamatováno; ne

¹⁰⁾ Postilla, I. 29. »... túlánie po posvíceních, po krčmách, v rozpustěních nestydatých, oplzlých a ruffianských...«

¹¹⁾ I. c., I. 39. »... péče o posvíceních, o zvaních kvasohodých, o kvasiech přátelských, o pilnostech světských.«

¹²⁾ I. c., I. 276.: »posvícenie... lid skrze obžerstvie, opilstvie, hry, svády, smilstvie, aby dokonal prokletí a zatracenie své.« — O svádě havířů, kteří šli (r. 1413) do Malína na posvícení, na cestě dali se do lusků a proto se s Malinskými seprali viz u Kapihorského, v Historii kláštera Sedleckého, vyd. 1630.

proto aby tiem cti a chvály božie ubylo, ale aby to, což jest proti pánu Bohu a k nemalé záhubě této obce, padlo a kleslo. A to sú slíbili zdržeti a zachovati v celosti a bez přerušení všelikterakého.¹³⁾

Ale zastesklo se brzo Pražanům po častých kratochvilích posvícenských. »Leta 1483 konšelé Staroměstí i Novoměstí svolali všechny faráře na rathúz a chtěli, aby více nebylo držáno posvícenie ve všech kostelech pražských spolu jedné neděle, jakž jest byl obyčej prve, i ještě se nyní zachovává po Praze, že tu neděli před sv. Václavem posvícení se držívá po všech kostelech, krom římské strany kosteluo v nic; než aby v každém kostele zvláště posvícení mievali, jakž jest někdy dávno bývalo a jak každý kostel má zapsáno. K tomu faráři odpověděli: „Až se poradíme s mistry“. Tehdy mistři šli s faráři k králi a statečně odepřeli, že toho neučiní; neb jest to od Konráda, arcibiskupa pražského, zřízeno, aby pojednů všichni spolu i v klášterích posvícení držávali.«

Tím popuzení byli nemálo konšelé Staroměstští a rychtář Ambrož. Sebrali se s některými »neupřímnými« i s některými Němci v sobotu před křížovou nedělí, došli do kostela sv. Jiljí. Tam byl farářem mistr Duchek z Mělníka. V kostele zpívali nešpor. Nespokojenci »odstrčivše žáky od pulpitu a kněze Šimona od oltáře, zpívali sami nešpor o posvícení a kněz Huolka byl jich kaplan. Ten jim nešpor začínal.« Rychtář rozkázal »vystřčiti korouhev, jakož jest to obyčej o posvícení, jakž se jest i stalo...«¹⁴⁾

Ze širokých slov staročeského letopisce dobrali jsme vedle zprávy o tom, jak byly v Praze posvícenské hody oblíbeny, svědectví o zvyku, vystrkovati o posvícení z věže kostelní korouhev.¹⁵⁾

Posvícení bývala slavena po všech městech a vískách v Čechách, jak svědčí staročeské úsloví: »Žádné tak malé vsi není, aby v ní posvícení nebylo.«¹⁶⁾

¹³⁾ Arch. Č., I. 220.

¹⁴⁾ Rukop. ryt. Neuberka, (Letopisy), I. 165.

¹⁵⁾ Příčiny zvyku tohoto vykládá r. 1642 Hofmann v »Zrcadle nábož.« (178), že na památku slavnosti posvěcení toho chrámu . . . »A poněvadž tedy o posvícení každý šenkýř věník svůj z domu vyvěšuje, obec svůj praporec při jarmarce a frejlinku vystavuje, proč by církev z domu Božího nevyvěsila, aby lidé věděli a znali posvěcení chrámu býti? A tím se lidé napomínají, aby nejprv do domu Božího šli, a potom se mohou i v domě svém s přátely svými s bází Boží shledávati.« Vystrkují prý dále korouhev »na truc všem nepřátelům církve, že církev s svými ceremoniemi nad sektáři vítězí.« Totéž opakuje Beckovský, Zákl. živ. kat. II. 166 (vyd. 1707.)

¹⁶⁾ Z protokolů kutnoh. J. Řehák ve Sborn. hist., vyd. na oslavu trvání »Klubu hist.«, 1883, str. 43.

Bývala posvícení častá — a byly tedy návštěvy na posvícení také časté. Jako toužil Štítný a jiní, že pohlaví ženské chodí rádo po posvíceních, tak si postyskuje také novomanžel v XV. stol. se svou ženou ¹⁷⁾:

»K tomu také na každé posvícenie —
nikdež jí těžko jeti nenie.«

Před takovými toulkami ženy po posvíceních varuje pan Jan z Lobkovic (1504) svého syna Jaroslava v Instrukci o ženění ¹⁸⁾: »Item ženu všetečnou odpustíš-li jednou na které veseli, přivykne již k tomu. Potom žádného masopustu, žádného kvasu ani posvícení nebude chtít obmeškati a to bez tvé škody nebude moci bejti, útrata i zameškání doma ledacos.«

Výmluvným svědectvím, jak se stále přese všechno toužení mravokárců scházivali přátelé, aby posvícení okvasili, je zvláštní nález sněmu Jednoty Bratrské z r. 1506. Zakázali členům Jednoty, aby ani nestrojili, ani nechodili na posvícení; avšak přece jen nechtěli odporovati všeobecnému zvyku a přese všechnu přísnost slevují trochu, pod jakými takými podmínkami dovolují zábavy posvícenské. Vložili svoje mínění v tento rozum ¹⁹⁾: »Při posvícení má se Bratr varovati k jiným choditi na posvícení, ani manželce, ani dětem svým nedopouštěti; a sám také posvícení aby nedělal, ani na ně zval. Než jestliže by kteří sami přišli, aby byli odbyti pěkně a skrovně, a aby jim bylo oznámeno, že my takových obyčejův nezachováváme. Než vždy má hleděti Bratr i Sestra, aby takovým přátelům neb hostem ku příkladu byli dobrými skutky nebo řečmi a v neděli k náboženství na kázání jich nabídnouti.« Aby pohoršení a sváda nevznikly, postarali se dále o tento slevok: »Item jestližeby Bratr měl ženu hospodyní nejednomyslnou a ona chtěla přátele zvatí, tak že by nechtěla nikoli jinak učiniti, můž' jí povoliti pro zachování pokoje s ní, aby učinila skrovně, a sám, mohl-li by, někam odjíti.«

* * *

Ve stol. XVI. neskrblí zprávy o posvícení tolik slovy, jako úsečné narážky století minulých. Obrázek pozbývá rysů negativních a vytríbené doklady přímé kupí se v pestrou mosaiku.

¹⁷⁾ Dle rkp. ryt. Neuberka »O manželství«, vyd. Hanka, str. 147.

¹⁸⁾ Arch. Třeboň., Fam. Lobkovic. »Instructio dle ženění, aby nebylo želení; do smrti' není změnění.« Čl. 15.

¹⁹⁾ Výbor II. 1434.

Mívala-li každá víska svoje posvícení zvláštní, snadno vyrozumíme, že hodokvasům nebylo počtu ani čísla. Zvali se pořád a posvícením nebylo konce. Z četných dokladův o posvícenských návštěvách pánů i prostých chceme aspoň některý zde položit.

Václav Lažanský píše²⁰⁾ r. 1555 panu Vilémovi z Rožmberka kromě jiného, že jel se svou manželkou a příbuznými »tu neděli po sv. Václavě k panu otci svému na posvícení jsa pozván . . .«

Jezdili urození páni po tvrzcích slavit posvícení a bavili se také poddaní jejich posvícenskými radovánkami. »Sedlské posvícení«²¹⁾ bývalo hlučné a pověstné.

Poněkud drastické líčení posvícení selského zachováno v staročeské divadelní hře.²²⁾ Selský chasník Brož vyzývá zarmouceného soudruha Valentu²³⁾:

»Poďmež přece k posvícení,
nabudeš obveselení.«

Z jiného hovoru dovidáme se, že se tam chystá také sedlák Linhart s Antošem. Pravíť první ke druhému²⁴⁾:

»Kouba posvícení strojí,
budeme tam všickni svoji;
Havel také s námi půjde,
počkejme na něho zde.«

Zatím pozdravuje Havel²⁵⁾:

»Pomoz Buoh, sousedi moji!
Kdež se váš oumysl strojí?«

Antošť: že jdou ke Koubovi na posvícení. Havel prý jde také:

»Však jsem přítel jeho ženy.
Půjdu já pod přísou s vámi;
vím, že trefíme k snídání . . .«

S jakou se strojí na posvícení Antošť, nepěkně vyzrazuje tato jeho rozprávka, od skladatele hry schválně trochu drsně nastrojená:

»Bude-li nám kdo překážet,
slovy dotejkat, urážet,
hned ho korbelem omráčit . . .

²⁰⁾ Arch. Třeboň., Fam. Lažanský, 1555. Pod. viz Dvorský, Zuz. Černín., 295.

²¹⁾ Velesl. Nomenclat. 30.: »sedlské posvícení, paganalia.«
²²⁾ Vyd. J. Jireček, »Sedlský masopust«; pův. vyd. 1588.

²³⁾ l. c., 144.

²⁴⁾ l. c., 148.

²⁵⁾ l. c., 149.

Když se pak dobře najíme,
pivem krky dolejeme,
a potom puojdeme k tanci.
Což nejsme čistí jonáci! . . .«

V krčmě si zavdali několik doušek a přicházejí do domu hostitele Kouby. Ten je hned vítá: ²⁶⁾

»Přišli jste ke mně, Antošte,
věru jste mi vděční hosté.
Opravdu jsem se zradoval,
abych s vámi pohodoval . . .
Kedruto, Kmochna, kde jste tam?
Pročež ven nejdete sem k nám?
Proč mejch hostí nevítáte.«

Kedruta, žena Koubova, se stařenou Kmochnou přicházejí a Kedruta vítá všechny vespolek:

»Vítej nám Antošte, s tvými
sousedy vždycky milými.«

Po dlouhém zase shledání ptá se dcerka Koubova Bětka svého »pana« děda, ještě-li ji zná. Rozpřádá se prostosrdečný hovor. Dědek Antošt příkyvuje ²⁷⁾:

»Ou, znám tě dobře, Bětuško,
má roztomilá miluško.
Nu, když se pak chceš vdávati? . . .«

Po výkladu švitořivého děvčete odtuší Antošt ²⁸⁾:

»Bolí mne nohy od stáň.
Koubo, dej radši snídání;

Kouba pobízí hosti, aby sedali ke stolu. Chasník Brož bude nositi jídla . . . . S veselou se vrací z kuchyně ²⁹⁾:

»Hola, hosa! Již jdu zas k vám,
mastné zelí na stůl vám dám.
Jezte a buďte veseli,
máte-li pivo v korbeli.«

Nosí potom další jídla »hus, pečené prase, hrách, kroupy s švestkami, vodvářku s peckami . . . , sejr na pánvi, klobásu s voctem,

²⁶⁾ l. c., 151.

²⁷⁾ l. c., 152.

²⁸⁾ l. c., 153.

²⁹⁾ l. c., 154.

s cibulí,« jelita, jitrnice a jiné pokrmy, jež jsou opepřeny nevtipným vtípem žertovného skladatele.

Valenta si pochvaluje ³⁰⁾:

»Koubo, mnoho's dal strojiti,
chceš ty nás dobře uctiti.

Kouba odmítá skromně od sebe pochvalu:

»Tak hosté na posvícení
mají bejvati uctění.«

Najedli se, napili. Kouba děkuje za návštěvu, aby zavděk přijali, čím je pohostil. Napřesrok že toho dá víc.

Antošť děkuje jménem všech a vybízí ke zpěvu:

»Broži, zazpívejme sobě.
Co umíš? Pomohu tobě.«

Brož souhlasí a vyzývá na pomoc také Valentu:

»Rád. — Pomáhej nám, Valento,
zazpívejme veršík tento.«

Po této úmluvě zanotí píseň — ale dle skladatele »zpívají každéj svou« . . . .

Po hodokvasu jdou do krčmy tancovat. Mímoděk vtírá se nám narážka Lomnického z »Traktátu o tanci« (vyd. 1597).³¹⁾ Divně že skáčí tanečníci. Potutelný veršovec ten rád si všude zahrával na mravokárce. Také v rýmování o tanci dal se do výčitek. Nesmí prý ani všecko pověděti,

»co bývá při posvíceních,
co při svatbách nezřizených;
jak mládenci nebo panny,
muži také, ženy vdaný,
dvorně sobě počínají,
čertovu vůli konají,
v tanci sebou zmítajíce,
jakoby štváli zajíce.
Jiné, mnohé nezpůsoby
dějí se v tanci té doby,
až dobří lidé poctiví
div hořem bývají živi...!«

³⁰⁾ l. c., 155.

³¹⁾ Titul zní: »Tanec anebo Traktát skrovný o tanci.« Waldau, Böhmische Nationaltänze, 1859, II. 45—47. F. Dlouhý, O historickém vývoji tance, 1880, str. 35, 36. Osvědčila se tu potřeba, aby doklady ze starých památek a zprávy o nich uvozovány

Dobře však, že Lomnický na tanec svých vrstevníků, zvláště o posvíceních a svatbách se rozhorlil, aspoň nám uchoval jediná, vzácná jména staročeských dvou tanců národních, jež mu bezděky z péra vyklouzla.

Kdo tancoval prý tanec, nazvaný po oblíbeném jídle staročeském »Hrách a kroupy«, dupal a cupal si vesele nohama. Zpívali mu k tanci: »Hrachu, hrachu, krup, krup!« — a rozjařený tanečník chutě si pozpěvoval: »Tany, dany, lup, lup!«³²⁾.

Jiný tanec národní nazván od Lomnického »Předák«. Je prý to tanec čertovský a tanečníci přijdou do pekla. Tím ovšem o tanci »Předáku« málo pověděno. Zachovalo se však aspoň jméno jeho.

Pro úplnost obrázku o posvícení staročeském zašli jsme se s Lomnickým podívat na národní tance. Vracíme se do krčmy, kde posvícenští hosti tancují . . .³³⁾.

Valenta si při tanci zpívá. Náhle se vytrhne z milostné písně: »Ej — Kerharte, nepředcházej!« Slova svá asi provází posuňkem, strkaje Kerharta do zadu. Ten se rozkřikne: »Válo, noh mi nepodrážej!« Valenta zase: »Proč mi pak v předeck vskakuješ?« Kerhart se osopí: »A což ty mi rozkazuješ!« — — a sváda hotova . . . ! Tou posvícení končívá; dle slov z němčiny upravených, ale sem se hodících »na sedlském posvícení . . . k večeru mezi sebou odpustky děl!«³⁴⁾.

Uvedený popis selského posvícení staročeského v XVI. století, ač z něho vane neomalený žert, jenž měl buditi smích u diváků, přece jen chová v sobě zrnko trpké pravdy. Sedláci měli obilí skliženo — a na podzim důležité práce nebylo. Chodili tedy z vesnice do vesnice po posvíceních, při nichž rozmařile si vedli, zpili se a potom seprali; ba nepřestali na četných posvíceních hlavních, světili ještě vždy »mladé posvícení«³⁵⁾ — a tak z hodokvasů, pitek a neblahých následků toho všeho ani nevycházeli. K úsudku tomuto

byly upřímně a přesně. Waldau patrně měl knihu Lomnického v rukou. Z podivné však příčiny neudal, kde se jí dobral. Sháněli jsme se v Praze po ní v knihovnách, ale marně.

³²⁾ Waldau cituje str. 18. »Traktátu o tanci«. Následující tanec na str. 73.

³³⁾ l. c., 156.

³⁴⁾ Švorperk Han., Instrukci, 1538, l. 93.

³⁵⁾ Štelcar Želetavský, O církvi, l. k. 7. »Léta pomínulého etc. 88 (1588) v neděli po sv. Diviši na gruntech urozené paní Veroniky Malešické z Říčan ve vsi Smilovicích blíž Rataj Mathouš Makal, krčmář, pamatujíc mladé posvícení, ráno žral s hostmi pálené a po páleném pivo do několika hodin na noc na pondělí tancujíc, bubnujíc a jiné nepravosti provozujíc . . . «

j jsme dospěli po opatrné rozvaze. Povázíme-li, že na sněmích století XVI. často bĕdují na nemírné posvícenské kratochvíle lidu selského, obnovují přísné artykule proti nim, není možná vykládati záповědi snĕmovní jako zúmýslné rády ukrutných pánů, nepřejících svým poddaným zábavy posvícenské.

Na potvrzenou vypisujeme ze snĕmovních usnesení r. 1545³⁶⁾: »Item posvícení sedlská aby zastavena byla, aby žádný pán, rytířský člověk, ani Pražané i jiná města, ve všech aby poddaným svým jich nedopouštĕli; než do kostelův ke mšem svatým v náboženství aby se scházeli, to se nezapovídá a v to nepojímá... skrze posvícení prý mnozí a častí svárové, mordové a jiní neřádové a hříchové proti pánu Bohu se páší a tudy lid sedlský v rozpustilosti, k outratám, záhubĕ a chudobĕ přicházejí. Jestližeby se pak kdo ze všech stavův tak, jakž se svrchu píše, nezachoval a takových posvícení aneboližto společných piv braní dopustil, takového každého, kdožby chtĕl, bude moci tolikrát, kolikrátž by se toho dopustil, pokuty z desíti kop grošů českých před úředníky Pražských menších desk zemských pohnati a toho se naň dosúditi.«³⁷⁾

Vedle svĕtské vrchnosti kárají bezbožnosti posvícenské také duchovní, hrozí trestem od pána Boha³⁸⁾. V pondĕlí ráno po posvícení, tedy takořka uprostřed radovánek, bývalo requiem za zemřelé osadníky dle starého obyčejе, jak se dovídáme ze žaloby na faráře Kutnohorského Seliga r. 1532³⁹⁾.

Dlužno se také zmíniti mezi posvícenskými obyčejí o tom, že dostávali duchovní o posvícení různé dávky a poplatky od svých osadníků⁴⁰⁾. Vůbec bývali staří Čechové, majíce o posvícení všeho

³⁶⁾ Lumír, 1851, I. 595. Srv. Snĕmy z r. 1541, z r. 1547; Čas. Mat. Mor. 1876, 20 a j. v.

³⁷⁾ O posvícenské rvačce takové, jakých tenkrát asi více bývalo, zapsal zprávu Dačický v Pamĕtech (vydal Dr. A. Rezek, I. 146). R. 1567 v nedĕli den památky sv. Vavřince o posvícení na Kaňku zabít byl pan Vranovský z Valdeka ve svádĕ od jednoho hašplĕte (pacholka při rumpálu) vlastním tulichem svým.

³⁸⁾ Bujní hodovníci, »pamatujíc posvícení«, kvasili, rozveselili se, rozličné hry a tance jeden přes druhého provozovali, častými truňky sebe navštĕvovali, až obořili palác a potloukli prý se do smrti. Viz Stelcar Želetavský, O církvi, I. k. 4. (z lat.)

³⁹⁾ Borový, Akta konsist., I. 71. »O posvícení z a m r t v ě nedal sloužití a kázal, že skutkové milosrdní nic nejsou; jeho knĕz Florian pravil, že za mrtvé se modlití, skutky milosrdné činiti, tolikĕž jest, jakoby umřlému koni oves vopálal.« — Zvyk uvedený znám je podnes.

⁴⁰⁾ V Nymburce na př. dávali důchodní ouředníci dle usnesení z r. 1575 děkanovi (dohromady s kaplanem a školními oficiály) k posvícení 10 grošů českých. Dvorský, Pam. o škol., č. 282. Jiné doklady uvádí Dvorský ve Sb. Histor. 1883, str. 274. 275 (rok 1640).

hojnost, štědrí a kdo přišel k nim prosit, s prázdnem ho nepustili. Hladový jindy žádá libuje si, že o posvícení nemá v ničemž nedostatku⁴¹⁾:

»Ba od ztravyt se mámy pyšné,
masa, kur dosti přelišně;
toť na každé posviecenie
v ničemž nedostatka nenie!«

Přicházivali také žebrotou o posvícení starci, špitálníci. Tak soudíme dle řádu špitálníků Jindřichohradeckých⁴²⁾: »Těž kdež by posvícení toliko na panství Hradeckým byly, tu aby jednoho, buď kterýby ve špitále tak čerstvý byl, anebo někoho jiného s nádobou poslali, aby ve jméno Boží do špitálu dali; nebo na těch posvíceních mnoho lidu bývá!«⁴³⁾.

* * *

O jednotlivých nepatrných narážkách na posvícení ve stol. XVII.⁴⁴⁾ nebudeme šířiti slov. Potvrzují, že posvícení, bujně staročeské posvícení trvá a slaví se jako za starých časů.

Na konci stol. XVII. a na zač. XVIII. pozývá nás na vycházku po posvícení moravský kazatel Břilovský⁴⁵⁾. »Podme na posvícení do té aneb jiné dědiny! Tam najdeme okolo hospody děti jako smetí,

⁴¹⁾ Podkoní a žád, vyd. J. Jireček, v. 93—96.

⁴²⁾ Arch. Třeboň., Sign. II. 188, I. Rok 1564.

⁴³⁾ Mínění jsou tu špitálníci u sv. Jana Křtitele. Na den tohoto svatého mívali posvícení doma — ve špitále. Píšet Mandaléna z Hradce svému brátru Joachymovi r. 1564, že jim téhož dne dali čtyři krmě. »Naposledy každému sem dala caletku s máslem a sýrem čistú napéci, aby to koláče byly; poněvadž je jejich posvícení bylo.« Arch. JHrad. Z výpisků p. archiv. F. Tischera.

⁴⁴⁾ Arch. JHrad. (sign. VI. R. 1617): »Mladým pánům, byvše u jezuitův na posvícení — 2 kopy 34 gr. 2 den.« dáno. — Šúteek víry, vyd. 1618, str. 173. »Na posvícení nemá se toliko choditi pro jídlo a pití, prodávání a kupování a hraní...., ale s pobožností a skroušeným srdcem má se každý dáti najíti.« — Poličanský, Pokut. a trest. přestupn., líčí posvícenskou rvačku l. 69, 70. »Stalo se jednoho času v neděli po sv. Maří Majdaléně v západ slunce, seděl jsem sám čtvrtý, kteříž jsou ještě živi, asi troje hony ode vsi Blažina; nebo v té vsi tehdaž pamatovali posvícení. V tom jsme uslyšeli v té vsi hlahol, hřmot a vádu od lidí zežralých, ani se rvou a perou, ale však žádného do smrti mezi sebou nezabili, jednoho zranili a posekali. A když jsou se poutili a umkli, hned přes nás v povětří vysoko nad námi veliké množství dábílův letělo, ač jsme jich žádný z nás neviděli, než toliko hlahol a hlas lidský, nesrozumitelný, jako od mužského pohlaví, a ten hlas šel od půlnoci mezi poledne a východ, ke vsi Vojkovu; a mnozí jiní také ten hlas jdoucí po cestách slyšeli, nebo v tom Vojkově také v tuž neděli pamatovali posvícení. Ihned v tu hodinu svadivše se v krčmě v té vsi, vyhrnuli se ven před krčmu a tu na místě tři zůstali a při tom jich velké množství posekáno, schromeno, kyjmi pomláceno.« — Srv. tamtéž, 164, 165. Komenský, Janua ling., 635: »Posvícení (Svěcení chrámu) s náležitou veselostí se slaví.« —

⁴⁵⁾ Siclus, vyd. 1703, l. D3.

tancují, skákají, křičejí, vejskají a holuby tlukou . . . † Modlíti prý se nedovedou, ale před hospodou o posvícení přece skotačí.

S dětmi jsme hotovi. Jdeme dále do hospody. Děvčata i jonáci jsou vystrojeni svátečně. Ani k stolu Páně tak prý se nepřipravují, jako na posvícení⁴⁶⁾. Je tu chasa domácí i pozvaná přespolní. Často dojde ke svádě pro strčení loktem nebo nohou při tanci; jindy vypukne pračka ze žárlivosti a mnohý, maje na druhu za lubem od posvícení loňského, letos se tu pomstí⁴⁷⁾.

Líčení Bílovského nepovídá ovšem nic nového. To vše a názorněji viděli jsme za dob starších. Také málo novinek o posvícení staročeském zapsal ve svých Pamětech rychtář v Milčicích, Vavák⁴⁸⁾; ale přece popis jeho chová v sobě leckteré třeba novější drobty kulturní.

Venkované zvou za našich časů na posvícení, posílajíce koláče. Obyčej tento připomíná r. 1774. kněz Seelisko, pravě: » . . . posílání při pozvání k shromáždění takovému přátelskému (o posvícení) darem nějakých moučných neb jiných pokrmův jest skutek štědroty křesťanské.«⁴⁹⁾ Vavák zná ovšem r. 1786 tento obyčej také. Charakteristický však jest dodatek jeho, že se roznásejí koláče nejen přátelům, než také do zámku pánům i paním, písaři i drábovi. Neodvedl-li jim rychtář koláčů, »těžkou a velikou výčitku slychával« (str. 8).

V neděli o posvícení je všude veselo. Hosti obědvají. Sedlák a selka je nutí, aby hodně jedli: »Jezte, berte sobě, co se líbí, pijte a dejte si šmakovati.« V tom za dveřmi spustí muzika, někdy i dvě

⁴⁶⁾ Bílovský, Coel. viv., 192: »Na hody, na posvícení, na svadbu, předce pár dní se připravujete a kolik nepravím dní, ale kolik hodin, kolik okamžení k stolu Páně se strojíte.« Srv. Tanner, Bič, 231.: »Nejvinější jest nevyptvaná naše sedlská chasa, která se více bojí šafáře neb šafářky v ratejně, nežli pána Boha v kostele, a lépe se přihotová když má jíti na posvícení neb svadbu, než když má jíti do kostela.« —

⁴⁷⁾ Bílovský, Pia quadrag. II, 16, 17: »A co se častokráte mezi bezbožnou chasou a mládeží přitrefuje. Na hody a dobrou vůli se zůví, na svadbu a posvícení, na počtu, aneb jak oni říkají, na zavdanou volají, veselou tvář vítají. Zatím hled se; neb mnozí sem a tam mlčí, ale na tebe, ne jako křesťanský lidé, ale jako zlobiví psi vrčí. Pokus se před muzikou jim státi a zkusíš upřímnost jejich líbezného pozdravení . . .« l. c. II. 18.: » . . . Nynější nepokojní pacholci, kteří od jedné slavnosti k druhé, od jednoho posvícení do druhého, od jedné hodův do druhých častokráte pro daremní příčinu, pro jeden tanec, pro bídné rukou nohou neb loktem strčení, pro hnojnou . . . dívku, takový hněv v srdcích svých proti sobě zachovávají, že po celý rok na způsob pomsty myslí« —

⁴⁸⁾ Dr. Z. Winter, »O selském posvícení obzvláště r. 1786«, v Ruchu, 1886, str. 7, 22. —

⁴⁹⁾ Vejkladové, str. 355. —

— zvuky různých nástrojů až uši proléhají. »Dva třebaš s dudama, zas na housle i s valdhornama, opět s cimbálem, s píšťalou, havír s kobzou neb citharou; přišel-li pak kolovrátek, ten v tom všem udělal zmatek.« (l. c.)

Po muzice přišel »kantor« s chlapci a zpívali vážný, nábožný »vinš«. Kantor potom si sedl ke stolu a chlapci spustili »veselé rajmy pro obveselení hostů.« Jich mistr pobavil hodovníky některými »šprochy« a hospodář dal mu za obvyklou návštěvu buď peníze, nebo dala hospodyně holce, jež ve dveřích čekala, koláče . . .

Nahoře podali jsme doklad z r. 1532, že v pondělí o posvícení bývala smuteční mše za mrtvé. Více než po dvou stech letech setkáváme se se svědectvím toho na sklonku XVIII. stol. u Vaváka ⁵⁰).

* * *

Léta 1787 nařídil císař Josef II. vida, jak častým posvícením lid selský byl sváděn k nemírnému veselí, aby bylo slaveno posvícení jednoho dne zároveň ode všech — v neděli po sv. Havle. Proto nazváno posvícení svatohavelské »c í s a ř s k é«.

Posvícení bývá slaveno podnes, ale starodávné zvyky posvícenské potrácely se a zakrňují víc a více ⁵¹). Tážeme-li se, proč v uvedených dokladech staročeských není potuchy o některých obyčejích posvícenských, jako na př. o stínání kohouta, o stavení »máječek« a zavěšování na ně rozličných předmětů pro toho, kdo na vrchol vyleze, a pod., nezapomínejme příčiny často už jmenované, že se nikdo nestaral o zvyky, všem dobře známé, každoročně se vracející. Nestaral se o ně ani mravokárce, zahrnuje mlčky do svého toužení na posvícenské kratochvile, hry, tance — všecky obyčeje lidu, jenž je každoročně opětoval, všeobecně známé. Hartusí-li tedy na »neřády« posvícenské, rozuměl káraný mravokárci, bližšího vysvětlování nepotřebuje. Nebylo ještě tenkrát Krolmusa, jenž by bedlivě, až úzkostlivě sebral prstonárodní zvyky a obyčeje a tak

⁵⁰) »Třešilo se časem, že pan kantor jda ráno v pondělí na requiem, netoliko smutnou, ale i potlučenou a zmodřilou tvář míval.« Ruch, l. c., str. 22.

⁵¹) Nemálo přispěly k tomu zákazy světské vrchnosti. Ještě z r. 1847 četli jsme v Příruční knize pro vesní rychtáře od M. Obentrauta, str. 151: »Posvícení se má podle předpisů vsudy třetí neděli v říjnu držeti a nemělo by se, an to zapovězeno jest, jiného času strojiti. V některých místech panuje při posvícení ten zlý obyčej, že osadníci oloupané hladké smrčky na prostranné místo staví a na vrchol šatstvo, pentle a jiné předměty na odměnu tomu zavěšují, kdo na vrchol vyleze a to dosáhne. Tato hra jest pod pokutou pěti říšských tolarů zapovězena a dle okolností přiměřeným tělesným trestem přísně trestána býti má.« — Zábava tato známa jest podnes. Viz o tom Světozor, 1872, str. 543.

šťastně zachránil před zapomenutím přemnohé, o nichž dnes nic nevíme.

Tím spíše dlužno si vážiti aspoň těch dokladů, jež nám zachovány v památkách staročeských po všech pohromách a nepříznivých osudech, jaké stíhaly knihy a rukopisy české. Poznali jsme z nich, že posvícení poskytovalo příležitost, aby se známí a přátelé scházeli k družnému hodokvasu, majíce na podzim pokdy více než jindy. Nemohouce pro práci dříve, dohovořili se o posvíceních při bohaté hostině o vážných záležitostech svých a po hodech, vystrojených s osvědčenou pohostinností staročeskou, vydávali se na společné radovánky. Že bývaly radovánky posvícenské někdy až příliš bujné, to nebude s podivením, ohlédneme-li se po zábavách své doby, která se přece honosívá nemalým pokrokem na dráze vzdělanosti.

Posvícení znamenalo tolik jako dobré, bezstarostné časy. S přídechem ironie ulevuje si manžel v rýmování (XV. stol.) po svatbě: ⁵²⁾

»Však nikdež v ničemž řádu nenie,
jižť mám tepruv posvícenie!«

Z tohoto úsloví o posvícení vysvítá však přese všechnu ironii, že značilo »posvícení« blažené, šťastné dny. Dle Zámrského ⁵³⁾ rozkošníci »jako na ustavičném posvícení svůj život vedou« a nešťastný Budovec v Antialkoranu dí: »... všudy nějaké posvíceníčko a nětco pro kratochvíl a k zasmání slouží.« ⁵⁴⁾

Když útrapy kormoutily lid český a když stenal pod jhem všeliké strasti, oddychl si úslovím: »Ne vždycky posvícení!« ⁵⁵⁾

⁵²⁾ O manž., vyd. Hanka, str. 127. —

⁵³⁾ Sborník Histor., 1886, 151.

⁵⁴⁾ Vyd. 1614, str. 99.

⁵⁵⁾ Z Dobrovského Jungm. Sl., s. v. posvícení.

Na Dušičky.

Slavnost všech věrných Dušiček uvedena byla mezi svátky křesťanské na popud opata řádu sv. Benedikta jménem Odilo a přidružily se k ní — jak bylo dokázáno souhlasně od několika badatelů¹⁾ — četné obyčeje a přežitky zvyků pohanských. Obyčeje, jiným národům známé, udržují se v rozmanitých podobách podnes také v Čechách.²⁾

O původu svátku tohoto vykládá Zámorský³⁾ 'svým posluchačům v tento rozum: »Mnich řádu sv. Benedikta Odilo za jiné neměv, než že v hůře Etné . . . zemřelých lidí duše se trápí, lamentují a tak žalostně úpějí, aby jim odtud vždy nějak mohl spomoci, sváteční památku mrtvých lidí ustanovil. Odkudž svátek všech dušiček se urodil a každoročně hned druhý den po slavnosti všech sv. v církvi římské se připomíná, pravice býti za slušné, aby se při památce všech sv. druhého dne památka všech duší lidí zmrlých činila, a mší sloužením, od živých pak za mrtvé své rodiče, přátely ofěr, almužen, nejvíce pak zemělí rozdáváním, posty, vigiliemi a jistými k tomu zřízenými ceremoniemi duše z očiště vykupovaly.«

Housky, pečivo zvláštní podoby, »dušičky«, nebo chleba rozdávají na venkově podnes, kdož do kostela jdou, žebrákům a chudým, před kostelem nebo na hřbitově stojícím.⁴⁾

¹⁾ Tylor, II. 37; Pfannenschmid, Germanische Erntefeste, I. c., 168, 443 s hojnými doklady; Jul. Lippert, Die Religionen der europ. Culturvölker, 1881, 87—88, 152, 319, 419.

²⁾ Viz Krolmus, I. 480; Reinsberg-Dürjngsfeld, Festkal., 493—495.

³⁾ Postilla, vyd. 1592, str. 1245.

⁴⁾ Srv. obyčej polský u Kolberga, Lud, XI. (1877), 44, 45.

O sv. Martině.

»Na den sv. biskupa Martina
milý hospodář a jeho družina
husy jedí, víno k tomu pije,
štedrého Martina chválice;
páni, žáci a kněží se radují,
neb se jim koledy přiblížují.
Pacholci a dívky svobodu mívají,
a u jiných pánův se zjednávají.«

Selská Pranostika z r. 1710.

Šhodné zprávy české i cizí líčí, jak na Martina se staří scházivali, hodovali a korunou hodokvasu bývala martinská husa. Někteří mythologové, snažíce se z každého zjevu učiniti božstvo staropohanské, nebo zosobnění, symbol jaký taký, vykládali široce a dlouze, že byla husa martinská oběť a den sv. Martina slavností pohanskou.¹⁾

¹⁾ O huse martinské napsána již celá literatura: Wolfhart Spangenberg (Lycosthenes Psellionoros Andropediacus), Ganns-König, Strassburg, 1607; Joh. Olorinus Variscus, Die Martinsgans, Magdeburg, 1609; Sim. Beniowský Glattovius, Victima anseris in biographia D. Martini comprehensa et . . . Martino Bachacio a Naumericz consecrata, Praga, 1608 (v univ. knih. pr. 52 C. 18, č. 6); Chr. Frommann, Schediasma de anseris Martiniano, Leipzig, 1683; G. S. Treuer, Über den Märtensmann, Helmstädt, 1733; Marks, Gesch. vom Martinsabend und Martinsmann, Hamburg 1772 a j. v. Viz o tom zprávy a doklady o huse martinské Pfannenschmid Erutefeste, 228—235; 504, p. 35—507. pozn. 46. Montanus, Volksfeste, l. c., 52—57. — O tom, proč se o sv. Martině husa jídala a jídá, jest několik dohadů: Apokryfické legendy chtějí vysvětlovati, že husy svým štěbotem vyrušovaly světce při kázání, nebo že ho prozradily, když se skryl. Jsa zvolen za biskupa Tourského, v husím chlěvu. Za to je dal pobiti a upéci; odtud prý posavadní zvyk (Frommann, De anseris martiniano, c. 2.; Augusti, Denkwürdigkeiten, XII., 373; Friedrich, Symbolik, 687 a j. v. Po nich Pfannenschmid, l. c., 505, pozn. 37). Kromě jiných mínění pověděl zcela přirozenou příčinu Leibniz, proč na podzim o sv. Martině se husy jídají: poněvadž toho času krmné husy dorůstají (Script. II. Introductio, str. 28: »Anserem assatum in festo s. Martini per omnes fere domos mensis inferunt Germani . . . Invitat anni tempus: tunc enim anseres pingues habentur.« Rozumný tento výklad nevyhověl německým mythologům (Simrockovi, Pfannenschmidovi, Norkovi a jiným), kteří sice připouštěli, že okolo sv. Martina jest ovšem mnoho tčných husí, ale vyvozovali z toho, že právě proto byla husa martinská původně obětí pohanskou a teprve odtud stala se oblíbeným jídlem. Přese všechnu dobrou vůli mythologů zamlouvá se však nepředpojatému

Tak soudí vedle jiných náš Hanuš²⁾, Krolmus³⁾, po něm Reinsberg-Düringsfeld⁴⁾ a dle tohoto nejnověji Krek⁵⁾. Svedlo je k tomu tvrzení, že na sv. Martina věští z »kobyly« upečené husi, jaká bude zima. To tvrdí už starý kalendář český⁶⁾, ale mimoděk vzniká obava, že z nevinného zvyku, že soudívají po bílé neb brunatné barvě kosti pečené husy, bude-li zima sněživá nebo blátivá, hned odvozovati obět pohanskou, je přece jen kombinace smělá a mythologické dohady takové, že by zabředly na scestí.⁷⁾ Místo dohadů podobných vylíčíme na základě staročeských dokladů, jak světili naši předkové památku sv. Martina.

Husa bývala na hodokvasu martinském oblíbeným jídlem národním. Žáci žebroňili o sv. Martině »za hus tučnú« (XV. stol.). Řeznické cechy přesně vymezují⁸⁾, jak dlouho okolo sv. Martina husy mají býti prodávány (XVI. stol.). Katolický kněz Hofmann vtíp-

rozumu přirozený výklad Leibnizův, třeba nedovedl vysvětliti, proč právě na sv. Martina husy nejvíce se jídají. — Zmínky tu zasluhuje výklad latinského básníka Sentigara ze Hvozďan († 1554), proč se jídá o sv. Martině husa: jako prý bděly husy na Capitolu a tím zachránily Řím před vrahy, tak prý má bdíti biskup a chrániti světené ovečky před vlky dravými atd. Farrago, I. 84.

²⁾ »Na kostech husy Martinské (co snad bývala původně obět nějakého podzimního boha) na kostech, tudíž na tvrdé části vidělo se již dílem, jaká bude budoucnost, ku př. tuhá zima nebo délka života. Kostí jsou symbolem ztuhlé země samé«. Zased. král. uč. spol. č., 1867, 102. Srv. Báj. kal. 223.

³⁾ l. c., I. 289—292.

⁴⁾ Festkalender, str. 503.

⁵⁾ Einleit. in die slav. Liter., 1887, 572. Srv. Světozor, 1875, 102; Bartoš, Lid a národ, I. 127. Více o tom Tharsander, Schauplatz, 1735, 201—202; Pfannenschmid, Erntefeste, str. 233—235; 507, 508, pozn. 48; Tettau und Temme, Volkssagen Ostpreussen's, 1837, 279; Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 37—38 s hojnými doklady.

⁶⁾ Kal. vždycky trvající, 1771, l. 76. »Martinská hus upečená, když má prsa brunatné, velikou zimu; pakli bílé, sníh neb déšť znamená.«

⁷⁾ Pověst lidová vysvětluje, proč husa o sv. Martině jest obvyklým jídlem, takto: Knížete Oldřicha, zabloudivšího na lovu v lesích krávkolátských, pohostil uhlíř husou. Kníže, vydávaje se za knížecího komorníka Matesa, pozval ho na hrad pražský. Na sv. Martina přišel opravdu uhlíř do hradu a poznal v panu Matesovi — knížete Oldřicha, jenž na památku poloostinství uhlířova ustanovil, aby každoročně Pražané světili sv. Martina pečenou husou. J. Svátek, Pražské pov. a leg., 1883, 176. 177.

⁸⁾ »Item co se prodávání husi dotejče, ty aby prodávány byly od husaček od sv. Václava až po sv. Martině tejdén a déle nic.« List. cechu řezn. v Kroměříži, r. 1535. Kroměřížské Listy, 1887, č. 56. — »Item ti, jenž husy bijí, mají teprv ten pondělí po sv. Sixtu počínati husy bití, jakž od starodávna bývalo, a dvě neděle po sv. Martinu zase přestati.« Řád cechu řezn. ve Znojmě, r. 1610. Lumír, 1853, 526. — »Item co se bití husí na městě dotýče, poněvadž se tím nemalá škoda v řeznickém řemesle děje a to se při jiných městech zachovává, že se nebijí před sv. Václavem, než počnouce od sv. Václava až do sv. Martina, pročež kdoby se jináče toho před tím časem (totiž před sv. Václavem a po sv. Martině) dopustil, aby jim s vůli vrchnosti brány a do špitále dány byly.« V. Prasek, Paměti města Napajedel, 1881, str. 108.

kuje »nováky«, že haní ceremonie katolické, ale přece s katolíky pojídají »hus na sv. Martina« (1642).⁹⁾

Šlechetná paní Zuzana Černínová s vřelým citem mateřským postyskuje si synu svému Humprechtovi, že sama a sama jedla »husičku svatomartinskou«. Heřman že odjel do Pacova na kvas martinský, »na svatomartinskou hus«¹⁰⁾

Jedli tedy o Martině husu páni i prostí. Bývalo uvozováno příslovím: »Gaudia Martini facit anser et amphora vini. Radost Martina — jest hus a džbán vína.«¹¹⁾

Na začátku stol. XVIII. volá o sv. Martině z kazatelny kněz Veselý, že mívají kazatelové obyčej, »krájeti na svém kázání hus martinskou«, že o ní hovoří. Dle zvyku takového rozjímá Veselý před svými posluchači¹²⁾: »Sv. Martin ačkoliv se nikda nemaluje s husou¹³⁾, nicméně jakoby on k husi měl dědičné právo, na jeho svátek téměř nic jiného není slyšeti, nic jiného viděti, než samé husy. Na ten den hus bývá na kazatedlnicích, hus na rožni, hus na míse, hus na tabuli. . . . a jakový by byl svatomartinský panket, kdyby při něm nebyla hus!«

Kromě husy bývaly obvyklým jídlem na sv. Martina ode dávna — rohlíky svatomartinské.¹⁴⁾

⁹⁾ Zrcadlo, 322.

¹⁰⁾ Dvorský, l. c., 246, 247. »Můj nejmilejší Heřman je u pana syna na Pacově. Prosil mě pan syn, abych ho odpustila k němu na svatomartinskou hus. Já jen tak sama musím jísti husičku svatomartinskou, když, mé nejmilejší dítě, žádný se mnou nyní nejste; nepochybně kde jsi koliv jedl husičku, že jsi také na mne, svou upřímnou matku, vzpomenul.« — O huse martinské napsali latinští básníci z kroužku Jana Hodějovského z Hodějova vzletné »ody«, na př. Joannes Schentigar, De festo s. Murtini (Farrago, I. 88):

»Anserque pinguis nunc comedendus est
praesente mensis quolibet intimo,
sanctoque Martino canenda
carmina sunt, celebres et hymni.«

¹¹⁾ Veselý, Káz, II., 609, (1730 vyd.)

¹²⁾ l. c., 617.

¹³⁾ Veselý se mýlil. V Postille Mat. Šteyera, vyd. 1719, str. 359. vyobrazen sv. Martin jako biskup s berlou a vedle něho vysvětlitelný odznak — husa!

¹⁴⁾ Dvorský, Zuz. Černín., str. 60, r. 1645. »Poslala sem taky na sv. Martina tam rohlíky. Jaká vzácnost byla i od pantáty, nadto od panímámy, že se jí prý v noci o nich zdálo.« — Dle Pam. knihy kost. Bernart. dostávala dvorská čeled r. 1672 pšeničnou mouku »k sv. Martinu na rohlík«. Hejna, Pam., str. 36. — Pfannenschmid tvrdí po jiných (Nork, Festkalender, 680; Simrock, Mythol., 563), že martinské rohlíky (Martinshorn) jsou symbolem zvířete, jež bylo obětováno při podzimní slavnosti pohanské. Viz Germ. Erntefeste, 216, 495. Týž (l. c. 495) odporuje jinému domnění (Leo, Rectitudines, 214; Rochholz, Wandelkirchen, 15), že rohlík martinský připomíná podkovu božstva germanského Wodana.

Zajímavost jest, jak si čeští poetové vykládali tvar těchto roh-
líků. Ježto prý svěcení sv. Martina vzniklo z pohanské slavnosti
bóha vína, Baccha, a Bacchus bývá malován se dvěma rohy, má
pečivo martinské podobu dvou spojených rohů.¹⁵⁾

Husu, rohlíky a jiná jídla¹⁶⁾ zapíjeli vínem. Staročeské úsloví
o džbánů vína na sv. Martina položili jsme nahoře. Vtipnou narážku
na martinské víno pověděl slavný humanista staročeský Bohuslav
Hasišteinský, že prý ctitelé sv. Martina velebí světce pěnivým vínem
a na jeho oslavu že se opíjejí.¹⁷⁾

Věděli již staří, proč se popíjí při martinském hodokvasu víno.

¹⁵⁾ M. Collini Ode de feriis s. Martini (Farrago I, 87):

»Arcuatas et bifformes
huc placentas adde, cernes
vera vatem dicere. Io, io.
Pingitur Bacchus bicornis,
inde panis iste formis
sic duabus pinsitur. Io, io.«

Srv. Georgii Handschii Ode de feriis s. Martini (l. c., 90, 91):

»Qua manducemus curvas ratione placentas
et arcuata crustula? . . .
Pinsitur idcirco scriblita bicornis, Jacchus
quod pingitur bicorniger.« —

¹⁶⁾ Dle Arch. JHr. (VI. R., 1631). »Přijato od Voršily, hofmistrně zámecké,
liček 35; ty jsou pro JMstí tabuli a čeled k sv. Martinu utraceny.«

¹⁷⁾ »Ad sanctum Martinum.
Ille preces castas, alius ieiunia praestat,
hi saturant aras, hi tibi thura ferunt:
nos te spumanti colimus, Martine, Lyaeo,
inque tuas laudes ebria turba sumus.«

Farrago, vyd. 1570, str. 122. —

Srv. M. Collini Ode de feriis s. Martini (Farrago, I. 85):

»Pauper aeque, dives atque
musta putat apparatusque
anseris ad prandia. Io, io.
Est nec ullus sic egenus,
cui vel anser, vel Lyaeus
deest inter ferula. Io, io. . .«

Srv. l. c., 84, Joannis Schentigari Ode de feriis s. Martini; l. c., 84—85, Thom. Miti
De feriis Martinalibus; Sam. Rubini, De sancto Martino, l. c., 127. — Podobné líčí
svěcení sv. Martina Thomas Naogeorgus (1511—1663), Regnum Papisticum, lib. 4:

»Altera Martinus dein Bacchanalia praebet,
quem colit anseribus populus, multoque Lyaeo,
tota nocte dieque.«

Srv. Hospin., De orig. fest. Christian., l. 146.

Slavnost při vinobraní splýnula s hostinou martinskou¹⁸⁾, a při této načínalo se slavnostně nově uležené víno. V ten rozum rýmuje staročeský Cisiojan (z r. 1656)¹⁹⁾:

»Všichni svatí s vínem sem jdou,
Vilibrod i hosti přijdou;
Martin má je šenkovati
a nejprv vykošťovati«

Hodovali, kvasili o sv. Martině, až se to stalo pověstným a »světiti Martínka« bylo užíváno s netajenou příhanou. Lomnický tepe²⁰⁾ nemilosrdně toho, kdo

»začasté na hodech bývá,
světí sv. Martina,
sedě u dobrého vína.«

Před takovými varuje, »kteří rádi Martínka světívají, a když jen kde co na kom vymluviti a vyklamati mohou, aby zas pěkně oplatili, o to se nestarají.«²¹⁾ »M a r t í n e k« znamenalo našim předkům tolik co kvasovník, hodovník, prostopášník (Brandl, Gloss. s. v.).

Kdo často »martinkoval«, dospěl do Nuzic a Chudobic. Aspoň tak rozumuje pořekadlo²²⁾:

»Kdo Martínka často světí,
husy, koury mu zaletí;
dům, dvůr, louku i dědinu —
přivede vše na mizinu.«

* * *

V suchu a teple pojídají šťastní boháči husu, zavdávají si o plnou, — zatím přede dveřmi zanotí ubozí žáci »koledu« :²³⁾

¹⁸⁾ Nathan Drake, Shakespeare and his times, 1838, str. 93 cituje ze starého kalendáře (1600): »Martinalia, Geniale Festum. Vina delibantur et defecantur. Vinalia veterum festum huc translatum. Bacchus in Martini figura.« Pfannenschmid, Erntefeste, 502, 11°.

¹⁹⁾ Pojedn. k. č. uč. spol., 1860, 58. Srv. Seb. Franck (1500—1545), Weltbuch: »Erstlich loben sy Sanct Martin mitt guotem Wein, Gensseu, biss sy voll werden. Unselig ist das Hauss, das nit auff des nacht ein gans zuo essen hat, da zepffen sy yre neüwen weinan, die sy bissher behalten haben.« Pfannenschmid, l. c., 500, pozn. 6°. Více o tom tamtéž, 222—227. Líčení téhož zvyku v Portugalsku l. c., 523.

²⁰⁾ Instrukcí, l. Fk.

²¹⁾ Týž Tobolka zlatá, str. 129.

²²⁾ Jungm. Sl. s. v.

²³⁾ Připomínáme, že tento popévek, v němž jest nejstarší zmínka o huse martinské, pochází ze stol. XV., a to proto, že dle Pfannenschmida nejstarší zmínka o huse martinské pochází od kompilatora Annalů corvejských (Leibniz, Script. II. 308): »Othelricus

»Svatého Martina
 všeliká dědina
 dnes štědrost zpomíná.
 Podle svého statku
 vesele s čeládkú
 tučnú hus, hus, tučnú hus jie,
 víno pie —
 beze všeho smutku!«

Hůře jest žákům nuzákům. Chudoba je zle trápí:

»Ale my školníci,
 nevolní chudníci,
 malí i velicí,
 v škole vždy sedíme,
 vesele strašíme;
 neb nás dusí chudoba —
 toho netajíme.«

Zavítali prý k dobrodincům, aby od nich vzali nějaký dárek,
 kterýž si hned neskromně předpisují:

»Račtež darovati,
 majíc na paměti
 svatého štědrosti,
 abychom v radosti
 podle vaše ctnosti
 t u č n ú h u s upečnú
 mohli s vámi jiesti.«

Zdá se, že přestávali také na menším dárku, nedostavše dle
 svého přání husy. Pějí totiž dále:

»Ale vy, bratřie milí,
 majíc na paměti
 svatého Martina rytieře,
 nyní v této mieře,
 nechcete-li husy dáti,
 dajte dva penieze;
 ač nás darujete,
 odplatu vezmete
 v království nebeském.²⁴⁾

de Svalenberg argenteum a nserem in festo s. Martini pro fraternitate obtulit.«
 Poněvadž kompilator onen zemřel r. 1476, tedy v druhé polovici stol. XV., bude ná-
 ležeti doklad staročeský mezi doklady nejstarší.

²⁴⁾ Z rukop. nniv. knih. pr., sign. 8G 15, V. V. Tomek, Děj. univ. I. 80,
 81 a j. č.

Že dostávali žáci o sv. Martině koledy peníze, čtli jsme v archivu Jindřichohradeckém.²⁵⁾

* * *

Po »koledě« zmiňuje se Pranostika, že služební chasa mění o sv. Martině službu . . . . Vedli si často služebníci, hledající o sv. Martině nového místa, prostopášně a natropili všelijakých mrzutosti. Propuštění od pánů, scházeli se, v bujných radovánkách se veselili, aby na ně měli peněz, žebrali dotěravě »pomoci«, o příští službu starali se málo. Nevázaný život se jim více líbil, než poroba nové služby. Je to charakteristický doklad slavení sv. Martina od čeládky, že mezi čtyřmi výročními »dobrými pondělky« tovaryšů řemeslnických byl jeden »při sv. Martinu«. ²⁶⁾

Bujnostem nezbedné čeládky nebylo míry, ani konce. R. 1598 činí proti nim opatření Rudolf II. v řádu města Prahy těmito slovy: »Strany pak Martinkův, kteří obyčej mají, ze všech krajín při sv. Martině dosloužíce, do Prahy se obraceti a zdeť v zahálce zůstávají: na to taky úředníci pozor míti budou, aby jich šenkýřové nepřechovávali.« ²⁷⁾

Již tento zákaz nepřímo svědčí, že chování čeládky o sv. Martině bylo z míry moc nevázané. Máme však o tom svědectví přímá. V neděli po sv. Martině Martínkové a sedlská chasa udeřili na domy židovské (v Žatci).²⁸⁾ Léta 1590 okolo sv. Martina »Martínkové i jiná chasa okolo Prahy, sebravše se v nemalém počtu v krčmě pod Prahou, přišli k Roztokám, tvrzi pana Davida Boryně, a tu naležše zavřenou, někteří jsou povědomi, kterak se spouští, otevřeli sobě a zmocnivše se předně čeládky a ji uzavíravše, potom udeřili na starého pána, kterýž leže v komoře sám jediný, porozuměl, co se děje, vstal a vzav pytlík peněz, vyhodil jim, řka: »Nu, padouškové, vím já, že byste vy pili; vezměte sobě a jděte do krčmy a propijte je.« Oni nemajíce na tom dosti, vzavše kládu nějakou, i vyrazili

²⁵⁾ Sign. VI, R, 1618. »Dáno žákům koledy na den sv. Martina 30 gr.« — O obyčejí tomto, známém po celé střední Evropě, viz zevrubné zprávy a doklady Pfannenschmid, Erntefeste, 206—209, 407, pozn. 14; Reimann, Volksfeste, I, c., 1839, 285; Montanus, Volksfeste, I, c., 1854—58, 55, 56; Cassel, Altkirchl. Festkalender, 1809, 108. Literatura písní svätomartinských (mezi nimi zvláště Simrock, Martinslieder, Bonn, 1846) s ukázkami podává tamtéž 468—487, pozn. 17.

²⁶⁾ Kniha ArchmPr., č. 994, I, 149.

²⁷⁾ Lumír, 1861, II, 1161.

²⁸⁾ Velesl. Kal. hist., 13. listop.

dvěře a tak i pána zmocnivše se, byli by ho tu hned i zabili, kdyby jeden z nich jeho nezastoupil.«

Volky nevolky dal jim klíče. Nabrali si peněz, zlata, stříbra a táhli dále. Zavítali k paní Johance na Oujezdci: »Dobývše se na ni Martínkové, nepoznali jí, když ona proti nim, vidouc nezbytí, vyšla, jim klíče dala, oni nadavše ji býti šafářkou, propustili ji a tu opět dobře hospodařili, že jí zlatý řetěz, sukni její drahou, plátna, prostíradel a k čemu přijíti mohli, to s sebou odnesli. Potom někteří z nich přišli do dvoru pana Janá Chystala Chlopického žádající od něho nějaké pomoci, a on porozuměv, že jsou nějakí špehaři, odbyl jich pěknými slovy, dav jim čtyři kopy a nazejtří ráno hned do Prahy se stěhoval. V Snitižkách u Zlíchova krčmu vytloukli, krčmáře s krčmářkou svázali, peníze, šaty ložní a k čemu mohli přijíti, to vše pobrali.«

Že to všecko tropila čeládka o sv. Martině ze služby propuštěná a nikoli »jedna z nejzpuštěnějších rot loupežnických«, jak Lumír (1851, II. 452, 454) tvrdí, — patrně ze začátku zprávy té, že sebrali se »o kolo sv. Martina Martínkové a jiná chasa.«²⁹⁾

²⁹⁾ Jungmann v Sl. s. v. Martínek sděluje dle J. Löhra, Weltgesch., Leipzig 1812, I. 333., že za krále Václava utvořila se ze šlechty německé loupežná rota, zvaná »Martinsvögel« — že tedy odtud může pochoditi s příhanou výslovené jméno »Martínek«.

Večer před památkou sv. Ondřeje.

Po svátku sv. Cecilie (22. listopadu), kteráž jest ode dávna patronkou hudebníků,¹⁾ blížila se památka sv. Ondřeje (30. t. m.) V předvečer — jak Ulman svědčí (1762)²⁾ — zkoušivala děvčata, která se dříve vdá. Každá vzala kousek chleba a položila jej na lopatu. Čí kousek pes nejdříve snědl, ta že se vdá nejdříve.

Prostonárodní obyčeje, jako slévání olova, pouštění svíčiček, věštby svadeb, smrti a pod. a jiné zvyky, jež byly ode dávna známy v Čechách i jinde³⁾ buď na sv. Ondřeje, na sv. Lucii, o vánočních až po Tři krále, dlužno — jak se nejspíše podobá — vykládati jako starodávné obřady původně při pohanské slavnosti zimního slunovratu, které se později porůznu přimknuly jakožto obyčeje a zábavy k některým svátkům křesťanským v době zimní. nejvíce pak vyspěly v lidové obyčeje vánoční.

¹⁾ Srv. Pošt. Nov. z r. 1722, 31. ledna: »Císařští dvorští muzikanti minulou středu svátek své patronky sv. panny Cecilie v kostele při pěkné kumstovné muzice světili«; dle účtů města Unhoště r. 1792 »dáno hudebníkům o slavnosti svaté Cecilie 2 zl. 30 kr.« F. Melichar, Monografie m. Unhoště, 1888, str. 178.

²⁾ Altmähren, II. 502: »An der Vigilie Andreae des heiligen Apostels wo in einem Haus mehrere unverheirathete Weibspersonen wohnen, so bringt eine jede ein Stuck von ihrem Brod, merket ihr es wohl auf, darauf legen sie sammentlich ihre wohl gemerkte Stücke auf eine Schaufel und reichen sie einem Hund hin. Hat der Hund das z. E. von der Catharina auf die Schaufel hingelegte Stuck Brod von allen andern Stücken zum ersten angebissen, so wird Catharina vor allen anderen gegenwärtigen unverheiratheten Weibspersonen verheiratet werden.« Podobně činí polská děvčata téhož času: »Czyją gałkę pierwej zje, ta też pierwsza pójdzie za mąż.« Kolberg, Lud., XVI. (1883), 121.

³⁾ Sim. Maioli Dierum Canicularium tomi septem, 1642, II. 420 (v univ. knih-pr.): »Vana fuerunt isthaec ethnicorum deliramenta; longe tamen vaniora sunt pseudot christianorum, qui per noctem, quae diem s. Andreae sacram praecedat, varie captan, auguria, dum alii certis ad hoc confictis rythmis in nomine Diaboli (horrendum dictu)

V krajích českoslovanských slévají a slévají olovo vedle naznačených nahoře dnů jiných také večer před sv. Ondřejem. Obyčej ten líčí zevrubně Kulda⁴⁾ a po něm jiní. Užíváme popisu Kuldova: »V svatvečer před sv. Ondřejem apoštolem, dne 30. listopadu, děvčata pilně sbírají olovo ze starých oken neb ho schválně kupují. Olovo to dají na lžici plechovou, zapálí světíldo dřevěné a nad jeho plamenem drží lžici, až se jim olovo rozpustí. U sebe mají mísu s vodou chladnou, do níž lejí přes klíč křížový (na zubech má podobu kříže) olovo rozpuštěné. Z olova se ve studené vodě v okamžení utvořují rozličné podoby, jako: šídla nebo kopyta ševcovská, člunky tkalcovské, zbraň vojenská, bochánky chleba pekařského, péra na psaní, srpy, rýče, motyky, cepy atd. Z věcí těch. k jichžto poznání ovšem živé obraznosti potřebí jest, děvy si povídají, jakého řemeslníka neb živnostníka za manžela dostanou. S radostí zvědavou vydírá družka družce ulité věci z ruky, chtěc dobře viděti, co se které ulilo.«⁵⁾

Dorla v »Pohorské vesnici« Boženy Němcové vypráví: »Na

pedibus ad pulvinar conversis ad somnum sese componunt, alii nudi omnino aliquo se propiunt . . . alii (quod putidum est) ad stabula porcorum ex illorum grunnitu auspicia de futuro matrimonio captant. Si quis enim, num virginem aut viduam in uxorem habiturus foret, cognoscere vult, is nec Deo, nec hominibus salutatis, media illa nocte recta ad stabulum sese confert, cui scropha cum suillis inclusa est; eo cum devenit, tacitus ad ostium stabuli pulsatur, sique ad illam pulsationem scropha prima edit grunnitum, tum viduam sibi matrimonio iunctum iri firmiter credit; sin vero suilli primitus grunniunt, tum virginem copulatum sibi iri gestit.« — Pod. Praetorius, Glücks-Topf, l. c., 1669, 378, 376: »Manche Jung Gesellen, Jungfrauen, Knechte und Mägde ne'men in acht den Andreas-Tag, an dessen Abend sie mit gewissen Ceremonien ihr Gebett thun und meinen, Andreas werde ihnen erscheinen und die Persohn offenbahren und sehen lassen, welche sie künftig zur Ehe haben werden.« — Adami a Lebenwaldt, Tractätl von des Teufels List und Betrug, Saltzburg, 1682 (v univ. knih. pr.), č. 8., str. 20: »Am Tag des h. Andreae oder Johannis thun die mansichtigen Weibsbilder vor der Sonnenaufgang die Stuben auskehren und so sie zuruck sehen, erscheint ihnen ihr Liebster oder Bräutigamb.« Srv. Tharsander, Schauplatz, l. c., 1735, str. 83; J. Gebhardt, Oesterreichisches Sagenbuch, Pest, 1862, 494—497: »Vorschau des Bräutigams in der Andreas- und Christnacht.«

⁴⁾ Světozor, 1858 (Přil. ke Slov. Nov.), 29; Čas. Mat. Mor., 1870, 136.

⁵⁾ Srv. obyčej polský u Kolberga, Lud, X. (1876), 205: »Ś. Andrzej: W dzień ten wieczorem odbwają się i tu jak wszędzie znane przepowiednie. Topią wtedy ołów lub cynę na łyżkach, potem wlewają roztopiony w naczynie napełnione wodą; z nagłego tego przelania, tworzą się na wodzie różne figurki, już to podobne do narzędzi rzemieślniczych (np. stolów, szaf, tronów, oltarzy i t. d.), już do wzbrojeń (np. broni różnej, pałaszów, kaszkietów, chorągwi, bębnow i t. d.), już do innych jakichkolwiek przedmiotów. Jeżeli zatem w przetopionego ołowiu utworzy się parobkowi na wodzie coś podobnego do broni, kaszkieta, lub pałasza, to wróżą mu na pewno, że będzie żołnierzem; jeżeli się pokażą skrzypki lub trąba, to będzie on muzykiem i t. d. Dziewczyna, jeżeli sobie uleje młotek lub miecz, to pewno pójdzie za kowala lub ślusarza; jeżeli wóz lub kłós zboża, to za furmana lub rolnika i t. d.« Podobné a jiné obyčaje polské o sv. Ondřeji l. c. III. 93, IX. 148, XVI. 121.

svatú Barboru huřízne si dívčí — když je huž tak velké jako já — višnovú neb křešňovou větvičku, dá do vody na teplé místo — nejlépe do chliva — tu nejtepleji — ob den dává čerstvú vodu ha na vánoce vykvete... Ty větvičky nesú si děvčata na půlnoční za šněrovačků, ha který chlapec ji chopne, za toho muší jít.*

Podobný obyčej děje se, nebo děl se mezi lidem v den sv. Ondřeje. Sázívají děvčata haluzku z višně do kvítníka nebo do jiného hrnka a tu musejí vodou z úst polévati. Jestli haluzka do Božího narození z pupenců svých vykvete (se rozzelená) jest děvčeti znamením, že se do roka vdá.*⁶⁾

* * *

Z pořekadel a pranostik staročeských o sv. Ondřeji uvádíme z Kalendáře Partliciova (1617): »Na sv. Ondřeje konec pocení.« Často opakuje se tato rada, jak

»vlhký rok nebo suchý takto poznáš:
Sklenici plnou vody míti máš.
Na den sv. Ondřeje to činívej;
přebíhá-li vrchem voda, to znej:
vlhký rok ten; stane-li zároveň,
suchý a vypráhlý bude rok ten.«⁷⁾

⁶⁾ Kulda, l. c. — O zvyku tomto srv. Mannhardt, Weihnachtsblüten in Sitte und Sage, Berlin, 1864, str. 169; týž, Baumkultus, 232, pozn. 3. Srv. Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, III. (1879), 119.

⁷⁾ Selská pranostika, 1710, l. B5 a j. č.

Přástky.

«Když však zimy čepce bílý
rázně pokrýl každou chatu,
znělo v podvečerní chvíli
u vrčících kolovratů
hojně starodávných bájí,
zkazek divných . . . .»
Svat. Čech.

Zima přišla s dlouhými, smutnými večery. Na polích plno sněhu . . . Nebylo polní práce, jen po domácku v chatách, sněhem zachumelených, robili muži potřebné věci do hospodářství, ženy také ledaco podělkovaly, upravovaly — předly po chvilkách len, v létě sklizený. Aby jim bylo při kolovratu a přeslici veselo, jednak aby ušetřili světla a paliva, scházivaly se do některé chalupy za zimních večerů, při praskající louči předly . . . Ke schůzkám podobným chodili také muži. Četná společnost vedle práce přástevenic bavila se žertovnými připovídkami, smutnými povídkami, zanotila někdy písně, jindy dávali se do hry, do tance . . .¹⁾ Doklady toho všeho, jež tu položíme, přispějí zevrubnějšími detaily k vyličení staročeských přástek.

Mravokárce Rvačovský touží²⁾ ve druhé polovici stol. XVI. na »noční toulky«, kde »lid obecný sejde se na přástky, na kterýchž častokrát čert držívá tarmark o vrkoče, za čímž jde příkázání božských přestupování, vši pobožnosti zlehčování.«

Stesku tomuto a všem podobným třeba rozuměti tak, že scházela se tu mládež obojího pohlaví — a tím dávala přástka příležitost k umluveným schůzkám, zábavám, hrám, tancům a podobným zjevům, na něž mravokárci neustále hartusili Kárali tedy přásteven-

¹⁾ Srv. Maciej., Polska, l. c., III. 189, 190.

²⁾ Masopust, l. c., l. 184.

níky také a vyčítali jim neplech, páchané na přástkách, často snad příliš na černo barvice schůzky takové.

Štelcar Želelavský se osopil slovy příkrými, drsnými³⁾ na lid vesnický, co všechno tropí na svadbách, o letnicích na posvíceních a na přástkách. Každý mravokárce přeháněl⁴⁾ — a Štelcar chtěl patrně také působiti drastickým líčením hříšných nezbedností.

Ještě temnější obrázek přástek staročeských načrtán v »Rozmlouvání Petra se Pánem«. ⁵⁾ Sv. Petr vrátiv se z dobrodružné pouti hříšným světem, líčí Pánu, co tam viděl, jak kde pochodil. Mezi jiným přišel do vsi na noc:

»Všecku ves na kříž jsem zchodil,
však jsem nikdež neuhodil,
bych sobě zjednal hospodu.
Tak až jsem trefil náhodú
k jednomu, kdež byla přástka.«

Bylo tu veselo. Rozjařená mládež tropila prý rozličné »neřády«. Skákali s lavic a se stolů, »trhali smolu, též karyt na honili«⁶⁾, zpívali světské písně »frejřské«. Sv. Petr se rozhorlil, co že to páchají. Kromě dívek byly na přástkách báby, a z nich jedna se obořila na nepovolaného kazatele, aby pomlčel:

»Nic vy, děvčátka, netbajte,
jedno vy sobě pohrajte.
Když jsem já bývala mladá,
skákala jsem také ráda.«

Světec ve zbožném zanícení napomíná prostořekou, že je nezpůsobná. Baba se neleká a vyhrožuje, pustí-li chasu na sv. Petra, že mu vlasy ošklubou — a hodila ho přeslicí, že utíkal honem z hříšných přástek.

Vylíčený obrázek ukazuje nejlépe, jak soudili mravokárce o schůzkách na přástky a prozrazuje, že na výčitkách jejich byla

³⁾ »Totéž i ve vseh na svadbách a letnicích, na přástkách i na posvíceních. Což jsem sám několikráte spatřil, když sedláci s pacholky, s ženami a děvkami svými se zežrali, že jsou s sebe roušky strhovali, stěvíce zouvajíc, jimi házeli, divné a potvorné skoky a jiné nenáležitě věci, na něž hanba hleděti bylo, provozovali, a někdy se všichni společně rvali.« Kniha Duch., I. C 2, C 3.

⁴⁾ Na přástky touží »Křesť. pobožných panen věnček poctivosti« (1581), I. N. 10; Žalanský, »O čistotě«, str. 15, že prý »má panna doma sedati a doma přísti.« Srv. Klem. Plzeňský, Rozkoš a zvuile panenská, I. D 8.

⁵⁾ I. c., I. C 8.

⁶⁾ Kott vykládá úsloví toto (s. v.) ve smyslu »blíti«. Srv. Poličanského Pokut., I. c., 1613, I. H. Opilci »okolo stolu po lavicích honí karytouna a kněz přes bidlo dře kocoura.«

přece jen špetka pravdy. Toužení na přástky opakuje se často a často. Veleslavín jistě ze zkušenosti tvrdí,⁷⁾ že ve vsích selská čeládka nerada slouží tam, kdež se jí brání choditi »nočním časem na přástku. A vědomo jest, že při takových velicích se neřádové zbíhají.« Také Pejtovi se nelíbí⁸⁾ toulání po přástkách.

Vodňanský vytyká na zač. stol. XVII. nemoudrým matkám, že samy učí svoje dcerky toulati se po schůzkách přástevních.⁹⁾ Konečný o něco později napomíná čeled, aby se varovala prostopášnosti, světského šprýmování, aby nechodila na přástky.¹⁰⁾

Záhy všímala si přástevních zlořádů spravedlnost světská. Na sněmu r. 1545¹¹⁾ vydali páni zákaz přástek. »Tolikéž i přástky a hry, na kteréž se scházejí a při nich hříchy páchají, aby každý pán, rytířský člověk, Pražané a jiná města na gruntech svých opatřili a je zastavili pod trestáním týchž lidí, jakž by se jednomu každému pánu mírně a slušně vidělo.«

Zákon si udělali a vydali — ale málo to pomohlo. Se zimou přicházely každoročně přástky s obvyklými, kaceřovanými zábavami.

Sněm vydal znovu artykul proti zbytečnému popíjení, »item posvícení, kolednímu pivu, přástkám a hrám sedlským.«¹²⁾ A roku 1595 zase přísně nařizuje a vyhlašuje, že »zapovídají se přástky, schůzky a tance a jiná rozpustilá noční sedání, jež se páší a provozují.«¹³⁾

Páni se řídili artykulem sněmovním a když o masopustě k »soudu« shromážděným poddaným bylo vykládáno, co činiti mají a co nic, byl čten vedle jiných také tento zákaz (XVI. stol.): »Přástky, tance, ani žádných schůzek pacholkům s děvkami hned u žádného hospodáře, zvláště pak v domích šenkovních aby více nebývalo. Dopustil-li by se kdo toho, den a noc v kládě seděti má a dá pokuty milostivé vrchnosti jednu prostici soli. A nad těmi

7) Čelední vůdce, str. 24.

8) l. c., 1616, 112.

9) Nathan, Vodňanský, Široký plac, vyd. 1605, l. 47. »A v pravdě mnoho se nynějších časův matek nachází, kteréž Herodiady v tom následují, učíce dcery své tancovati, klevetati, po panketích a přástkách se toulati.«

10) K. Konečný, Kazatel domovní, 1618, 376. »Mají se pobožné čeládky varovati všeliké nevážnosti, marnosti, rozpustilos i a prostopášnosti, šprýmování světského a oplzlého; do krčem, na přástky, na posvícení, do tanců, zvláště ve dny páně nechoditi.«

11) Sněmy, 1545, l. A 2.

12) Velesl., Kal. hist., l. 16. Srv. Potvorný drak Apokal, str. 263, 264.

rychtář a konšelé pozor míti mají. Jestliže by to od nich dopuštěno a přehlídáno bylo, tehdy oni také touž pokoutou vrchnosti povinni budou, k tomu den a noc ve věži seděti mají.«¹⁴⁾

Že i tento a jiné podobné řády pozdější nezastavily přástek, na něž se i ve stol. XVII. a XVIII. venkované v zimě scházeli, svědčí rýmování Selské Pranostiky,¹⁵⁾ že po Havle

»potom na přástkách sedí,
a vodnici neb kolnfk¹⁶⁾ jedí.«

A svědčí také výčitka kněze Bílůvského (začát. stol. XVIII.)¹⁷⁾: že rodiče, aby ušetřili světla, posílají děti na podezřelé přástky. Posílají »do té neb jiné chalupy na přástku, mezi štverádké tovaryše a tovaryšky. O bohaprázdne schůzky!«¹⁸⁾

Ať už soudili mravokárci o přástkách, jak soudili,¹⁹⁾ kulturní význam jejich je přece nepopíratelný. Při krbu v chatách venkovských zachována přese všecky pohromy mluva česká, a přežily-li s ní české písně, pohádky a podání lidové vůbec v téměř pohostinném zátíší krušná léta, která na Čechy se přivalila, byly to zvláště přástky, kam lid se scházival, kde kmet dětem zkazky z dávných dob vyprávěl, kde děvčata s mládenci zpívali. Přástky byly takorůzka pokladnicí, v níž se skrýval a zachoval částečně poklad drahocenný — prstonárodní podání české.

¹⁴⁾ Sněmy, 1595, l. B. Srv. Žerotínovy záp. o soudě panském, Brandl, II. 38, 39, r. 1597. »Zvláště pak nařídilo se vrchnostem, aby přetrhovaly hříchův a rozpustilosti proti pánu Bohu, nemírná pití a obžerství, neřádna posvícení a hody, tanec i hry, hromování, přísahání, lání, noční toulání a schůzky, povyky, přástky a stělbý.« — Srv. Decreta synodi 1591: »Noční predky mají ovšem zakázané býti pod biršagem a strafováním a vězením.« Bartolomaeides, Memorab. prov. Csétnek, l. c., 223.

¹⁵⁾ AJHrad., Artyk. k soud. podd. Srv. Griesp. hosp. z r. 1588: »Přástek, aby žádný u sebe nedopouštěl a zvláště pacholkům a pacholatům a kdožby je u sebe dopouštěl, JMsti pánu pokuty bečku soli aby dal. Rychtář ať na to pozor se vši bedlivostí má, neprohlídaje ani promšjeje v tom nižádnému a kdožby se toho dopustil, o tom každém aby vrchnosti oznámil, a pakliby rychtář v tom se tak nezachoval, o tom věda, takovou pokoutou bude též povinnen.« ČČMus. 1835 str. 158.

¹⁶⁾ l. c., 1710.

¹⁷⁾ Jgm. Sl. »sladká řepa«.

¹⁸⁾ Siclus sanct., 1703, l. Q 3.

¹⁹⁾ Siclus, l. c., Q 3. Srv. tamtéž. »A abych na přástku přišel, kterou snad sám čert nočního času vymyslíl . . .«

²⁰⁾ l v době nové brojí proti přástkám zákon světský. Viz Obentraut, Přír. kniha, l. c., 1847, str. 165.

* * *

•Hned pohádek zlatý zdroj
z duše k duši letí . . .•

Ad. Heyduk, Na přástkách.

•A při krbu, když mrazný přijde leden,
o vašich rumech divné báje snuje
a dětem svým je s chvěním vypravuje:
o polednici, o ohnivém muži,
o světélkách, jež do bran vašich vběhnou,
o plamenech, jež ze zdi vašich šlehnou
a šerem noci modrou hoří růží . . .•

Jar. Vrchlický, Na Krakovci.

Na přástkách vyprávěl si lid pohádky, báchorky a pověsti. rozprávěl o nadpřirozených čarovných zjevech, jež obraznost mu vykouzlila a zahalila zároveň tajemnou mlhou, pro kterouž nikdy o bytostech oněch neměl pravého a vždy stejného ponětí. Báječné bytosti takové mohou — jak lid věřil a věří — působiti blahým či zhoubným vlivem na osudy člověka smrtelného. Z pohádek a bájí staročeských mnohé kolují podnes mezi lidem . . . Poznávše poněkud na základě několika dokladů staročeské přásky, chceme nyní poslechnouti některé starodávné báje, pokud v písemných památkách jsou doloženy, doplňující droby a úlomky, sebrané z různých pramenů, příslušnými odkazy na národní podání nynější.

Šotek (skřítek, diblík, hospodářček).

Po dávném názoru snad všech národů nenichá smrt života lidského nadobro. Duše zemřelých trvají dle víry lidové v přátelském styku se svými příbuznými; mezi nimi dlíce, jim pomáhají, jich opatrují, jindy rozhněvání jim škodí, kárají, trestají¹⁾. Zesnulí předci trvají tak i po smrti v rodinném kruhu se svými dětmi. Lid tomu věřil, že při domácím krbu mají s ním účast strasti i slasti . . . Z takovéto pocty zemřelých přátel, ochranců, rádců, vyvinul se u všech národů kultus domácích, rodinných bůžků,²⁾ kteříž byli nazýváni u Slovanů³⁾ »děd«, »šetek (šotek)«,⁴⁾ »skřítek«, »diblík«, »hospodářček«.

¹⁾ Více o tom Tylor, II. 24 ad.

²⁾ Srv. J. Jireček, ČCMus. 1861, 358, 359; Afanasjev, Poetičeskija vozržen. II. 74 ad.; Krek, Einl. in die slav. Literaturgeschichte, 1887, 410. Srov. Grimm, Mythol. I. 467—484; R. Scharbe, De geniis, manibus et laribus dissertatio, Casani, 1854 (v univ. knih. pr., sign. 23 J. 188).

³⁾ Dr. Han. Máchal vylíčil význam dědů u Slovanů vůbec ve Zlaté Praze 1884, 80, 95, 107, 119.

⁴⁾ Obě jména se střídají.

Vedle známých již dokladů,⁵⁾ že staří Čechové ctili tyto domácí bůžky, podáme tu některé jiné doklady toho, dosti zajímavé a posud neznámé. Kosmas výslovně praví,⁶⁾ že praotec Čech přinesl na plecích svých do nové vlasti domácí bůžky (*penates*) a stanuv na Řipu, položil je na zem. O témž rýmuje Dalimil, překládaje Kosmovo »*penates*« — »*dědky*« :

»Vybra sě (Čech) se všemi z země,
 jiejž bieše Chrvati imě,
 i bra sě lesem do lesa,
 dědky své na plecú nesa.«⁷⁾

Jména »*diblík*« »*skříték*«⁸⁾ zapsána jsou v nejstarších slovnících staročeských, což je nejlepší svědectví, jak byly názvy ty rozšířeny mezi lidem českým. Rozkochaný překládá⁹⁾ »*grillus*« — »*diblík*«, »*titivillus*« — »*škřietek*« a toto (»*škříték*«) ztotožňuje později¹⁰⁾ Rešel s latinským »*lar domesticus*«. Podobně v *Nomenclat. lat. boh.*¹¹⁾ přeloženo »*skřieteg*« — »*titivillus*« a »*grillus*« — »*diblík*«. ¹²⁾

Působením zákazů církevních ošklivil si lid pohanské zvyky, zapomínal na stará božstva pohanská; nemoha se však přece jen vymaniti z nejasných, zkomolených upomínek doby pohanské, pokládal návodem kněží, jej kárajících, vše, co mu připomínalo onu dobu, co si s sebou bezděky přenesl z doby pohanské do církve křesťanské. — za hříšné, čertovské a dábelské... Tak i bývalí domácí bůžkové přetvořeni za dábelské příšery. Horlivý kazatel nemohl však jich tak snadno vypuditi z domácnosti staročeské; požívali skřítkové i nadále důvěry, ale s příděchem obavy, že přece nedobře takovým dábelským zjevům svěřovati svou domácnost.

Rozpustilý sluha Mastičkářův Rubin vyčítaje zázračné masti, hlásá o třetí schránce:¹³⁾

»A totoť jest puška třetie,
 pro tuť baby skřietkem k čertu vzletie.«

⁵⁾ Viz studii J. Jirečka ČČMus. 1863, 262—269.

⁶⁾ Font. rer bohem. I. 5.

⁷⁾ Srv. o tomto místě úvahu J. Jirečka, ČČMus. 1861, 1. c.

⁸⁾ Grimm Mythol. I. 447, 448 snaží se podati etymologii slova *scrat ahd., scritta ags., scrat angl. atd.* Nevěří výkladu Hanušovu (*Wissenschaft d. slav. Mythus*, 1842, 301, 302), že pochází skříték od skrýti.

⁹⁾ Vyd. Hanka, 55.

¹⁰⁾ Jungm. Sl. s. v.

¹¹⁾ Vyd. Hanka, 157.

¹²⁾ Srv. slovník Veleš. (Hanka, 130): »*grillus*: dieblíček.«

¹³⁾ Listy filolog., 1880, 96.

Skřítkka zná také mistr Hus. Vytykáje duchovním, že při modlitbě v rychlosti vynechávají leckterá slova, zmiňuje se o úsloví, že slova podobná sbírá tajemná jakási bytost, »skřetek«: ¹⁴⁾ »A jakož žernov, když není právě zkrésán, nedobře mele zrn, než na přeskáčku, též my říkáme ne všech, kteráž máme říkati, slov; protož jest příslovie toho: Úlomky hodinných slov zbírá skřietek. O co jich nazbiera po druhých!...«

Podobným tajemným zjevem byl diblík. Jasně naznačil pověru lidu staročeského o něm Koranda, rozhorliv se v náboženské polemice: ¹⁵⁾ »Tento pak pisák, kdež položil, že se nedá viděti (Kristus ve svátosti), v tom zavírá, že pán Kristus, mluviece s žalostí, jest křestanóm za diblíka, kterýž někde bývá, ale nedá se viděti.«

Zajímavý jiný názor lidový o skřítkku zachoval budoucnosti Ctibor Tovačovský z Cimburka († 1494). ¹⁶⁾ Děťátka nekřtěnátkka byla považována za skřítkky, diblíky: »Dítky zmlré, kteréž při porodu zmírají, vyobcují z pohřebův jiných křestan, ježto to dítě bude pošlé z bohobojných manželuov, cnostně živých... , kteří příliš budou toho žalostni pro tu příhodu na ně dopuštění a rádi by za to smrt vzali. Tožť to dítě za nekřtěné položí a odsoudí za skřítkka neb diblíka.«

Rozprávívají ještě jiné »potvorné jakés věci o obludách a diblících...« ¹⁷⁾ Nevyhledili a nezaplašili skřítkkův ani prisuzováním pekelné moci od staročeského krbu. Názor o nich mění se v různých variantech, ale přece stále jen dleli šotkové v domácnostech — po domnění lidu —, pomáhali v lopotě a klopotě, hospodařili s těmi, v jichž domě byli. Položíme hned svědectví, jak prý nad hospodářstvím bdí, pečují o domácnost rodiny, kde jim dopřáno útulku. Mravokárce horle proti nim, mimovolně se přiznává, že sám věří, že se mohou lidem ukazovati a jim pomáhati, třeba to sváděl po známé metodě na účiny pekelných příšer, ďáblů.

¹⁴⁾ Vyd. Erben, I. 306—307.

¹⁵⁾ Korandův Manuálník, vyd. Jos. Truhlář, 1888, str. 169.

¹⁶⁾ Hádání Pravdy a Lži o kněžské zboží, vyd. 1539, l. 95 b. Srv. Poličanský, Pokuty, 1613, 154; »... I počal sobě velmi nad tou bídou stejskati a naříkati, rozprávje lidem, že když má na něj nějaká starost anebo neštěstí přijíti, vždycky proti němu nějakí neznámí děti v jeho stavení pláčí, nevěda a nerozuměje tomu, že jsou nemluvnětkka a nekřtěňátka.«

¹⁷⁾ Erasma Roterod., Chvála bláznovství, přel. Řehoř Hrubý z Jelení, vyd. 1864, str. 42.

»Pohany ďábel rozličně mámil, když se jim často jako nějaký slouha domácí ukazoval, něco i při dobytku zpravoval, a oni sobě jich vážili a za štěstí takové čeledíny míti pokládali. Takoví ďáblové slovou díblíkové, skřítkové a hospodářické, kteříž ukazováním svým jen lidi v pověrnosti posilují a mámí. Čehož i křesťané nejedni prázdni nejsou, zvláště kde kněží posluchačů svých věrně slovem Božím nevyučují, od pověr neodvozují, pro ně netrescí, nýbrž je v tom zlém ceremoniemi pověřenými a modlářskými posilují.«¹⁸⁾

Ďáblové ti tropí v domácnostech, zvláště v noci, skotačivé reje. »V domích a příbytcích lidských neobyčejné bouchání, jakoby kus skály spadlo, neb z velikého děla vystřeleno bylo, slychá se, někdy hlas neokrouchaný, sténání, oken aneb dveří otvírání a zase zavírání a jiné věci podobné i vídají se i slychají se, za čímž obyčejně něco nového a divného brzy v takových místech stává se . . . Někdy na stěny tlukou, v knihách se vertují, peníze čtou, hrají, tance provádí v noci, nádobím všelikým hýbají, třískají, v dílnách kovářů a jiných řemeslníků, jako jiní dělníci tlukou a dělají, ve dne však všecko v cele se nachází.«

Kromě toho všeho, co neposední »ďáblové« dle Konečného tropili po domích, dovídáme se u Štelcara Želetavského,¹⁹⁾ že někdy také děsili a strašili robě v kolébce. Za jeho doby bylo zvykem »posluhovatí večerí Páně« dítěti, »aby pokojně spalo, a by ho šotek, hospodářček, ďábel, duch domovní nestránil.«

Důkladně rozhovořil se o skřítcích na začátku stol. XVII. kněz Havel Žalanský. Slova jeho jsou srozumitelná a proto, bychom nesetřeli s ním původního pelu, podáme je tak, jak je Žalanský píše:²⁰⁾

»Jsou-li dobří či zlí anjelé ti díblíkové, domovní ti a tovaryští duchové, kteří skřítkové, šetkové, neb hospodářické slovou? — Na tom se v jistotě založiti máme, že ti díblíkové nejsou než ďáblíkové, a ti služební a tovaryští duchové nejsou dobří, ale zlí anjelé, a toho jsou tito důvodové: I. Že se již, jakž napřed hojně psáno, dobří anjelé lidem tak neukazují za zákona nového, jako se někdy ukazovali za zákona starého. II. Skřítkové (prý) ti statek opatrují, dobytek krmí a hlí-

¹⁸⁾ Konečný, Divadlo Boží, vyd. 1616, 146, 147.

¹⁹⁾ O stvoření světa, vyd. 1591, I. A. 3.

²⁰⁾ O anjelích, vyd. 1618, 63—66.

dají, pročez hospodářičkové slovou. Ale k povinnosti dobrých anjelů to nepřísluší, aby oni nětco za lidí dělali, skutky a práce povolání našeho činili . . ., ale aby když bychom my práce povolání našeho věrně konali, naši strážní a ochrancové byli, v pracích (pravím) těch, kteréž povinně z rozkazu Božího konáme.

Jestli pak předce věc křestanu náležitá těch skřítků služby a pomoci v správě anebo v hospodářství užívati? — — Nikoli. Mnozí sic jsou v tom domněni, že je může člověk v domě svém trpěti, a jejich služby s dobrým svědomím užívati, poněvadž jsou tak pokojní, přátelství pohodlní, a lidem sloužiti a dobré jich opatrovati, chtějí a hotoví. Ale ač oni vlídně, lahodně, přátelsky se staví, a službami svými nám na hotově býti chtějí, však jich nemáme poslouchati, nemáme jich v domě trpěti: nebo tou oulisností svou a šibalstvím ďábelským o to hrají, aby v nás důvěrnost k Bohu umrtvili, a bázeň Boží z nás pomalu vyrazili, potom aby učení o strážích anjelů dobrých v nás zviklali, abychom o ní dobře nesmysleli. Summou nic dobrého neobmejšlejší, když se k lidem tak stavějí. Ďábel zajisté nikdy od sebe nebyl a není rozdílný, vždycky on obyčej měl dvojím způsobem lidi oklamávati a na zahynutí přivoditi: anebo skrze lisání a chlácholení, aby nás tak pod zástěrou anjela světlosti k hřešení přivedl, aneb skrze přístrachy a děšení, aby nás k nevěře neb k zoufání přihnal.

Co pak ti činiti mají, kteří by díblíky takové slovy přikryjí z domu vybyli, a potom škody a nesnáze pocitovali a v správě hospodářství žádného štěstí neměli? — — Poněvadž to písmo svatými stvrzené jest, že ti tovaryšti duchové nejsou anjelé, než ďáblové: po-božní hospodářové a hospodyně proti takovým díblíkům, nejinak než jako ďáblíkům se hraditi mají. Pročez na jejich hněv, vstekání a bouření nic nemají dbáti, ale pánu Bohu svému modlitbami vroucími se modliti, aby on bouře jejich stavil, zlá usilování skrotil a zastavil, když by jejich hospodářství kazili, aneb i tělům a zdraví jejich škoditi chtěli. Kde se takové skroušené modlitby dějí, Bůh je slyší a ďábel odjiti musí.*

Podobně rozhovořil se o skřítcích Poličanský.²¹⁾ Křestané posud prý »věří v nějaké neviditedlné a nepatrné noční duchy, jež jmenují parkové, skřítkové, ale mohou nejvlastněji slouti noční ďáblíkové a zlí menší duchové. Takoví bludní lidé všelijakou

²¹⁾ Pokuty, vyd. 1613, 23—25.

bludnou víru k nim přiřkládají. O těch nočních ďáblících a lidech pověrečných obšírně v své knížce, jenž slove Koule všeho světa²²⁾ sem položil, jest před rukama tisknutá, kdo chce, může sobě v ní to obšírně přečísti.

Ti takoví duchové v rozličném způsobu se lidem ukazují — jako v způsobu malého dítěte, nebo jako opice a tak mámě a šálíce lidi bludné, přivozující je k přestoupení tohoto (I.) přikázání... Byl jeden sedlák ve vsi Smilkovicích. On maje v svém dvoře noční škrtítky — oni se jemu i jeho čeledi nočním časem ukazovali v rozličných tvárnostech, v osobách a v způsobích. Jednoho času nočního, když měsíc stavení osvětil, oni svým obyčejem po stavení a střeších běhající, štěbetali a hráli jako malé děti. A hospodář chtěje se na ně podívati, vyšel nahoru na pavlač, vystoupil nahoru na zábradlo, upadl zpátkem na zemi a srazil hlavu a tu hned duši vypustil, nemohše říci: Bože, buď milostiv mně hříšnému!

Škrtítkové vidouce pána mrtvého, bědovali a hořekovali hlasitě. »A hned v tu hodinu slyšáno tu od těch škrtítků plakání a nařikání, jako by litovali smrti a zahynutí jeho. Pohled ďáblíky lichoty, jak chytře a lstivě umí s takovými zacházeti, kteříž jsou jeho, aby jich nevyrazil z jich bludu.«

Patrně z toho, jak těsně dle víry lidové sloučení byli škrtítkové s osudy domu, jehož ochránci byli. Poličanský ovšem to svádí na ďábelský klam a mam, ďáblíky lichoty, jak nechce mistr tisíce řemesel, čert, vyvésti lidi z bludu, proto je šalbou mámí!

Ještě podivnější příhoda stala prý se ve Sr b í c h, v jedné vsi, řečené Perk. Byli tam téměř všecko všude pověreční, skládali svoje naděje pouze v kouzla, čáry, »a zvláště sami u sebe smýšleli, kdo by měl u sebe nejvíce škrtítkův a komu nejvíce na hlavě vlasů zmotrchají a spletou, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládal.«

Duchovní jejich kázal, modlil se — a pomohlo to. Vyváděl je z bludu, obrátil na pravou víru. »Opustili takovou ďábelskou pověru a ujali se pravé víry a ty noční škrtítky rozličným způsobem od sebe honili, pudili a odbejvali.

Potom přihodilo se jednoho času, že nějaký kněz z daleké krajiny k tomu vesnímu knězi šel a nemoha do té vsi záhy dojíti,

²²⁾ Škoda, že se tento spis snad nezachoval. Aspoň jsme se marně po něm pádili.

opozdil se za vsí a když se přibližoval k plotům a zahradám, i viděl po měsíčním světle, ani proti němu jdou u velikém houfu, v spůsobu opice a malých dětí, řečí jeho přirozenou rozprávějice a zhusta mluvíce a štěbecíce. Potom domyslivši si, že sou obludy, hned je počal zaklínati mocí pána Boha všemohoucího, aby mu ten houf pověděl, zlé-li jest, čili dobré stvoření? Oni mu pověděli: »Jsme ďáblové a duchové noční a jmenování jsme od lidí škřítkové.« Ze vandrují, jsouce vyháněni. Jdou sobě jinde bytu hledat.

Přes to přese všechno nemohl se lid vymaniti z pověry o diablících. Potřeboval jejich pomoci při hospodářství, domníval se, že vždy a všude provází jej sbor skřítků dobrodějů, a že by se s nedobrou potázal, chtě na sebe skřítky nevládností popuditi.

Spisovatelé přirovnávají stále hospodářky k římským ochranným bůžkům domácím, zbožňovaným duším zesnulých předků. Komenský překládá²³⁾ »famulantes lares et penates« — »posluhující škřítkové a hospodářičkové (šotkové).« Pavel Stránský zná²⁴⁾ šetka, skřítko, diblíka, přirovnává bytosti ty k římskému »Lar, Vesta« a po něm to opakují v dlouhé řadě domnělých božstev Bolelucky,²⁵⁾ Pešina z Čechorodu²⁶⁾ a Kořinek.²⁷⁾

Podnes známé úsloví²⁸⁾ »Není ani křístka doma« znala dobře z podání lidového paní Zuzana Černínova, pišíc:²⁹⁾ »Ach, má milá Zuzanko, pros ode mne svého pana manžela, že ho pro Boha prosím, aby Tvé milé jediné sestřičky, toho statečku jejího Rade-

²³⁾ Janua linguar., 987.

²⁴⁾ Respublica Bohemiae, vyd. 1634, VI. str. 251: »Terrestres (dii) habitati sunt: Zel, Poleb, Szetek sive Sskrzitek, Diblík h. e. Genius, Liber, .. Lar, Vesta.«

²⁵⁾ Rosa boemica, vyd. 1668, str. 200.

²⁶⁾ Prodromus Moravographiae, vyd. 1663, str. 214 ad: »Domáci bohové jich byli: Zel, Poleb, Šetek neb Skřítek, Diblík.«

²⁷⁾ Staré paměti Kutnohorské, pův. vyd. 1675. Vypisujeme z vyd. r. 1831, str. 221: »Hora pak Kutná tím se honositi může, že se nikdy slepým, němým, hluchým a od lidí dělaným modlám neklaněla. Nikda domácích šeteků, skřítků a diblíků nechovala, jim nekouřila. Nikda ani v moru Tříbka, ani v hladu Živěny, ani v dešti Pohody, ani v suchotě Mokrosly, ani při ženském porodu Mařeny, ani v neplodnosti Zizlily nevzývala. Když kdo z horníků umfel, žádných peněz se mu do pravé ruky nedávalo, nimiž by svému na onen svět vůdci za provedení a plavci přes pekelné řeky přeplavení zaplatiti mohl« atd.

²⁸⁾ Srv. A. Jungmann, Krok, 1831, 379. »Není ani skřítko doma« zobecnělo t. j. odešli a ani toho hospodářička doma nenechali, neb také, živé duše tam nebylo« Čelakovský, Mudrosloví, 494: »Ani Skřítko (Křístka) doma není;« Kulda v Čas. Mat. Mor. 1870, 124: »Není ani skřítko doma«, mluví do jizby vstupující, nikoho-li ne najde doma.

²⁹⁾ Dvorský, Zuz. Černín., str. 4.

nínského neopouštěl; nemá tam téměř ani křítka, kdo by jí co opatřil.«

R. 1710 píše Středovský,³⁰⁾ že za jeho doby kolují mezi lidem venkovským četné pověry modloslužebné. Středovský budoval si ovšem mythologii dle názorů své obraznosti, avšak zdá se pravděpodobnou zpráva jeho, že skřítkům a šetkům připravovali za jeho časů jakési oběti. Mnozí prý jdouce spat, nechávají oněm na misách drobty a zbytky jídel a doufají, že tak za pomoci a ochrany skřítků dobře pochodí v hospodářství.³¹⁾

»Vzývání hospodářičkův«³²⁾ trvá mezi lidem i ve století XVIII. Ulmann počítá³³⁾ mezi domácí bůžky, jejichž pocta stále udržuje se v lidu, šotka neboli skřítko; uvozuje přísloví »Aby tě skřítek vzal.«

Poličanský zapsal, že komu skřítkové »nejvíce na hlavě vlasy zmotrhají a spletoú, ten se za nejšťastnějšího a nejlepšího pokládá« (viz nahoře). Zajímavé jest, že cosi podobného zná z tradice lidu moravského Ulmann. Slovo »skřítek« slove prý tolik co »Wichtl zopf«, po česku dle Jungmanna (Sl. s. v.) »koltún, koltoun«, — »vlasů bolestné spletení z nemoci, u Poláků nazvané gożdziejec«. Co by to značilo, více vysvětliti neumím. Dle Ulmanna ty, kdož mají takového skřítko (»Wichtl zopf«, bolívá hlava a jsou jakoby na mysli pomatení.³⁴⁾

³⁰⁾ Sacra Moraviae historia, 1710, 54, 55: »Nihilominus varias adhuc superstitiones Idolomania proximas apud vulgum, ruricolos maxime et silvestres illos animas hodieque conspicimus. Noti sunt apud istos Pohoda, Nehoda, Třibek et Šetek sive Škřítek, dii lares, a majoribus traditione relictí, quibus huc usque plurimi cubitum ituri, offulas in mensis relinquunt, sibi adpromittentes, prosperum oeconomiarum rerum his tutelaribus progressum.«

³¹⁾ Srv. Lasicius, De diis Samogitarum, l. c., str. 20: »His (penatibus) ipsi collocant vesperi in horreo super mensam, mappa stratam, panes, caseos, butyrum et cervisiam. Nec dubitant de fortunarum accessione, si mane hos cibos absumptos reperiant. Quod si aliquando intactus cibus in mensa remanet, magna anguntur cura, nihil non adversi intuentes.«

³²⁾ Břilovský, Coelum viv., 1724, 294: »... všechné pověry... pověťfí zahánění. předpovídání, hospodářičkův vzývání... od ďábla a uředlníků jeho pochází.«

³³⁾ Altmähren, 1762, II. 498: »... jedannoch findet man manche abergläubische Gebräuche heutigen Tag bei dem Pöbel, als die Ueberbleibseln der alten Heidenschaft, sonderlich in dem Hauswesen und in der Erwerbung der Liebe bei den unverheiratheten Personen, und zwar in dem Hauswesen dauert noch die Gedächtniss der alten Hausgöttern als Pohoda, Nehoda, Ssotek oder Sskřítek, obwohlen dass darinnen nichts anders als lautere Einfalt. Dahero wann sie einander böses aus Ungedult wünschen, jedoch den Teufel nicht nennen wollen, sagen sie: »aby tě Sskřítek vzal,« d. i. dass dich der Skřítek hochlet.«

³⁴⁾ O nemoci »Koltun« dle víry lidu polského viz Kolberg, Lud, 1882, XV. 159, 160. Altmähren, l. c. »Und das Wort Sskřítek heisset so viel als der Wichtl, zopf, oder ein verwirrtes und zusammen gepapptes Haar, so man nicht kann vonsammen

Skřítkovi byl — ač-li to doklad spolehlivý — dle Seeliska zasvěcen čtvrtěk. »Přes ten celý a také u večer a v noci přístí, též jinou jakoukoliv práci konati nejenom dovoleno jest, a žádné nejenom zásluhy nemají ti, jenž ve čtvrtěk přístí nechtějí, z příčiny té, že někteří starší lidé jistiti chtějí, kterak od svých předkův a oni zase od jiných před-předkův za jistou pravdu jsou slyšeli, a bezpečnou toho správu dostali, jakoby za starodávna v zemi české bydlící pohanský a pověrečný lidé dříve nežli světlo samospasitelné víry v Čechách z nesmírného milosrdenství Božského se zastkvělo, modlám a svým falešným bohům v slepotě bludu svého sloužíce, ten čtvrtěční večír pohanskýmu křístkovi a jiným modlářským domovním bůžkům (jichžto za opatrovníky a hlídače příbytkův svých dábelskou ošemetností zaslepeni jsouce, drželi; od nichžto také ono známé staročeské přísloví: ‚Nejni doma ani křístka‘ pošlo) ke cti ve čtvrtěk nepřadli a noc tu čtvrtěčnou zahálčivými pověrami a jinými nešlechtnostmi strávili.«³⁵⁾

Nevíme, odkud Seelisko čerpal tuto zprávu; že však byl opravdu čtvrtěk dnem jaksi svátečním, kdy se dle víry lidové nesmělo přístí, potvrzuje souhlasně Bílovský.³⁶⁾ »Ve čtvrtěk večír a přes

kämmen. Und die jenigen Leute, die solchen Wichtlzapf haben, leiden grosse Kopfschmerzen und manche auch grosse Verwirrung des Verstandes, dass sie ihnen gar einbilden, als wann sie vom Teufel besessen sein sollten. Aber rühren solche Wichtlzapf von einer Hauptkrankheit oder Zauberei her? last man es zu errathen. Es giebt solche Leute, die von solchen Wichtlzapfen und folglich von den davon rührenden Schmerzen befreien können, und dieses zwar, wie sie sagen, durch gewisse sympatetische Mittel. Wir kennen eine gewisse Weibsperson, die einen Wichtlzapf hatte; diese trieb dergestalten gleichwie ein vom Teufel besessener Mensch, sie ging von einem heiligen Ort und Gnadenbild zu dem andern, sie schrie, juchsete, wurf sich zu Boden etc. Wann sie das allerheiligste Abendmahl empfangen sollte, hatten die Priester keine geringe Mühe mit ihr. Dieser nun bereitete man nun ein Bad von geweihten Kräutern zu, liess sie darinn gar oft baden. In einer Zeit wickelte sich ihr Haupthaar auf dem Wirbel in Gestalt eines türkischen Bunds gemählich so stark in ein, dass endlich das samentliche Haupthaar ausgerissen, in diesen Bund eingewickelt worden, letzlich aber dieser Bund hinabgefallen und das ganze Haupt fingernackend oder kahl hinterlassen hat. Nach diesem hoffete man diese Person würde von ihren Leibes und Gemüthskrankheiten gänzlich befreiet werden; allein man siehet sie heutigen Tag öfter ganz kraftlos, und sie klaget auch, sie sehe öfter verschiedene Gespenster um sich herum und auch aus ihrem Mund herausgehen. Hiervon aber wollen wir nicht urtheilen, noch sagen, dass das etwa lautere Einbildungen, so entweder aus einer durch die vorgegangene Krankheit, oder durch eine Zauberei verursachten Gemüthsverwirrung entstehen mögen, jedoch müssen wir bekennen, dass uns die Sach gar artlich vorkommt.«

³⁵⁾ Vejkldové, vyd. 1774, str. 28, 29.

³⁶⁾ Káz. Doctrina et veritas, 1721, 271. Srv. Ulmann, Altmähren, 1762, II. 501: »Am Fest Agathae spinnet das Garn keine Hauswirthin noch die Magd, damit die Pferde nicht schwitzen.«

celý rok a od vánoc až do sv. Třech králův, žádná děvečka nepřede.« Shoda tato a výklad Seeliskův zasluhují povšimnutí.

Víra v domácí bůžky, skřítky, doložena jest také od Faust. Procházky, ³⁷⁾ Moravce, ³⁸⁾ a udržela se až po naše časy ³⁹⁾ v rozmanitých variantech.

Kulda vysvětluje známý obyčej, že v chatách venkovských mívají v rohu jizby skřítku se svatým nějakým, nebo výklenek s obrazem nebo soškou a že je toto místo podnes místo čestné, kdež sedává hospodář, vzácný host a o veselce nevěsta, tím, že za starých dob bylo to místo pro bůžky domácí, skřítky, šotky ⁴⁰⁾ a tak že se dochovává vlastně starodávný kultus jejich až podnes. ⁴¹⁾

* * *

Lid si vypráví, že pod domovním prahem skrývá se ochránce domu a rodiny — had hospodářčiek. Podobnou víru lidovou zapsal Poličanský. ⁴²⁾ »... A jiní uhlídajíc ho (had a) ve dvoře

³⁷⁾ De sæcular. liberalium artium in Bohem. et Mor. fatis commentarius, vyd. 1782, str. 27, 18: »Utrosque (penates et lares familiares) Bohemis haud fuisse ignotos, relicta hodieque vestigia satis indicant: Adagium scilicet illud in vulgus frequentantum, quum domus vacua significanda est: Není ani skřítko doma! Ne lar quidem domi est. Eiusdem modi sunt multae illae in credula plebe de penatibus O Hospodářčích narraciones, nonnullorum quin etiam inprimis agrestium anilis persuasio, in aedibus iis, in quibus omnia ex voto gerantur, lares, Hospodářčiek inesse.«

³⁸⁾ Fr. Morawetz, Moravia: historia politica et ecclesiastica, Brunae, vyd. 1785, I. 48: »Immo deos penates et lares familiares domi quisque suae tamquam aedium rerumque suarum praesides venerari consuevit. Hinc illud apud omnes pervulgatum: ‚Není ani skřítko doma‘ ne lar quidem domi est. Eiusdem quoque modi est anilis de penatibus (hospodářčiek) narratio et nomina Czernebog, Diblík aliaque in vulgus nota.«

³⁹⁾ Viz Bartoš, Lid a národ, I. 133, 219; Jos. Končrza v Nár. poh., vyd. »Slavii«, 1878, II. 2., str. 145—147 »O skřítkovi«.

⁴⁰⁾ Čas. Mat. Mor. 1870, 123—124.

⁴¹⁾ Slovo »rarášek« — dle Ant. Jungmanna (Krok, 1831, 372) »zlý duch, jenž vicher dělal« (?) — značilo starým pravidelně ďábla. Vedle dokladů, sebraných od Jungmanna Sl. s. v., na př. Bílovský, Coelum vivum, 1724, 407: »... kontrfekt černého raráška vymazali«; 291: žehnačky »říkání opakují, že sám rarášek, mistr jejich tomu nerozumí«. Pod. I. c, str. 333, str. 852; Fabricius, Mravná naučení, 1761, I. 254: »... čeledín, který již skrze rarášky a příšery laje, jestli ho nerozraziš, bude brzo s latinským svátostma hřímati«. Steyer nazývá ďábla vedle »rarášek« také »prašivec« (Postilla svát., 1719, 280). Srv. Veleslavín, Silva quadril., 244. Bývá také čert nazván »kornýfl« (z lat. cornifer) na př. Staroč. div. hry, vyd. Jireček, 53; Knižka rýmovní, 1779, I. 47: »... by tě měl kornýfel« vztí, I. 65: »I kde budeš toho hledati, kornýfel ví«. U Beckovského (Studnice vod živých, 1694, str. 11) slove »pekelný lidských duší hltoň« a nazván různými ještě jmény. — O raráškovi pověry viz u Grohmana, Aberglauben aus Böhmen, 1864, 15, 16. — Dle Kollára I. 414 »Rarášek jest Slovákům bůžek štěstí a neštěstí, obzvláště při hrách, losování, zisku. Jest maličký tak, že se schovává do měšce, do váčku, do truhly. Kdo ho prej při sobě nosí, tomu dopomáhá ku štěstí a vůbec k jakémukoli žádanému cíli«. Srv. Dobšinský, Prostonár. obyčeje, 1880, 116, č. 14. O »prašivci« viz Jos. Košťál, Vesna, 1888, 257.

⁴²⁾ Pokuty, 1613, I. 19, 20, 22.

a zvláště když jest veliký, jmenují ho šťastným starým h o s p o d á ř e m.◀

Zbožný mravokárce rozpomenul se tu na bibli, na šalebného hada v ráji a povzdychl si: »Ó, pěkný hospodář! Zdalíž jest v ráji dobře nehospodařil, až na všechny nás, pominulé, přítomné a budoucí smrt uvedl!◀ Na výstrahu, aby dokázal hříšnost a škodlivost pověry o hadu hospodáři, rozpovídal se velmi pěkně o skutečném prý případě, jak pochodil s takovým hadem jakýsi statkář. Vypravování jeho dýše prostou srdečností mluvy staročeské, a neváháme slovo od slova věrně je opakovati: »Ve vsi Mokřanech byl jeden sedlák, nepřilíš bohatý. Ten sa pln srdce pověrečného a všelikých pobůňkův a daremních babských smyšlinek a navyklostí, ten sobě také choval v světnici. hada velikého a v něm sobě veliké štěstí v domě zakládal, pravě, že jest to s t a r ý h o s p o d á ř a dokud je on tu, že mu se všechno šťastně a dobře povede. Přihodilo se v jednu neděli, že ten hospodář šel do kostela, poslouchati nového kněze I zbudil Bůh ducha sv. v tom knězi, mluvil o tom ohavném hříchu modlářském, jak jest veliký hřích, kdož takovou pověru mají . . .

A ten hospodář tak toho kněze dlouho poslouchal, až mu slovo Boží v srdce padlo . . . Poznav, že přestupuje Boží přikázání, když v tom hadu tak hrubě štěstí sobě zakládal — a přišed domů z kostela, všem svým přikázal, aby více tomu hadu podle prvnějšího obyčeje jísti nedávali, ale nad to ještě více po všech koutech kázal mu kouřiti jelením rohem, aby ho z domu vyhnal; neb had před takovým kouřením musí vycházeti. Potom ten hospodář opět v druhou neděli, pojavši všecku svou čeládku i manželku s sebou, nechavše toliko jedné služebné děvky, aby oběd vařila, do kostela šel. Ta dívka roztloukši hrách, zpolehla na lavici.

A když tak dobrou chvíli v světnici ticho bylo a had z podzákladem z díry vylezši, vždy hlavou svou na všechny strany počal obracet, hledě poslouchati, — a potom když nebylo žádného hnutí v světnici, lezl k roztloučenému hrachu, vstrčil do něho hlavu a potom ocas a vpustil jed do něho a vlezl zase do své díry, odkudž ven vylezl a děvečka tomu všemu mlče se dívala, a když z kostela přišli, co viděla, o všem jim zprávu dávala, hned ten hrách vzavše, do ohně jej uvrhli, kromě nějakou částku ho kočce a psu mlsnému dali, ti jakž jej sežrali, hned v pěti hodinách zcepeněli.◀

Ať již tato pověst domácího původu či cizího,⁴³⁾ posud se udržuje mezi lidem a v pohádkách doslechneš se o ní všelijakých podrobností.⁴⁴⁾

Vodník.

O báječné bytosti, jež vládne ve vodách, koluje u všech národů celé hejno příbuzných pověstí.⁴⁵⁾ U Čechů bývá nazýván vodní duch *v o d n í k*, nebo po německém slově »Wassermann« — *h a s t r m a n*. Pod jménem tímto znám byl starým Čechům již ve století XIV. V nejstarších slovnících českých čteme doklady toho: »cocadnia: v a s e r m a n«⁴⁶⁾ a cocodina: »v a s t r m a n.«⁴⁷⁾

Vedle tohoto slova nazýván byl vodník — »v o d n í m u ž.« Při masopustním mumraji r. 1555⁴⁸⁾ byly čtyři osoby »připraveny k v o d n í m m u ž ů m nápodobny.« Poznáváme tu zároveň, jak si staří představovali vodníka. »Kabáty na sobě měli žluté, tak přistrojení, co by n a z í byli a pludrhozy z telecích koží c h l u p a t é a na nohách punčochy zelené.«

Takovou nějakou podobu dle názoru tehdejšího měl vodník. Potvrzuje to rozprávka Poličanského o tom, že Bůh přísně trestá, kdož znesvěcuje den sváteční: »Praví, že byl jeden člověk před lety blíž řeky Vltavy, majíc chaloupku podle potoka Radičky. Ten nikdy v neděli do kostela k slovu Božímu nechodíval. Raději chodíval ledakdes na toulky, buď s ručnicí na zvěř, nebo do potoka na raky a ryby. I přihodilo se v jednu neděli, že šel podle svého obyčaje s sakem do potoka chytati ryb. A když je lapal, přišel k němu nenadále pozadu veliký, velmi hrozný a strašlivý muž, j s a n a h ý a p o v š e m t ě l e c h l u p a t ý. On pak ohledši se, velmi se ho ulekl a zděsil. I promluvil k němu ten hrozný muž: „I proč mé

⁴³⁾ Srv. podobnou v *Directorium humanae vitae alias parabole antiquorum sapientum*, (v univ. knih. pr., sign. 44 E 55), cap. IV. — Podobně věřili Litvané. »Serpentes et sacros colebant, dum nemini nocere videbantur, aedium servatores atque penates existimantes...« Olaus Magnus, l. c., 97. Srv. Lacicius, *De diis Samogitarum*, l. c., str. 21.

⁴⁴⁾ Pověst' o hadu »jako pozlátko blyskavém« s blyskavou korunkou na hlavě viz u Poličanského, l. c., l. 30, 31. — Zvláštní pověru poznamenal Bílofský, *Coel. viv.*, 470: »Když se ženský vlas s. v. do hnoje zakopá, fíkávají, že z vlasu toho had se urodí«.

⁴⁵⁾ Viz Tylor, I. 108—110; II. 210 a d.

⁴⁶⁾ *Nomenclat. lat. boh.*, vyd. Hanka, 165.

⁴⁷⁾ *Slovník Veleš.*, l. c., 115.

⁴⁸⁾ Březan, *Život Viléma z Rožmberka*, 90.

rybičky chytáš a dnes jim pokoje nedáš?‘ A ten člověk chtěl z toho potoka prchnouti a utéci — a v tom ten vodní muž a neb h a s t r m a n sáhl po něm svou hroznou tlápi a popadše ho svými hroznými pazoury, všeho jej skrze šaty zdrápal a zprojímal a kosti v něm polámал a vyhodil ho z toho potoka na břeh. On sa strachy a bolestí omámen, ležel tu chvíli dobrou. A okřávše zase přišel k paměti. Potom od toho mačkáni stonal dvaceti neděl, čině pokání, až potom zemřel.«⁴⁹⁾

Zajímavé zprávy o kultu vodních bytostí zachoval Hammerschmid. Podobá se, že čerpal aspoň podklad těchto zpráv z podání lidového a k tomu si ještě ledaco přimyslel, anebo odkudsi vypsal. ›Vodní bohy‹ vykládá ovšem jakožto ›dábly‹. Zmiňuje se kromě jiného nepřímě o posavadní víře lidu českého, že prý je to hřích studánku znečišťovati.

Vypravuje o studánce u města Klatov⁵⁰⁾ . . . ›Všickni pohané z vděčnosti k vodním bohům, . . . jim při týž studánce podlé svého pohanského způsobu oběti konávali‹. Vodní bohové ponoukali je k rozličným pověrám. Jsou to jen dáblové ›a nazývají se jménem vodních bohův proto, že při vodě a ve vodě lidem vesměs škodějí; však těm, kteří je ctí, za časté také mnoho dobrého prokazují. Protož neznabohové v ně jako v své pravé bohy věří, vzývajíce a bojíce se jich. Ti tehdy vodní bohové svou pekelnou vnađu fortelně nastrojili při týž studánce, poněvadž sem celý Burkovský dvůr chodíval a ke vši potřebě odtud vodu brával, majíce také obyčej tu studánku skoušeti tímto způsobem: Kdykoliv někdo těžce stonaje, pro sebe vodu ze studánky dal přinésti, jestli umřítí měl, voda v studánce se kalila; pakli on nemocný měl z té nemoci zase povstati, zůstávala čistá.⁵¹⁾ Tu studánku Klatovku i v křesťanstvu někteří tak skušují, však křesťanům to nesluší.⁵²⁾ Pohané pak že věřili, jakoby vodní bohové tou vodou vládli, když znamení dobré měli a voda nemocným se nekalila, obyčej měli těm vodním bohům zde hned oběti pohanské činiti . . . . Poněvadž pak ne sama Burka, ale všickni vůbec toho znamení z té studánky Klatovky užívali, zá

⁴⁹⁾ Poličanský, Pokuty, vyd. 1613, l. 54, 55.

⁵⁰⁾ Historie Klatovská, vyd. 1699, str. 8—10.

⁵¹⁾ Srv. l. c., str. 10: ›Kteří pak uznali, že se uzdravují (neb dáblové bystřeji to, než lékaři vyskoumati mckou), těm čistcu či křišťal nechávali a nic jim vodu neměnili. Protož modlosluželnost a vedních bohův počestnost ustavičně od lidu podvedeného dáblům se konala . . .‹

⁵²⁾ Patná narážka, že lid ještě za časů Hammerschmidových tak věřil.

palné oběti od všech při té studánce k uctění vodních bohův se vykonávaly.

Při tom také věřili, když celá studánka sama od sebe se zakalila, že bohové se hněvali a když někdo něco nečistého do té studánky jakýmkoliv způsobem spustil, že velikou nepočetnost i té vodě jakožto daru Božímu i samým bohům učinil. Stalo se jednoho času, že nějaký popravní mistr navracující se domu z poprav, omočil svůj krvavý meč v té studánce, aby jej omyl, a hle celá studánka se zbourila, skalila a skarbovala, sladkosti také a uzdravující moci ztratila. On pak popravní mistr ve třech dnech se rozneмога umřel. To znamenajíce Burka paní s domácími svými, za to držela, že bohové se rozhněvali a někdo něco nečistého do té studánky byl vhodil a tudy ten veliký svých vodních bohův dar jest potupil. I doptali se a dověděli, že popravní mistr, navracující se z poprav, meč svůj krvavý v Klatovce omýval a po třech dnech na to umřel. Všickni tehdy ten skutek za největší hřích pokládali, tomu smrt téhož kata a skalení té studánky připisovali a jak by svých bohův hněv ukrotili, snažně jsou pečovali. Paní Burka poradice se s domácími na tom se snesla, aby panna dcera Klatovka (jenž tu vodu z obzvláštní vodních bohů náchylnosti a milosti nabyla) sama všechnu studánku vyprázdnila a co nejpěkněji vyčistila. Laskavě k tomu přivolila panna Klatovka a vyberouce sobě k té práci jistý den, s Burkou mateří svou a bratrem Tuhonem k ní se vypravila. studánku prázdnila, sklídila, až ji docela se vši pilností vyčistila.⁵³⁾

Burka tu hned, aby zase milostivý bohy sobě způsobila, zápalnou oběť z vonných květů učinila. Od toho času není paměť, aby studánka sama od sebe se byla celá skalila.⁵⁴⁾

Slova Hammerschmidova zřejmě nasvědčují, že přese všechnu strojenost nepochodí šmahem z jeho hlavy. Všeho toho z čista

⁵³⁾ Národní podání zachovalo podnes kusé aspoň svědectví o slavnostním vymývání studánek. Srv. zprávu L. Želiny v »Nár. pohádkách, písních...«, vyd. »Slavič«, 1873, I. 1. str. 25: »Před více než 50 lety každoročně, když nejdelší den byl«, odbyvala se národní slavnost u Litochy. Děvčata napekla věnců, jež ozdobila pentličkami strakatými a šla pak s jinochy s hudbou k Litoše (studánce). Chasníci opatření náčiním, studánku vyčistili a vybrali, načež pak vespolečným tancem a zpěvem den až do soumraku ztrávili a s hudbou opět domu se vraceli.« Pod. Reinsberg, 187, 188.

⁵⁴⁾ Chanovský, *Vestigium Boemiae piae*, 1659, 189 vypravuje o studánce Vodolence (u Sušice), že rolníci v čas sucha nabírají z ní vodu a dávají do svých studní, doufajíce tak, že bude pršet. »Ex Wodolanka saepius rustici tempore siccitatis hauriunt aquam et in suos puteos et fontes infundunt, certam concipientes spem, se ex nubibus coeli pluviam habituros, et obtinent speratam. Hic, num causae naturales operentur, an miracula, an superstitio, doctiores disputent et indicent.«

jasna vymyslet si nemohl. Zmínka o znečišťování studánky, o prorokování, jest-li voda kalná, že nemocný zemře, pakli čistá, že bude živ, výklad o tom, že »vodní bohové« lidem mohou škodit i také mnoho dobrého prokazovatí — to vše nutká čtoucího k úsudku, že v popisu Hammerschmidově dočítáme se starých zkazek o kultu vodních bytostí, třeba původní podoba jejich jest poněkud zbarvena a setřena příměsky pobožného spisovatele.

Pověsti o hastrmanovi tedy znali staří Čechové ode dávna. Doklady, jež jsme tu položili, jsou bezpečným svědectvím. Vedle nich svědčí tak ovšem nejbezpečněji národní podání, které udrželo až po naše časy rozmanité zkazky o vodníkovi v paměti českého lidu.

Fabricius touží v polovici minulého století v kázání na fintivě panny, jak se rády myjí, strojí, aby se líbily. »Mnohá se často meje, jako hastrman ve vodě se šplouchá.«⁵⁵⁾

Tak a podobně vypráví si lid, jak vodník, ve vodě laškuje, »rád se sluní sedě na vrbách . . . Jsouť lidé, ještoby přísahali, že jej skutečně viděli.«⁵⁶⁾

Zc všelijakých pověstí o vodníkovi⁵⁷⁾ uvádíme zprávu Štěpánovu o »hastrmanech, kteří ve vodách bydlí, kdys leckdys vycházejí z vod, ano i poblížké mlejny a jiná osamělá stavení, nejvíce ale spustlá neb ostavělá navštěvující, tam pod všelijakým jménem a pod všelijakou záminou s lidmi rozmlouvají a je škádlí, mnohokrát i naspolek s nimi přinesených vařených neb pečených ryb pojedí; při všem přetváření však k poznání jsou po zeleném obleku, z jehož levého okrají (šosu) vždy skápí voda a po zelených vlasech. Takové zelené vlasy prý mají i hastrmanky a jich dítky, které sobě časem na výsluní na hrázi rozčesávají. Je-li u rybníka jaký strom, pro kratochvil se na něm houpávají, neb po vrchu vod všelijak sobě počínají. Jsou pak vždy nepřátelé lidstva, vždy očihující, jakby koho mohli utopiti. Na suchu prý nemají k člověku žádné moci, kdyby ale někdo jen dosti málo smočil nohu neb ruku v jich vodě, tu že již dostávají k němu přístup.«⁵⁸⁾

⁵⁵⁾ Mravná nauč., vyd. 1763, II. 248.

⁵⁶⁾ A. Jungmann, Krok, 1831, 383.

⁵⁷⁾ Květy, 1839, 357; 1846, 239, 795; 1847, 467. J. V. Houška, ČČMus. 1855, I. 46; 1857, III. 58—59; J. Svátek, Obrazy Života, 1861, 315; Grohmann, Aberglauben aus Böhmen, 1864, 11—13; Kulda, Čas. Mat. Mor. 1870, 125; F. Bayer, 1875, 84; Nár. pohádky, vyd. »Slavii«, 1874, I. 3, str. 4—10; 1878, II. 2., str. 129—131; Bartoš, Lid a národ, I. 128, II. 39, 71. Dětská hra »na hastrmana« Bartoš, Naše děti, 181.

⁵⁸⁾ ČČMus. 1834, 186.

Zmek.

Zmek (zmak, zmok, polsky s m o k,⁵⁹) buď v podobě zmo-
klého kuřete do domu přichází,⁶⁰) nebo v podobě ohnivého draka,
nebo ohnivého řetězu přiletí⁶¹) a nosí hostitelům svým peníze, bo-
hatství.

České doklady o zmeku jsou dosti staré, ale zprávy jejich kro-
mě jména nepovídají téměř nic více o báječném zjevu. Dělo se tu
se slovem »zmek« jako s mnohými jinými jmény bájeslovných by-
tostí, že nátlakem duchovních, kárajících zbytky bájí pohanských,
prohlašování byly bytosti ony za čerty a ďábly a tak v této po-
době, často bezděky, udržovaly se v podání národním, nejvíce v úslo-
vích, pořekadlech.

Se »zmekem« setkáváme se dvakrát v nejstarších slovnících :
»belial z m e k.«⁶²) Máme tu opět svědectví, přibral-li slovníkář vý-
znam do slovníka, že to bylo slovo rozšířené, a tedy »zmek« ve
století XIV. že byl lidu českému dobře znám.

Znal jej Štítný, píše-li : »Z m e k lidi nuzí zlu žádostí.«⁶³) Jinde⁶⁴)
vykládáje o tom, že křesťané jsou v kostele roztržiti, také zmiňuje
se o zmeku: »Přeluzije z m e k v kostele, když překážie náboženství,
ponúkaje, aby člověk na jiné myslil, než to, pro něž jest šel do
kostela, dávaje na mysl se i ono, zda by Boha za čím zapomněl.«

»Zmek« značí tu patrně tolik co »zlý duch«, satan, ďábel a
v tomto významu vyskytá se pravidelně v pramenech staročeských.
Co později tvrdí Blahoslav,⁶⁵) že totiž z m e k, z polského s m o k,
znamená čerta nebo satana, toho dokladů máme poruče několik.

⁵⁹) Více o něm viz Kolberg, Lud, 1881, str. 25—28. Srv. výklad Kollárův, Nár. Zpievanky, I. 416. Zevrubně pojednal o zmoku Szulc, Mythol. slowiańska, 1880, 47—56.

⁶⁰) Dobšinský, Prostonár. obyčeje, 1880, 117: »Zmok i Zmak. V podobě umoknu-
tého kurčata priplichtí sa k ľuďom, žerie sám veľa, ale i vláči zbožie a peniaze do domu,
kým v práci nepretrhne a nerozpukne sa. Ináč zprostit' sa ho nemožno. Aj v podobě
ohnivých řetazí spúšťa sa dnu kochom do domov, keď peniaze nosí hospodárovi. Kto ne-
nadále zmáha sa a bohatne, o tom hovoria, že mu zmok peniaze vláči.« Srv. píseň
u Kollára, I. 9. 10.

⁶¹) A. Jungmann, Krok, 1831, 384. Byl by tedy podobný »Plivníkovi«, o němž
viz u J. Jungmanna, ČČMus. 1832, 403. Srv. Jos. Košťál, Vesna, 1888, 257.

⁶²) Nomenclat. lat. bohem.: »belial-zmek«. (Vyd. Hanka, 165); Klen Roz-
kochaný: »belial-zmek« (l. c., 55).

⁶³) Jungm. Sl. s. v.

⁶⁴) Vyd. Erben, 203.

⁶⁵) Grammatika, 175: »Zmek adhuc mire apud nonnullos est in usu, zmek
t. čert neb satan; venit a polonicò smok, drak.«

Hus v rozhorlení se ptá: »I kde u z e m k a (m. zmeka) naučili sú se, aby za sedláka dali pět kopřek«⁶⁶⁾ Místo úsloví, že někomu pomůže sám čert, čteme: »Jedno ačť by mu pomohl sám z m e k l«⁶⁷⁾

U Tkadlečka⁶⁸⁾ v sousedství boha Velesa zapsán zmek opět ve smyslu již zmíněném: »Jakýť jest črt aneb ký V e l e s aneb ký z m e k tě proti mně zbudil a navedl!« V témž rozumu přibrál zmeka skladatel do rýmování:⁶⁹⁾

»... an sebu vrže jako z m e k,
přisahát, by sám byt' byl rek.«

Vedle významu »zmek: dábel« znali staří také význam původní, znali pověst o kuřeti zmoklém, zmáčeném, aneb nějakou pověst podobnou. Tvrdíme tak na základě přísloví, jež zapsal pan Smil Flaška z Pardubic († 1403): »Z m o k m o č i d l a n e z u o s t a n e, ani žába.«⁷⁰⁾

Můra.

Víra, že člověk některý buď za živá, nebo po smrti v rozmanitých podobách vkrádá se v noci do příbytků, zalehne si někomu na prsa, svírá jej, dusí, až sotva dechu popadá, nebo jej ssaje, zvláště malé děti — víra taková a podobná rozšířena jest v lidstvu ode dávná. Nám tu nejde o vyčítání jednotlivých názorův u národů cizích,⁷¹⁾ ani o shrnutí podrobností, pokud v posledních letech byly sepsány z národního podání českého a slovanského vůbec,⁷²⁾

⁶⁶⁾ Jungm. Sl. s. v. Srv. I. c.: »V ta doby sšedše se zmekové...« (zlí duchové) Belial (rukop. v knih. sklád. IV. 82).

⁶⁷⁾ Hanka, Starob. sklád. IV. 82.

⁶⁸⁾ Vyd. Hanka, II. 2.

⁶⁹⁾ Fejfalík v Sitzeb. Wiener Akademie, XXXIX. str. 712.

⁷⁰⁾ ČČMus. 1827, II. 67.

⁷¹⁾ Harenberg, Uiber die Vampyr's oder blutsaugenden Todten, Wolfenbüttel, 1733; R. Leubuscher, Uiber die Wehrwölfe und Thierwandlungen im Mittelalter, Berlin, 1850, 20; Hertz, Der Werwolf, Beitrag zur Sagengeschichte, Stuttgart, 1862, kdež na str. 5—7 zevrubná literatura příslušná.

⁷²⁾ Hanuš, Wer-Wölfe oder Vlkodlaci v Zeitschrift f. d. Mythol., IV. 197; týž, Wissenschaft d. slav. Mythus, 1842, 332—334; S. Ljubić, Običaji kod Morlakah u Dalmacii, U Zadru, 1846 (v mus. knih.), 40—41. L. Ilić, Narodni slav. običaji, 1846 (tamtéž), 294—297; J. Lelewel, Cześć bałwochwalcza Sławian, 1855, (tamtéž), 16; Vahylevič, O upirech a vidmách, ČČMus. 1840, 332—261; Kolberg, Lud, VII. 41, 66, 67 a d., 291—310; XV. 35—37, 38—44; 1884 (XVII.) 94—97, 99—100 a j. v. Srv. Berwiński, Studya o literaturze ludowej, Poznań, 1854, I. 195; Zbiór wiadom. do antropologii krajowej, 1880, II. 9—29. — Z českých viz Kollárovy Zpěvanky I. 418, 419, bohatou snůšku u Grohmana, Aberglauben aus Böhmen, 23—27; srv. Čas. Mat. Mor. 1870, 129—130; 1875, 86 a j.; Bartoš, Lid a národ, I. 128, 217 a j.

toliko podáme doklady z památek staročeských, že staří znali také domnělé návštěvy mûry aneb bytosti podobné.

Nejstarší posud zprávy o tom dočtli jsme se u kronikáře Neplacha (1322—1368). Pastýř Myslata ve vsi »Blov« u Kadaně obcházel v noci okolní osady a trápil, dusil lidi. Když byl r. 1333 probodnut kolem, volal prý: »Mnoho mi uškodili; neboť mi dali hůl, abych se proti psům oháněl.« Po všelikých mukách měl býti upálen. Kohokoliv v noci před tím jmenoval, ten zemřel v témdni. Trápení lidí po jeho upálení přestalo.⁷³⁾

R. 1340 zemřela jakási žena v osadě, jménem »Levin«. Po smrti v noci vstávala a chodila mořit lidi. Probodli mrtvolu její kolem, ale vstala v noci opět a dusila lidi jako dřívě. Teprve když ji spálili, při čemž nějak nemohli hranici podpáliti, netrápila ni koho.⁷⁴⁾

Jméno »mûra« zde ovšem není položeno, ale pravdy nikterak nechybíme, vykládajíce moření lidí dle popisu Neplachova za pověru o mûře. Český název, snad nejstarší, zachován ve slovníku Velešínově. Slovo »suga« přeloženo tam po česku »móra«.⁷⁵⁾

Ze stol. XV. máme již doklady zevrubnější. Staří tenkrát věřili, že se vplíží baba-mûra k novorozenátku a je ssaje. Schová-li se přes noc voda z koupele, kde nemluvně bylo umyto, ve džbánu, dobře jsouc přikryta, prozradí se ráno onano baba, přijdouc do stavení, kde je šestinedělka. Poučuje tak staročeský lékař, co činiti, »a by mûra dítěte nesála. Tehdy bába, kdy k večeru dítě zmyje, té vody po zmytí nalej do čbánu a což muož' nejlépe, za-

⁷³⁾ Vyd. Dr. Jos. Emler, Font. rer. boh. III. 480, 481: »... in Bohemia circa Cadanum ad milliare unum in villa dicta Blow quidam pastor nomine Myslata moritur. Hic omni nocte surgens circuibat omnes villas in circuitu, homines terrendo et iugulando et loquebatur. Et cum fuisset cum palo transfixus, dicebat: Multum nocuerunt michi, nam dederunt michi baculum, ut me a canibus defendam; et cum cremandus effoderetur, tumbat sicut bos et terribiliter rugiebat. Et cum poneretur in ignem, quidam arripiens fustem, fixit in eum et continuo erupit cruor sicut de vase. Insuper cum fuisset effossus et in currum positus, collegit pedes ad se sicut vivus, et cum fuisset crematus, totum malum conquieuit et antequam cremaretur, quemcunque ex nomine in nocte vocabat, infra octo dies moriebatur.«

⁷⁴⁾ l. c., III. 481: »Quedam mulier in Lewin mortua fuit et sepulta. Post sepulturam autem surgebat et multos iugulabat et post quemlibet saltabat. Et cum fuisset transfixa, fluebat sanguis sicut de animali vivo et devoraverat slogerium proprium plus quam medium, et cum extraheretur, totum fuit in sanguine. Et cum deberet cremari, non poterant ligna aliquo modo accendi, nisi de tegulis ecclesie ad informationem aliquarum vetularum. Postquam autem fuisset transfixa, adhuc semper surgebat; sed cum fuisset cremata, tunc totum malum conquieuit.«

Sl. s. v. mûra.

hrad a tak nech až do zajtrí a tuť zví, že ta baba ráno přijde a tu, kdež šestinedělka leží, o z n á m í t s e t a m u o r a.«⁷⁶⁾

Můra ssála v noci také dospělé. Radí jmenovaný rukopis (l. c.) dále, co činiti, »a b y m ů r a n e s á l a«, v tento rozum: »Zmaž sobě cecek, vezma zpáry mezi prsty; aneb uřež brady kozlové a přilož k kuoži a nebudet sáti více.«

Ve století XVI. zná Veleslavín vedle »m ů r y«⁷⁷⁾ také »m o r o u s a«.⁷⁸⁾ Byla tehda mezi lidem pověra, aby při křtinách nenesli dítě »do sínce nebo kostela, že by bylo m o r o u s«⁷⁹⁾.

Komenský zachoval zprávu o »p s í m ů ř e«⁸⁰⁾ a zmiňuje se, že »baby čarodějně, m ů r y (stryges) a žháfe na hranici pálí...«⁸¹⁾ Uvedené již doklady potvrzují, že pověst o babě-můře trvala stále mezi prostým lidem; vzdělanější však připisují dusivý tlak báječné můry přirozenému působení krve. Tak vykládá »můru« Beckovský.⁸²⁾ Rozhovořil se, »co smejšleti máme o tom snu, který od Čechův m ů r a se jmenuje? Neboť mnozí lidé domnívají se, že jest to nějaká noční obluda, která ve spaní na člověka přichází a jeho násilně tíží, jakoby ho udusit

⁷⁶⁾ Rukopis univ. knih. pr., sign. 17 H22 (dle Jungm. Hist. lit. str. 80, č. 277 z XV. stol.), l. 287. Srv. Wierus, De praestigiis daemonum, 1564, II. 232: »... incidit mihi in manus vetula quaedam (quas a strigis avis nocturnae similitudine Striges vocant), quaeque puerulorum sanguinem e cunis absorbent«; L. Ilíč, Nar. slav. običaji, 1846, 298: »Připovědaju, da i malu děcu mora običaje sisati. Matere, da ju od toga odvěrnú, meću ugledala u bešiku (zibku), jerbo je obće mněnje, da se mora veoma ugledala boji.« Srv. Dobšinský, Prostonár. obyčaje, 1880, 115.

⁷⁷⁾ Silva quadril. 830. — Slova »můra« užívalo se, jako podnes, nadávkou. Srv. Lomnický, Hádání aneb rozepře mezi knězem a zemanem, 1588, předml.: »Protož již to vůbec vešlo, všem známé takové heslo, že tu každá . . . Můra, Manda, Rejna nebo Dura . . . směle rozkazuje.«

⁷⁸⁾ l. c., 172.

⁷⁹⁾ Štelcar Želetavský, Kniha o stvoř. světa, 1591, l. A3. — Tak prý Štelcarovi vyprávěly ženy »Doušová Mandelina Rejtharka a Lidmila Vaněčková, kteříž při porodu žen těhotných bývávají a dítku křtu sv. přinášejí.« Kromě uvedeného obyčeje zasluhují zmínky popsané tam obyčeje jiné: »... aby dítě nesouce ke křtu, dávali mu krájiček chleba, aby se s ním křtilo, že jest dobré pro psotník... Opět vejda do sínce, aby z sebe kmotra svrhla plášť, že nebude míti dítě padoucí nemoci. Opět otec aby při křtu nebyl, že dítě vyrostouc, bylo by z rádcem otcovým. Opět kněz, když dítě křtil, bylo-li jest na Tři krále, jak se jmenuje Boží křtění, dal jméno pacholeti »Křtění«, od Hromnic »Hroní«, od Ducha sv. »Duchekí«, od Trojice sv. »Trojaní«, od svátosti »Svatoš a děvčeti »Sváta«... Opět po křtu kněz rozkázal dítě nésti na oltář, že bude moudré. Opět vejda s ním do kostela, aby sedli na kámen, že bude míti dítě tvrdé zuby.« — Následující srv. s pozn. 40. ve stati »Velikonoce«: »Opět kdo by jedl hlohyni, tomu kněz neposloužil oltářní svátostí, že K. P. měl z toho korunu.«

⁸⁰⁾ Janua linguar. 575: »Kdo na znak leží a psí můrou obtížen bývá...«

⁸¹⁾ l. c., 669.

⁸²⁾ Zákl. život. kat., vyd. 1708, III. 24.

ch těla. Taková těžkost přichází od hrubé a temné páry, která do mozku vstupuje a cesty k dechání zamezuje; a z toho takový člověk poznati může, že má mnoho hrubé a melancholické krve, která z nezáživnosti žaludka pochází.*

Lid nedbal věcného výkladu a věřil dále, že můry v noci se toulají po cizích příbytcích a lidi dusí. Veselému vyklouzla z péra zmínka o tom: ⁸³⁾ »Jest on (závistivý) jako můra; v svém domě nevidí nic, co má, vidí jen, co v cizím domě se nachází.* Jiná zprávička o můře u Koniáše. Popisuje bombastickými slovy pekelná muka, straší, že v pekle nehodné ženy

»noční můry ⁸⁴⁾ cecají,
mouření v tmavé síni
v strašáka s nimi hrají.* ⁸⁵⁾

* * *

Osoby, jež byly podezřívány, že moří v noci lidi, byly trestány mukami a ukrutnou smrtí, jak za starých časů bylo obyčejem. Četné výslechy osob podobných z Čech a Moravy byly již sebrány ⁸⁶⁾ a jsou charakteristickým příspěvkem na poznanou dobu, již se týkají.

Podáme tu ukázkou, jak r. 1665 v obci Vernsdorfu ve Slezsku na panství Černínském chodila můra na celou ves, od rychtáře po ovčáka. Rychtář a konšelé prosí úředníka hraběcího Ondřeje Štirbu za pomoc: ⁸⁷⁾ »Tímto ponížene dáváme zprávu, že ve zdejší obci mnozí lidé nemohou v noci míti pokoje, že velmi tísnění a tlačeni bývají. Mnohokrát stěžovali si nám, že by vrchnost měla býti tázána na radu, měla by vymysliti prostředek, jak by mohlo býti stavováno toto zlo. Nebylo možná tak velikou tíseň a takové soužení déle snášeti, ač jsme na začátku stížnosti podobné, často opěťované, jen za žertíčky považovali.* Konečně že přece tomu uvěřili. Děje prý se tak, jako se stalo v jich obci před třiceti lety, kdy také lidé moření byli a pokoje neměli, až dvě čarodějnice spáleny byly.

⁸³⁾ Kázání, vyd. 1730, II. 388.

⁸⁴⁾ Hýbl, Hist. česk. div., XVI.: »Mezi prvními hrami českými také hra »Noční můra« prý tiskem vyšla; ale nedopátrali jsme se jí.«

⁸⁵⁾ Cytara, 1746, 563.

⁸⁶⁾ Horký, Brüner Wochenblatt, 1824, 382—384, 386—388, 391—392, 394 až 396. Srv. D'Elvert, Schriften d. histor.-stat. Sektion . . ., 1859, 410—421.

⁸⁷⁾ Arch. J. Hrad., sign. IV. E.

Následuje pak pestrý výslech vesničanů, kteří vyznávají, co všechno jim tropí potulné čarodějnice-můry.

Po konšelích vypovídá kdosi: »Moje děvečka čtyři neděle ne více než tři noci mohla klidně spát. Mořilo ji to, až byla všecka zemdlena. Jednou se jí to ukázalo jako bílá paní, nejen v noci, než také ve dne, asi v pět hodin odpoledne. Jindy slyšela, ano to jde jako čtvernohé zvíře... Mě to mačkalo jednou. Jednou mi to vstouplo do nohou v posteli a šlo si to po mně... Mou ženu tísnilo to několikrát.« Dalšího souseda navštívilo to často a velmi ho to dusilo, ba chtělo prý mu to odnésti lůžko. Ženu jeho to mučilo po čtyři noci z míry moc.

Zase jiný si stěžuje: »Bylo to na mých dětech. Matku mou zmačkalo tak, že — salvo honore — krev z krku chrlila.« Ženě to nedalo také pokoje. Na zahradníka to došlo dvakrát, jednou jako by hnědý pes, po druhé mělo to podobu zajíce. Manželku jeho mořilo to dvakrát. Naposled ukázalo se jí to jako šedivá kočka a mermomocí tahalo jí to lože.

Jinde zjevilo se to jako černá kočka s předními nohama bílé barvy; pak zase jako kočka celá černá. Škrabala v komoře na zeď, v komíně taky. Když to přišlo naposled, střílil svědek po tom; načež to (jak sousedé slyšeli) půl hodiny bědovalo, úpělo. Syn Krištof zavírá na troubu a strašidlo vyskočí na pavlač a dobrou chvíli tancuje.

Pekaře to pomačkalo, když v noci bděl, dost a dost, a pak zmizelo, zanechavši po sobě nelibý puch. Jinam přišlo to už devětkrát a zvláště ženu svědka zahradníka dusilo, štípalo na prsou. Malé robě chtělo to vzítí z kolébky.

Tak a podobně zní výpověď dalších sousedů vernsdorfských. Někde to šelestí, šustí, jinde hřmotí, rachotí; tam zase běduje, skučí žalostně. Bere to z postele peřiny a pak mačká, až mořený chudák jedva dýchatí může. Ženě zahradníkově dává to políček na levou tvář. Manželce tesařově píská to ke všemu tomu do uší a chce ji z lože vytáhnouti. Zámečníkovi to otvírá a zavírá čtyřikrát dveře a chodí po světnici jako bílá paní. Mlynářskému zjevilo se v osm hodin ráno strašidlo, dusí ho a po té mění se to v zajíce. I do pastoušky to zabloudilo a v podobě kočky pastýře pomačkalo.

Svědectví takových že by mohli uvést ještě mnohem více, ale netroufají si milostivou vrchnost obšrnějším spisem obtěžovati. Po-

dávají tedy vrchnosti zkroušenou prosbu, aby stížnost jejich uvážila po své moudrosti a může-li, radou a pomocí přispěla, jak by zbavení byli toho moření. Bůh na nebesích že všechno jim štědře odplatí, co ubohé obci, poddaným, od potulných čarodějnic sužovaným, prokáží dobrého.

Diví lidé.

Jako všude jinde,⁸⁸⁾ tak i v Čechách vypravuje si lid o divých lidech, kteří v lese bydlívají, lidem škodí i prospívají. Tak »divé ženy,«⁸⁹⁾ na Moravě »v ě š t i c e«,⁹⁰⁾ kradou matkám »koutnicem« robě a za ně dají buď svoje šeredné dítě, nebo váleček a pod. Jindy přicházejí »lesní ženy« do vsí prosit za to či ono. Hovoří po česku, ale všechno jen mluví záporně: »Neprosím vás, nepůjčte mi ne-díží...« Za laskavé chování dobře se odměňují.⁹¹⁾ Z »divých mužů« budiž uveden »H e j k a l« nebo »H e j k a d l o«. ⁹²⁾

Doklady staročeské nejsou hojné. Svědčí však přece buď přímo či nepřímě, že pověst o divých, lesních lidech byla za starých časů známa. »D i v o k é m u ž e« mívaly některé rodiny ve znaku. Z popisu jejich jak tak poznáváme, kterak si představovali divé lidi, na př. stojí dle popisu⁹³⁾ muž divoký »na trávníku zeleném, maje ledví a hlavu zeleným listím ověncené, ruku levou v bok podepřenou,

⁸⁸⁾ Viz zevrubné zprávy u Mannhardta, Baumkultus, 86 a d.; Antike Wald- und Feldkulte aus nordeuropäischer Ueberlieferung, 39 a d.

⁸⁹⁾ Ant Jungmann, Krok, 1831, 351.

⁹⁰⁾ Kulda, Čas. Mat. Mor. 1870, 128; Bayer, Čas. Mat. Mor. 1875, 87; Nár. poh., vyd. »Slavií«, 1878, II. 2. str. 143—145.

⁹¹⁾ Více o tom Houška, ČČMus. 1855, I. 47. Srv. článek Fr. Bartoše v literárním »Premii Umělecké Besedy« (red. Jos. Holeček), 1888, str. 21.

⁹²⁾ Hejkadlo prý jest »obluda neb strašidlo nejvíce lesní, však i jinde za lidmi pocestnými noční doby povolávající: „Hej! hej!“ (tudy „Hejkadlo“). Běda prý tomu, kdoby dle povolávání zaměřil cestu; nejlépe, dí dále, nevsímatí sobě hejkání a pospíchati pozorně započatou cestou.« Tak vypravoval čeledín J. Štěpánovi, farář v Pohofí v Mirovicku (v jižních Čechách). Viz ČČMus. 1834, 186. Srv. Nár. poh., vyd. »Slavií«, 1878, II. 2. str. 137: »Okolo Křivoklátu v lesích je lesní muž, kterému říkají „Hejkal“, ale nikdy se neukáže. Když v noci pasou v lese dobytek . . . tu slyší někdy náramně zahouknutí a hned na to je slyšeti, jakoby byl les plný dřevařů, kteří dělají paseku: tu je slyšeti sekání, hned zas, jak strom padá, hned zas, jak pila řeže, — a to je ten „Hejkal“. A jak to noční pasáci uslyší, padne na ně strach a uhánějí i s dobyt看em z lesa, nebo jim dává „Hejkal“ znamení, že někdo z fořtů na ně jde.« — Srv. Quitzmann, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 173: »... In der Oberpfalz ist der Hoymann, welcher in Wäldern oft in riesengrosser Gestalt erscheint und die Wanderer durch seinen Ruf: Hoi, he helfts, neckt und irreführt... Auch in Österreich erscheint der Hehmann und im Tiroler Innthale täuschen Pütze die Wanderer mit dem Rufe: »Hoih! helfts uns!«

⁹³⁾ Archeol. Pam. IV. 68, pozn. 14.

pravou pak drže stromek březový...« Jinde⁹⁴⁾ mají ve znaku »muže divokého nahého...«, majícího vlasy dlouhé, dlouhou bradu špičatou, našedivělou a na hlavě zelený věnec břechtanový a držícího v pravé ruce vzhůru nad hlavou palici dubovou.«

Netvrdíme, že právě takto lid český si představoval lesního divokého muže, ale máme tu aspoň zapsané jméno jeho vedle popisu, jakou asi měl podobu. Jméno samo napovídá, že patrně tehda věřili v existenci nějakých divých mužů.

Téhož jména dočítáme se při zmínce o mumraji, že páni kratochvilně »přestrojili se jako divocí muži«⁹⁵⁾ a jinde vzácný dvořan, s pěti jinými »vzal na se larvu, tvárnost lvovu vypodobňující, a šaty tlustě pomazané smolou, na níž se držely chlupy ze lnu, tak že se v nich král a jeho tovaryši jako nějakí lesní neb divocí muži býti zdáli.«⁹⁶⁾

Není to pouhý překlad slov cizích. Že staří opravdu měli nějaké pověsti o divých lidech, bezpečně svědčí Komenský, zapisuje-li při výkladu slov »fauni et satyri«: »Lesní bohové a diví muži (chlupáči) vymyšlené věci jsou.«⁹⁷⁾

Zajímavější a charakteristický doklad zapsán v lékařském rukopisu⁹⁸⁾ mezi radami, »když dítě snu nemá«: »Vzítí u večer dítě, dyž by ho měl položití na ruku, jíti s ním k voknu, s kterého by se mohlo k lesu hleděti, byt dosti daleko byl, říci takto: „Diví muži, diví ženy, diví děti, vzali jste tomuto dítěti spaní, vemte mu zase nespání. Navraťte mu zase spaní!“ A to po třikráte tak říci, naposledy říci: „Pán Bůh dej, aby pokojně spal!“ Těž lípeji bejvá, že zase spějí.«

* * *

Z »divých žen« zná národní podání⁹⁹⁾ ode dávna »poludnici«, »polednici«, jež se v poledne přiloudí do stavení v podobě ošklivé stařeny, buď bere neposlušné děti, nebo je krade, za ně dadouc svoje šeredné; kdo se jí neklaní, toho přes nohy bije

⁹⁴⁾ Arch. Pam. VII. 318.

⁹⁵⁾ Luk. Pollia Sedm. káz. o životu věčném. 1604, I. 128.

⁹⁶⁾ Šteyer, Postilla, 1719 158.

⁹⁷⁾ Jungm. Sl. s. v. divý.

⁹⁸⁾ Rukopis univ. knih. pr., sign. 17D4, str. 80.

⁹⁹⁾ Viz o tom důkladnou studii K. Haberlanda, »Die Mittagsstunde als Geisterstunde«, Zeitschrift für Völkerpsychologie, 1882, 310—324. Uvedeny jsou tu četné doklady slovanské.

a pod. Báječná bytosť tato zjevuje se někdy v podobě muže, probíhá v poledne lesem a polem, kdo mu ublíží, tomu »Poledníček« škodí.¹⁰⁾

Staročeské doklady máme po ruce dva. V Mater Verborum přeloženo lat. »driades, deae silvarum« — »poludnice«¹⁾ a v slovníku Klena Rozkochaného značí »poludnicě« — »saturus.«²⁾ V obojím tedy je poludnice báječná bytosť, snad lesní, a zdá se, že původní jméno »poludnice« prstonárodní etymologií ztožněno s »polednicí,« jež v poledne se zjevuje.

O analogickém báječném zjevu »klekánici« a »klekáníčkoví«³⁾ nečtli jsme posud v pramenech staročeských ničehož nic.

Bludičky (světýlka).

Když za mlhavých večerů podzimních mihá se nad bařinami přišerný rej modravých světýlek, sprádá si o nich obraznost prostého lidu rozmanité báje.⁴⁾ Československý lid vypráví o »světlonoších« (jakž také bludičkám říkají) mnoho a mnoho pověstí.⁵⁾

Z bájí staročeských o světýlkách, jež prý se zjevují jakožto předchozí znamení smrti,⁶⁾ nebo jako hvězdičky vyskakují z klá-

¹⁰⁾ A. Jungmann, Krok, 1831, 350; Grohmann, Aberglauben aus Böhmen, 13. Srv. Kaz. Szulc, Mythologia słowiańska, 1880, 170—171.

¹⁾ ČČMus. 1877, 384.

²⁾ Vyd. Hanka, str. 61.

³⁾ Květy, 1846, 511; ČČMus. 1853, 473. Srv. Grohmann, Aberglauben, 15; Bayer, Čas. Mat. Mor. 1875, 92; Bartoš, Lid a národ, I. 130.

⁴⁾ Viz o tom obšírné zprávy v knihách vesměs v univ. knih. pr.: Joh. Praetorius, Daemonologia Rubinzolii, 1662, 262—272; týž, Satyrus etymologicus oder der Reformirende und informirende Rübenzahl, 1668, 564—573: »Von den Feuerzeichen, Irrwische genannt, so sich zu nachts sehen lassen«; týž, Anthropodemus Plutonicus, 1668, str. 251—274; týž, Ander Theil der neuen Weltbeschreibung, 1677, 445—450; Erasmus Francisci, Der höllische Proteus, 1690, 173—182; Tharsander, Schauplatz vieler ungreimten Meinungen, 1735, 344—347; Ferd. Sterzingers Geister- und Zauberkatekismus, 1783, 66; Joh. Wiegleb, Onomatologia curiosa, 1798, 971—972; Quitzmänn, Heidnische Religion der Baiwaren, I. c., 178—179. V uvedených knihách sebráno hojně lidových pověstí o bludičkách a připojen přirozený výklad, jak světýlka vznikají.

⁵⁾ Viz A. Jungmann, Krok, 1831, 348; Grohmann, Aberglauben, 19—22; pověst' o jejich původu Čas. Mat. Mor. 1870, 125; srv. I. c., 1875, 84. Svědomitě sebral československé pověsti o světýlkách a žhavém muži pilný sběratel pověr a zvyků lidových Jos. Košťál ve Vesně, 1888, č. 11—16.

⁶⁾ Chanovský, Vestigium Boemiae piae, 1659, 186: »In arce Kamen, quae antiquitus semper fuit dominorum Malowecz, praenuncia mortis singulorum erant tria lumina miraculose accensa, et circumeuntia in terra in hortulo quodam dictae arcis.«

šterních zřícenin, kde mniši byli pobiti, ⁷⁾ zajímavý jest doklad, že znali ›toulavá« světla, ›o h ně bludné«. Kaplan v Staré Boleslavi, Staidl z Greifenwehru píše o nich v souvislosti s nábožným výkladem, o kterýž nám tu nejde: ⁸⁾ ›Nechť odstoupí světla ta noční toulavá z kalužin, marastu a bahen vycházející, světla ošemetná na hory a skály uražený, do oudolův věčného skažení zavádějící. To jenom noci světské oklamávající jsou pochodní, pravé svělo nemající, o h ň o v é bludní!«

Pověst, že světylka kmitají se také nad místem, kde leží poklad, ⁹⁾ zapsal již Bílovský: ¹⁰⁾ ›Když v noci oheň ze země nahoru plápolající vidějí sprostáčkové, říkávají: ‚Peníze hoří!« ¹¹⁾

⁷⁾ Hammerschmid, Hist. Klattovská, 1699, 49: ›V husitských časech téměř všichni řeholníci toho Ostrovského kláštera zmordováni byli, od kteréhožto času povídají plavci, že vřídávají v noci jiskry, jako nějaké hvězdičky jasně vyskakující z onoho klášterního sídla, což ovšem znamená jest téhož místa veliké svatosti, že tam až posavad sv. těla, reliquia, neboližto sv. ostatky skryté zůstávají.«

⁸⁾ Slunce ustavičně na poledni, . . . sv. otec a patriarcha Dominik, vyd. 1718 (v univ. knih. pr., sign. 54 D25, č. 1), l. B.

⁹⁾ Srv. Lumír, 1853, 355; Čas. Mat. Mor. 1870, 94; Dobšinský, Sborník Mat. Slov., 1870, I. 196; Košťál, l. c., str. 256.

¹⁰⁾ Coel. viv., 1724, str. 356.

¹¹⁾ Mezi nadpřirozené zjevy čítá lid mamonu (Bartoš, Lid a národ, II. 41). Slovo to ujalo se v řeči vlivem evangelia (Matth. IV. 24). K němu se přimknuly rozmanité názory lidové, odvozující proudu národní etymologií slovo to od ›mámiti«. (Podobně Poláci. Viz Kolberg, Lud, 1882, XV. 45, 46.) Vhodně pověděl již Blahoslav (Grammat., str. 229): ›M a m o n neb m a m o n a (ač mnozí z Čechů nevědí o tom, by to slovo bylo jazyku jiného t. syrského), ale domnívajíce se, že to nomen mammon derivatum a verbo m á m í m, m á m í t i, z m á m í t i; nebo mnohé lidi mámi peníze, neb statek, čest, sláva, svět etc.« Srv. Wierus, De praestigiis, 81: ›M a m m o n a ve voce syriaca cupiditas pecuniae et divitiae.«

V zimě.

V měsíci prosinci či (jak staří etymologisovali) v prasinci zabíjeli za starých časů jako podnes na venkově v zimě zvířata, jichž jméno svádělo k naznačené etymologii, a pochutnávali si na pokrmech, z nich upravených.¹⁾

Zima přinášela s sebou obvyklé radovánky a zábavy zimní. Bruslí pro zábavu v nynějším slova smyslu, pokud z památek písemných usuzovati můžeme, Čechové za doby staré neznali. Bývá dokazováno na základě vykopávaných kostí, že dávní obyvatelé krajů českoslovanských za »doby sobí« jezdili na kostech těchto po zamrzlých řekách a jezerech.²⁾ V otázce té si netroufáme rozhodnouti,

¹⁾ Partlicius, Kalendář, 1617, 108. »Česky sluje (December) prasinec od sviní, které se tohoto měsíce prasí a prasátka obyčejně od lidí v Čechách jedí; nebo Němci jich neužívají«. — Selská Pranostika 1710:

»Na sv. pannu Kateřinu
sluší se schovati pod peřinu;
pak na sv. Mikuláše,
tuť jest zima všecka naše.
Zabíjej vepře a svině,
ať se klobásek najíme;
v ty doby sedláčkové na kamnách sedí
a jelita s uzeným masem jedí«. —

²⁾ Obraz nártní kosti koňské, upravené za bruslí (z Nákla u Olomouce) podal Dr. J. Wankel v Časopise muzejního spolku Olomuckého, 1884, str. 139. Ve Světozoru 1888, str. 204, 205 dokazuje J. Soukup-Chabrów na základě vykopaných prý bruslí, že jsou přemnozí na omylu, kdo soudí z dokladu Šaškova, »že bruslení bylo té doby (XV. stol.) v Čechách něčím nevídaným. Proč bychom se byli učili v cizině bruslití? U nás jest bruslení zrovna tak starobylé jako u Skandinávců, možná ještě starší. Vždyť pro samou starobu neznáme ani slovanského patrona božského sportu tohoto atd.« Slova tato a další nasvědčují chvalné snaze autorově, dokázati, že se Čechové neučili v cizině klouzati po ledě, ale rozhorlení vlastenecké nestačí ještě na dokázanou pravdy, nejsou-li důvody závažné a bezpečné proti tvrzení opačnému. Že by Čechové, žijící ve střední Evropě, znali brusle dříve, než severané Skandinavci, jež drsná příroda nutkala ku vymyšlení nástroje podobného, nebude přece nikdo tvrditi. — Nártek dějin bruslení vůbec podal Aug. Krejčí, Nauka o bruslení, 1887, str. 5—9.

kdo pravdu má a kdo nic, nejsouce k tomu povolányi. Doba předhistorická nespadá do rámce naší práce a neradi bychom také zabředli v nejistých dohadách.

Že ve stol. XV. neznali ještě staří Čechové nástroje, jímž možná po ledě rychle ujížděti, svědčí výrok Šaška z Mezihorí. Dopraváje totiž pana Lva z Rožmitálu na cestách západní Evropou, vypsal, jak se v Bruselu dívali na služebníky svého hostitele, kteří si »něco« upevnili pod nohy a tryskem se proháněli po ledové hladině, že by svižností a rychlostí koně předhonili. Šašek tvrdí, že jakživ toho neviděl a nikdy o tom neslyšel.³⁾ Spolehlivé svědectví toto potvrzuje domnění naše, že v Čechách neznali podobné jízdy pro zábavu po ledě.

Až ve stol. XVI., kdy styk Čechů s cizinou byl větší a větší, a cizí mrav doznával u nás obecné záliby, zachována narážka na nějaký nástroj, jenž měl podobný účel, jako moderní brusle. Jungmann ve Slovníku (s. v.) uvozuje slovo *k o s l e* (polsky *kosle*, mor. *kūsle*) jako »nástroj k navázání k nohám a k běhání neb sklouzání se po ledě, nebo po sněhu, kraple.«⁴⁾ Zároveň přidává doklad z Hosiovy Kroniky Moskevské,⁵⁾ upravené z lat. spisu Alex. Guagnina. Uvádíme celé zajímavé místo z původního vydání r. 1590 (str. 65, 66). Popisována krajina Permia, kdež prý ještě mnoho »modlářů zpohanělých, kteříž v lesích a pustinách onde i onde bydlejí. V zimě na saních po sněhu se vozívají, zapřahnouce psy neb bílé jeleny, kterýchž k tomu místo hovad jiných užívají. Pěší pak na *k o s l e ch* (jakž na mnoha místech po ruské zemi ten obyčej jest) velmi hladce po sněhu běží a říkají jim *N á r t y* od nártů. Jsou pak deštičky jakési obdloužní na způsob podšvů, tří neb

³⁾ I. c., str. 28. »Ea die, qua dominus duci valedicebat, mirabile spectaculum conspeximus: Vivarium est Bruxellae, arcu contiguum, in eoque piscina, cuius summum tunc glacie obductum fuit. Id vivarium dux ministros suos aliquot ingredi iussit et super piscinam glacie concretam, depugnare. Illi — duodetriginta erant — tanta agilitate pedites inter se depugnabant, ut me nunquam tam agiles homines vel vidisse, vel audivisse affirmare possim. Praecipue unus eorum tanta agilitate praestabat, ut saepissime viginti duos adversus se pugnantes solus sustinuerit. Tantaque erat eorum in cursu velocitas et in convertendo celeritas, ut nullius equi cursus eis equiparari possit. Cupidus eram explorandi, quidnam pedibus supponerent, quod se tam celeriter in glacie convertere possent. Nam magnum esset miraculum, si supra terram tanta in convertendo celeritate uti quirent, quod quidem facile assecutus fuisset, sed a domino, qui ex arce cum duce ea spectabat, discedere non potui«.

⁴⁾ Jungmann uvozuje z Dobrovského jiný význam téhož slova »*kluštky* (kluz-ký), kraple, želízka pod obuv uvazovaná ke sklouzání se po ledě«.

⁵⁾ Viz o knize této náš článek ve Slovanském Sborníku, 1887, str. 274. a d. »Mat. Hosia „Kronika Mozkevská“«.

čtyř loktův zdělí, kteréžto na nohy obujíce a postrkujíce se bidlem na konci špičaté železem okovaným, velmi prudce se ženou, že žádný kůň i nejhbitější jich neuhoní; neb koni na překážku jest v běhu tvrdost a drsnatost sněhu, vrchové a jiné podobné těm věci. Kteří pak na nárttech se vozí, přes vrchy, pařezy i jámy snadně přejíždějí a tím způsobem všelijakou zvěř chytávají a šípy postřelují.«

Uvedené zde staročeské »kosle«, jež se shodují dle svědectví Jungmannova s polským nástrojem téhož jména a se slovem moravským »kūsle«, vzniklým změnou hláskovou z téhož slova, prozrazují, že překladatel Čech znal nástroj, jímž možná po ledu a sněhu choditi. Nejlépe tomu nasvědčuje, že se neřídil otrocky originalem, překládaje latinské »in Nartis« po česku »na koslech« a teprve potom zmiňuje se o názvu ruském »Nárty«, že pochází od nártů.⁶⁾

Jiné narážky na bruslení u starých Čechů jsme posud nečtli.

* * *

Obyčejnou zimní zábavou v krajích severních bývala a bývá sanice. Se zákazem bujných radovánek při noční zábavné jízdě na saních setkáváme se již ve stol. XV.⁷⁾

Narážky a zprávy staročeské o sanici stávají se čím dále, tím více hovorivější. Popis saní, dovedně upravených, na nichž vezli děti královské do Vratislavě, zachován u Veleslavína.⁸⁾ Král Vladislav přijel prý v zimě r. 1511 se svými dětmi Ludvíkem a Annou do Vratislavě, »kdež Slezáci králi Ludvíkovi mladému člověčenství a poddanost slibovali. Děti královské vezli na saních, na nichž jim udělána byla jako světnička, a jeden pozadu sedě, vždycky pomalu dříví do kamen přikládal a topil.«

Jízda tato nebyla ovšem pro zábavu, ale zmínili jsme se o ní pro pozoruhodné zařízení pohodlných saní.

Přímou zprávu o sanici staročeské ve stol. XVI. čtli jsme

⁶⁾ Orig. lat. »Pedites autem in Nartis (quemadmodum in plurimis Russiae locis mos est) celeriter per nivem iter conficiunt«.

⁷⁾ V Zhořelici vydán r. 1476 zákaz: »Item sullen fort mehr Manne, Junkfrawen und Frawen bey Nacht nach der vierundzwanzigsten Stunde uff den Slihten nichten fahren.« Srv. více o tom Scheible, Die gute alte Zeit, 101.

⁸⁾ Histor. Kalendář, str. 53 (29. ledna). — Zprávy o staročeských saních vůbec máme zatím jen kusé. V Archm. Pr. v Knize čís. 1173 na l. 9a »chomout k sankám« (r. 1584), na l. 30a našli jsme »saně železný« (r. 1585), na l. 71b »korbu jednn na saně« (r. 1585), na l. 209b opět »korbu na saně« (r. 1591). V Knize č. 1174, l. 8, »saně jedny« (r. 1598) a pod.

u Březana.⁹⁾ L. 1556 18. února »byvší dobrá sanice, pan Joachim Hradecký se panem Vilémem z Rosenberka a panem Henrichem z Švamberka jeli na Bystřici na saních, a toho dne zase na Hradec se navrátili.«

L. 1619 29. prosince vozil se dle Kapihorského¹⁰⁾ k večeru falckrabě Fridrich po městech pražských na saních, maje červený aksamitový kožich, klobouk bílý a na něm žluté peří.

Zevrubnější popisy zábavné jízdy na saních přinášely na začátku stol. XVIII. Pražské Poštovské Noviny. R. 1722, 24. března zmiňují se v dopisu z Moskvy »o velké držánu býti mající sanici.« R. 1726, dne 7. ledna a dne 2. února rozepisují se o nákladné a kratochvilné projížďce na saních po městě Vratislavi. Téhož roku 10. ledna vylíčena sanice ve Vídni, při níž urozené panstvo jelo na vyzdobených saních podle vytažení losů, »na place císařského burgku několik kol učinilo« a »merendou« v paláci zakončilo hlučnou svou kratochvíli.

Zábavy podobné pořádali páni také v Praze. Poštovské Noviny věnují pokaždé sanici urozeného panstva dlouhý sloupec a líčí obšírně mluvou tehdejší s povídkovou důkladností, co všechno bylo při takové kratochvíli.

Dne 22. ledna 1726¹¹⁾ píše české noviny: »Při nynější dobré sanici zdejší vysoce urozené panstvo s ježděním na saních své vyražení mívá a mezi jiným včerejšího dne pan Jan František Václav hrabě z Kaisersteinu nákladnou projížďku na saních skrze města pražská v následujícím pořádku držel: při čemž začátek učinil pan stallmistr s prázdnými saněmi a za ním dlouhé saně s polními trubači a vlaskými bubny šestmi koňmi vezeny byly; za nimi následující páni kavalírové následovali...« (vždy dáma s pánem). »Na to opět jedny dlouhé saně s polními trubači a vlaskými bubny té skvostné sanici závěrek učinily, která jistě jedna z těch nejpěknějších jmenovati se může; nebo dobře vynalezených a bohatě ozdobených saní, též bujných, velmi pěkně okrášlených koní, před každými saněmi šest jízdných sloužících v pěkné galii liberaji jelo, z nichžto čtyři hořící oskové fakule a dva štangle nesli; při každých saních pak čtyři běhouni s hořícími fakulemi a dva hejduci běželi, což také

⁹⁾ Život Viléma z Rožmb., str. 113.

¹⁰⁾ Historie kláštera Sedleckého, 1630, str. 105.

¹¹⁾ Outerní pražské pošt. nov., 1726, č. 7.

k podívání hodné bylo — a všechny okna v domích, kady ta sanice jela, též plné ulice lidu byly.«

Páni tehdejší řídili se ve všem všudy mravem cizinským. Není tedy s podivením, že se předstihovali navzájem ve skvostné výpravě, že po cizím zvyku jezdili na saních večer a po nákladné sanici pořádali účastníkům zábavné jízdy »merendu«, »bál«.

Noviny líčí¹²⁾ dne 26. ledna zase skvostnou sanici. »Minulý pondělí na večer vysoce urozený pán pan Filip Josef Chinský . . ., hrabě z Chynic a z Tetova . . ., na jedenácti nákladně ozdobených dlouhých saních zdejšímu vysoce urozenému panstvu skrze města pražská skvostnou projíždku držel, při čemž na osmdesát vysoce urozených osob obojího pohlaví přítomných bylo. Napřed jeli polní trubači a vlaské bubny; na posledních saních valdhornistové závěrek učinili. Před každými saněmi jak jízdní, tak pěší sloužící pánův kavaleriův, v nákladné liberaji, oskovými fakulemi svítily. Po té kratochvilné a k spatření hodné projíždce, nahoře pravený pan hrabě z Chynic a Tetova svým vysoce vzácným hostům nákladnou merendu připravil a bál držel«.

Podobné popisy nádherně vypravené jízdy na saních opakují se v Poštovských novinách několikrát¹³⁾ a na oblíbený zvyk vystrojovati skvostnou sanici naráží také kazatel Veselý.¹⁴⁾

Nepřikládáme ovšem sanici pánů staročeských (jak jsme ve zprávě Březanově viděli), ani sanici pánů na začátku stol. XVIII., chystané s bujným přepychem po cizím zvyku a mravu, zvláštní důležitosti. Chtěli jsme jen podati obrázek zimních zábav, jaké si vystrojovali urození páni v Čechách.

* * *

Lid prostý neměl ani času, ani peněz na podobné zimní zábavy. Bavil se tím, že se díval, jak páni strojí nákladné kratochvíle.

Za neveselých dnů a ještě smutnějších zimních večerů scházeli se venkované na přástky, chořovali k sobě navzájem na besedu¹⁵⁾,

¹²⁾ Sobotní pražské pošt. nov., 1726, č. 8.

¹³⁾ Out. pošt. nov., 1726, č. 9., dne 27. ledna atd.

¹⁴⁾ Kázání, I. 287 (1724). »Stalo se v Španělich, že když sních veliký napadl, jako se i u nás stává, zeman jeden sanici držel. Mezi tím, když on největší parádu před množstvím lidí dělal, padla mu na hlavu sněhová koule, kterou ho kdosi byl udeřil . . .«

¹⁵⁾ Na besedy, schůzky, zvláště v neděli touží mravokárci a kazatelé často. Srv. Štítný (vyd. Erben, 108.) »... túlánie nepotřebné, aneb klevety pősobiec na besedě . . .« Gindely, Dekr. J. Br. str. 114. »Zahálek, tulaček, besedování daremného se varovati«; str. 119 (r. 1506). Vdovy a vdovci aby »po domích po besedách netkali«. Sixt Palma

kdež se bavili přátelským hovorem, písněmi a pohádkami¹⁶⁾, četbou zábavných knih, jež vyhověly svým slohem a obsahem požadavkům čtoucího lidu.

Netvrdíme, že toliko v zimě scházivali se na venkově k družné zábavě a že jen za zdoluhavých večerů zimních čítali knihy, dělo se to i jindy — ale je zcela přirozeno, že venkovan v zimě, kdy neměl mnoho na práci a byl nucen nepohodou zimního počasí ku pobytu

Močidlanský, Rozjím. pob., kterak den Páně svěcen býti má, 1598, l. a2. »Na procházky jdou, na b e s a d á ch sedají, ne o Bohu a dobrodiních jeho, ale prázdné, marné, utrhavé etc. řeči mívají«. Compelle intrare . . ., 1625, l. B4, 5: » . . . poprocházeji se, kratochvíle a rozkoše marné provodili, aneb na b e s a d á ch sedíce jiné pětřfásali a místo dobrodiní Božích vděčného považování řeči prázdné, klevetné neb utrhavé, oplzlé, nečisté tropili . . .« atd.

¹⁶⁾ Slovo »p o h á d k a« mělo u starých význam nynějšího slova »h á d a n k a« — Srv. Rozkočaný Sl., vyd. Hanka, 79 »aenigma — pohádka«. Veleslavín, Silva quadril., 377. Jungmann, Slovník, s. v. Stesky na oplzlé, dvojsmyslné hádanky často se opakují. Hus (vyd. Erben., I. 127): »Kterakž tehdy obdržíme, co od Boha žádáme a prosíme, tak posměšně jsúce živi a mluviece oplzlosti nehodné a p o h á d k y, jenž chýlí mysl ke zlému.« l. c., I. 273. » . . . A také mezi dvojkami, jenž dávají sobě s pacholky o p l z l é p o h á d k y, aby pokryté sebe popuzeli«. Srv. Milič, O zármutcích církvě sv., l. 24a. »Druhdy veda veselé řeči, nebo nějaké ryčnosti aneb kunšty aneb směšlivé lehkosti, nebo s m ě š n á p ř í s l o v í, popuzování k smilstvu«. — Mezi hříšníky na předeštlí rukop. XV. stol. v univ. knih. pr. (sign. 9B9) jsou: »Ancillae cum famulis, vel viri cum mulieribus risus vel cachinnos et p o h á d k y proferentes et ad luxuriam provocantes«. Hanuš, Výbor, 40. Srv. výtisku Rvačovského, Masopust, l. 78b. — Potv. drak apokol., str. 217, 218: »Býval obyčej za starodávna, že při panketích k pětřžení opilství subtilné, utěšené, v t i p n é p o h á d k y společně na se vydávali. Podnes místy se tak děje«. Komenský, Janua, 941. »Šprýmy, ostrými připovídkami a pohádkami se potýkati vtípná věc jest«. — Teprva později slovo »pohádka« znamená tolik co báchorka, povíadačka. Hammerschmid, Allegoria, 1715, str. 5., v. 66, 67:

»vel simul antiquas čítábant ordine knížkas,
et de more pias soliti povídare pohádkas.«

Bílovský Doctrina et ver., (zač. stol. XVIII.), 266: »Co mnohé hospodyně? Ony samy s čeládkou lenosti se odevzdávají, místo žalmův klevety, místo písniček pobožných daremnýma světskýma šprýmy, p o h á d k y a špinavými zpěvy čas v den sváteční tráví a maří. — Pohádky a báchorky považovány byly za věc nedůležitou, všední a nebyly tudíž sbírány a uveřejňovány, jako se děje v době novější. Sem tam dočtli jsme narážky na ně, na př. setkali jsme se se jménem »P e t r o v s k ý c h« (loupežníků), jež dle pohádky domácí zvířátka pes, kohout a jiná oklamala. Jungmann se domnívá (Sl. s. v.), že Petrovský byl loupežník ve stol. XVII. a odtud že jméno to později znamená vůbec loupežníka. Rosa zná na konci stol. XVII. ve svém Slovníku úsloví »H l e d í j a k o P e t r o v s k ý« (škaredě). Hammerschmid, Hist. Klattovská, 1699, 27: »Na noc vždy ty vrata zavíratí poroučela, aby bezpečněji Klatovští nočně odpočívati, ač časem také proti loupežníkům a škůdcům, p e t r o v s k ý m . . . se obhájtí mohli«. Týž Allegoria, 1715, v. 208, 209: » . . . hinc ubi furca stat atque P e t r o v s k í s

nocte diuque patent otevřená vrata viselcis«. Damascen, Chléb trojí, I (1728), 714: »Co chudí říkají? . . . Nic nemluví, nýbrž jako P e t r o v š t í pod sebe hledí«. Dobner, Annales Bohem., II (1763), str. 119: »Stranskius ab hoc monte (Petrzin) n o t i s i m u m i n B o h e m i a l a t r o n u m n o m e n, quos Petrovsky appellamus, profluxisse scribit; nam cum pleraque huius montis cava et tegendis grassationibus idonea essent, isthic se malefici homines oculere, impetum in viatores facere, factaque caede in nota latibula cum spolio refugere. Cui malo ut Pragenses praevertent, excubias, quos lingua patria Straž appellamus, hic perpetuo aluerunt, unde dein nomen montis Strahov enatum est, qui pariter hodie intra muros pragenses est«.

v jednotvárné chatě svojí, že se mu doma zastesklo, že často si chodíval buď pohovořit do chalupy sousední, nebo, uměl-li čísti, že se doma obveselil knihou, buď sám pro sebe čta, buď jiným předčítaje.

Štítný odporučuje čítání nábožných knih¹⁷⁾, pobízí k četbě za krátkých dnů zimních: »... jsú-liť dnie kratčí, ale v noci některú chvíli máte čísti písmo sv.«¹⁸⁾

Vedle sv. písma a nábožného rozjímání zatoužil lid po četbě zábavnější. Knih českých zvláště po rozšíření umění knihtiskařského byla veliká síla. Všecky šmahem nevyhověly vzdělání a vkusu prostého lidu českého. Za to některé tklivou látkou buď dojímajíce, buď čtveračivým obsahem obveselujíce tak se zalíbily, že se těší obecné oblíbě podnes a podnes bývají znovu a znovu tištěny pro lid, jenž se po nich poptává a shání.

Nebude snad od místa, uvedeme-li tu některé doklady staročeské, jež jednak prozrazují, které knihy lid český rád čítal, jednak budou zajímavými příspěvěcky k dějinám literatury.

Kromě sv. písma vídali jsme nejčastěji v inventářích měšťanů, vzdělanců, i v knihovnách urozených pánů mezi všelijakými kronikami — historií českou. Tou se staří rádi obírali. »Mnozí lidé rozumní světští i duchovní, rádi čtú kroniky i příhody lidí těch, kteříž sú před námi byli a kterak se jest za jich časuov dálo, a to pro dvojí věc: Jedno proto, naleznú-li v těch knihách co dobrého, řádného a poctivého na kterém předku, aby se téhož chopili, příklad sobě z toho dobrý vezmúc, a jiným aby k témuž uměli raditi. Druhé proto, naleznú-li co zlého, neřádného, nepřikladného, ježto by kto proti Bohu a cti učinil, aby se toho napřed sami uměli varovati a jiným uměli říediti, aby se toho vystříehali; nebo šťastný jest ten, kohož cizie škody a příhody opatrna činie.«¹⁹⁾

¹⁷⁾ Vyd. Erben, str. I. »... aby mohli krátiti chvíli, čtúc v nich (v knihách) a zvláště v svátky doma ve vsi, kdež ani kázanie bývá, ani nešpora.« Str. 3. »A nenie-liž lépe česky čísti dobré na hradiech neb kdež kolivěk... zapomenúc klevet na besedě«.

¹⁸⁾ l. c., str. 4.

¹⁹⁾ Staří letop. č. III. str. I. Srv. v předmluvě Velešlavínové k prvnímu vydání (1578) Kal. Histor. »A protož nejprve věděti sluší, že kteříž historie a kroniky s pilností čtou, dvojho užítku nabývají. Jedno poznávají, co se před nimi paměti hodného zběhlo, a tudy vtip, rozum a smysl svůj ostříce, ne toliko jako z dětinství vycházejí a v dospělý věk rostou (poněvadž neznati, co se před tebou stalo, jest vždycky dítětem býti; ale také moudrosti a opatrnosti té nabývají, že o přítomných a budoucích věcech po jistých přitínách zdravě souditi mohou. Druhé, šetříce v historiích rozličných příkladů, život svůj jako po pravidle spraviti, ctností a chvalitebných skutkův následovati, hanebných nešlechtností a hříchův uvarovati se mohou«.

Ze všech jiných svědectví o zálibě četby historické připomínáme slova Veleslavínova²⁰⁾: »Vždycky ten dobrý obyčej mívali slavní lidé v světě, a ti, ješto nad jinými správu sobě poručenou měli, že jsou s obzvláštní rozkoší a chutí paměti o věcech předešle stalých, a všelijaké hodnověrné historie rádi a bedlivě čítali, netoliko pro kratochvíl a občerstvení myslí, kteráž z toho pochází, ale více pro užitek, kteréhož odtud hojného nabývali.«

V knize upravené z polského spisu P. Skargy pobízí r. 1634 překladatel (Placel z Elbingu?)²¹⁾: »Čti českou kroniku k vzbuzení rytířské zmužilosti, národu našemu příslušející, nebuď v čítání lenivý. Tōu prací vyhneš zahálkám, hrám, zlým rozprávčkám a jiným hříchům.«

Nebudeme šířiti slov o tom, čím byla četba historie domácí národu českému, jak v dobách trudných poskytovala útěchu a zároveň posilu. Tím bychom zabočili od směru této stati. Chtěli jsme jen několika doklady ukázati, že mezi rozmanitými knihami bývala s oblibou čítána česká historie.²²⁾

Kromě vážné historie čítali staří jiné »světské kroniky«, kalendáře, »rozprávky«, a »knížky šprýmovné«²³⁾. Zahlédli jsme často v domácnostech staročeských »knihu velkou Kozmografi«²⁴⁾, Rva-

²⁰⁾ Ve věnování »Kroniky světa« od Jana Kariona, 1584.

²¹⁾ P. Skargy, Pobožný soldát, 1634, I. 67.

²²⁾ Na svých schůzkách kromě jiné zábavy hovořovali a hádali se páni o věcech historických. L. 1569 bavili se v Budyni na zámku u pana Žďárského děkan Budyňský Jeremiáš Brodenus, probošt Doxanský a jiní. Pan Zibřid Žďárský připomenul, »že jest to bylo v Čechách i v Uhřích dobře, dokudž nebyl vzat od Turků Dolejší Bělehrad; ale jakž jest vzat za krále Vladislava, čím dále vše hůře, až do těchto časů, že jest Turek pobral, že málo zůstalo země uherské.« K tomu děkan Brodenus řekl, že jest Bělehrad vzat za krále Ludvíka slavné paměti. Pan Žďárský hned děkana vybízel, oč chce s ním vetovati? Děkan řekl: »Oč vy chcete?«, a pan Žďárský zase řekl: »Oč vy chcete, pane děkane!« I řekl Brodenus: »Líbí-li se vám, o sud vína dobrého.« A pan Žďárský k tomu řekl: »Jsem-li dobrým Žďárským, chci vám propadnouti na ten sud vína 1000 kop miš. a připovídám vám dáti.« Když si to děkan hned osvědčil, řekl pan Žďárský: »A já ještě pravím, jestliže to okážete, že za krále Ludvíka vzat jest, jsem-li dobrým, že vám druhý kop miš. přidati chci.« Na to se rukou dáním jeden druhému zavázali »pod zrádci! kdoby komu nedostál a své řeči zadost ne učinil a smlouvy nedržel. I přinešena jest hned kronika Hájkova a tu děkan panu Žďárskému ukázal, že Bělehrad za krále Ludvíka vzat jest leta 1521.« — Dr. Borový, Ant. Brus Moh., str. 111.

²³⁾ Kniha Archm. Prahy, č. 1173, l. 44b (1585): »Almárka a v ní písničky drobný, kalendáře starý a jiné rozličné rozprávky tištěné.« l. 230b (1591). Jan Jitčinský impresor měl na skladě »knížek šprýmovnejch padesát«.

²⁴⁾ Arch. JHrad., Invent. Mandel. z Hradce († 1580). V světnici, kde umřela, byla kromě jiného »Kniha velká Kosmografia«. Kniha Archm. Pr. č. 1173, l. 276 (1585), v domácnosti staropražské: »Kosmographia česká nevázaná«. l. 34b (1585): »Cosmographia česká«.

čovského Masopust²⁵⁾, Prefátovu Cestu do Benátek a do svaté země²⁶⁾, Aubana-Mirotického Obyčeje a práva všech národů²⁷⁾, Radu zvířat²⁸⁾ a jiné knihy²⁹⁾.

Jmenované skladby nebyly však tak oblíbenou prostonárodní četbou, jako rozmanité »kroniky«³⁰⁾ jiné, jež byly zaneseny do literatury české proudem z bohatého zdroje středověké literatury románské a německé. Zvláště některé brzy v Čechách zdomácněly.

Starých vydání těchto knih, jež se posud tisknou a na venkově prodávají, je nyní velmi málo. Tím vzácnější jsou svědectví staročeská o nich.

V inventáři knihtiskárny Jiřího Melantricha z Aventinu z roku 1586³⁰⁾ jsme se dočtli zpráv o několika knihách zábavných. Měli na skladě »O Apollonovi králi«³¹⁾ 3 nevázané knížky³¹⁾ a vázaných v krámě na prodej 23³²⁾; »O Herkulesovi«³²⁾ 2 knihy³³⁾ a v krámě knih vázaných »O Herkulesovi«³⁴⁾ 20³⁴⁾; »Rozmlouvání Boha s Evou«³⁵⁾ a vázané v krámě 4³⁶⁾; »O Píramovi a Tysbě«³⁷⁾ a v krámě vázaných knih »O Píramovi a Tysbě«³⁸⁾ II³⁸⁾.

²⁵⁾ Kniha Archm. Pr., I. c., v inventáři knih Jiřího Mel. z Aventina, I. 84a »Masopustů in 4° 20«. Knihař Pavel jich měl na skladě 5 (I. c., I. 85b). V domácnosti kděsi měli »Masopust český« (I. c., I. 96b, r. 1587).

²⁶⁾ Kniha Archm. Pr., I. c., I. 70b (1585) mezi knihami v inventáři domácnosti staročeské »Cesta Prefátova do Jerusálema česká.« I. 130b (1588) »Cesta Prefátova do Benátek«. Arch. Třeboň, Fam. Říčan. V inventáři † Zdeňka Říčanského Kavky z Říčan (r. 1584): »Cesta z Prahy do Benátek«. Srv. předmluvu Veleslavínovu ku překladu Butingovy knihy »Itinerarium sacrae scripturae« (1592) »... Druhý z Čechův, kterýž cestu do země svaté a do Jerusálema, i to, což tam viděl a slyšel, vypsal a vůbec na světlo vydal, byl Oldřich Prefát z Vlkanova, rodič pražský... Kterážto kniha poněvadž vůbec známá jest a ještě se mezi lidmi nachází, může v ní čísti, kdož to věděti žádostiv.«

²⁷⁾ Arch. Třeboň, Fam. Říčan., I. c. »Obyčeje a práva všech národů«. Archm. Pr., I. c., I. 73a (1584) »Obyčeje a práva všech národuov«.

²⁸⁾ Arch. Třeboň, I. c.: »Rada zhovadilejch zvířat«. Archm. Pr., I. c., u Jiřího Mel. z Avent., I. 84a (1586): »Kniha radda zvířat 4.«, I. 85a »Radda zvířat 20«, knihař Němec na Malé Straně měl jich na skladě 20 (I. 86b).

²⁹⁾ Arch. Třeboň, I. c. »Kniha o hořekování a nařikání spravedlnosti, Kniha páně Tovačovského oddána králi Jiřímu, Cronica světská o císařích...«, Kniha o Teplicích moravských doktora Jordana« atd.

³⁰⁾ Kniha Archm. Pr., č. 1173, I. 82 ad.

³¹⁾ I. c., 82b.

³²⁾ I. c., I. 83b.

³³⁾ I. c., I. 83b.

³⁴⁾ I. c., I. 84a.

³⁵⁾ I. c., I. 82b.

³⁶⁾ I. c., I. 84a.

³⁷⁾ I. c., I. 83b.

³⁸⁾ I. c., I. 84a.

³⁸⁾ I. c., I. 84a. Poznáme hned stesky mravokárců, že knihy tyto a podobné jsou čítány. Srv. Joannis Lodovici Vivis, Von unterwegsung ayner Christlichen Frauenen (přeložil do němčiny Christophorus Bruno), Augsburg, 1544 v předmluvě: »... Darzu

Oblíbenou četbou lidu českého byla a jest posud³⁹⁾ vlastenecká kronika o knížeti českém Štilfrýdovi a jeho synu Bruncvíkovi, kteří se v cizině potýkali »pro žádnou chloubu, ani pro peníze, ale pro čest jazyka svého českého« a dobyli zemi české místo bývalého znaku (kotel) orla černého v zlatém poli (Štilfrid), později pak lva bílého v červeném poli (Bruncvík). O kouzelném meči Bruncvíkově, jenž na povel »Všem hlavy dolů« stal se osudným nepřítelům rekovného knížete českého, ledaco podnes bájí lid.... Prefát z Vlkanova v předmluvě svého cestopisu (1563) odporučuje četbu své knihy těmito slovy: »... nechť sobě toto mé prosté sepsání místo Bruncvíka a kroniky o Štilfrýdovi a místo jiných neužitečných básní čtou a rozjímají.« V týž rozum si zarýmoval Jiřík Strejc v úvodě knihy »Mravové aneb naučení potřebná« (1600), I. a II:

»Když čteš jiné knížky v světě,
na podzim, z jara, v letě,
Štilfrýda, Bruncvíka, Snáfe
a k těm podobné fatkáfe,
postrp mne, čtenáři milý,
a nebuď tak rozmařilý,
přijmiž i toto mé psaní.
Nechciť v něm tvého sklamání.
Není-liť oněch mrštnější,
ale jest užitečnější.
Onano nejisté věci
zvěstují naskrz svou řečí,
lidských uší jen k lektání,
smíchů, žertů zpravování...«

Jiří Melantrich měl na skladě nevázaných knih »O Bruncvíkovi« 61⁴⁰⁾ a vázaných 14⁴¹⁾ — tedy nepoměrně více, než knih jiných.

auch von wegen der verderblichen bücher, wölcher art inn Hispanien seyndt, *A m a d i s u s*, *Splandian*, *Florisand*, *Tirant*, *T r i s t a n d t*, wölches narrenwerks kayn end ist, es kompt täglich neues herfür, der *Celestinisch* mantel ain mutter der schalckhayt, der *kercker der lieb*. Im Frankreych *Lancilotus vom See*, *Paris* und *Vienna*, *Punthus* und *Sydonia*, *Petrus* auss der Provintz und *Margalona*, *Melusina* die unerbittlich fraw, *allhie im Niederlandt*. Der *Floro* und die *Weysblum*, *Leonella* und *Camorus*, *Curias* und *Floreta*, *Pyramus* und *Thisbe*. Es seynd auch etlich aus dem Lateynischen, inn die gmain sprach gebracht nämlich, die unschimpffichsten schimpffbossen *Poggei*, *Euryalus* und *Lucretia*, Die *Centonouell* *Boccatii* «

³⁹⁾ Máme tu před sebou vydání *patnácté*, tištěné dle úpravy V. R. Krameria, u Al. Landfrassa v Jindřichově Hradci, kdež bylo vydáno mnoho těchto oblíbených starodávných knih prstonárodních, jimiž se tu obíráme.

⁴⁰⁾ I. c., I. 82b.

⁴¹⁾ I. c., I. 84a.

Poznali jsme, že spisovatelé staročeští brojili proti rozšířené četbě kronik o Bruncvíkovi, odporučující za ně skladby svoje. Nath. Vodňanský také s výčitkou píše o vrstevnících⁴²⁾: »... nikdá poctivé práce lidské a spisův prospěšných netoliko nechtou, ale raději s Bruncvíkovými klevetami, Frantovými Právy a jinými daremnicemi se obírají, je zlehčují.«

Charakteristický doklad, jak působila četba oblíbeného Bruncvíka mezi lidem prostým i mezi urozenými, zachován v poetickém listu, jež posílá z ciziny r. 1547 Bohuslav Hodějovský z Hodějova svému strýci Janovi st. Hodějovskému z Hodějova. Přirovnává se ke lvu, jehož věrnosti Bruncvík nechtěl věřit, vykládá široce známou látku pověsti o Bruncvíkovi.⁴³⁾

»Práva Frantova«⁴⁴⁾ byla asi kniha žertovná a dobře-li soudíme, je to táž nebo podobná kniha, která byla později vydána pod názvem »Práva nepravá nezdvorného doktora Krobiana. v nichžto pod žertem opravdově mnohé nynější nemravy směšné představuje«⁴⁵⁾, (v univ. knih. pr., sign. 54 E 415).

»Po Frantovsku se chovati«⁴⁶⁾ znamenalo starým věsti si neomaleně, hloupě, bláznovsky, co bylo hodno zapsati do »Frantových práv« (Č. Č. Mus. 1862, 93). Šeb. Brandt pokřtil ty, kdož neohrabaně si vedli, neznejíce slušnosti a mravu, jménem »cech pod patronem sv. Grobianem.« Pod ochranu sv. Grobiana dávání všichni, kdož měli neuhlazené chování, a jméno patrona toho skvělo se na knihách, směšným návodem, parodií vedoucích ke slušnému chování. Tak vyšla latinská kniha Frider. Dedekindi *Grobianus* 1549, vydaná r. 1551 po německu a jiné skladby podobné⁴⁷⁾.

⁴²⁾ Široký plac neb zrcadlo světa, 1605, l. 19b

⁴³⁾ Viz Farrago, II. l. 10b—12b.:

»Parca fidei, vitamque meam dissolverit una,
corrupto sed erit corpore viva fides,
ut leo, cui fortis socio diffidit et exul
Brunczucius, de me, quod dubites, doleo.
Sors mea dissimilis non est, Hodeine, leoni,
et referam, siquidem fabula pulchra satis...« atd.

⁴⁴⁾ Ve skladě Melantrichově, l. c., l. 82b: »Frantových práv 58; Pranostik Frantových 15« l. 83b, v krámě »Frantovy práva«; l. 81a »pranostiky Frantovy 2«; l. 86b »Frantovy práva 20.«

⁴⁵⁾ O knize této viz náš článek v Hlasu Národa, 1887, ze dne 7. srpna.

⁴⁶⁾ Sedláček, Hrady, III. 19 »a dni své po Frantovsku strávil.«

⁴⁷⁾ Více o tom Gust. Milchsack, vyd. Friedrich Dedekinds *Grobianus*, 1882, v úvodu.

Grobianus, Krobian, Hrubeš⁴⁸⁾ byl přeložen a upraven ve stol. XVI. také po česku. Naráží na to Rozmlouvání Petra se Pánem⁴⁹⁾ kdež se praví o školmistřích, že v krčmě

»místo Cisiojanu
učili se Grobianu
a čtli o Biancefefe...
Nevím, co' čtli potom více,
tak hádám, že Májový sen.«⁵⁰⁾

Nebyl však Grobianus přeložen všecek dle slov Jirího Strejce v knize »Mravové«, I. C2.:

»Ale k vyčítání všeho,
musil bych mluvití mnoh.
Víc o tom o všem Grobián,
latinským jazykem vydán,
s příklady ušlechtilými
vypsal před lety mnohými.
Z něhož něco do češtiny
pro některé ctné hrdiny,
nedávných let vyloženo,
všechněm vůbec předloženo.«⁵¹⁾

Podobá se, že Práva Frantova měla nejspíše obsah podobný. Že to byla kniha tenkrát rozšířená, svědčí žaloba Tom. Bavorovského: ⁵²⁾ »Žádnému ještě zbráněno a zapovědino není, aby Práv

⁴⁸⁾ Práva nepravá, I. c., úvod: »Protož tuto Krobianus, jenž se vykládá Hrubeš, učiti bude způsob svých nemravův.«

⁴⁹⁾ Konr. Hosa Rozml. Petra se Pánem, I. B7.

⁵⁰⁾ Zpráva o Májovém Snu zachována v doslovu překladatele staročeské divadelní hry »Žebrákův s kupcem hádání« (vyd. 1573). Vynechal prý věci oplzlé, překládaje z polského originalu.

»V čemž jestli se kdo kochá,
jest toho nemalá trocha
v Májovém Snu kdys napsáno,
i tištěním ven vydáno...«

Staroč. div. hry, J. Jireček, 108. — Titul knihy o Biancefefe zněl: »Velmi pěkná a nová kronika anebo historia vo veliké milosti knížete a krále Floria a jeho milé panie Biancefefe s utěšenými figurami...«, v Praze, u Jana Šmerhovského. Jul. Koráb, Vývoj knihtisk. a české prvotisky, 1880, 59.

⁵¹⁾ Srv. Dačický »Tragedie masopustu« (I. c.):

»V tom také přišel Grobian
jsa od Bacchusa obeslán,
a jakž jse jedné zasadil,
hned dvě sklenice rozrazil.
krkal, chrkal, všemi strkal,
na ctnosti lál a naříkal,
pravě, že jim nepřivýkal...«

⁵²⁾ ČČMus. 1864, str. 34.

Frantových, Rozprávek Markoltových,⁵³⁾ kronik smyšlených a jiných světských někdy dosti oplzlých kněh čítati měl.

Starí znali dále kromě jmenovaných »kronik« také »Eigenšpigla«. Budovec ve svém Antialkoranu⁵⁴⁾ zmiňuje se v řadě jiných o této knize, považuje četbu knih podobných za nemoudrou. »Ať českých básniček dotknu: kronika o Biancofoře, o Štilfrýdovi a jiné, též Amadis francouzský a třebaš přidejme i Markolta i Eigenšpigla, též i o Satranské zemi, do níž se lidé skrze klobásy projírají.«⁵⁵⁾ U Melantricha našli jsme »Elenšpikle 2.«⁵⁶⁾

Jak působila četba knih uvedených, svědčí úsloví, jež vznikla v lidu z látky knih těchto. Zmínili jsme se o »škaredé Markoltce« (pozn. 53). Na vrub četby o vychytralém Enšpiglovi dlužno počítati, že říkali starí a říká se posud: »Chytrák, vybranej jako půl Elenšpikla.«⁵⁷⁾

Z četby látek cizích přecházely v mysl lidovou nové názory, neznámé předtím látky. Ponenáhlu rostly v tradici lidové s látkami domácími a kolovaly ode rtů ke rtům jako každá jiná zkazka lidová. Pěkný doklad toho podává pověst o Melusině.

Gallská tradice vyprávěla o krásné Melusině, jež všetečností svého chotě byla na věky odsouzena, aby v povětří lítala, plakala, kvílila.

Trest této pověsti přešla skoro do všech literatur evropských. V XVI. stol. byla v Čechách četbou již rozšířenou. Knihtiskař Burián Valda praví ve věnování knihy r. 1579: ⁵⁸⁾ »Užitečněji bude tuto

⁵³⁾ Oblíbené čtení středověké o rozmlouvání škaredého Markolta s králem Šalamounem. Ve skladě Melantrichově, l. c. l. 82b »O Markoltu 90«, l. 83b »O Markoltovi devět knih«. Z četby knihy této vznikala úsloví jako u Zámorského, Postilla, 136. »... ač se tuto nemíní, aby sobě kdo z oumysla škaredou Markoltku pojíti a pěknými pohrdati měl.« Poličanský, Pokuty, 1613, l. 42. »Jakož říkávají: od přirození směšný jako Markoltova dcera.« — Rešel, Jes. Sirach, l. Ff6: »šeredná Markoltova dcera«, l. Hh: »Markoltova šestra« atd.

⁵⁴⁾ Vyd. 1614, 99.

⁵⁵⁾ Srv. Rvačovský, Masopust, 1580, l. 190. »V Satranské zemi u Kašné Hory tento ďáblík (Lenoch) se vylíhl, kteráž jelitovými a klobásovými ploty jest openutlena a lihancovými prkny opažena. Kdež jest též znamenitá vobora a v ní rozličná zvěř, nejvíce pak vepřové a svině pečené, majíce ve hřbetě nože a fezáky, běhají. Tito pak ďáblíkové na též hoře ležící, čekají, až jim k ústům přiběhnou a tu vyňmouce fezák, uřeží sobě, což chtějí a kdy chtějí. Pramenové pak mléka a strdí, zté hory se prejšťící, také jim hned v ústa tekou, aby nelačněli, ani nežíznilo nikdy.«

⁵⁶⁾ l. c., l. 83b.

⁵⁷⁾ L. Domečka dle rukopisu »Paměti Třeboňské« v Ohlase od Nežárky, 1887, č. 9. »... selský syn, chytrák, vybranej jako půl Elenšpikla.«

⁵⁸⁾ Příkladové, řeči a naučení vybraná z kněh hlubokých mudrců, 1579, l. a 8.

sobě moci jeden lístek přečísti, nežli básnivé kroniky o Meluzíně, o Gviškardovi a o Emilii etc.«

Že tím naráží na české vydání knihy o Meluzíně, patrně z inventáře knihoskladu Melantrichova, kdež byly mezi knihami jinými »O Meluzíně knížky 4.«⁵⁹⁾ a vázané »Melusiny 3.«⁶⁰⁾

Pověst líčila Meluzínu jako pannu s rybím ocasem od polovice těla. Tak byla vyobrazena ve starém vydání pověsti v Augspurku r. 1480.⁶¹⁾ Takovou podobu měly tedy svícny v domácnosti staročeské, praví-li se, že kdesi na mazhauze v domě staropražském byla »figura Meluzíny na způsob visutého svícnu«⁶²⁾ a jinde »v prostřed světnice Meluzína s rohami v způsob svícnu visutého.«⁶³⁾

Četba pověsti o Meluzíně⁶⁴⁾ měla trvalý vliv v prstonárodní tradici. Když prudký vítr pronikavým hvizdotem v komíně skučel, slyšel v tom lid žalostivé bédování zakleté Meluzíny⁶⁴⁾. Doklad toho našli jsme ve Fabriciově knize z r. 1761. Žena se vadí s mužem, když přijde večer z hospody pozdě domů a tu prý »domáci meluzina oknem věje«.⁶⁵⁾

Aby uchlácholily sténání bédující Meluzíny, sypají báby dle Ant. Jungmanna za okna mouku, aby si pro ni přišla⁶⁶⁾.

⁵⁹⁾ I. c., I. 82b. Také v Prostějově byla tištěna r. 1555 »Kronika kratochvilná o ctné a šlechtěné panně Meluzíně«. Z něm. přel. od Duryňka z Ryngolu« a r. 1567 prodávána se svolením biskupským v Olomouci. Dudík v Čas. Mat. Mor. 1875, 123.

⁶⁰⁾ I. c., I. 83b.

⁶¹⁾ Viz Lacroix P., Sciences et lettres au moyen âge, 1877, 288. Na str. 289 jest obraz dle vyd. z r. 1480.

⁶²⁾ Kniha Archm. Pr., č. 1174, I. 103 (1601).

⁶³⁾ Kniha Archm. Pr., č. 1173, I. 222b (1591).

⁶⁴⁾ Dle zprávy Hýblový, Historia česk. divadla, str. IV. snažili se spisovatelé českých divadelních her na zač. stol. XVIII. uváděti na jeviště látky lidu známé a oblíbené, mezi nimi byly prý »Umučení Páně, Jenoveva, Tři krále, Meluzína, Brunčvík a t. d.«

⁶⁵⁾ Mravná nauč. I. 31. »Napodobně muž nesluje Petr, Jan, Jakub, než jak pak? To já mlčím, však jest to častěji po ulici slyšeti, jak mu říkají, zvláště tehdež když u večer později ochlastaný domů přichází a domáci meluzina oknem věje.«

⁶⁶⁾ Krok, II. (1831), str. 363. »V Čechách hučení a říčení větru podnes se jí připisuje; báby sypaly mouku za okna, aby si pro ni přišla«. A. Jungmann soudí, že »Meluzína s bajkou francouzskou, že byla poloryba za prince z Lusignanu provdaná, pak zmizela, kdykoli z rodu Lusignanského někdo umřít měl, kvílením a úpěním smrt předpovídala, nic podobného nemá.« Tvrzení toto jest ovšem nesprávné. Čechové by si nemohli vymyslet sami ze sebe pověst, jež se shoduje s tradicí francouzskou. — Sem dlužno zařaditi mylné domnění Hanušovo, že prý Meluzína slula původně Medulina (Báj. kal. 150, 151), ba že masopust je slavným dnem navštěvování Berchty, Meluzíny či bílé paní (I. c., 82) a také vánoce že jsou jí zasvěceny (I. c. 45, 46).

Podnes scházíávají se venkované v zimě na besedy, rozprávějí o všelijakých novinách, čítají kroniky a mezi nimi, jak spolehlivý znatel lidu našeho svědčí,⁶⁷⁾ také kroniku »o krásné Meluzíně«. Politují nešťastného osudu jejího, kdykoli zimní vichřice venku zasviští a žalostivě skučí.

⁶⁷⁾ Bartoš, Lid a národ, I. 139.

Na den sv. Mikuláše.

Auban-Mirotický zmiňuje se vedle jiného¹⁾ o středověkém zvyku, že žáci chodívají na sv. Mikuláše s biskupem. »Na den pak sv. Mikuláše mládenečkové, kteříž pro učení do škol chodí, mezi sebou tři vyvolují: jednoho, kterýžby biskupem a dva, kteřížby kaplané byli. Ten toho dne ode všeho houfu žakovstva do kostela slavně uveden jsa, při službě Boží v koruně biskupské na vyšším místě sedí: kterážto služebnost když se dokoná, s vybranými k tomu duom od domu chodí a zpívajíc, peníze shromažďuje . . .«

Dle svědectví ze stol. XV. ²⁾ byl tento žákovský obyčej také v Čechách znám. Chodívali »s biskupem« školní mistři a žáci, vyšňoření drahoceným šatem, plným klenotův a skvostné ozdoby. Obchůzka takového biskupa a jeho komonstva čili rytířstva sv. Mikuláše nazývána uvádění biskupa do domů (episcopum conducere in domus). Přílišná nádhera podobných průvodů se nelíbila občanům Starého i Nového Města. Zapověděli (dne 6. prosince 1447) »rytířům školním svatomikulášským na koních jezdit, než chtějí-li, aby prostě ve svých šatech pěšky chodili, aneb v městských sukních nedrahých, bez všelijakých nádherností a ozdob, bez pásů pozlacených, bez zápon, bez věnců perlových atd. A to uložili zachovati na budoucí časy.«³⁾

Žáci však vedli svou dále. R. 1499 svolání byli rektori škol pražských a napomenuti, aby sv. Mikuláše slavili bez všeho pře-

¹⁾ Obyčeje . . . , I. Bb.

²⁾ Veleslavín, Kal. Hist., str. 604. Srv. Lumír, 1852, str. 1172, 1173.

³⁾ Srv. Particius, Kal. hosp., 1617, str. 113. »Téhož dne (6. prosince) l. 1497 (1447?) zapověděl oufad pražský rytířům školním mikulášským na koních jezdit.« Kdosi připsal k tomu: »Mohli aspoň jezdit na dřevěných, nechtěli-li jsou pěšky chodit.«

pychu a hlučného průvodu. Slíbili, »že se pozlatiti nechťi, ani užívati drahých kamenů a stříbra, že zanechají vozy, koňstvo a tro uby a že pokorněji sobě budou vykračovati.« Tak slíbili, ale nepolepšili se. O sv. Mikuláši vyjeli si zlatem ozdobeni po starém zvyku na vozích, na koních, s hudci — a hřmotili po ulicích jako kdy jindy . . . Za neposlušnost byli někteří trestáni, před rektora universitního zavolání — konečně pře skoncována na přímmluvu některých měšťanů. ⁴⁾

Podobné průvody znali také v jiných městech českých. V Jindřichově Hradci jezdíval prý »sv. Mikuláš« na dělaném koni v průvodu andělů, vojáků, židů, mastičkářů, bručícího medvěda, čertů. z nichž jeden vedl kozla, a jiných přestrojených mladíků. ⁵⁾

O nadělování sv. Mikuláše dětem, kteréž nejspíše souvisí s obřady zimního slunovratu, později na vánoce přenesenými, máme několik svědectví. Zase Auban Mírotický (l. c.) poznamenal, že »vigiljí toho dne (sv. Mikuláše) k postění se děti od rodičuo svých tímto způsobem ponoukání bývají: totiž že tomu věří, že ty dárky, kteréž se jim do střevícuo, pod stolem pro tu příčinu položených, v noci vkládají, že se jim od nejštedřejšího biskupa sv. Mikuláše dávají, a protož s tak velikou žádostí se postí, že když se, aby tudy k nezdraví nepřišli, zbáváno bývá, ku pokrmům je nutiti musejí.«

Původ toho obyčeje byl vykládán již u starých tím, že dle legendy »sv. Mikuláš nějakému potřebnému měštěninu, tři dcery majícímu, pytlík peněz mlče v noci oknem do komory hodil, tak aby své dcery s věnem poctivě rozevdati mohl. Proto je prý sv. Mikuláš patronem dítek, kteří s radostí toho večera a s postem čekají, aby od Mikuláše darováni byli.« ⁶⁾ Výklad tento bývá častěji opakován. ⁷⁾

Nádhera a slavný průvod rytířů svatomikulášských, jak jsme ji poznali ve stol. XVI., časem zakrňuje v pouhý obyčej, choditi s přestrojeným Mikulášem po domích, kde měli děti. Ba i to bývalo zakazováno, že prý se tím děti straší. Tak na jedno pachole

⁴⁾ Lumír, 1852, l. c.

⁵⁾ Lumír, 1863 1193, 1194.

⁶⁾ Partlicius, Kal., str. 191.

⁷⁾ Srv. J. K. Foršt, Kněz veliký v zásluhách, sv. biskup Mikuláš . . ., vyd. 1752, l. BI. » . . . z té příčiny . . . na památku toho tak svatého a štědrého skutku až dosaváde v způsobu sv. Mikuláše dítkám se dary dávají, aby se Boha nespouštěli, ale jeho božské pomoci se přidrželi.«

v Mělníce r. 1607 na den sv. Mikuláše »vyskočil Daniel Voborský v světnici školní z zákamní, vzav na sebe potvornou larvu a (je) tak přestrašil, že skrze to v těžké a nebezpečné nemoci až posavad s velikou bolestí, starostí a nákladem rodičův zůstává.«

Otec nemocného děcka položil sobě velikou stížnost do Jana Voborského, správce školy mělnické. Rektor a mistři pražské university kárají ho proto: »S nemalým jest nám podivením, že ty, jsa za předního správce školy města Mělníka, smíš se toho dočiňovati a přes poručení potvorného biskupa strojiti a na skrácení zdraví malých dítek témuž starému biskupu v škole i také krom školy dovolovati, aby jiné děsil a k nemoci, snad i k smrti, čehož milostivý pán Bůh uchovati rač, připravoval...«⁸⁾

Dočtli jsme se podobných narážek, že přestrojení »Mikuláši« děti nerozumně strašili. Kněz Seelisko chválí⁹⁾ zbožný obyčej udělovati a nakládati na sv. Mikuláše dětem hodným ořechy, jablka a hračky, neposlušným metlu,¹⁰⁾ ale napomíná, aby se to dělo »při tom starodávním obyčeji předkův... všechno s mírou a rozumným rozvažováním, bez nešikovného, ano i mnohokrát velmi škodného strašení mládeže a bez všech k vychování dítek nepatřících okolostojičností.«

»Mikuláš« sám ovšem dětí nestrašil, ale za to čerti a »smrt«, jež se přidružila k průvodu jeho. České Noviny z r. 1786¹¹⁾ přinášejí zprávu z Klatov, že »několik ničemných chlapů se přestrojilo za Mikuláše, z nichž někteří převlekli se za akolity v duchovních komzích, za laufry, za smrt¹²⁾ a jiní zase za čerty a v té

⁸⁾ Dvorský, Pam. o škol. č., 384—386.

⁹⁾ Vejkladové, 1774, 128—130.

¹⁰⁾ Srv. Fabricius, Mravná nauč., I. (1761), 7, 8.: »Učiním-li počátek od dětí a to sice od těch, které ještě sv. Mikuláše neznají, snadno uhodnu, o čem se jim v adventě zdává, totiž: nejvíce o sv. Mikuláši, že jim něco naloží, tomu na př. nový šaty, druhému že buben, třetímu že píšťalu, čtvrtému že koně, pátému že cukr, mandle a fíky. Než mnohému dítěti zmezne; neboť ráno vstane, jako jindy nemodlené, nic jiného nepostihne, leda dobrou, čerstvou metlu, na nejvyšš některý ořech nebo jablko; ale přejte dětem jejich radost, pokud k tomu měsíc sv. Mikuláše stačí, dopomáhejte jim, aby se jim jejich sen vyplnil, poněvadž tím způsobem rodičové často více vyřizují u svých dětí než láním, zlofečením, hromováním, klovčováním, nebo talířem po nich házením.«

¹¹⁾ Lumír, 1863, 1194, 1195.

¹²⁾ Srv. Žert a pravda, 1796, II. 9. »V Čechách ještě před nedávnými lety byl ten obyčej, že školmistři Mikulášem přede dnem toho svatého chodili a dítky právě dobré kázní na odpor škaředou přistrojenou smrtí a ohydně přistrojenými čerty strašili.« —

maškaře proběhali celé město, děsili po domech děti a s čeládkou neslušně a nelidsky zacházeli.¹³⁾

Starý zvyk udržel se po naše časy. Podnes škádlí čtveračivý čert nejen děti, než také dospělé, a nechtí-li se tito modlití, vyšlehá jim jako dětem, ne-li více.

* * *

O bájeslovném významu památky sv. Mikuláše podány rozmanité výklady. Mannhardt dokazuje¹⁴⁾, že památka tato vznikla prostou personifikací téhož asi času (6. prosince), s níž se spojily příslušné staré mythické názory.

O tomto domnění rozhodovati nebudeme. Názory slovanských národů o sv. Mikuláši nevedou k dohadům podobným, jsou původu jiného. Afanasjev ukázal shodnými doklady z tradice slovanské, že po názoru slovanském přenesena byla na sv. Mikuláše představa mythické bytosti, vládnoucí vodami.¹⁵⁾

Je tedy zajímavý staročeský ojedinělý doklad ze zač. stol. XVII., zapsaný od Mat. Poličanského¹⁶⁾, jehož kniha obsahuje četné zprávy o prostonárodních obyčejích a víře lidové, že sv. Mikuláš vlá d n e v o d o u. —

¹³⁾ Povšimnutí tu zasluhuje domnění P. Sobotkovo, odkud vzniklo slovo »Mulišák« (t. j. strašák u dětí). Přestrojený Mikuláš vybízejí děti k modlitbě, zahučí na ně, aby je hodně postrašil: »Muli se, muli se« (t. j. modli se), odkud dostalo se mu jména »mulišák«, jež potom přeneseno na strašáka vůbec. Světozor, 1882, 612.

¹⁴⁾ Viz o tom Antike Wald- und Feldkulte, 184—187, pozn. 2. — Srv. téhož Baumkultus, 327.; Pfannenschmid, Germ. Erntefeste, 522.

¹⁵⁾ Poet. vozrén., I. c., I. 475. Srv. I. c., II. 214, 215; 293.

¹⁶⁾ Pokuty a trest., 1613, I. 15.

Den sv. Lucie.

Dle víry lidové jest sv. Lucie ochranitelkou proti čarodějnicím. Od svátku sv. Lucie (13. prosince) až do Božího narození dávají hospodyně kravám kousek těsta, smíchaného s rozličným kořením a zeleninami, aby neměly nad nimi čarodějnice moci. Po jmenovaném čase bývá chlév uzamčen, aby odtamtud nemohla čarodějnice vzíti ani ždíbec hnoje. »V těch dnech hospodyně nedá ani neprodá žádnému ani lžičku mléka, kdyby kdo a jak prosil, bojíc se, že by mléko přišlo čarodějnicí do rukou, kteráž by pak dobytku uškodila. Když se čarodějnicí podaří někde kousek hnoje popadnouti a ucho z rendlíku vzíti, nastrká toho hnoje do jeho díry a tím potom tak dlouho hospodyně škodí a užitku odbírá, pokud hnůj z rendlíku se zachová . . . Od sv. Lucie až do Božího narození dělá se stolek. V těch 12 dnech každý den se na něm něco udělati musí. Kdo chce poznati čarodějnice, musí ten stolek s sebou do kostela vzíti na jitřní Božího narození, v kostele se naň posaditi a sedě na něm všechny čarodějnice uzří!«¹⁾

Lid moravský si vypráví, že na sv. Lucii všechny čarodějnice shromažďují se na Radhošti.²⁾ Ochranou proti nim bývá vedle zmíněných prostředků toto: »Od Lucie až do Božího narození odhodí se každý den jedno drvánko a na Boží narození jestli jimi zatopí, tož se žádná čarodějnice neudrží a musí přijít na ten oheň do toho stavení.«³⁾

¹⁾ Více o tom viz u Kuldy Čas. Mat. Mor. 1870, 137.

²⁾ Bayer v Čas. Mat. Mor. 1875, 94.

³⁾ I. c. Sr. Kulda, I. c.: » . . . Z těch dřev nesmí se žádnému, nechť je kdokoliv, uhlí dáti, sic by čarodějnice uškodila.«

Doklad podobné jakési lidové víry na Moravě z r. 1629., že na sv. Lucii čarodějnice škodívají dobytku, potvrzuje stáří víry této a svědčí, že den sv. Lucie býval za starodávna dnem mezi jinými památnějším.

R. 1629. viněny dvě ženy, »že jsou v Stříbrnicích směly mluvíti, když nějaká hadačka tam byla a Dorotě Sbraňáčkové hádala, že by též Dorotě Sbranáčkové nejbohatší sedlka na svatou Lucii dům její hlinú z hrobu, kostmi od šibenice vezmouc obsypala a tak že žádného štěstí na dobytku koňském i jinším míti nemůže...«⁴⁾

Zdá se, že zjev tento souvisí s tím, co podnes lid si vypráví o moci čarodějnic na den sv. Lucie.

* * *

Pořekadlo »Svatá Lucie noci upije« nebo »Na den sv. Lucie — ta již noci upije«⁵⁾ je původu starodávného⁶⁾ a je rozšířeno po celé Evropě⁷⁾; značí, že pomalu začíná se již den zase dloužiti.

* * *

Pro celek budiž zde ještě vzpomenuto, že chodívala po domích od večera před sv. Lucií až do vánoc přestrojená ženská, »Lucie«, »L u c k a«. Pamatují se na tento obyčej z dětství. Kromě jména však více o něm nevím a vypisují tedy líčení obyčeje toho z Dobšinského:⁸⁾ »Niekde tú istú úlohu, čo Mikuláš, koná L u c k a t. j. prestrojená a v bielo oblečená ženská, chodiaca takže po domiech s darmi pre deti, od predvečera sv. Lucie až do Vianoc kedykoľvek.

⁴⁾ Brandl v Čas. Mat. Mor. 1880, str. 40. Více o této při a rozsudku tamtéž.

⁵⁾ Krolmus, I. 141; Čelakovský, Mudrosloví, 456.

⁶⁾ O dni sv. Lucie široce rozepisuje se Joh. Praetorius, Philologico-historicum schediasma de Bruma, vom Luzien-Tage, Lipsiae, 1627 (v univ. knih. pr.). Tamtéž na l. D4: »Lutze, sagen die Bauern, machet den Tag stutze.«

⁷⁾ Poláci říkají: »Święta Łuca dnia przyrzuca.« (Kolberg, Lud, XVII, 1884, 176). —

»Na św. Łucę
noc się z dniem tluce.
Święto Łuci,
noc króci.«

Zbiór wiadomości, 1882 (VI), 182. Srv. pořekadlo francouzské: »A la sainte Luce du sault d'une puce« (Čelakovský, l. c.); »St. Luzen macht den Tag stutzen« (Graesse, D. d. Landmanns Praktika, 1859, 18) a j. v.

⁸⁾ Sborník Mat. Slov. I. 208, 209; Prostonárodné obyčaje, povery a hry slov., 1880, 178, 179.

Ináč ale táto »Lucka k'lucká« t. j. kluckajúc či na prstoch ticho idúc nemo príde do domu a pochodiac v tom bielom závoji po izbe, takže aj odíde z domu. Jestli domácí takto zahalenú Lucku na isté nepoznajú, nerečú jej nič a majú pred ňou akúsi bázeň; jestli ju ale zpoznajú, odkryjú závoj a potom robia si s ňou žert, smiech a zábavu.«

V Budějovsku chodívali prý s »Luckou« (Loucí, Lucí), potvorné oděnou, jež přišedši do domu, ptala se hospodyně: »Shloucely-li vaše děvky koudel?« (přetřásajíc na přineseném kuželi koudel jakoby předla). Odvětila-li hospodyně: »Neshloucely«, mrskala metlou nedbalá děvčata.⁹⁾

⁹⁾ J. Štěpán v ČČMus. 1834, 187. — Jména sv. Lucie užívá se v zaříkadle škrkavek (Erben v ČČMus. 1860, 54):

»Svatá Lucie tři dcery měla:
první přídla,
druhá víla,
třetí motala.
Dej, Bože, aby té osobě (jméno)
ty škrkavky pominuly...«

Srv. říkadlo polské (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, III [1879], 51).

»Święta Zochfjja trzy córecki miała:
Jedną pracka, drugą śwacka —
a trzecia po świecie chodziła —
urzeki odczyniała...«

Moc některých svatých dle víry lidové.

Pokusili jsme se v úvodě aspoň krátce ukázati, jak ponenáhlu přecházelo náboženství pohanské v náboženství nové, křesťanské. Byl to spor tuhý. Kam bylo se najednou podíti celému sboru posvátných božstev? Loučení s bývalými ochránci, k nimž lid pohanský tak útulně přilnul, nedělo se rychle. Křesťanství vyhlašovalo všeliký směr sobě protivný za působení ďábelské a tak z pohanských bytostí bájeslovných stávaly se bytosti pekelné, hříšné ¹⁾. Čech křesťan na př. místo »U čerta« říkal: »U Velesa!« — »Pomůže mu sám zmek!« — »Aby tě skřítek vzal!« — a přece Veles, Skřítek, Zmek byli Čechovi pohanu nadpřirozené zjevy. dobrotivé, jejichž pomoci potřeboval.

Po čase boj se mírnil. Některé bájeslovné prvky vloudily se v nové učení a zde doznaly vhodné proměny. Staří ochránci domů, polí, stád, hojitelé nemocí, krotitelé povětří a bouře, a jiná božstva, k nimž se pohan v potřebách svých důvěrně obracel za pomoc, byli zastíněni září svatých, kteří převzali úkol oněch bytostí pohanských.

Svatým přisuzována moc zvláštní, tak že každý skoro důležitější případ v životě lidském, že každá choroba, ba každý stav, jednotlivá řemesla ²⁾ a pod. měly svého ochránce, »patrona«, některého sva-

¹⁾ Důkladně jedná o tom Roskoff, *Geschichte des Teufels*, 1869, II. 149 a d.; Meyer, *Aberglaube des Mittelalters*, 1884, 148 a d.

²⁾ R. 1630 vydána byla kniha »Bohobojní a svatí cechové t. j. ze všech cechův, řemesel, obchodův lidských vybraní bohobojní muži.« Jsou tu uvedeni patronové všech řemesel: a p o t e k á ř ů: sv. Apollonius; l é k a ř ů sv. Lukáš; h o s p o d á ř ů (hostinských) sv. Julianus; k a m e n í k ů sv. Claudius, Nicostratus, Symforianus, Castorius, Simplicius; k o v á ř ů sv. Eligius; k o ž e l u h ů Šimon z Joppy; k r e j č í Florentius; k u p c ů sv. Homobonus; m a l í ř ů sv. Lukáš; m l y n á ř ů sv. Vinokus; n á d e n í k ů sv. Theobaldus; p e k a ř ů sv. Vilém; p l a v c ů Arnoldus Hubertus; p o s l ů sv. Adrian;

tého³⁾). Jako bylo všude jinde, tak i v Čechách touží Štítný⁴⁾ na to, že »mnozí ctie svaté jen pro zdejší odplatu, právě pohanským obyčejem, ... sv. Š t a s t n é h o (Felixe) a jeho tovariše, aby jim sbožie přibývalo, sv. Jana Světlého, jemuž sú Burjan⁵⁾ vzděli, aby krúpy nebily ...«

Dle Štítného jsou to »obyčejí pohanští«. Jemu přisvědčuje

rybářů sv. apoštolové; sedlářů sv. Gualfardus; šlechťů (>kteří stříbro dělě) sv. Andronikus; ševců sv. Kryšpín a Krispian; stanů femeslníků sv. Pavel a sv. Aquila; tesařů sv. Josef; tkalců sv. Severus a sv. Vorrenus; uhlířů sv. Alexander; vinařů sv. Noe; valchářů sv. Menignus, sv. Anastasius; zahradníků sv. Paulin, sv. Mauritius; zámečnicků sv. Dunstanus a sv. Apelles; zlatníků sv. Eligius neb sv. Loy; zvoníků sv. Konstantin, sv. Quido. Více o tom viz v knize jmenované.

³⁾ Viz Schindler, Aberglaube des Mittelalters, Ein Beitrag zur Culturgeschichte, 1858, 107 ad. Srv. J. Lascii De diis Samagitarum (1615), l. c., str. 16—18: »Et tamen permulti sunt Christiani, qui hoc unico omnipotente numine minime contenti, et tam Samagitas, quam veteres idololatrās imitati, alios sibi ipsi adiutores finxerunt. Johannes enim et Paulus superstitiosa opinione illorum quaeque noxia a segetibus avertit (Srv. stať »Přede žněmi«, pozn. 47) Ignis Agathae, ceu Vestae datus est curandus. Florianus miles incendia restinguit ... Nicolaus, quasi alter Neptunus, maris curam gerit. Idem a periclitantibus iis vocibus excitatur: ‚O sancte Nicolae, nos ad portum maris trahe‘. Eidem sacella in littoribus consecrantur. Huius collega est gigas Christoph. Canitur et B. Virgini, exortis procellis istud carmen: ‚Ave maris stella, Dei mater alma‘ et ‚Salve Regina...‘ Vino praeest Urbanus. Rubiginem frumenti purgat Jodocus. Brucos depellit Magnus. Anseres curae sunt sancto Gallo, oves Vendelino, equi Eulogio, boves Pelagio, porci Antonio ... Gertrudis mures a colis mulierum abigit. Literarum studiosi Catharinam virginem Alexandrinam, veluti alteram Minervam, alii vero Gregorium, quasi Mercurium colunt, ac huius die festo primum suos natos in scholas mittunt«. (Srv. stať »Na sv. Řehoře« pozn. 2.: ‚dies Gregorio sacrata, in qua parvuli ducuntur in scholas...‘ Mohli bychom tedy obchůzky fehořských vojáků vysvětlovati obyčejem, že toho dne bývala pacholata poprvé voděna do školy a rodiče jednak chudým žákům, jednak učitelům dávali koledy). »Pictores Lucam, medici Cosmam et Damianum, fabri Eulogium, calcearii Crispinum, sarctores Gutmanum, figuli quendam Goarum, venatores Eustachium, civem Romanum; scorta Aphram et Magdalenam invocant ... Imploratur in pestilentia, ut olim Apollo, Sebastianus, in morbo Gall. Rochus, in feбри Petronella, in dolore capitis Ita, dentium Apollonia, in partu Margarita, quemadmodum quondam Juno ac Lucina. Joh. Evang. a veneno conservat. Wolphgang, contractorum medicus est. Romanus Daemoniacos solvit. Marcus mortem repentinam avertit, Martinus miseriam, quem et ego puer hisce verbis inclamabam: ‚Martine sancte pontifex, sis miserorum opifex, fer opem tuis famulis‘ Leonhard, victorum compedes rumpit. Vincentius amissa restituit. Valentin. comitiali morbo laborantes sanat, quapropter nos epilepsiam Valent. morbum vocamus. Susanna ignominiam arceť. Otilia oculis aegrotorum medetur. Collo praesidet Blasius, scapulis Laurentius. Erasmi venter est totus. Nicolao apud nos gregis est custodia iniuncta. Andreas vigilia festi sui invocatur a ieiunis puellis, futuros illarum viros praemonstrat. Barbara a caedibus bellicis conservat, quocirca tam a nostrae gentis hominibus in auxilium magnis clamoribus elicitur. Invocatur et virgo Maria, cuius carmen ‚Dei para‘ vocatum, legibus additum nostris...«

⁴⁾ Vyd. Erben, 109.

⁵⁾ Slovo Burian bývá pravidelně po staročesku psáno a tištěno: »Bur-Jan«. V Instrukci poddaným m. Poličky r. 1719 zakazuje se světiti památka »Martina Luthera, Jana Husi, Jana Buriana a jiných těm podobných kacífův a svůdcův...« Více o tom ČČMus. 1846, 455.

Chelčický ⁶⁾). »Již sv. Bar b o r a jest schválena, že muož bolest očí uzdraviti, sv. A p o l e n a ⁷⁾ zuby, sv. V a l e n t i n ⁸⁾ padúcí nemoc — a tak ktožkoli co trpí, vždy k každé příhodě a nemoci jest zvláštní svatý, ješto pomáhá, uzdravuje a zproštuje, aby tu již nebyl potřeбен Kristus, kdež zastává sv. J i ř í s kopím před drakem.«

Horlí dále bratr Lukáš ⁹⁾, že »sv. Blažkovi přidali moc nad odutými hrdly k uzdravování i k dopuštění, sv. Lucii nad očima a A p o l e n ě nad zuby a H á t ě a Barboře nad prsy... A tak dlouho by bylo vyčítati, kdo má moc nad nebem, nad zemí a nad peklm, nad vodami, úrodami, povětřím, hromem, krúpami. nepočasím, zdravím, nemocemi.«

Žalanský se vysmívá ¹⁰⁾, že »blázní jsou a modláři, kteří od ďábla posedlé k sv. Anastazioví a Kornelioví aneb k zaklínáčům vodí«. Poličanskému se také nelíbí ¹¹⁾, že »křesťané poctu Boží přenášejí ke všelijakým posuňkům, poboňkům a pověrám, říkajíce: »Tento vládne válkou — a to o sv. Jiří, a sv. Hroch morními bolestmi, sv. Valentin padoucí nemocí, sv. Mikuláš vodou a sv. Filip a Jakub ourodou zemskou, sv. Bar b o r a očima, sv. Otilie zuby, sv. Marketa ohněm, sv. Blažej vlky a jinou lítou zvěř, sv. H á t a hady ¹²⁾, sv. Medard deštěm, sv. Burjan hromobitím a bouří.«

»Některí, aby nebyli raněni, aneb jak říkáme, aby byli fest a z m r z l í c i ¹³⁾, svou zbraň jistým způsobem žehnají, aneb rozličné cedulky s divnými slovy a lživými modlitbičkami popsáné, které sv. L v u aneb sv. Karlovi Velikému připisují, u sebe nosívají.« ¹⁴⁾

⁶⁾ Postilla, I. 15. Srv. I. 132: »— na přímlově sv. Linhart, ješto okovy vládne a jako sv. Valentin, ješto vládne padúcí nemocí, těch přímlov sú pilni, neb jsú je svatokupci zvelebili hřešníkóm pro své lakomství.«

⁷⁾ Regule bratrstva sv. Apolleny v knize vyd. 1746, »Lék. duchovní proti bolení zubů« (v univ. knih. pr., sign. 54 F 260).

⁸⁾ V skladbách lékařských domácích i cizích, pravidelně slove padoucí nemoc — »n e m o c s v. V a l e n t i n a.«

⁹⁾ Dr. Jar. Goll v ČČMus. 1883, 369.

¹⁰⁾ O anjelích, I. c., II. 113.

¹¹⁾ Pokuty, 1613, I. 15.

¹²⁾ Při volbě této patronky působila nejspíše prstonárodní etymologie. Srv. Joh. Praetorius, Thesaurus Chiromantiae, 1661 (v univ. kn. pr.), str. 19.

¹³⁾ Srv. o tom Quitzmán, Heidnische Religion der Baiwaren, 1860, 29—30, 290; Roskoff, Geschichte des Teufels, 1869, II. 440, 441; Meyer, Aberglaube des Mittelalters, I. c., 275—279.

¹⁴⁾ Veselý, Kázání, 1724, I. 109. Tamtéž: »... aneb kamizolku s hroznými figurami vnitř znamenanou, kterou oni inferni camisiam, kamizolku pekelnou nazývají, na sobě vždycky mívají; aneb s pargamentovým pásem všudy popsáným, všudy

Ztratí-li se někomu něco, okradou-li ho, dají mši čísti k sv. Antonínovi; pak-li to hned ráno sv. Antonín nepřivede, tu hned posla k babě, aneb hadačovi vypraví, sv. Antonína opovrhne, kněze a církev sv. opustí. Bolejí-li koho zuby, postí se k svatě Apollonii...¹⁶⁾

Mezi patrony proti rozličným nemocím dlužno zařaditi také mistra Jana Husi. Dle víry českého lidu býval ochráncem proti bolení zubů. Aspoň píše Řehoř z Kleblatu, arciděkan v Krumlově, r. 1633 19. srpna arcibiskupu pražskému: »... Po výpovědi všech tamějších obyvatelů narodil se Hus u nich v Husinci; ukazují také dům, v němž se narodil, z kteréhož domu uřezávají si třísky jako remedium proti bolení zubů¹⁶⁾. Cośi podobného věřil lid o kazatelně Husově v kapli Betlémské. Balbín zapsal o tom zprávu, že viděl tuto kazatelnu, kterouž líbával lid pro bolest zubů a snad prý i pro vážnost Husovu¹⁷⁾.

* * *

Jmenování patronové byli vyzýváni zvláště v lekovadlech a zaříkadlech v nemoci a jiných příhodách. Bylo již několikrát upozorněno na formule zažehnávací, že prý často v zdánlivé směsici

rozličnými křížemi naplněným přepásají.« Srv. Bílovský, Coel. viv., 1724, 312, 735: »Stfelci a myslivci dobří též vojáci pobožní, a y jim ručnice od čarův nakažená nezelehala, na pánvici kříž dělají, anebo touto jménem Ježíše znamenají«; l. c., 348: »Jiní do střechy anebo do jakékoliv díry v domě proti ohni, jako do vězení Syna Božího (hostii) strkají. Jiní proti železné zbrani a kulkám bohaprázdě se opatřují.«

¹⁵⁾ Bílovský, l. c., 289, 290. Srv. Max. Stosz, Slavný a radostný vůz..., vyd. 1737, l. Cb: »Tak sv. Rochus a Šebestian po celém světě jsou patronové proti moru, sv. Florian proti ohni, sv. Apollonie proti bolení zubů, sv. Liborius proti kameni, proti bolení očí sv. Lucie, proti bolení hrdla sv. Blažej, v straccných věcech sv. Antonín Paduanský, v nebezpečství dobrého jména a pověsti sv. Jan Nepomucký«. — K rukop. univ. knih. pr. (17 D4) přivázán na konci lístek: Oratio antiquissima de S. Liborio episcopo et confessore. Contra morbum calculi...« Podobně obraz sv. Liboria na předešlé knihu l. c., sign. 54 C46. (»De morbo calculi«). Na Karlově v Praze vzniklo r. 1676 bratrstvo sv. Liboria, patrona proti nemoci kamene. Eckert, Posvátná místa král. hl. m. Prahy, 1884, II. 160.

¹⁶⁾ Archeol. Pam. X., 849.

¹⁷⁾ Epitome histor. rer. Bohem., 1677, 414: »... Hussii cathedram puerilibus annis stantem in illa Ecclesia vidimus, quam rude vulgus ad dolorem dentium, ac fortassis etiam ob docentis auctoritatem (stulte) solebat osculari.« — O nějaké »modlářské« účtě sv. Anny ČCMus. 1847, I. 552 (srv. l. c., 1882, 89) dle archivu města Poličky, r. 1601: »Poněvaž na den sv. Anny jakýms starodávným návykem lidé modlářští do kostela Radiměského se scházeli a tu rozličné pověry činíce, šaty a k tomu podobné věci nesli, před jakýs špalek yěšeli a tím pánu Bohu se rouhajíc, skryté jeho milosti božské tím překážku činili, toho aby víc dopuštěno ani domácím ani pšepolním nebylo, nýbrž na ten den sv. Anny, aby oufadové přisežní z moravské strany při jedněch dveřích stáli, nic toho do kostela vnášeti, ani knězi a Boží službě žádné překážky činiti nedopouštěli a kněz o té věci oufadu ten den před tím připomenouti má a oni se tak poslušně zachovati mají.«

všelijakých slov a úslolí skrývají se zkomolené a svatými jmény místo božstev pohanských vyzdobené zlomky prastarých písní obřadních. České národní podání zachovalo podnes zbytky starodávných zaříkadel. V pramenech staročeských roztroušeny jsou některé podobné formule, jež se hlásí původem svým k domácímu, prostonárodnímu podání, kdežto jiné jsou pouhým překladem pozdějších zaříkadel, kolujících po středověku. Položíme tu některé zajímavější ukázky ze snůšky sebraných posud dokladů.

Dle bratra Lukáše¹⁸⁾ jest sv. Blažej patronem proti bolení hrdla. Víra ta vznikla vlivem církevním¹⁹⁾ Poličanský však tvrdí (l. c.), že sv. Blažej vládne »vlky a jinou lítou zvěří«, že je tedy ochráncem stád, »patronem« pastýřů. Řeh. Krek dokázal²⁰⁾, že na sv. Blažeje (Vlasij), podnes ochránce stád dle víry lidu ruského, byla přenesena pocta pohanského božstva, ochránce skotu, nazvaného »Veles«.

Máme bezpečné svědectví a doklady²¹⁾, že staří Čechové znali boha Velesa. Dočtli jsme se však také vedle tvrzení Poličanského, že sv. Blažej byl vyzván ve formulích, jimiž pastevcí žehnali stádo, vyhánějice je na pastvu. Obširné žehnání to odkudsi vypsál Bílovský a neváháme posud neznámá zaříkadla ona doslovně zde opakovati a upozorniti na analogii víry lidové na Rusi.

Nejvíce »čár, pověr, nadšení, navažactví etc.« jest prý u myslivců, mlynářů, polních mistrů a při pastýřích, u těchto zvláště²²⁾.

»Medle slyšte jenom, jak se pastýřové modlí, když stádo vyhání, anebo pasou: ,† † † Ve jméno Boha † Otce, Boha † Syna, Boha † Ducha svatého. Pán Bůh ráčil počíti, též já N. vyháním tento Boží dobytek na to Boží pole, na Boží louky, vyháním na ty Boží průhony, pod to jasné slunečko, pod oblohu, pod panny Marie její sv. plášť, pod Pána Krista obranu, pod roucho sv. Blažeje. Jděte mně ticho, stádo Boží, na to Boží pole, tak jakož jest byl tichý a pokorný Beránek K. J., když jsou ho nemilostivě jali, vázali, mrskali, bičovali, trním korunovali, ostrými hřeby na sv. kříži ruce i nohy přibíli; anebo jakož byla čistá a pokorná panna Maria, která

¹⁸⁾ Srv. pozn. 9. a 15.

¹⁹⁾ Viz o tom Hospinianus, De orig. fest. Christian., l. c., l. 43.

²⁰⁾ Einleit. in die slav. Literaturgesch., 1887, 451—473.

²¹⁾ Doklady uvádí J. Jireček, ČČMus. 1875, 405—416. K nim přidej doklad z Postilly Zámorského (»Něco o bohu Velesu« ve Slovanském Sborníku, 1886, 318, 319). Srv. Zoubek, Vypsání hradu Potenšteina v Hradecku, 1870, 55, pozn. 10.

²²⁾ Sběrka kázání Coelum vivum, Oppaviae, 1724, str. 306—310.

synáčka svého K. J. milého pod svým srdcem nosila a svými ho panenskými prsy krmila. Jděte mně, stádo Boží, na to Boží pole pohromadě, tak jakož zástup jdoucí z kostela, držte se jedni druhých, tak jakož jsou se drželi čertí nespravedlivého Jidáše v pekle, proklatý čerte, odkud jsi sem přišel, jdi tam zas, co jsi chtěl zde učiniti, učni to tam, toho mi buď na pomoci Bůh † Otec, Bůh † Syn, Bůh † Duch sv. Amen.⁴

„Pán Bůh ráčil počítí, tak též já N. vyháním tě, stádo Boží, tímto průhonem na to Boží pole, na to čisté humence, na Boží louku, pod tuto nebeskou oblohu, pod Pána Ježíše obranu, pod panny Marie plášť, pod roucho sv. Blažeje; jdi tam, svatý milý Blažeji, do Bethléma k panně Marii, ať ti půjčí tři zámky, tři klíče, jdi tam k východu, k poledni, k západu, k půl noci, zamkni tlamy všem vlkům, vlčicím, rysům, rysicím, hadům, hadicím, štirům, štirycím, sršným devaternicím, čarodejníkům, čarodejnicím, aby toho dobytka necitili, neslyšeli, kůže nedrali, chlupu nedrasili, masa nežrali, krve nechlamali, kosti nelámali, ani toho Božího stáda neviděli, tak jakož jsou židé P. K. neviděli, když ráčil z mrtvých vstáti † hůl † hůl † hůl † lesní psi, vlku divoký, potvoro chlupatá, byl-li si na tom poli, když se byl pán Ježíš narodil, když byl obřezován, když byl od Jidáše zrazen, když byl mrskán, ubičován, uplván, trním korunován, ostrými hřebíky na sv. kříži přibitý? nebyl-li si, nebuď! O proklatí a zlořečení psi lesní, klín tobě v tvé tlamě vězí, koudel tobě (s. v.) v . . . hoří, matka Boží tobě na tvém krku stojí, aby jsi ty, proklatý pse lesní, nemohl viděti, ani slyšeti, tvé proklatý tlamy otevřítí, ani tomuto stádu uškoditi. Já N. vás zaklínám ne svou mocí, než P. K. pomocí, zaklínám vás, vlci lesní, ďábli poslaní, protivníci a tovaryši nepraví, zaklínám vás devět † † † † † tisíci, devíti † † † sty devadesáti devíti rány K. P., když jest byl ukřižovaný. zaklínám vás šlápějí panny Marie, dvanácti apoštoly, čtyřmi evangelisty, toho mi dopomáhej Bůh † Otec, Bůh † Syn, Bůh † Duch sv. Amen.“

„P. J. K., syn P. M., ráčil počítí, tak já N. po jeho drahé milosti vyháním tě, stádo Boží, s tímto průhonem na to Boží pole, s P. J. v tichosti, jděte mně ticho, stádo Boží, tak jako jsou šly všecky milé dušičky za P. J. K., držte se jedni druhého, jakož jest držela P. M. synáčka svého na svém sv. lůnu při jeho sv. křtu. Stůj † stůj † stůj † stádo Boží, na tomto poli, tak jakož jest stála P. M. s sv. Janem pod křížem, anebo jako stojí drahé Boží tělo a

drahá Boží krev v kalichu na sv. oltáři. Toho mi dopomáhej Bůh † Otec, Bůh † Syn, Bůh † Duch sv. Amen.⁴

„Pán Bůh ráčil počítí, tak já N. po jeho drahé milosti vyháním toto Boží stádo s tímto průhonem na to Boží role. Pane, nemohu pro vlka, vlčici, pro rysa, rysici, pro šтира, štíruci, pro hada, hadici, pro sršni devaternici, pro čarodějníky, kouzelníky, pro jinou divokou zvěř. Jdi tam, sv. Petře, k panně Marii, na jejím sv. lůně vezmi tři klíče, tři zámky, jdi tam k tomuto stádu, kde se kolivěk pásti bude, zamkni tlamy všem vlkům, vlčicím, rysům, rysicím, i vši divoké zvěři, aby tomuto stádu neuškodili, pokud mně N. písku z moře nevynesete, hvězdy na nebi nepřechítáte, tak vy zlí tovaryši posláni i neposláni, žádné moci neučiňte. Toho mně dopomáhej atd.⁴

„Šla, panna Maria s sv. Petrem, sv. Blažejem, sv. Mikulášem, sv. Josefem přes hory chaldejské, potkali se s nimi devadesáte devět vlkův a vlčic, ptala se jich P. M.: „Kdež se berete, vy proklatí vlci a vlčice?“ — „Jdeme tam na to role, abychom škodili tomuto stádu.“ — „Jdi tam, sv. Petře, k východu; sv. Blažej, na poledne; sv. Josefe, k západu; sv. Mikuláši, k půlnoci, aby nad tímto stádem žádné moci nemohli mítí. Toho mi dopomáhej atd.“

„Jdi tam, sv. Danieli, k mýmu stádu, zamkni vlkům jejich tlamy a divoké zvěři, ať neškodí tomuto stádu z předku, ani z zadku, tak jakož jsou neškodili lvové v jámě Babyloně tobě, sv. Danieli. Toho mi dopomáhej atd.“

„P. J. K. po svém sv. umučení ráčil jest na kříži řícti to poslední slovo: „Dokonáno jest“, tak já N. po jeho drahé velebnosti a milosti tento spis²³⁾, tato pravá a sv. slova zavírám, aby toto mé žehnání, zaklínání, k dobrému prospěchu a užitku bylo, tak abych já N. s tímto stádem mohl bezpečen pásti. Toho mně buď nápomocná Trojice sv., Bůh † Otec atd.“

Takové a těm podobné modlitby, zaklínání, zařikání a zažehnání mají pastýřové, polní mistři a hospodářové. Čím pak jich více mají a umějí, tím v větší vážnosti při obcích postaveni, větší plat dostávají.

* * *

Proti čarodějům a „lekovníkům“²⁴⁾ často horlili staří mravokárci a kazatelé²⁵⁾. Naproti tomu věřil lékař, že možná hojiti

²³⁾ Narážka, že Bilovský tato žehnání odněkud vypisoval.

²⁴⁾ Rukop. Svatovítský, I. c., 326.

²⁵⁾ Viz Štítný, vyd. Erben, I. 8 ad. Srv. Rokycana, Postilla, I. 5b: „Činite-liž

rány ›žehnáním a slovy‹; ›nebo jest pán Buoň všemohúcí dal moc kamení, koření rozličnému a slovóm dobrým, nebo jest samým slovem všecky věci z ničehož stvořil a učiněny jsú. I protož nemá proti tomu nižádný mluvíti ani sě tomu protiviti«²⁶⁾.

Stesky na čarování a lekování opakují se různými slovy v památkách staročeských. Pomineme jich. Dle slibu položíme tu jen některá zařikadla starodávná, jejichž ohlas podnes ozývá se v národním podání.

Jak Bílovský napověděl, pomáhají babám při žehnání ›mužíčkově‹. Práví totiž²⁷⁾: ›Skoro největcí zaneprázdnění jim dělají lidé nemocní; nebo tenkrát nejvíc musejí sobě hlavy lámati, duchy své a přátelské mužičky obtěžovati: Zda-liž ta oslepla od oučinka? Zda-liž tomu někdo nětco na cestu nevyžil? Zda-liž ona nětco na hodech nevpila? Hlava jí ráno bolí. Zda-liž onomu někdo nedodal? Hryze ho v břiše. Ten loktem nemůže hnouti, schne mu celé rameno, jiný má suché lámání v kyčlích. Této zní v uších, onou huser²⁸⁾ trápí, toho mrzina drží etc. Žehnejte, žehnačky, hádejte, hadači, odkud to?...‹ Co ti kouzedlnici? Dřívej, je-li přítomná osoba nemocná, tuto žehnají, divnými kliky háky znamenají, tělo nesoukanýma niti měří²⁹⁾, ruce a ramena syrovýma provazy váží, žilovatýma stahují, kříž mění, levou ruku žehnají etc. Zase jiní kocmoudem nemocného kouří, do komína se dívají a na levé noze státi poroučí. Předivné recipe předpisují: Zdevítí stromů v listí, z jedenácti smetiští smeti z míchati a tím se kouřiti nařizují... Navrátí-li se někomu zdraví? To se nebo přirozeně, nebo s pomocí ďábla stává...«³⁰⁾

vy tak, křesťané, ha! Ono k hadačuom, k hadačkám, ono k žehnáním, ono k lekováním, ono k uonomu, i k uonomu«.

²⁶⁾ Rukop. univ. knih. pr., sign. 17 H23, l. 17.

²⁷⁾ Coelum vivum, 1724, 297.

²⁸⁾ Húser, houser dle Jungm. Sl. — husák, bolení v kříži, žlatá žíla (Us. Hradiště).

²⁹⁾ Srv. Jos. Smola, Lékovadla či zařikávadla, Květy, 1885, II. 343.

³⁰⁾ Pod. Damascen, Trojí chléb, 1728, II. 1103: ›O jak u mnohých nad pána Boha více platí lecjakás stará bolnohá, prožlutlá a čarodějná baba, když jenom může a umí notně s čertem zacházeti, když jenom umí s svým lekováním a pověřeným zažehnáváním buďto stříly, bolení zubův, hlavy a těm podobné neduhy, jak od lidí, tak taky od dobytka ne svou, ani pomocí Boží, ale mocí ďábelskou zaháněti‹. Srv. Veselý, Kázání, 1724, II. 109: ›Některí aby nemocné koně, aneb i člověka uzdravili, říkají nad ním rozličná neznámá slova, rozličná žehnání, aneb provazem od černé krávy ránu a bolavé místo potrají‹. Srv. Ulmann, Altmähren, 1762, II. 502.

V zaříkadlech bývá obyčejem vedle jiných také úsloví, jak pán Ježíš nebo panna Maria potkají se s některým svatým nebo s nemocí a pod. Narážka na podobnou formuli jest zachována již od Štíttného ³¹⁾ »... repce baba pochukujíc a praviec, by Buoh chodil po zlatém mostě a utkal se s sv. Petrem, neb s svatú Maří aneb s kakús dobrú bratří...«

Na přirovnanou vypisujeme žehnání z rukopisu lékařského ³²⁾: »Tuto se pokládají opět jiná slova, kterýmiž pan Labuť a pan Habart hojí a ta se vykládají takto: „Šli tři šťastní bratříe jednu šťastnú cestú. I potkal jest je pán Buoh, i řekl jim: Kam to jdete, tři šťastní bratříe? — Pane, jdeme rozličného kořenie ryt na rány na rozličné, na sečené i na bodené. — I řekl jim pán Buoh: Jděte a vezměte z beránka vlny a z révy vína a z olivy olejě ³³⁾ a viežte ve jméno mé a menujte „Bez přiemětuov i beze všech přivřených věcí“ a žehnajte: Ve jméno...«

Na »v y v i n u t í k l o u b ů, anebo na z l á m á n í k o s t í « říkala prý baba ³⁴⁾:

»Ve jméno sv. Ducha:
Jel pán Ježíš na oslíčku,
sv. Petr na koníčku:
„Petře, pospěš!“ — „Pane nemohu;
zlámal mi kňh nohu.“

„Nu, sejdíš se kost' k kosti,
kloub k kloubu, srst k srsti,³⁵⁾
at' jest zase tato bolest celá jako kámen,
dejž to Duch sv. Amen!“

Dětem žehnali na »b o ž e c « těmito slovy ³⁶⁾: »P. J. K. počal: já po jeho svatý milosti počínám: Šeltě pánbůh cestou, potkal se s ním božec: „Kdešto jdeš, bošče?“ — „Jdu (pomenujíc menem dítě) do hlavy, rukou, nohou, bříška, hřbetu, všechněch oudů kosti tříti, masa ssáti, krve píti, žil trhati.“ ³⁷⁾ — „Nechodiž ty, božče, (vopěty pojmenujíc dítě mínem) hlavy, rukou, nohou, břicha, hřbetu, všech-

³¹⁾ Vyd. Erben, 9.

³²⁾ Rukopis univ. knih. pr., sign. 17H23, l. 19b, 20a.

³³⁾ Srv. u Bílovského, Coel. viv., 1724, 291: »Když znamenají nedostatek bělma, v kterém zřetelnice oka sedí, těmito slovy bělmo žehnají a zahání: „Pane Bože všemohoucí, já pro tvé božské milosti žehnám bělmo na oku, prosím sv. panny Barbory, sv. Veroniky, Otece, prosím sv. Trojice, aby mně byla dnes nápomocnice, aby z toho oka bělmo zašlo a tak jak slunce jasné bylo. Jdětež tam dva svatí na horu olivetskou, utrhňte tam beránka na olivě, setřete mně tím téměř tohoto oka bělmo, aby bylo tak čisté, jak čistá byla přeblahoslavená P. M. Voda vodice, zlá neštovice, prosím milé sv. Trojice, sv. Veroniky, sv. Barbory, dopomáhejte mně k tomú Bůh Otec...«

³⁴⁾ Poličanský, Pokuty, 1613, l. 37.

³⁵⁾ Srv. říkadlo zapsané v ČČMus. 1860, 57; Grohmann, Aberglauben, 181.

³⁶⁾ Rukop. univ. knih. pr., sign. 17D4, str. 80.

³⁷⁾ Srv. říkadlo v ČČMus. 1860, 55—56; Obrazy života, 1860, 436, 437; Grohmann, Aberglaub., 162, 177, 178.

něch oudů kosti tříti, masa ssáti, krve píti, žil trhati. Jdi ty, božče, na rozcestí, kde páni formani jedou, ať tě v potkovách koní roznesou. Jdiž do studánky, kde lidi vody neberou; vykoupej se vykálej se, (též pojmenuj dítě) na pokoji nechaj'. To po třikráte říkati na(d) dítětem a potřetí a ‚Amen' říci — že má bejti lípe dítěti.◀

◻Střílý v hlavě◻ lekuje baba takto ³⁸⁾:

◻Ve jméno Otce: šlo sedmdesáte a dva stříláv,
potkal se s nimi pán Bůh:
‚Kdež to jdete, střílové!' —
‚Jdeme Janových kostí lámati.'
‚Jděte na dříví a skály a lámejte je
a tohoto Kuby nechte s pokojem'.◻

◻Na vní kostě◻ žehná baba říkajíc: ◻Jakož kamení neroste od Božího narození, tak ty také nerost!'◻ ³⁹⁾

Blahoslav (1523—1571) zapsal ve své Grammatice ⁴⁰⁾ toto zařikadlo: ◻Na Moravě staré babky směšně žehnávaly ourazy dětí plačících, hojice je tak:

‚Ve jmě ranca
kus mazanca,
by to robě sedělo,
toho by nemělo'!◻

Řikadlo toto znal také Poličanský. Rozhorliv se na čarodějně báby, vytýká mezi jiným ⁴¹⁾: ◻Jiná baba opět, když jednomu oučeji léčí, nad vodou zvíraje, říká:

‚Ve jméno svatého Rance
kus mazance,
ať oučeji přestane
a zdraví nastane.
Dopomáhejž mu toho sv. Kondrát.◻

Podobně lekuje baba oučeji dle Mat. Šteyera ⁴²⁾. ◻Nad vodou zvírajíc, říká:

‚Ve jméno sv. rance
kus mazance,
ať ten oučeji přestane
a zdraví nastane.
Dopomáhejž mu toho sv. Kondrát.◻

³⁸⁾ Poličanský, l. c. Podobná zařikadla ČČMus. 1854, 536; l. c. 1863, 53. Jos. Smola, Květy, 1885, II. 342; Zbiór wiadom. do antrop. krajowój, 1879, II. 54, 55.

³⁹⁾ Pod. ČČMus. 1854, 535; l. c. 1855, I. 55; l. c. 1860, 54; Smola, Květy, l. c., 338, 340, 346.

⁴⁰⁾ Vyd. 1857, str. 271.

⁴¹⁾ Pokuty, vyd. 1613, 36.

⁴²⁾ Postilla svát., vyd. 1719, 273.

Jako Šteyer, tak touží i kněz Bílovský na »směšné« a bezbožné pověry podobné, »zlolejské a zlodějské«, v něž matky, hospodyně, ženy, hospodářové věří více než v Boha ⁴³⁾. »Baba když oučinek léčí, nad vodou vzívajíc říká :

„Ve jméno sv. Rance,
kus mazance,
at' ten oučinek přestane
a zdraví nastane.
Dopomáhej mi toho sv. Kondrát.“

---

⁴³⁾ Káz. Coelum vivum, vyd. 1724, 332, 333.

Význam některých dnů.

Víra, že některé dni jsou pro člověka šťastné, že dobře pochodí při své práci v týchž dnech a naopak jiné že vždy přinášejí jen nezdar a neštěstí, víra taková sahá svým původem do dob prastarých, pohanských. Učení křesťanské mělo však při tom také vliv, že některému dni přičítána moc taková a jinému jiná. Pátek na př. jest den nešťastný, ježto byl téhož dne Kristus ukřižován.

Podobně věřili ve středověku, že každý den v týdnu má zvláštní důležitost a víra tato měla nemalý význam v životě veřejném i soukromém¹⁾. V Čechách bylo tomu, jako všude jinde. Konečný rozjímaje o zjevování se strašidel, ďáblů »jako na poli, kde války krvavé byly, na místech pustých, popravištných, v klášteřích, při hrobích, mezích, žalářích, domích a zámcích některých a zvláště zpuštěných«, tvrdí, že si zvolují i »časy zvláštní, raději noční, nežli denní, ... dny pak zvláštní, jako páteční²⁾, sobotní a postní³⁾.«

Poznali jsme, že čtvrtek⁴⁾ byl prý zasvěcen Skřítkovi a že téhož dne nesmělo se přísti. Bílovský touží na pověrečný obyčej⁵⁾, že v »suché dni chleba nepekou, šaty neperou, hnoje

¹⁾ Více o tom s doklady: Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit, 1867, II. 9—55: »Ursprung des Namens und der Weihe jedes der sieben Wochentage«; Meyer, Der Aberglaube des Mittelalters, 1884, 205—210.

²⁾ Z pověr německých: »Wenn man des Freitages die Nägel abschneidet, so hat man Glück«, Praetorius, Glückstopf, 1669, 295. — »Am Freitage soll man kein Kind baden«, l. c., 380.

³⁾ Div. Boží, l. c., 148.

⁴⁾ O významu čtvrtku Dr. H. Petersen (přel. M. Riess), Uiber den Gottesdienst und den Götterglauben des Nordens während der Heidenzeit, Gardelegen, 1882, str. 54—57.

⁵⁾ Doctrina, 1721, 271. Dle něm. pověry nemá se péci chléb v pondělí, ve středu a v pátek. Srv. Praetorius, Glückstopf, 191.

nevozí, aby hrom neudeřil na pole«. O tomto obyčeji zmiňuje se také Ulmann, dodávaje, že v sobotu nezaorává lid hnoje, aby na poli nebujel plevel. Chce-li prý hospodyně, aby měla ranná kuřata, nasazuje kvočnu o »nové« n e d ě l i ⁶⁾), když lid vychází z kostela ⁷⁾).

⁶⁾ Dítě narozené v n e d ě l i bude prý šťastné. Praetorius, l. c., 379: »Am Sonntage gebohren werden, soll sonderlich gut sein, und gibt man für diese Kinder seind glücklich für andern.« Srv. Grohmann, Aberglauben aus Böhmen, 106, č. 759.

⁷⁾ Altmähren, 1762, II. 501: »In den vier Quatember-Zeiten wird kein Dung auf die Aecker hinausgeführt, damit der Schauer denen Erdfrüchten nicht schade. Solchen Aberglauben abzubringen, hat man als Landpfarrer den Dung in der Quatember-Zeit ausführen lassen, aber ein grosses Murren unter den Pfarrkindern dadurch erwecket. Als aber nach dem Schnitt die Erdfrüchten einen reichen Seegen Gottes gezeiget, gab man ihnen einen starken Verweiss wegen ihres Aberglaubens, jedoch könnte man denselben nicht abbringen. — Die Hauswirthinen backen auch aus dieser Ursach dieser Tügen kein Brod und waschen gar nicht. — An keinem Samstag wird der Dung eingeckert, damit kein Unkraut wachse etc. Und dergleichen den gewissen Tügen angebundene Aberglauben mögen wohl vor denen Heiden ihren Ursprung haben, welche ihren Hausgöttern gewisse Tage in der Wochen gewiedmet, und in solchen Tügen ihnen zu Ehren keine oder nur eine gewisse Handarbeit vorgenommen haben. — Wann die Hauswirthin frühzeitige Hänel haben will, setzet sie Hänne auf die Eier am neuen Sonntag, da das Volk aus der Kirchen hinausget.«

Vánoce.

☞ Přežitek pohanské slavnosti zimního slunovratu přimknul se v církvi křesťanské k vánočním hodům. Pravdivost domnění tohoto byla potvrzena a uznána od vynikajících badatelů.¹⁾ Staročeské obrady při letní rovnodennosti poznali jsme ve stati o zvycích svatojanských. Obdobou této letní slavnosti byla slavnost zimního slunovratu, jejíž symbolický význam obměněn a dle nauky křesťanské upraven ve slavení svátků vánočních.

Nejstarší, poněkud zajímavější doklad o vánočních staročeských²⁾

¹⁾ Szulc, *Myth. słowiańska*, I. c., 220—223; Tylor, II. 298; Neander, *Kirchen-geschichte*, III. 473; Creuzer, *Symbolik*, I. 761; Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 415, 583. — Monografie o vánočních psali: Joh. Praetorius, *Saturnalia absurditatis, seu deliramenta superstitiosa, quibus abiectum vulgus, ut rustici, servi, ancillae, et inepti quivis, hinc inde, proh dolor! in Germania gaudent*, in S. S. *Natalitiis Christi et venerandum festum genethliacum Salvatoris impie et execrabiliiter profanat*, Lipsiae, 1663; Ariste Viguié, *Noel, Etude sur les origines de cette fête chrétienne*, 1870; o vánočních na Rusi dle M. Zabylina *Slov. Sborník*, 1885, 44 ad.; Jos. Marbach, *Die Weihnachtszeit, nach Bedeutung, Geschichte, Sitten und Symbolen*, 1858; P. Cassel, *Weihnachten, Ursprünge, Bräuche, Aberglauben*, 1861; H. Handelsmann, *Nordelbische Weihnachten, Ein Beitrag zur Sittenkunde*, 1861; W. Mannhardt, *Weihnachtsblüthen in Sitte und Sage*, 1864; G. Uhlhorn, *Das Weihnachtsfest, seine Sitten und Bräuche*, 1869; Bartynowski, *Obchód świąt Bożego Narodzenia w Polsce*, 1887.

²⁾ »Vánoce« ve slovníku Bohem. (Hanka, *Zbírka nejdávn. slovn.*, 43). Ve slovníku Klenu Rozkochaného »šchedrý večer« (I. c., 102). R. 1617 pokusil se Sim. Partlicius (Kalendář, 192, 193) o etymologický výklad slova »vánoce«: »Nativitas Christi. Německy sluje Weihenacht vedle zvyku starých, kteří času, místa ne od dne, než od noci jmenovati obyčej měli. Sluje pak Weihnacht od posvěcení, že jsme té noci narozením Páně Bohu posvěceni. Staří Němci jmenovali tento den Weinachten od vína, že jeden druhému víno v dar posílal. A mám za to, že české slovo vánoce od toho Weinachten pošlo: vánoce, vína noc; nebo Čechové ještě až posavad tu noc téměř až do jitřní o závod pítí obyčej mají.« Ze »vánoce« přibuzno s německým Weihenacht, dobře Partlicius uhodl; lépe než pochodil s rozprávkou o »vína-noci«, vypsav ji snad z knihy Hospinianovy, *De origine fest. Christ.*, I. c., I. 158, 159, kdež o tom pojednáno obšírně. Srv. Praetorius, *Schediasma*

zachován v řádu Arnošta z Pardubic (1357).³⁾ Touží v něm na bezbožné hráče v kostky, že prý to ohavný hřích večer před hodem narození Páně »po všeobecném zvyku« hráti hru kostěčnou. Ba že nehrají pouze prostí, pouze muži, také urození, také bohaprázdné ženy dávají se do kostek a tak ve hříších tráví místo zbožnosti posvátný čas štědrovečerní. Podobné hraní se tedy věřícím přísně zakazuje. Každý zákaz líčí v negativním obrázku to, co skutečně bylo. Máme tu svědectví v řádu Arnoštově, že Čechové ve stol. XIV. dlouho do noci bdíce, vesele slavili štědrý večer, hrávali v kostky.

Zase z řádů církevních se dovídáme,⁴⁾ že l. 1366 nakázala pražská synoda před svátky vánočními, v adventě půst, zvláště těm, kdož mají hojnou zásobu ryb, nebo si je mohou koupiti. Kdož ryb nemají a poříditi si jich nemohou, těm půst zmírněn tak, aby jedli ovoce a sýr (syrečky). Nahlédli jsme tu do staročeské kuchyně před svátky vánočními. Že rád církevní nebyl jen na pergameně, než také od lidu zachovávan, svědčí Chelčický (XV. stol.).⁵⁾ Vytyká křesťanům, že se více starají o tělo, než o duši, v adventě víc o jídlo, než o náboženství, říkájíce: »Advent⁶⁾ jest. Nemáme masa jísti: budem c a l t y kupovati.«

»Caltou« dlužno rozuměti pletené pečivo, jmenované později »húsce« (houska),⁷⁾ naši »váo oč ku«. Tak totiž v Budějovicku dle

de Bruma, vom Luzien-Tage, 1657, l. B2: »... Dran man die Nacht must wachen, und trincken Wein, auch fröhlich sein und lachen, der sonst verboten ihnen, daher das Fest die We i n a c h t e n mit Sinnen...« — Jinou etymologii uvádí r. 1774 Seelisko (Vejkladové, 130) »... jménujeme taky v á n o c e jako by řekl dva n o c e, že toho času ještě noc tak dlouhá jest, jako v letě dvě noci.«

³⁾ F. Menčík, Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských Arnošta a Jana I., Poj. kr. č. spol. nauk, VII. 11, 4., str. 17. »Prohibitio ludii taxillorum in vigilia Nativitatis Christi.«

⁴⁾ Höfler, Concil. Prag., str. 11. »Item cum ecclesia Romana, quae est mater omnium ecclesiarum sit magistra tam in capite, quam in membris, deo permittente periclitatur, ut vestris ieiuniis et devotis oracionibus prosperet, hortatur in domino, quod ieiunium adventus Christi omnes et singuli, qui valent et possunt, praecipue qui copiam piscium habere vel emere possunt, cum humilitate observent. Alii vero, qui propter vitales defectus vel pecuniarios dictum ieiunium in cibis quadragesimalibus observare non possunt, eisdem esum ovorum et lacticiniorum seu caseorum libere permittimus et indulgemus.«

⁵⁾ Postilla, l. 1, 2.

⁶⁾ V adventě udržován byl také zbožný zvyk, že zvonival hlásný »na pokoj«. Viz Dr. Herm. Jireček, Vys. Mýto, 1884, str. 66.

⁷⁾ Srv. Sedláček, Rychnov, 1871, 35. »Za 2 húsce k štědrému večeru JMsti, starému i mladému pánu hraběti i za koření do nich 1 zl. 51... Za húsce radním a starším k štědrému večeru 3 zl. 19«; Dr. Z. Winter ve feuilletonu »Štědrý den v radnici staroměstské«, Národní Listy, 1886, č. 353 žertovným způsobem vylíčil, jak rozdělují na radnici štědrovečerní »húsce«.

Jungmanna⁸⁾ nazývána byla vánočka i v tomto století. Calta byla vždy obvyklé jídlo staročeské o štědrém večeru.⁹⁾

O štědrém dnu ve stol. XV. dočtli jsme se několika zpráv. Po večeři zasedali starí, jak jsme poznali výše, k společné zábavě, hrám. Štědrý večer byl dobou všelikých kouzel, pověr a rozmanitého čarování,¹⁰⁾ což vše pochodí z dávných dob pohanských. Starostliví hospodáři vykuřovali kadidlem obydlí, chlévy.¹¹⁾ Známí posílali si a dávali dárky štědrovečerní.¹²⁾ Bděli až do jitřní. Pobožní šli do kostela, kdež se rozlaholily veselé melodie vánočních písní;¹³⁾ pohodlní a rozjaření bavili se dále.

Zajdeme do domácnosti staročeské o štědrém dnu ve stol. XVI. a zač. XVII.¹⁴⁾ Po večeři pochutnávají si na jablkách a louskají ořechy.¹⁵⁾ Vykuřují kadidlem příbytek buď sami, nebo přijdou kouřit kněží a žáci.¹⁶⁾ Tropí čáry, kouzla, pověry.¹⁷⁾

⁸⁾ Slovník s. v.

⁹⁾ V útech Arch. JHrad. (sign. VI. R, 1612): »K svátkům vánočním na calty pro zámek, dvory... vydáno pšenice 6 str.« — Tamtéž r. 1631 »Pekařům od přinesení calt na zámek štědrého večera: 1 kopa 30 gr.« — V Selské Pran. (1710):

»Potom na vánoční časy,
máme hned rozličné kvasy...
tuť se dost calet najíme,
a svěcené vody také píme.«

Jindy značí »calta« vůbec koláč, placku. — Jungm. Sl.

¹⁰⁾ V kázání na štědrý den (v rukop. univ. knih. pr., sign. II F3, l. 58): »Pomnětež! Vesperae hodie erunt solennes, ante prandium convenite, ut feliciter začali tu slavnost a pojezte záhe, non expectantes sero, quia postea homo non fit depositus ad devocionem, když jie pozdě na noc. Po nešpoře pojezte časem svým skrovně a pomněte dnes varovati se čáruov, kouzluov. O hroznýtě to hřích!... Non sedeatis hodie diu, záhe položte se.«

¹¹⁾ Chelčický, Postilla, l. 18: »Lid plný hřiehuov a slepotú obtiežený, jenž nemá ducha ani srdce v sobě, tělesné obyčeje a mrtvé toliko plní na den Narozenie Kristova. Čáry, kúzla a pověry jedná na ten hod a myslí, co na které mši má ofěry položití, co kterým koledníkóm dáti, kterak všecky pokojje i chlévy z kadití, sobě rozkoši slavné pripraviti, v rúcha čistá a drahá se obléci a světu se v nich poctivě ukazovati.«

¹²⁾ Rukopis II F3, l. c.: »Largum sero vocatur ista dies, quod... large nos donavit milý Buoh quasi hodie suo carissimo filio et in memoriam illius largitatis christianii etiam homines habent modum, quod ex caritate uni aliis dona mittunt, quia nobis omnibus dar nad dary quasi hodie datus est.«

¹³⁾ Chelčický, l. c., 1b. 23: »Hřišní lidé radují se (Narozeni Páně) v pravdě, leč skrze pšřtaly varhanuov a skrze nějaké písně s lámanými notami.«

¹⁴⁾ Náboženský traktát »Advent a štědrý večer« vydal l. 1596 Jak. Sof. Walkmberger Vodňanský z Walkmbergu (v univ. knih. pr.).

¹⁵⁾ Arch. Třeboň., sign. II. 14. I. e. »V pátek na štědrý den dáno Adamovi Fukarovi za jablka a za vořechy do dvoru koupenejch i na zámek XV. groš.«

¹⁶⁾ Arch. JHrad., sign. VI. R., 1618. »Kněžím i žákům od kouření v pokojích na štědrý den z kopy.« R. 1619. »Kněžím od kouření na zámku na štědrý den — 40 gr.«

¹⁷⁾ Na doklad, jak mnohá pověra neznámého, dávného původu udržuje se tradicí lidovou a vyskytá se u národů rozličných, působíc folkloristům nemalou potíž s výkla-

Vidíš tu¹⁸⁾ vedle bobku a medu svěřenou křídou, černý kmín a — nač zvláště ukazujeme — nevyhnutelný přídavek štědrovečerních obyčejův u všech Slovanů — česnek.¹⁹⁾ Mezi těmito štědrovečerními zvyky staročeskými překvapení jsme obyčejem, podnes dobře známým, ukazováním »zlatého prasátka«.²⁰⁾

Dětem naložili rodičové dárky »pod titulem Krista Pána«²¹⁾ a také dospělí se těší darům, jakéž si o štědrém dnu vzájemně znám a přátelé posílají.²²⁾

dem, uvádíme pověru známou dívkám českým a ruským (Hanuš, Baj. kal., 45). Dají rosničku (zelenou žábu) do mraveniště. Mravenci ji oberou. Kostru pak si dívky schovají a píchají o vánocích mládence, který se jim líbí. Tím si ho přičarují. Kulda v Čas. Mat. Morav. 1871, str. 138. »Kdo chce přilákat k sobě milence neb milenku, nechť chytně zelenou žábu a dá ji do nového hrnce. Hrnec s tou žábou at zahrne do kopence mravenčího, a nechá ho tak uzavřený 24 hodin v kopenci. Po 24 hodinách není ze žáby nic více než kostky, a sice háček, vidlička a pohrabáček. Tyto přirozené nástroje nechť vezme z hrnce a hrnec roztrfíká. Píchně-li potom chlapík děvku (nebo děvka chlapíka) tím háčkem aneb tou vidličkou, musí za ním (za ní) chodit, kdyby jak bylo; i kdyby jí (jej) uvázali, musí se utrhout a přijít. Kdyby však později hoch své děvče nebyl nakloněn, odvrátí ji pohrabáčkem, kutáčkem čili hřebelkou od sebe. Děva taktéž učiniti může milenci svému, má-li tyto kouzelné nástroje.« (Srv. Bartoš, Lid a národ, II. 172 a znárodnělou píseň Čelakovského »Děvče, já ti udělám«, sloka 7.). Podivili jsme, čtouce o témž kouzlu milostném v rozšířené knize středověké Wierus, »De praestigiis daemonum«, II. 287. »Item os de rana viridi, in formicarum acervo exesa: sinistri enim ossis contactu amorem, dextri vero dissidium excitari tradunt. Vel ut alii referunt, a formicis obesa ranae ossa conicie in aquam, quorum aliqua aquae innatant, quaedam subsident; haec ligata in albo sindone et suspensa, amorem conciant, illis contacto homini odium paritur.«

¹⁸⁾ Šimon Žlutický píše roku 1588 příteli Mrázovi do Slaného: »Já na štědrý den štědře celý den bez jídla, pití, zlatých prasátek, kadidla, bobku, česneku, medu, svěřený křídou, černého kmínu a což některým babám více náleží, jsem ležel. Jitní slavnou nešporu na luoži jsem strávil a k veliký mši a kázání sotva jsem vyšel.« Dr. Z. Winter v poznámce ke své povídce »Žena« v Ruchu, 1885, I. XIII.

¹⁹⁾ V Haliči a Malorusku dávají na štědrý den při večeři před každého stroužek česneku a pod. Srbové mažou se na šlapadlech, prsou a pod pažím šťávou česnekovou, aby k nim vědmy neměly moci. Dle Afanasjeva, Vožrěnija Slavjan na prirodu, II. 571; Sobotka, Rostlinstvo, 296. V Čechách dostává o štědrém večeru pes domácí, kohout, kačer, houser po kousku česneku. Hanuš, Báj. kal., 33; Sobotka, I. c.

²⁰⁾ O novočeském zvyku Květy, 1836, 242 ad.; 1839, 356. Hanuš pokusil se o výklad dle známé metody své, Báj. kal., II. Viz také studii F. A. Voráčka ve Sborn. Slov. 1887, 215. Srv. A. Jungmann v Kroku 1831, 365: »Paryčta, bůžek neb strašidlo. Jest povídačka, jestli dítě na štědrý den se přilíš nají, neb před časem jedlo, (co že zlaté prasátko neuvidí, sem a tam povídají), že přijde Paryčta a takovým dětem břicha rozpárá.«

²¹⁾ Partlicius, Kal., 193: »Tohoto dne mají obyčej dítkám rodičové rozličné věci klásti času nočního pod titulem Krista Pána a služí ti darové... darové Krista Pána, tím sobě ku paměti a dítkám svým přivozující štědrost Boží a spasení, kteréž nám z milosti dobytí a darovati ráčil syn Boží.«

²²⁾ Partlicius, I. c., 147, 148: »My křestané na štědrý den jeden druhému dary odsíláme, tím sobě štědrost pana Boha všemohoucího a nám dáni syna jeho milého připomínajíce.« — Veleslavin, Silva quadril., 645: »dar štědrého večera«. Šimon Žlutický

Narážky na zvyky štědrovečerní ve stol. XVII. a XVIII. podávají víc a více podrobností. Vidíme tu stále dárky štědrovečerní²³⁾, dětem »naložil Ježíšek«. ²⁴⁾ Lid vesele a hojně hoduje²⁵⁾. hádá budoucí osudy pomocí kouzel, pověr a »báchor«. ²⁶⁾

V knize Ulmanově (1762) setkáváme se již s celou řadou vánočních obyčejů, zevrubně popsanych. Po večeři rozkrajují jablka. Jsou-li jádra neporušena, bude ten, kdo jablko rozkrojil, po celý rok zdrav; komu se to nepodařilo, ať čeká v příštím roku choroby nějaké či snad smrti.²⁷⁾

Někteří nechávají přes Boží hod jídla na stole, ve světnici nemetou až na prostřední svátek, aby se tam domácí hmyz nezahníždoval.²⁸⁾ Také dávají kravám zbytky od večere, aby hodně dojily,²⁹⁾

posílá r. 1601 správčím školy v Lounech dárek štědrého večera — soudek piva rakovnického, poroučuje jim synka svého v ochranu. Dvorský, Pam. o škol., 308, 309. — Arch. JHrad. (VI. R, 1619) »Štědrého večera rozdáno — 53 slepice.«

²³⁾ Anastas., Zrcadlo, 1660, I. az. »Obyčej chvalitebný mezi křestany jest, že ten den před památkou narození Krista Pána štědrý den se jmenuje; snad proto, že tehdyž pobožní křestané o to pečují, aby jeden druhého nějakým obzvláštním dárkem poctili.« O darech štědrovečerních vrchnosti srv. Erben, Die Primatoren der k. Altstadt Prag, 1858, str. 151, 152; J. Solař, Dějepis Král. Hradce, 1870, 307—308. Dle seznamu z r. 1706 odváděny byly tyto vánoční dary k úřadu podkomožskému královny české: Hradec Králové dával bažanty, Mělník víno, Králové Dvůr mřinky, Jaroměř lososy, Bydžov raky, Chrudim pašníci, Mýto Vysoké pstruhy, Trutnov plátno, Polička oves. Viz Lumír, 1860, I. 189.

²⁴⁾ Veselý, Káz., 1730. 3., str. 761. »Bývá při těchto vánočních svátcích tento obyčej mezi křestany, že rodičové své dítky rozličnými věcmi obdarují a říkají, že jim to Ježíšek naložil.«

²⁵⁾ Beckovský, Zákl. živ. kat. III. 462 (1708). »... na štědrý večer celý den se postí a večer však tak svý žaludky naplňují, že ani to mnohýkrát zažiti nemohou; na jitřní když zvoniti slyší, do kostela potácejíce se pospíchají.«

²⁶⁾ Seelisko, Vejkladové, str. 130, 131: »Ten večír mnohé kouzla, a kdo to nemůže dovésti, aspoň pověry a báchory koná.«

²⁷⁾ Altmähren, II. 500. »Nachdem man am heil. Abend den ganzen Tag gefastet hat, bringet die Hauswirthin allerlei Fastenspeisen und Obst auf den Tisch und als man sich satt geessen, forschet man auch die fernere Gesundheit und das Leben aus den Aepfeln folgender Weise aus: sie schneiden den Apfel mitten in zwei; ist es ohne Verletzung eines einigen Körnleins geschehen, so soll derjenige, der den Apfel in zwei geschnitten, das ganze Jahr frisch und gesund verbleiben, und entgegen der ein Körnlein oder mehr verletzt hat, eine Krankheit oder gar den Tod zu gewarten.«

²⁸⁾ Ulmann II. 500. »Andere lassen die Speisen durch den ganzen morgenden Christtag am Tische stehen, lassen auch das Zimmer nicht auskehren bis am Fest des heil. Stephani, aus Ursach dasz sich das Ungeziefer darinnen nicht aufhalte. Die Hauswirthen streuen auch in die vier Theile des Zimmers die Arbeiss aus einem Löffel aus, das Ungeziefer zu vertreiben.«

²⁹⁾ Ulmann II. 500. »An eben diesem heil. Abend pflegen die Hauswirthinen alle überbliebene Speisen zusammen zu klauben und geben sie ihrem Hornviehe zu geniessen um viel Milch davon zu bekommen.« Srv. Zingerle, Sitten, Bräuche... 1871, 196. Lid český si vypráví, že o půlnoci na štědrý den může člověk rozuměti zvířatům, hovořícím mezi sebou. Víra tato bude původu starodávneho. Vypisujeme její analogii ze spisu Ad. a Lebenwaldt, Tractätl von des Teufels List, vyd. 1682, č. 8. str. 20

a slepicím zrní, aby hodně vajec nanesly.³⁰⁾ Známy zvyk dávatí drůbeži česnek o štědrém večeru jest také od Ulmanna zapsán.³¹⁾

Děvčata nosíce o štědrém večeru dříví, vezmou několik polínek a pak počítají: Je-li suda, brzy se vdají; je-li snad licha, má děvče po naději, že se příští rok vdá (l. c.). Chodívají se také dívat do studně, aby budoucího ženicha tam spatřily. Třesou plotem, až se ozve pes; na které straně pes zaštěká, odtud přijde ženich. Při tom soudí také po jemnosti či hrubosti hlasu psova o stavu téhož ženicha. Ulmann poznamenal, že dříve než vdavek chtivá děvčata zkoušívají svůj osud. slékají se do naha.³²⁾

(v univ. knih. pr.): »Die einfältigen Bauersleuth wollen in der H. Christi Geburtsnacht Ochsen und Esel reden hören.«

³⁰⁾ Ulmann II. 499. »Am heiligen Abend schütten die Hauswirthinen den Hännen den Haufsaamen vor, damit dieselben durch das ganze Jahr Eier legen.«

³¹⁾ Ulmann, II. 500: »Die Hauswirthinen geben dem Ganser und dem Han ein Spaltel Knoblauch ein, damit sie jungen Gänseln und Hüneln vor den Raubvögeln schützen. Noch eines: Wann die Mentscher das Holz in die Kuchel bringen sollen, nehmen sie etliche Stuck davon in ihre Armen und zehlen sie hernacher in der Kuchel; sind solche Stücke paarweiss, zu Exempl. 6, 8 oder 10, sollen sie bald verehliget werden. Sind ihrer 5, 7 oder 9, haben sie das zukünftige Jahr keine Hoffnung der Ehe.« Srv. vánoční obyčej zapsané u Th. Naogeorga, Regn. papisticum, lib. 4. a u Hospin., De orig. fest. Christian., l. 252a.

»Quattuor accipiunt (puellae) caepas, vel quinque, vel octo, atque indunt certum nomen, prae aliisque cupitum cuique, dein propter fornacem ex ordine ponunt. Et quae prima suum protrudit caepula germen, illius haud dubie nomen quoque sponsus habebit. Inquirunt etiam sponsi moresque animumque, sol postquam occidens coelum terrasque reliquit. Namque struem lignorum adeunt tum perque tenebras fortuito inde sudem casu quaeque extrahit unam: quae fuerit si recta et nullis horrida nodis, commodus ac comis speratur rite maritus; sin vero prava et nodis incommoda duris, improbum ac pravum sperant obtingere sponsum.«

³²⁾ Ulmann, II. 499. »Eben in der Christnacht sehen die Mentscher in die Brünen hinein, ihre Bräutigam in dem Brunnwasser zu sehen.« Srv. Wierus, De praestigiis daemonum, l. c., 400. »Sie schütteln auch die Gärtenzäume so lang, bis sie einen Hund bellen hören, woraus sie schliessen, dass der Bräutigam von eben dieser Seit, an welcher der Hund bellet, herkommen würde: dabei beobachten sie auch die Stimm des bellenden Hundes, und wann die Hundesstimm grob und tief gleichwie eines Fleischerhundes, hoffen sie einen Fleischer zu ihrem Bräutigam zu erlangen, und so fort nach ihrer selbsteigenen einfältigen Einbildung...« »Bevor aber die mannsichtigen Mentscher ihr Glück auf solche oder andere Weise auszuforschen versuchen, legen sie ihre Kleider ab, und bleiben fingernackend.« Obyčej polský viz u Kolberga, Lud, X (1876), 58; Zbiór wiadomości do antrop. krajowej, 1878, II. 21. Srv. Praetorius, Glücks-Topf, 1669, 379: »Manche nehmen in acht den Christtag, die mit gewissen Worten und Wercken sonderlich in der Mitternacht nackent und stillschweigent gewisse Gichtbäume versetzen, das Gicht an ihren Leibe und dessen Glieder zu vertreiben, oder auch ihre Bäume bei solcher Zeit verbinden, dass sie fruchtbarer werden.« Zde je narážka na obyčej podnes známý, ovazovati o vánocích a o půlnoci s velkého pátku na bílou sobotu stromy se slovy:

Ulmann mohl dobře znáti tyto a podobné zvyky štědrovečerní.³³⁾ Byl totiž knězem v některých osadách moravských, a jak svědčí skladba jeho, všímal si bedlivě obyčejů lidových. Zprávy jeho jsou nemalé ceny, ježto pochodí z doby poměrně dosti staré. Kdežto jiné doklady o prostonárodních zvycích staročeských jsou porůznu sebrané, bezděčné jen narážky, vznikly doklady Ulmannovy z opravdové snahy zapsati lidové obyčeje pro budoucí paměť.

* * *

Zprávy o slavení vánoc u starých Čechů doplňují dva vzácné doklady, ze stol. XVI. a ze stol. XVIII. Zimní slunovrat býval pohanům dobou radostnou. Bujně se rozveselili. Přestrojili se za

»Obouvejte se stromy,
bude zejtra mráz!
nebudete-li se obouvatí,
posekáme vás.«

Sobotka, Rostl., II. Srv. popis obyčeje polského, Kolberg, Lud, XI. (1877), 39; I. c., XVI. (1883), 102.

³³⁾ Podnes známý obyčej vánoční pouštění svíčky v ořechových skořápkách po vodě v nádobě a hádati z toho (srv. citát ve stati o Tfech králích pozn. 3.) snaží se mythicky vysvětliti Dr. W. Schwartz, Indogermanischer Volksglaube, Berlin, 1885, 35 ad. — O jiném obyčeji se skořápkami ořechovými, Ulmann II. 500: »Mit den Nussenschälern haben sie verschiedene abergläubische Gebräuche. In der Christnacht widerfuhr uns beiläufig vor 20 Jahren, dass als wir das heil. Messopfer zu verrichten zum Altar traten, einiger auf dem Tisch des Altars aufgestreuten Nussenschälern ansichtig wurden, wir sahen auch eine in einem leinenen Tuch vermummte junge Weibsperson so sich mit dem rechten Arm an das Altar anlehnete, und uns anlachete. Diese war uns verdächtig, ob sie solche Schälern auf das Altar gestreuet hätte, daher sahen wir sie scharf an, und kehrten die Schälern mit dem Schnupftuch hinab. Das Weibsbild machte sich unverzüglich davon, verkrochte sich unter die Leute, und wir fiengen das heil. Messopfer an, doch nicht ohne Bedenken, zu verrichten...« »Hat die Hauswirthin am heil. Abend eine trächtige Kuhe in ihrem Stall, und kommt denselbigen Tag eine fremde Mannsperson zum allerersten in das Haus, so soll die Kuhe ein Stierlein, kommt aber ein Weibsbild zum ersten hinein, soll die Kuhe eine Kalbine bringen... Na srovnanou vypisujeme vánoční obyčeje z knihy Tharsanderovy, Schauplatz, 1735, str. 83, 84: »Die heil. Christnacht ist vor anderm vielen abscheulichen Unternehmungen unterworfen. Die vorwitzige Mägde, welche sich nach nichts mehr, als einen Mann sehnen, halten diese Nacht für bequem, darin ihren künftigen Bräutigam zu erfahren oder gar dessen Gestalt zu sehen... Sie sprechen das Vater Unser rückwärts und machen sich Hofnung, dadurch ihren künftigen Bräutigam zu Gesichte zu bekommen. Sie giessen Blei oder Zinn ins Wasser, damit sie sehen mögen, von was für Profession ihr künftiger Mann sein werde. Sie ziehen ein Scheit aus dem Holtz-Stoss, um zu erfahren, ob ihr Bräutigam lang oder kurz, krumm oder gerade sein werde. In den Spinnstuben greift man über die Schwelle nach den Haaren die der Liebste trägt und vermeint davon ein Bündlein zu erhaschen. Man deckt den Tisch, trägt Brod auf, legt auf jede Ecke des Tisches einen Teller und invitiret durch ein sonderlich Gebet den Liebsten, dass er kommen und ein Messer bringen wolle. Sie schütteln die Zäune und geben acht, woher die Hunde bellen, und bilden sich ein, dass ihr Bräutigam von solcher Gegend kommen werde. Sie binden ein Dreier oder Heller auf die grosse Zeen, setzen sich damit auf den Kirchweg und sehen sich unter den Leuten, die in die Frühmessen gehen, nach dem Bräutigam um, den sie darunter gewiss zu erblicken hoffen.« Více tamtéž, str. 87—91.

zvířata, těkali po domech, zpívali laškovně písně, vedouce si nevázaně.⁸⁴⁾ S těmito zakořeněnými zvyky církev křesťanská dlouho zápasila. U Slovanů západních podařilo se jí vyhladiti přestrojování se v masky o štědrém večeru; avšak u Rusů, kam se vliv osvěty západní nemohl vetřítí, trvá pradávňý zvyk podnes. Zakuklení »okrutnici«, přestrojení za zvířata, karikatury, nazývání jsouce také »kuděsniky« (šibaly), »kuliky«, »ščegoljami«, tropí žerty po domích, provázení lidem běhají po ulicích, škádlí kolemjdoucí. Ba sám car Ivan Hrozný přestrojoval prý se takto se svými »opričniky« (jízdni družinou). Průvody okrutníků bývají vypraveny v některých místech se zvláštními obřady.⁸⁵⁾

Podobně chodívali koledou ještě na konci XVIII. století Srbové, podivně oblečení jsouce, žertovali, skákali a zpívali písně kolední. Vzácný doklad toho zachoval Dositij Obradović v knize »Rady zdravého rozumu«,⁸⁶⁾ vydané v Lipsku 1783. Kdežto Vuk Karadžić si vážil zbytků písní koledních, domnívaje se, že obřady spojené se zpíváním jejich dávno již vymizely, popsal je Obradović dle vlastní zkušenosti. Svědectví jeho je tedy důležité pro koledu srbskou a zároveň důležité na srovnanou předchozího zvyku ruského a následujících polského a staročeského.

Obyčej ten byl a jest posud znám také Polákům a na Litvě. Zachoval o tom zprávu vedle jiných Rej (XVI. stol.).⁸⁷⁾ Přežitek

⁸⁴⁾ Hanuš, Báj. kal., 34—46.

⁸⁵⁾ Viz o tom v Slov. Sborníku, 1885, 46, 47. Srv. Afanasjev, l. c., I. 717—719.

⁸⁶⁾ »Sověti zdravago razuma«, str. 35, 36. Odtud uvozuje V. Jagić, Archiv für slavische Philologie, 1887, str. 352.

⁸⁷⁾ Viz obšírně a s výkladem Berwiński, Studia o literaturze ludowej, l. c., I. 11—13; Maciejowski, Polska, III. 234, 235 mezi jiným: »Kolędując gawieź wiejska, łączyła... widowiska świeckie z obrzędem religijnym, przebiegała się za dzikie zwierzęta, lub przebrane obwodziła po siołach, kolędy przy tem śpiewając... Jeszcze w XVI. wieku wieśniacy włożyli się, wilczą obnosząc skórę (Reja Wizer. 16.), tudzież wdzili tura: to jest przebranych ludzi za wilków lub turów... oprowadzali, śpiewając stosowne piosnki.« Srv. Wójcicki, Zarzys domowe, III. 274. — Starý doklad o podobném zvyku litevském čtli jsme v knize »Magica de spectris et apparitionibus spiritum... Lugd. Batavorum, 1656 (v univ. knih. pr., sign. 22K172), str. 168: »In Prussia, Livonia et Lituania veneficorum maximus est numerus, qui festo Nativitatis Christi sub noctem, deposito in certo loco hominis forma, lupi assumunt faciem et in silva rusticorum aedes aggrediuntur, cerevisiae dolia ebibunt, pecora iugulant.« Srv. Kolberg, Lud, X (1876), 58: »W williję (Bożego narodzenia) chodzą po wsi gwiazdory. Dziwnie są poprzebierani. Jeden ma dużą czapkę czerwoną (papierową); czasam i maskę na twarzy o dużych oczach, wąsach i t. d. drugi ma różę w ręku. Straszą dzieci uciekające, lecz przytrzymawszy je, pytają: czy umieją paciorek, czy grzeczne i t. d.; l. c., 186: »Po wieczery we wigiliję Boż. Nar. chodzą po wsi gwiazdory, t. j. parobcy przebrani w kożuch odwrócony włosom na wierzch, przepasani pasem skórzanym, czapka (kapturek) na głowie wywrócona barankiem do góry, twarz usmarowana sadzami, krótki

podobných obřadů pohanských udržován byl podáním lidovým také v Čechách. Poličský děkan kněz Adam Koutimský píše l. 1586 v úterý po sv. Tomáši, radě městské trpkou žalobu, »že ‚kalafaktor s mendiky‘ na štědrý den do barev ďábelských se strojíce, černíce a šaty na rub obléčejíce, ne jináče než jako čerti, na ohavu každému dobrému a nejvíc na potupu p. Boha všemohoucího po městě běhají, rozličné nezpůsoby provádí, k čemu přijdou, kradou a mocí berou prodavačkám a potom ještě po domech holdují.« — »Sám ďábel jistě takovou koledu zavésti musil a v pekle začíti, neb se podobného případu nikde mezi pohany nenachází. My pak v písmě sv. máme o tom soud boží, že kdokoliv z mužů do šatů ženských, anebo zase žena do šatů mužských obléčejí se, ohavní jsou před Bohem a kdož jsou ohavnosti páchali, poroučel je mordovati: mnohem tedy daleko tíže hřeší, kdož takovou ohavnost páchá, že se do ďábelských šatů strojí, a jsa člověk, ne v jiné pohlaví člověčí, ale v pokolení ďábelské se proměňuje. — Ačkoli pak pověreční modlári, papeženci a římští kněží praví, že by to na škodu nic nebylo, poněvadž to od dávných časů se zachovávalo: item, že se tu ukazuje způsob lidský, když padně v moc ďábelskou — ale musejí se s tím se vším za to stydět. Stotisíckrát lépe by bylo, aby nám toho předkové byli nezačínali; neb jest věc kacířská, z Manichovy sekty poslá, kteří Boha i čerta ctili, a dávno jest písmý sv. zavržená.« Žádá tedy děkan, aby »jakožto přední z lidu o to mezi sebou se snesli a to v larvách potvorných po městě a domech běhání a holdování složili a summou podle úřadu zapověděli pod skutečným a přísným trestáním.«⁸³⁾

Podobně touží r. 1725 kněz Veselý na staré hříšné obyčeje, jichž není možná vykořeniti. Připletl do kázání zmínku o ptáčnicích a pokračuje: »Jací jsou to medle ptáčnickové, kteří na mnohých místech na štědrý večer v cizím peří po městech lítávají? Říci chci: Jací jsou to medle lidé, kteří na tak svatý, na tak milostivý den před narozením Páně do maškary se strojívají a v masopustním mumraji po

bat w ręku. Każą oni dzieciom odmawiać pacierz; nie umiejących go biją, przynosząc z figlów bicie to i na dziéwki...«; podobný popis na str. 186, 187 »... Wyszedłszy na ulicę, uderzają kijem swym każdego spotkanego, który im się prędko zdrogi umknąć nie zdąży«; srv. l. c., XI (1877), 142; Zbiór wiadomości do antrop. krajowej, 1878 (II), 21.

⁸³⁾ Kar. Adámek v ČČMus. 1882, str. 87, 88.

domích běhají a za to od křesťanů peníze dostávají?«³⁹⁾

Shoda tohoto zvyku staročeského o štědrém večeru se zvykem srbským, polským a se zvykem ruským je patrná — a nutká mimoděk zjev tento k úvaze o příbuznosti bývalých všeslovanských zvyků na oslavu zimního slunovratu.

V Čechách obyčej ten, přestrojovati se o koledě a tropiti bujně žerty, vymizel snad nadobro. Nejistý ohlas jeho vyznívá z obchůzek hochů koledníků, »oblečených prý za pastýře a jeden za čerta.«⁴⁰⁾

Po nábožném zpěvu pastýřském křičí čert:

»O vy batuláci,
sprostý tuláci,
do kostela nechodíte,
pánu Bohu se nemodlíte;
zanechte toho dítěte
a přidržte se mně
krále, knížete.«

První pastýř:

»Bratře, jest tady čert,
chce s náma míti nějaký žert,
zažeň ho do pekla.«

Druhý pastýř:

»Di, ty mrcho huhlavá,
do tvýho pekla,
sic tě uvážu na řetěz,
budeš skákat jako pes
z místa na místo.«

Čert ustoupí a pastýři vítají zase nábožným zpěvem Boží dětátko.... Zdálo se nám, že jednak přestrojování při této koledě, jednak »čert« (o němž se zmiňuje děkan Poličský r. 1586 v dokladu nahoře položeném), jednak přihrublý ton vánočního popěvku toho mohl by souviseti s pověstnými obchůzkami zakuklených koledníků staročeských.

* * *

Maciejowski soudí, že zbytkem takových obchůzek přestrojené, čtveračivé mládeže jsou po smyslu věrouky křesťanské upravené

³⁹⁾ Káz., II., str. 333.

⁴⁰⁾ F. O. Turner (Kamenice nad Lípou) v »Koledách vánočních«, vyd. od poh. kommisie »Slavie«, 1878, 219, 220.

písňě a obchůzky kolední. Podivné slovo »koleda«! Kolik již bylo výkladův, odkud asi pochodí!⁴¹⁾ Tolik je jisto, a v tom se badatelé shodují, že obřady a obyčeje kolední jsou rázu čistě slovanského z doby pohanské, a že původem hlásí se do doby, kdy Slované ještě žili pospolitě.

U Chelčického jsme čtli nejstarší narážku na staročeskou koledu, jež bývala od starých Čechů po známé církevní metodě vykládána za zvyk původu křesťanského.⁴²⁾ Chelčický vytýká svým

⁴¹⁾ Jeden výklad zní, že má koleda původ ve slově *collecta* t. j. almužna, ježto prý sv. Štěpán byl almužníkem (!) Tak vykládá Blahoslav ve své *Grammatice* (str. 345): »Podobně jako koleda, dies colenda, collecta. Slovo potom i píseň, kterouž toho dne žáctvo zpívá, koleda. A že ty písňě některé bývají marné barachty o domnělých svatých a nejistých historiích, přišlo to slovo v přísloví, takže rozprávky a klevety marné etc. nazývány bývají koledy anebo žvanice.« (Srv. Vít Jakeš Pferovský, *Zrcadlo rod bezb.*, 1615, l. B4: »Jiní říkají: Nežli bych víceji toho otce, té matky, těch starých... bublání, kázání, koledování snášel, raději s nimi nebudu...«) — Druhý nejapný výklad chce vyvozovati koledu z vánoční písňě »*Collaudemus Christum regem*...« Ještě dále zašel vykladatel, že prý koleda zvána od klekání před Kristem, od kolen dání, anebo od dávání darů »kolem dání«, nebo z lat. »*cole* (*crucifixum*) da.« Jiní přisuzují původ koledy jihoslovanskému chorovodu, národnímu tanci: »*kolo*«. Opět jiní rozloží slovo na dvě části »*kol-jeda*« (kolem jedoucí), nebo »*koljeda*« (kruhové hody), hledali výkladu tomu přiměřeného. Na Rusi chtěli někteří odvozovati koledu od klády (»*kolo da*«), poněvadž prý zapalují na vrších v tu dobu ohně. Popov, Rakowiecki, Karamzin považovali »Koledu« za božstvo slovanské. Jiným bylo to božstvo *Ko-La-da*, ba někteří (Trstenjak, Kollár) ztotožňovali slovo to s božstvem indickým *Kalanda*. Kostomarov odvozoval koledu od kola, symbolu slunce. Srv. Jungm. *Sl. s. v.*; Hanuš, *Wissenschaft des slavischen Mythus*, 1842, 192—194. Téhož Báj. kal., 49, 50. — Všecky tyto pokusy etymologické (sv. také doklady u M. Zabylina ve *Slov. Sborníku*, 1885, 45) charakteristicky ukazují, kolik libovolných dohadů v bájesloví možná smysliti — a přece není z nich ani jeden správný. Ze všech podobných výkladů slova »koleda« uznán jedině za pravý ten, jež podal Drinov Dr. Konst. Jireček ve svých *Dějínách bulharských* (str. 58): »Římská okkupace Dakie nezůstala bez vlivu na Slované sídlící v sousedství a snad i v zemi samé. Drinov poukázal především na slovanské koledy, svátek pohanský, jehož název ze slovančiny vyložití nelze. Vyskytá se u Slovanů skoro u všech (staroslov. koleda, bulh. koleda, rus. koljada, pol. kolęda, čes. koleda). Původ má slovo to z lat. *Calendae*... Přijetí slova toho předpokládá bezprostřední styk Slovanů s Římany, styk před rozchodem Slovanů, před jejich příchodem na poloostrov balkánský, nepochybně v Dakii.« — Tento výklad zatlačil všecky ostatní a bývá často uvozován. Nejnověji se ho dovolává Krek v *Einleit. in die slav. Literaturgesch.*, 278. — U nás probral otázku koledovou důkladně ve *Slov. Sborníku*, 1887, str. 1 ad. a v časopisu »*Vyšehrad*« (red. J. Klecanda), 1888, č. 5—8. J. A. Voráček.

⁴²⁾ Srv. Balbín, *Épitome histor. rer. bohém.*, 1677, 210: »*Hic* (*Cosmas Pragensis episcopus*, † 1098) *avertendis*, quae *invaluerant*, *superstitionibus instituit*, ut *parochi cum divorum reliquiis hymnos sacros cum ministris canentes quotannis oppidanorum et rusticorum domos et casas adirent et crucem osculandam domesticis omnibus porrigerent* (quod hodie *Coledam* appellant), qui *crucis osculum recusaret*, *comprehenderetur et causam diceret*.« — Beckovský, *Zákl. živ. kat. I.* 151 (vyd. 1707). »Koná se také o vánočních od dítek koleda, která nic jiného není, toliko spívání písní po domích o narození Krista Pána na památku, že anjelové pastýřům radostné Krista Pána narození zvěstovali, pro kteroužto také příčinu děti také spívají: »*Zvěstujem vám radost převelmi velikou etc.*... Seelisko, *Vejkladové*, 1774, str. 135, 136. « Počátek

vrstevníkům o vánocích (Post., l. 18), že pečují o malicherné věci, »co kterým koledníkům dáti.«

Slovem »koleda« rozuměli staří Čechové několik věcí, znali několik druhů koledy. Koledou nazývána obchůzka malých dětí a žebravých žáků,⁴³⁾ obchůzka kněží, zvoníka a jiných funkcionářů kostelních, obchůzka školních officialů — a při tom všem sbírání obvyklých dávek — »koledy«. I přátelé mezi sebou, páni sluhům a pod. o vánocích dávali dárky — a ty sluly rovněž »koledy«. Posléze sluly koledy dávky poddaných pánům o vánocích.⁴⁴⁾ Podáme řadu dokladů na potvrzenou slov pověděných.

Z rukopisu Mikulovského⁴⁵⁾ (XV. stol.) poznáváme, že kněží chodili o štědrém dnu koledou u svých osadníků. Neznámý skladatel takto si zarýmoval:

»Hospodář, otrok, dievka, pán,
každý jest byl zavázán
k úročním ofěrám.
Na štědraj den daj koladu
faráři peněžítú
a cti drahým pitím.
Potom čekaj i zvoníka⁴⁶⁾
mezi hody i středníka,
koladu připravě.
Neměl-li's jim peněz dáti,
musil's obilím odbyti.«

Ulmann zmiňuje se o tomto obyčeji, přidává, že na místo, kde farář seděl, sedají si honem buď hospodyně, nebo děvečka.

koledy stal se v Čechách původem Kosmy, biskupa pražského a knížete českého Břetislava (jakž Jan Doubrava [Doubravius] v své kronice vypisuje): Příčina toho byla, že mnozí z lidu českého, jsouc již křesťané, předce ještě často se zpátkem k modlářství obraceli, nařídil tehdy biskup a kníže, aby v čas vánoční kněží příbytkův v sobě svěšené osadě navštívili, hospodářové ale s domácima je očekávali, Boží umučení, neb obraz ukřížovaného Spasitele, kleknouc na kolena uctivě líbali. Jestliže by pak kdo té poctivosti Kristu Pánu byl vzdáti nechtěl, ten aby za pohana jmín a držán byl.« — Výklad tento, Hájkovi a jiným známý, vysvětloval by vykufování obydlí o štědrém večeru kadidlem, jako přežitek tohoto navštěvování. Koleda sama jest ovšem mnohem starší, než mylně hádá výklad tento.

⁴³⁾ »Koledy« začínaly již svátkem Všech Svatých a končily na Tři krále. Dvorský, Pam. o škol. č., str. 2., pozn.

⁴⁴⁾ Srv. Tomek, Police nad Medhují, str. 168 dle urbáře z r. 1406.

⁴⁵⁾ Jul. Fejfalík, Sitzber. Wien. Akad., XXXIX. str. 652.

⁴⁶⁾ Proti chození zvoníků po koledě vydala města Pražská l. 1600 zákaz: »Tolikéž co se zvoníkův při všech kostelích nebo farách, kteří též sobě v obyčej jsou vzali po všech farách koledou na Tři krále vytloukati, dotýče, taková koleda po cizích farách také se jim zapovídá a toliko po domácí faře své na ni vycházeti se dopouští pod skutečným trestáním.« Dvorský, Pam. o škol., 62.

Onano proto, aby se housata dobře vyvedly; děvečka proto, aby se o masopustě vdala ⁴⁷⁾

Vedle koledy duchovenstva a žakovstva neblaze prosluly koledy selského lidu, obvyklé totiž o vánocích schůzky, kdy za vybrané peníze kupováno společné pivo čili »pivo kolední« a při pití tropeny všelijaké nezbednosti. Volá z kazatelny zase kněz Litoměřický ⁴⁸⁾: »Pomněte tam doma nedopouštěti těch koled rozpustilých, hospodáři, hospodyně! Hodyť jsou Božie.. Žáčkové chudí, když koledují, totě jiné, tutě almužná; ale toto vykoledujíc, aniť se potom zžerú, zrubají po ulicích!« — Horlil kazatel proti »kolednímu pivu« a horlila světská yrchnost také.

Na sněmu na začátku XVI. století takto vyhlásili shromáždění páni: »Těž také kolední piva aneboližto vobecní, kteráž sobě složíc mezi sebou peníze, v větších neb v menších počtech lidé sedlstí kupují, aby jim odpouštěna nebyla, poněvadž skrz posvícení a takový jich sňatky aneb schuoze mnozí a částí svárové, mordové a jiní mnozí neřádové a hříchové proti pánu Bohu se páší a tudy lid sedlský v rozpustilosti, k outratám, záhubě a chudobě přicházejí. Jestliže by se pak kto ze všech stavuov tak, jakž se svrchu píše, nezachoval a takových posvícení aneboližto společnejch piv braní dopustil,« tomu artykul sněmovní vyměřuje přísné pokuty. ⁴⁹⁾

Chodívali po koledě netoliko malé děti, ⁵⁰⁾ než také pacholata dospělejší, žáci. Koleda byla žákům ve stol. XVI. a na zač. stol. XVII. důležitým zdrojem výživy. ⁵¹⁾ O vánoční koledě nosili s sebou »děťátko«. V archivu Jindřichohradeckém v účtech ⁵²⁾ z r. 1583

⁴⁷⁾ Ulmann, II. 500, 501. »Wann der Pfarrer an den Weihnachtsfeiertagen nach catholischer Gewohnheit seine Pfarrkinder besucht, und ihre Häuser einweihet, pflegen die Hauswirthinen auf diesem Sitz, darauf der Pfarrer ruhen soll, einen Federpolster oder ein leinenes Tuch zu legen; so bald sich der Pfarrer aufgerichtet, setzet sich allsogleich entweder die Hauswirthin, oder die Magd darauf, die Hauswirthin dessentwegen, damit ihr die jungen Gänsel gerathen; die Magd aber, damit sie in dieser ankommenden Fastnacht einen Mann bekommt.«

⁴⁸⁾ Rukop. univ. knih. pr., 11 F3, l. 90.

⁴⁹⁾ Sněmy, vyd. 1541, list A2. Srv. usnesení sněmovní z r. 1545 (Lumír, 1851, I. 595.) —

⁵⁰⁾ Štelcar, O původu kněžství, list G5: »Kmotrové i to jsou zachovávali času vánočního, když dítky na koledu přišli, tehdy je examinovali. Jestliže jsou uměli, tehdy je peníze, koláči darovali; pakli neuměli, po pardusu místo koledy dávali.«

⁵¹⁾ O koledě žakovské viz náš článek na základě publikace Dvorského, Paměti o škol. č., ve Vlasti 1888, v článku »Vánoce«.

⁵²⁾ Sign. VI. R., 1583.

poznámeno: »Ve čtvrtek den sv. Jana Evangelisty dáno těm, kteří s děťátkem po koledě chodili, 15 gr.« O koledě na Tři krále chodívali »s hvězdou«, jakž jsme poznali ve stati o svátku sv. Tři králů.

Přišedše na koledu zpívali vánoční písně a dostávali za to dárky.⁵³⁾ U některých sousedů bývali přijati nevlídně, u některých je uláli.⁵⁴⁾ Po všelikých osudech a vyjednáváních byly koledy »složeny« a místo nich placena za ně náhrada.⁵⁵⁾

Pacholata však chodívala po koledě stále⁵⁶⁾ — a zvyk ten udržuje se na venkově podnes.⁵⁷⁾

Napověděli jsme, že o vánocích dostávali koledy také funcionáři kostelní, úředníci a čeleď od pánů. V účtech archivu Jindřichohradeckého je síla dokladů toho. Páni z Hradce a jistěže i jiní páni čeští udělovali koledy štědře. Písař vykázal těmto vánočním darům v účtech z každého téměř roku zvláštní rubriku.⁵⁸⁾

⁵³⁾ »A v pravdě takový pobožný obyčej od předků našich vždycky velice vážen a držán byl, tak jsou sobě v ničem jiném víceji nezakládali libosti, jako v tom, aby v klidu doma zůstávajíce, k sobě žákovstvo očekávajíce, o narození Syna Boží zpěvy s veselou myslí prospěvovati slyšeti; kteréžto žákovstvo dle možnosti své dobrodiním svým fedrovali.« Dvorský, Pam. o škol. 65—67. — Srv. Arch. JHrad. (l. c.): »Dáno žákům koledy 15 gr.« (1598). — »Dáno žákuom koledy z poručení JMsti 30 gr.« (1606) a t. d.

⁵⁴⁾ »... to při všech nařídili: když při dotčených svátcích žákovstvo každé fary jejich domáci mezi ně do domu na koledu vcházeti budou, aby před nimi domů nezavírali...« Dvorský, l. c., 62. »Pakli by kdo proti nim neměšťanské a svtrvrdilosti prokázal, že také v potřebách svých dobrodiní kostelních též od kněžstva a žákovstva užívatí nebude« (l. c.). — »Třetí, ourazové z hryzení od psův a jiné zlé příhody, které se pacholatům na koledu chodícím přiházejí, .. v osmi i víceji domích nic koledy nevezmou, ale místo koledy u některých je i ulají.« Dvorský, l. c., 65. —

⁵⁵⁾ l. c., 65, 66; 104; 206, 207. — Srv. Dr. H. Jireček, Vys. Mýto, 63; Winter ve Zlaté Praze, 1888, 579, 582.

⁵⁶⁾ Srv. Beckovský a Seelisko v pozn. 42. Bílovský na zač. stol. XVIII. vybízí své posluchače, aby dětem »tyto tři dni (vánoční) koledy rozdávali.« Coel. Viv., 906 ad.

⁵⁷⁾ Viz o tom pěkný článek »Koleda u nás i jinde« od F. V. Vykoukala ve Květech, 1884, I. 45 ad., 189 ad.

⁵⁸⁾ Sign. VI. R. s udáním roku: »Koledy literátům 29 gr., 1 den. Též tovaryšům mlynářským 7 gr. 4 den.« (1570). — »Literátům dáno, kteří v německém kostelíku zpívají, koledy 15 gr.« (1575). — »V pátek den tří králův z poručení JMsti mladé paní dáno těm, kteří v německém kostele zpívají, koledy.« (1576). — »Dáno literátům koledy 30 gr.« (1586). — »Vydáno koledy čeládce JMsti 12 kop, 39 gr., 3 den.« (1592). — »Z poručení JMsti dáno knapům koledy 7 gr., 3 1/3 den.« (1596). — »Dáno mnichům do kláštera koledy 3 kopy« (1598). — »Dáno literátuom koledy z poručení JMsti 3 kopy. Též trubačuom 1 kopa, 30 gr. Též pacholatuom z seminarium 1 kopa. Též sládkuom 1 kopa. Též myslivcuom 25 gr. 5 den.« (1606). — »Hrobaři nového krchova koledy 6 gr. Hlásným koledy 25 gr. 5 den.« (1617). — »Dáno literátům koledy z poručení JMsti 6 kop. Koledy zvoníkovi 30 gr. Koledy varhaníkovi 1 kopa 6 gr.« (1618). — »Koledy kněžím, žákům a jiným vydáno 25 kop 57 gr.« a t. d. — Vybrali jme z dokladů, jež jsme čtli

Z dávných obyčejů vánočních dožila se koleda nové doby — a v leckterém koledním popěvku, třeba zkomoleném a zdánlivě ne srozumitelném, tají se starodávná píseň obřadní.⁵⁹⁾

* * *

Jiným vánočním zvykem starých Čechů bylo strojení »jesliček«. Vhodně vykládá tento obyčej (církevního původu) Hofmann.⁶⁰⁾ Strojí prý se o vánocích v kostele jesle »pro lid prostý, kterýžto zevnitřní způsob a ceremonii nemůže toho narození pochopiti, aby při tom, co se dalo s prostými pastýři, mohli spatřiti... Prostý člověk, když co v obrazích spatří, dlouho na to (mládež obzvláště) pamatuje, jakoby to živé viděl, a tudy se k vroucnosti a pobožnosti vzbuzuje.«

Zastavili jsme se u staročeských jesliček proto, že byly zárodkem vánočních her divadelních. Primitivní jesličky obrázkové vzrostly v kollejiích jesuitských v divadla nádherně vystrojená, opatřená skvělou výpravou, aby vábily posluchače více zvědavé, než zbožné. Z druhé polovice XVI. stol. líčí paměti, chované ve dvorní knihovně vídeňské, jak v kostelích byla od žákovstva kollejí jesuitských hrávána divadla vánoční »Betlem nebo Jesličky«. ⁶¹⁾ Tak na př. dávali se Pražané dne 21. prosince 1566 »hře pastýřské« a téhož roku v Olomouci vypraven »dialog o Narození Páně«. L. 1568 se hrána v Praze »hra o třech králích« s nevidanou nádherou. Podobná divadla s vánočním motivem »O ukrutnosti Herodově«, »O útěku Ježíšově do Egypta« a pod., doznávala zvláště mezi lidem

v archivu jmenovaném, aspoň některé na ukázkou. Hrabě Heřman Černín nezapomněl české »koledy«, ani za pobytu svého v Cařhradě (1615—1617); zapsánoť v účtech (Arch. JHrad.): »1. Januarii dáno koledy všem domácím, kterým náleželo k rozdělení, 50 R.«

⁵⁹⁾ Důkladnou snůšku »Koled vánočních« vydala pohádková komisse liter. řečn. spolku »Slavia«, 1878. — Slovanská koleda má analogii v příbuzných obyčejích národů sousedních. — Uvádíme tu místo jiných svědectví Tom. Naogeorga, Regn. Papist., lib. 4:

»Hebdomadas tres ante diem, qua natus Jesus creditur atque die Jovis et pueri atque puellae discurrunt, pulsantque palam ostia cuncta domatim, adventum domini clamantes, forsitan haud dum nati, ac optantes felicem habitantibus annum. Inde nuces capiunt, pira, nummos poma, placentas, quisque lubens tribuit...«

Srv. Hospin., De orig. fest. Christ., l. 151b. Srv. Kolbe, Hessische Volkssitten und Gebräuche, l. c., 27—29.

⁶⁰⁾ Zrcadlo, vyd. 1642, str. 176. Doslovně opsal (neudav pramene) Beckovský, Zákl. živ. kat., I. 150, 151 (vyd. 1707).

⁶¹⁾ Viz »Vánoční hry« od F. Menčíka v Ruchu, 1884, str. 551. podle Schmidla, Histor. Societ. Jesu a dle rukopisů dv. knih. vid. Srv. F. V. Vykoukal, »Jesličky a dramatické hry vánoční«, Květy, 1885, I, 65 ad.

prostým oblíbení. Když potom jesuité ke vši lákavé výpravě zalichotili se lidu, hrajíce jazykem českým, bývala vánoční divadla jejich četně navštěvována.

Jedna hra taková zachována v rukopise knihovny Strahovské. Spisovatel její Václav Kozmánek upravil (dle Menčíka l. c.) tuto hru o Narození Páně tak, že četná úsloví její podobají se hrám vánočním, posud kolujícím mezi lidem. Hry tyto jsou proučným ohlasem slavnostních her žakovských.⁶²⁾

* * *

Starodávné vánoční pověry a čáry zbytky koledy, živoří posud mezi lidem českým. Zakrněly poněkud, ale přece tradicí lidovou živěny, udržují se podnes. Jiné obyčeje vánoční nadobro téměř zmizely z paměti lidové a jest nám je sbírat v roztroušených zprávách po knihovnách, po kusých částicích, a zlomkovité paběrky ty řaditi, pokud možná, v celistvý obrázek. Mezi vánoční zvyky vyhynulé patří svěcení ovsa na den sv. Štěpána a svěcení vína nebo jiného nápoje na den sv. Jana Evangelisty.

Sv. Štěpán byl považován dle víry lidu slovanského i německého⁶³⁾ za patrona koní. Štítný vytýká⁶⁴⁾ svým vrstevníkům, že ctí sv. Štěpána obyčejem pohanským. »Mnozí ctie svaté jen pro zdejší odplatu právě pohanským obyčejem, jako svatého Štěpána, aby v koně byli šťastni... Lepší má úřad sv. Štěpán, než by koňmi vládl; ano koni byli i dréve, než byl sv. Štěpán, ktoj' jimi vládl? Či-lij' se ten Bohu pronevěřil, ještoj' vládl jimi dréve, žej' odjat jemu jeho úřad a dán sv. Štěpánu?«

Byl-li sv. Štěpán patronem koní dle obyčeje, nazvaného již od Štítného pohanským, mohli bychom si vysvětliti, proč dávali na jeho svátek světití oves koňům. Neznámý kazatel XV. stol. touží na pověry od lidí smyšlené: »Quales tunc sunt hic, ješto heri (na sv. Štěpána) světili oves hřebcuom a dnes pak pitie opilcóm! Tiť jinou cestu ukazují do nebe; quid homines instituerint, to jim milejší, nežli co Buoh.«⁶⁵⁾

Obyčej ten potvrzuje ještě jiné svědectví ze stol. XV. Ve zmíněném rýmování Mikulovského rukopisu vyčítá skladatel duchov-

⁶²⁾ Sbírký vánočních her německých vydali K. Weinhold, Weihnachtsspiele, 1853. K. J. Schröer, Deutsche Weihnachtsspiele a. Ungarn, 1858. Z polských bývá často citován Mioduszewski, Pastorałki i Kolędy, 1843, Kraków.

⁶³⁾ Hanuš, Báj, kal., 46, 47.

⁶⁴⁾ Vyd. Erben, 109.

⁶⁵⁾ Rkp. univ. knih. pr. (11F3), l. c. Srv. Hanuš, Výbor, 35.

ním, že jim draho platí věřící za svěcení, ba že při tom berou prahouše ovsa, který o vánocích svěťí, pro sebe: ⁶⁶⁾

»Čehožkoli posvětili,
od svěcení dary vzali,
což sami chtěli.

Ovsa hrsti usypali...«

Na zač. stol. XVII. obyčej, světiti na sv. Štěpána oves, zakoreněn se tak v obřadech církevních, že byl odporučován věřícím a synodou pražskou výslovně chválen. ⁶⁷⁾ L. 1616 uvádí Pejt Hostounský mezi zbožnými zvyky také ten, že světívá se »na den sv. Štěpána ovos.« ⁶⁸⁾

Obyčej, vyhlašovaný druhdy od Štítného za pohanský, byl opírán výkladem křesťanským. Solnický (1630) jej vysvětluje ⁶⁹⁾ tím, že svěťí se jarní semena vůbec, »aby skrže zásluhy svatého mučedníka Štěpána bylo (obilí) platný k zdraví a síle těla lidem i hovědům a aby Bůh naplnil každý živočich svým požehnáním...«

Že i ve stol. XVIII. zvyk ten byl zachováván svědčí Selská pranostika, ⁷⁰⁾ odporučující o vánocích:

»Máš-li koně, toho nemeškej,
o v e s konfkům světiti dej.«

A z doby poměrně pozdní (1774) máme ještě jiné, vážné svědectví. Kněz Seelisko ⁷¹⁾ vykládá svěcení ovsa, jako nahoře Solnický. »Co obzvláště svěcení ovsa a jiných jarních obilí se dotýče, to při vánocích na den sv. Štěpána se svěťí, aby Kristus Pán toho semena ráčil svým narozením požehnati, aby šťastně a hojně se urodilo...«

Setkáváme se tu opět s pozoruhodným přežitkem, jež se všemi již uvedenými potvrzuje správnost theorie Tylorovy. O vánocích vracela se každoročně starým Čechům doba, kdy dle prastarého a tudý nevysvětlitelného zvyku užívali ovsa ve svých obyčejích. Na místo svátků pohanských božstev nastoupili noví světci křesťanští. Upomínky dávných obřadů nevymizely z lidového podání. Obnovovaly se každoročně s vracejícími se svátky křesťanskými.

⁶⁶⁾ Jul. Fejfalík v Sitzber. Wien. Akad., XXXIX., str. 652.

⁶⁷⁾ Synod. arch. prag., vyd. 1605, l. 21. Srv. Memorab. prov. Csetnek, l. c., str. 218. —

⁶⁸⁾ O posvěcování, l. D5.

⁶⁹⁾ Compendium, 1630, l. E8.

⁷⁰⁾ l. c., 1710. Srv. Tomek, Police nad Medhují, str. 183. »Na sv. Štěpána svěťil superior ovos.«

⁷¹⁾ Vejkldové, 155.

Bylo třeba opory, výkladu tomuto obyčeji. Jednotlivým svatým přidělována byla dle víry lidové zvláštní moc. V ten asi rozum bychom vykládali, že s dávným obyčejem užívati ovsa v obřadech vánočních, uveden byl ve styk sv. Štěpán, stav se patronem koní, a proto zaměněn starý obřad po smyslu církevním — že totiž na sv. Štěpána býval svěcen oves.

Výklad ten ujal se v lidu; ale vedle něho vyskytá se u Solnického a Seeliska výklad jiný, novější, že se má světiti nejen oves, než obilí vůbec, jež bude na jaře zaseto a že zásluhy sv. Štěpána přinesou od Boha požeňání a zdar jarním semenům Oba náboženské výklady jsou však mladší, než obyčej sám. Týž obyčej znali a znají Poláci a Rusíni dosud.⁷²⁾ Dávají světiti oves na sv. Štěpána, a když kněz, jda prostředkem kostela, kropí jej svěcenou vodou, metají naň hrstmi ovsa — prý na památku kamenování sv. Štěpána. Že byl podobný zvyk při svěcení ovsa na sv. Štěpána, znám také Čechům, svědčí obyčej dětí pasáků na jihu českém. Házívají po lidu, kteří jdou na sv. Štěpána do kostela, ovšem.⁷³⁾

Házeti po někom kvítím, zrním a pod. v symbolice prstonárodní má ode dávna důležitý význam. Tím přecházíme ke zvyku ruskému. Národní obyčeje ruské dle všeobecného tvrzení zachovaly nejneporušenější upomínky obyčejů praslovanských. Podnes házívají ovšem — ale ne v kostele, než zpívající písně kolední, jimiž opěvují neznámé posud božstvo »Ovseň a.«⁷⁴⁾

Tak jsme dospěli s výkladem zvyku staročeského zase k bájeslovným obřadům praslovanským, jichž ohlas zaznívá v prstonárodním podání ruském.

* * *

Na sv. Štěpána světivali staří Čechové oves a na sv. Jana Evangelistu víno.

⁷²⁾ Viz o tom Lumír, 1863, str. 882; Zbiór wiadomości do antropologii krajo-
wój, 1878 (II.), 21.

⁷³⁾ Sobotka, Rostlinstvo, 310; Světozor, 1874, 30.

⁷⁴⁾ Afanasjev, l. c., III. 747—749. U Velkorusů zachovalo prý se podání o »Ovseňu«.

Jeho příchod s novým rokem líčí píseň:
»Mosteček mostili,
suknom ustilali,
gvozdmí ubivali.
Oj Ovseň, oj Ovseň!

Komuž, komu jechat'
po tomu mostočku?
Jechat' tam Ovseňu
da novomu godu.
Oj Ovseň, oj Ovseň!...

Více o témž Afanasjev, l. c. Výklad jména Ovseň bývá rozmanitý. Vedle výkladů jiných odvozují někteří jméno »bájeslovné bytosti« této od obyčeje posypávati o vánocích ovšem. Srv. Voráček ve Vyšehradu, 1888, 96; Slov. Sborník, 1887, 215.

Bývalo zvykem pohanským, že na počest bohů buď pili nebo uléváli z číše krapet vína. Abychom nezacházeli do mythologií cizích, kdež všude toho doklady, vzpomeňme si obřadů při oběti bohu Svatovitovi v chrámě arkonském.⁷⁵⁾

Obyčej podobný ozývá se v obřadech vánočních. Sv. Janu dali jedovaté víno, jež mu dle legendy neuškodilo. Světli tedy křesťané na jeho svátek víno a pili sv. Janu na počest. Staří Čechové znali tento zvyk také. Štítný poznamenal, že světívají »na sv. Jana minu svatú.« Neznamená to, jak bylo vykládáno, svatojanské koření, třezalku. Název »mina« dlužno vysvětlovati vlivem německého »Johannis minne«⁷⁶⁾, t. j. připsání sv. Janu na památku⁷⁷⁾, kterýžto zvyk podnes v Polsku a v některých krajích německých se udržuje. Dle svědectví Štítného světli také Čechové ve stol. XIV. na sv. Jana víno. Zvyk ten dlouho se udržoval. Ve stol. XV. horlí kazatel na pověrečné křesťany, kteří na den sv. Jana Evangelisty světí »pitie opilcóm«⁷⁸⁾. Ve slovech těchto je jasná narážka na obyčej, od Štítného zaznamenaný.

Ze zač. stol. XVII. potvrzuje trvání obyčeje toho vedle úředního usnesení synody arcidiecese pražské⁷⁹⁾ Pejt Hostounský⁸⁰⁾, že pry světívají »na den sv. Jana víno.«

⁷⁵⁾ Saxo Gram. III. 404. Srv. Sobotka, Rostl., 61.

⁷⁶⁾ Grimm, Mythol., I. 49—50, 52; Henne am Rhyn, Kulturgesch., I. 255. Srv. Blaas, Niederösterreich. Sitten, Zeitschrift für deutsche Kulturgeschichte, 1874, 269, 270: »In Niederösterreich ist bei Hochzeiten auch noch der sogenannte 'Johannes-segen' üblich. Es wird nämlich bei Hochzeiten Wein geweiht, welcher 'Johannes-segen' heisst. Dazu wird der Wein gewöhnlich eine Mass vom Allerbesten in einer mit Bändern geschmückten Flasche in der Regel vom Brautvater — selten vom Bräutigamvater — gebracht und steht mit zwei Gläsern während der Trauungsmesse auf dem Kredenzische neben dem Altare. Am Schlusse der Messe wird dieser Wein vom Priester nach dem Rituale romanum geweiht; dann folgt die Trauung und nach derselben wird der Wein gewöhnlich vom Messner auf den Altar gestellt, wo der Priester zuerst selbst etwas davon trinkt und ihn dann dem Bräutigam und der Braut mit den Worten reicht: 'Trinket die Liebe des heil. Johannes.' Hierauf stellt sich der Geistliche mit dem Glase auf die Epistelseite und reicht sämtlichen Hochzeitsgästen etwas Wein, während dieselben um den Altar herumgehen und ein kleines Geldopfer auf denselben legen, worauf sie die Kirche verlassen... In Stockerau (und auch anderwärts in Niederösterreich) wird nach Gastmählern und bei Trinkgesellschaften am Schlusse, bevor sich die Gäste nach Hause begeben, ein beliebiger besserer Wein gebracht, welcher 'Johannes-segen' oder 'Stehwein' genannt wird und stehend getrunken werden muss.«

⁷⁷⁾ Sobotka, Rostl., 294.

⁷⁸⁾ Rkp. univ. knih. (11F3), I. c. Hanuš, Výb. 35.

⁷⁹⁾ Synod. arch. prag., 1605, I. 21. »Omnino autem retinenda est pia et laudabilis consuetudo benedictionum panis, vini et aliarum rerum, etiam herbarum, quae certis solemnitatibus et praesertim paschae, nativitatis Domini, assumptione beatae virginis, sancti Joannis Evangelistae, aliisque diebus a parochis ex sacris ritibus non sine mysterio, uberrimaque fidelium utilitate fieri solent...«

⁸⁰⁾ O posvěcování, 1616, list D5.

Svědectví zevrubnější a charakteristické zapsal Solnický (1630).⁸¹⁾ Snaží se, aby vyložil svěcení a pití vína požehnaného rukou kněžskou a nazvaného prý »milost a láska sv. Jana«. (Srv. »Johannis minne«.) »A že sv. Jan Evangelista pil ač jedovatý, však požehnaný nápoj, nic mu neškodilo, protože církev svatá skrze zásluhy a zaslíbení pána Krista a zásluhy sv. Jana žádá, věří a skutkem to shledává, že těm, kteříž svěcené víno pijí, neškodí jedovatí živočichové a jizlivé pití. Protož v den sváteční na sv. Jana se světí a místem jmenuje »milost a láska sv. Jana«; protože on milostí Boží jako vínem byl opojen, abychom i my pána Boha vroucně milovali.«

Ještě ve stol. XVIII. trvá pití posvěceného vína. Libertin v návodu o slušném chování (1715) učí,⁸²⁾ jak se má chovati mladý člověk, »když se mu na sv. Jana (kde obyčej je) skrze kněze víno posvěcené pítí podává.. Nemá prý oné jako sprosté víno neb jakýkoliv nápoj pítí, ale se vši uctivostí a pobožností proti jedovatému nakažení a hrdla bolení přijíti.«

Libertin upravil svou knihu z řeči cizí (původně byla sepsána francouzsky), ale pravdivost slov jeho o zvyku tom potvrzují ještě jiné doklady ze stol. XVIII. Zajímavá jest jeho zpráva, že kněží sami dávali věřícím pítí požehnaného vína.

Dlouze a široce rozhovořil se o svěcení vína na den sv. Jana Evangelisty ve své Postille Šteyer (1719).⁸³⁾ Opakuje výklad již známý, že na památku jedovatého vína, jež pil sv. Jan, přidává doklad zázračné působivosti svěceného vína, jehož krapet nalévají do vinných sudů na ochranu proti čarodějnicím.

V církevní písni na den sv. Jana Evangelisty položil Koniáš (1746) tato slova⁸⁴⁾:

⁸¹⁾ Compendium, 1630, list E5.

⁸²⁾ De educatione, díl IV. č. 7.

⁸³⁾ II. 50, 51.: »Proč na den sv. Evangelisty žehná se víno a dává se pítí? Odpověď: 1. Pije se to požehnané víno na znamení bratrské lásky, nebo také pro tu příčinu sv. Jan vypil koflík vína s jedem smíšeného, aby totižto Aristodema, pohanského biskupa, a spolu s ním veliké množství pohanského lidu na křesťanskou víru obrátil. — 2. Požehnává se víno v katolické církvi od starodávna proti jedovatému neb sice škodlivému jakémukoli nápoji, ano i k zahánání jiných tělesných i duchovních škod... Neb poněvadž sv. Jan bez ourazu to víno pil, moudře se nadáli staří křesťané, že také jim nebude škodný nápoj, kterého budou ke cti a s požehnáním sv. Jana požívatí..., kterou jejich naději pán Bůh někdy potvrdil zázraky... Čarodějnice někdy se přiznaly, že k těm sudům vína, do kterých trochu vína požehnaného na den sv. Jana vlito bylo, přístupu neměly a pro své čarodějnické schůzky z nich sobě točiti nemohly. Pročež dobře činí ti, kteří do vinných sudů trochu takového vína nalívají.«

⁸⁴⁾ Cytara, vyd. 1746, str. 441.

»Protož dnes pijíce víno,
jenž jest v Kristu posvěceno,
netupmež ho zoufanlivě,
ale věrně, doufanlivě,
v srdci nepochybně,
že ten rok v Kristové moci
tento truňk má nás vymoci
od nápojů všech oukladných
i pokrmů jedovatých,
lstivě medovatých.«

Souhlasně s tímto, jistě bezpečným dokladem Koniášovým, že v minulém století býval obyčej často jmenovaný od církve schvalován, poučuje Seelisko r. 1774,⁸⁵⁾ že »víno svatojanské« svěť se a požehnává »při vánoci« na památku, že »sv. Jan Evangelista a miláček Páně pil jedovatý nápoj, ale požehnaný sv. křížem nic mu neuškodil.«

Ohlas dávného zvyku, již vyhynulého, ozývá se v lidové pověře⁸⁶⁾: »Kdo na den sv. Jana Evangelisty pije víno, ten se následujícího roku neotraví.«

Naznačili jsme již nahoře výklad tohoto vánočního obyčeje-jenž se udržoval dle dokladů až do sklonku minulého století. Dodáváme jen, že vážný obřad církevní sklesl v žertovné popíjení »truňku sv. Jana Dliána«. Když se totiž hodokvasitelé rozcházeli, připíjeli si, dle svědectví z druhé polovice XVI. stol., notně a naposled — a připítek ten vtipně nazýván »truňk sv. Jana Dliána«.⁸⁷⁾

Štelcar Želetavský vykládá,⁸⁸⁾ že pohané, »když bylo po jídle, dříve než od stolu vstali, . . . ten poslední truňk ve jméno sv. Jana Dliana (jakž my říkáme) pili . . . Rvačovský souhlasně připomíná⁸⁹⁾: »Poslední truňk ve jméno svatého Jana Dliána (jakž říkáme) pijeme.« Rešel vtipkuje⁹⁰⁾ práce, že »umějí truňk sv. Jana Dlijana připíti a potom kordinou hlavu požehnati.«

Svědectví těchto tří spisovatelů, jichž mluva oplývá úslovími, vzatyými z řeči obecného lidu, potvrzují s dostatek, že závěrečné pití

⁸⁵⁾ Vejkladové, str. 155, 156.

⁸⁶⁾ J. V. Houška v ČČMus. 1856, III. str. 68. — V Polsku obyčej ten trvá posud. Viz Sierpiński, Histor. obraz m. Lublina, 1843, str. 141.

⁸⁷⁾ Dlián utvořeno ze slovesa dlíti, dloužiti. Značilo to, že si pijáci zavdávali na rozhodnou fádny, dlouhými doušky. Jgm. Sl. s. v.

⁸⁸⁾ Kniha Duch., I. B8, C.

⁸⁹⁾ Masopust, I. 92.

⁹⁰⁾ J. Jireček v ČČMus. 1864, str. 27.

na počest »sv. Jana Dliana« bylo rozšířeným zvykem staročeským ve století XVI. —

* * *

O sv. Martině jsme poznali, že čeledí si hledala nové služby. Konrád Waldhauser (XIV. stol.) však poznamenal ve své Postille ⁹¹⁾, že končival služební rok o masopustě. Podobá se pravdě, že na Moravě mívali zvyk ještě jiný, takový, jaký mají podnes, že totiž chasa bývá propuštěna ze služby o v á n o c í c h ⁹²⁾.

Vít Jakeš Přerovský l. 1613. naráží ⁹³⁾ na zvyk ten, rozhorliv se, že o vánoční slavnosti, »kdyžto čeledí obojího pohlaví dosloužila, od hospodářův, od hospodyní z služby vystoupila, v zvolnosti na svobodě jsa, do domů krčemních shromážděná, povyky a lehkomyšlnostmi se poskvřňovala.« —

Na konec dlužno zmíniti se o staročeských vánočních pranostikách. Otevřete-li kalendář staročeský, vyrojí se Vám při vánočních hejno pranostik, kde často pro rým přidáno prorocství, jež se tam hodí jako pěst na oko. Ani Partlicius, jehož minuce nad jiné vyniká, nedovedl se z toho vymaniti ⁹⁴⁾. Přestaneme tu na ukázce takových a počobných rýmovaček, ježto jim nepřikládáme nějakého významu hlubšího. Jeron. Gebler (l. 1654) na př. prorokuje ⁹⁵⁾:

»Jsou-li zelené vánoce,
velká noc bude bělit se;
v štědrý večer jestli zhůru,
víno půjde, více sudů« a t. d.

Zikmund Čarnovský (l. 1668) takto si zarýmoval ⁹⁶⁾:

»Jestli vítr o svátcích vánočních věje,
jest k hojnosti dobrá naděje.
Ovce, která olšového chrástu nejl,
zab jí, nebt' dále k chování hodná není...«

⁹¹⁾ F. Menčík, Konrad Waldhauser, str. 13, 14.

⁹²⁾ Srv. píseň:

»Vánoce, vánoce, skoro-li budete,
skoro-li, dívčence, ze služby půjdete.
Kerá má mamičku, ta k mamice půjde,
kerá jí nemá, ta naříkat bude.«

Viz v článku »Vánoce« od J. Herbena v Ruchu, 1884, str. 579. — Z obyčeje tohoto vzniklo polské přísloví: »Na święty Szczepan każdy sobie pan.« Více o tom Kolberg, Lud, XVI (1883), 102, 103.

⁹³⁾ Knižka o pověťfí země české, 1613, list C5.

⁹⁴⁾ l. c., str. 110, 111.

⁹⁵⁾ Pranostika hvězd. k letu Páně 1564, list P2.

⁹⁶⁾ Prognostika astronomická, 1668.

Z unavujícího prorokování »Selské pranostiky«⁹⁷⁾ připomínáme pranostiku, podnes na venkově známou, že totiž se může poznati počasí celého příštího roku po počasí dvanácti dnů vánočních. Staří prý

»... dvanácti dnův v tom šetřili,
po vánocech pilnost na ně měli.
Jaké počasí který den bylo,
takove potomně býti mělo...
Dni vánočnímu leden oddaný,
druhému dni únor jest přičtený.
Třetímu březen, čtvrtému duben,
pátému máj, jenž činí jasný den.
Červen přičítají k dni šestému,
přidávají červenec sedmému.
Osmý den srpen sobě míti chce,
devátý od září jíti nechce.
Desátý říjen vždy osobuje,
listopad jedenáctý spravuje;
dvanáctý, poslední jest prosinec,
ten počasí roku konec.«

⁹⁷⁾ l. c., vyd. 1710. Srv. o tom obšírně Praetorius, Schediasma de Bruma, 1657, Leipzig, l. D a d.; Georgica curiosa, Nürnberg, 1682, l. 192. — Na konec konstatujeme, že o »vánočním stromku« u starých Čechů, pokud jsme čtli, nenašli jsme ani zmíněčky! Mannhardt (Baumkultus, 224 ad., 238, 239) dokazuje, že vánoční stromek je německého původu, ale nového. Proti tomu polemizuje Schwartz (Indogerman. Volksglaube, 37, 38), vysvětluje stromek mythologicky, jak se podobá, jen násilně a neprávem.

Dodatky.

Dátky, kterou jsme se obírali v této knize, bude přibývati, čím více pramenův a spisů bude pročítáno. Položíme tu některé zprávy a doklady, jichž jsme se dočtli, kdy byla již kniha skoro vytištěna.

* * *

Str. 17. **Masopust.**

Do poznámky 1. přidej k literatuře: A. F a h n e, Der Carneval mit Rücksicht auf verwandte Erscheinungen. Beitrag zur Kirchen- und Sittengeschichte, 1854. — Škoda, že jsme se dobrali této knihy, důkladně sestavené a hojnými doklady opatřené, již pozdě, nemožouce jí užiti pro analogii masopustu staročeského.

Str. 55. **Neděle smrtná.**

O slovanské slavnosti vynášení zimy a přinášení léta pojednal Kl atecki, Nowe lato, uroczytość starosłowiańska, 1886.

Str. 75. **Velikonoce.**

V pozn. 38. k citátu přidej pramen: »Kulda, Čas Mat. Mor., 1870, str. 198«. — O kostech svěceného beránka vypisují zprávu z »Vejpisu proti zbrání«, rukopisu r. 1779 pořízeného ze starší předlohy. Vejpis tento mám z pozůstalosti Dra. J. Špotta a dostal jsem jej vedle jiných laskavostí pí. choti zesnulého, začež zde vzdávám srdečné díky svoje. Na l. 10: »Pakli chceš, aby se ti holubi v stavení drželi, vezmi z beránka svěceného kost a zastrč ji v stavení, tak se ti holubi budou v stavení držeti.«

Str. 85. **Velikonoce.**

O velikonočních hrách divadelních sepsal monografii Dr. C. L a n g e, Die lateinischen Osterfeiern, München, 1887. Líčeny tu začátky a vývoj velikonočních her v Němcích a Francii.

Str. 97. Den sv. Jiří.

Se slovenským kouzlem (o hadu před sv. Jiřím) shoduje se víra lidu českého. Doklad jeden vypisuji z rukopisu (z konce století XVII.), jež mi daroval můj krajan pan J. Je to sbírka rozmanitých pověr a domácích léků. Na l. 3. psáno toto: »Dostaň hada před sv. Jiřím, zřež mu hlavu a dej do ní 3 zrna hrachu a zakopej ji do země, ať na ni slunce nesvítí, a když ten hrách bude mít květ, zřež, žádná rána se tě nechytí.« *)

Shodná rada zapsána ve »Vejpisu proti zbrani«, rukopisu roku 1779 pořázeného ze starší předlohy. Na l. 5. poznamenáno: »Kdyby si dostal hada do sv. Jiřího, uřezej mu hlavu a vsaď do ní 1 zrno hrachu a když vyroste a bude míti lusky, když zralí jsou, tak je otrhej a když na střelbu jítí máš, tak těch zralých lusků sníš tři zrna hrachu, tak šťastný budeš v myslivosti takový den. Prubírováno.«

Str. 117. Letnice.

Výprask pro pamětnou. Rány, jichž se dostalo mladým lidem na meznících, byly nazývány »kopy«. Jungmann (Sl. s. v.) uvozuje z Rosova Slovníku: »Musil držeti tři kopy. Dali mu tři kopy«.

Název tento byl asi rozšířený. Obyčeje, vypláceti děti pro budoucí paměť, užívalo se kromě kladení mezníků také při jiných příležitostech. Pan PhC. V. Nováček upozornil mě laskavě, že se to dělo na př. při tahání nového zvonu na kostelní věž, a dal mi některé doklady toho, vypsáné z Pamětní knihy fary Nebovidské. R. 1682: »Toho roku třetí tejden po sv. Václavě jest dovežen veliký zvon do kaple Všech Svatých (u Nebovid) od půl druhého sta dětí, z nichž každý tři kopy, koláč a sladkou kaši měl. Buď z toho Pánbůh pochválen.«

Podobně r. 1757: »His peractis Josephus, filius magistri fabri lignarii, stans supra cuppulam... bibit trinam sanitatem ex vitro vino impleto... Demum proiecit hoc vitrum de orsum, quod inter lapides cadens inventum integrum et illae-

*) Srv. variant pod č. 36: »K myslivosti dobrá správa: Když toho roku prvního hada najdeš, setni mu hlavu a dej do ní 3 zrna hrachu do ousa a dej to do hrnce a dyž ten hrách bude mít lusky, sněz z něj 9 zrn toho hrachu, tedy se tebe žádná rána nechytí.« Pod č. 58: »Aby se tě kulka nechytla. Když je na cestě hrách trůšen, seber jej a dostaň hada před sv. Jiřím, setni z něj hlavu, strč do ní 3 zrna toho hrachu, vsaď do země, když bude mít lusk, sněz 3 zrna z něho, žádná zbraň se tě nechytí.«

sum... Addo pariter, quod ultimo iuvenes ultra triginta... acceperint tři kopy, quilibet exsolutus lato grosso; quod cum vidissent aliae matres, suos parvulos etiam triennes obtulerunt, ut acciperent tři kopy; sed cum multi fuerint, acceperunt singuli per duos grossos.« Že zde »kopy« neznamená peníze, patrno z dodatku, že dostávali po groších. Zajímavé jest zároveň, že syn tešařův po vykonání práce pije třikráte víno na zdraví a pak vrhá sklenici dolů z věže. Sklenice ta prý se nerozbila, ač upadla do kamení.

Str. 154. **Přede žněmi.**

Přidávám dvoje staročeské zaklínání mračen, jichž jsem se dočetl v zmíněném již rukopisu »Vejpis proti zbrani« a rukopisu domácích rad od p. J.:

»Proti zlým mračnům Vem nůž a zřež s ním jitrocel a stup na něj pravou nohou a potom říkej: ,Ve jméno Otce † i Syna † i Ducha sv. † Amen. Pane Bože milý, králi nebeský, rač mi k pomoci přispěti, a ti větrní dáblové, přikazují vám mocí Pána našeho J. K. a Marie panny a sv. apoštolů. Zaklínám vás skrze Boha živého, skrze Boha svatého, abyste nemohli lidem škoditi, abyste se rozešli na pusté hory, lesy a skály beze vši škody. Toho mi dopomáhej Bůh † Otec, Bůh Syn †, Bůh Duch svatý † Amen.« (J., č. 10).

»Proti zlému povětrří takto říkej: Svatá Alžběta porodila sv. Jana, sv. Anna porodila blahoslavenou pannu Marii, blahoslavená panna Maria porodila pána našeho J. K. †. Skrze ty tři svatý porody stůjte kroupy a povětrří. Obracím vás na hory, na lesy, na skály, na moře, kde nevorají, ani nekopají, kde žádný živý člověk nepřichází. Tam vás obratcím s motcí pana našeho J. K. a mocí přesvatého umučení jeho. Toho mi dopomáhej« a t. d. (Šp. Vejpis, l. 15).

Str. 195. **Skřítěk.**

Zpráva o tom, jak skřítkové pokoušeli Karla IV., zapísána jednak od něho samého, jednak od Beneše Krabice z Veitmile. Ve svém životopisu píše o tom Karel IV.*): »V ty časy (r. 1335) jedechom jednoho dne z Hrádku do Prahy, chtiec k otci našemu, jenž v ta doby bieše v Moravě. I přijedechom pozdě na hrad Pražský (do) domu purkrabinského, kdežto dřeve bydlili sme,

*) Spisy císa. Karla IV., vyd. Dr. Jos. Emler, 1878, 30, 31.

(než sieň veliká byla udělána). A v noci položichom se na lože a Bušek starší z Vilhartic na druhé před námi. A bieše oheň veliký v komoře; neb bieše (v) zimé a mnoho svéc hořalo v komoře, tak že bylo světla dosti a dvéře i okna všecka byla zavřena. A když počechom spáti, tehdy túlá se cos po komoře jako člověk, tak že oba procitichva. A my kázachme dřéveřecenému Buškovi vstáti a opatřiti, co by bylo. A on vstav, zchodi po komoře a ničehož nenašel, ani viděti co, mohl. I učini větší oheň a více svéc zažehl. A šed k řepiciem, ježto stáchú plny vína na laviciech, a napiv se, postaví (čieši) blíž od veliké sviece hořecé a potom položi se na loži zase. A my oděvše se pláštém naším seděchme na loži a slyšechme debs chodícího, ale nemohli sme ižádného viděti. A tak patriece s dřéveřeceným Buškem na řepice a sviece, uzřechom, nalit řepici cos vrze přes lože Buškovo od jednoho kúta komory až na druhú stranu. A obrazivši se o tu stěnu i pade prostřed komory. A my to vidúce, lekli jsme se přieliš, a vždy slyšeli sme, ano cos chodí po komoře, avšak nižádného sme neviděli. A potom když ten debs přesta, my požehnavše se znamením sv. kříže, ve jmě pána Krista spali sme až do jitra, a ráno vstavše nalezechom čěši prostřed komory, jakož byla vržena. A ukázali sme to našim čeledínóm, kteřížto ráno k nám přišli biechú.◀

Podobně líčí Beneš Krabice z Veitmile,*) dodávaje, že kaplan Jana Jindřicha, bratra Karlova, jménem Matěj, vysvětloval onen zjev působením duchů S k ř í t k ů (»K r z e t k y«).**)

Str. 196. Skřítek.

Laskavostí p. Jos. Truhláře, scriptora univ. knih. pr., byl jsem upozorněn na rukopis 7H17 (XV. stol.). Na l. 169b našel jem zajímavou drobotinu o diblíkovi. V latinském výkladu užil kazatel úsloví, že si vede zlý duch »jako diblík po domě◀: »Deus omnipotens eligens sibi cor hominis ad habitandum, munivit illud

*) Font. IV. 487, k r. 1334: »Eodem anno Dominus Karolus iturus Ungariam, venit de Burglino Pragam, et ibi nocte quadam dum quiesceret cum suis cubiculariis et ignis arderet in camera et candelae plurimae, ecce subito apparuit quidam spiritus immundus, qui acceptis cyphis proiecit hinc inde per cameram principis, cunctis videntibus, qui cyphi movebantur et in angulis resonabant ex collisione, spiritum tamen nusquam viderunt. Item postea supervenit ad eundem principem Mathias, capellanus domini Johannis, comitis Tyrolis, fratris sui, eumque petivit, ut procederet versus Tyrolis et regeret terram illam pro fratre suo, qui adhuc iuvenis erat, et sibi in omnibus vellet prosperare, et ex parte spirituum, qui Krzetky dicuntur, dixit, quod illi essent spiritus, qui fecerant insultum in camera, ut praefertur.◀

***) Srv. Dr. J. Kalousek, Karel IV. Otec vlasti, 1878, 189.

valde bene, sic quod diabolus minimam eius cogitationem cognoscere non potest, potest autem perscrutari omnes sensus, že sě mezi nimi tluče jako diáblík pod omě.

Str. 201. **Skříték.**

V. Prasek v pěkné sbírce prstonárodních bájí, pověstí a obyčejů lidu slezského (Vlastivěda slezská, 1888, I. Podání lidu) podává mnohé zprávy zajímavé a pro nás nové z oboru národního podání. Je mi líto, že jsem jich nemohl užiti. Zde aspoň odkazují na pojednání o skřítku a kořtunu (v »Opavském Týdenníku« 1872), jehož se p. sběratel dovolává (str. 46).

K dokladům, že skříték značilo jakousi chorobu, spleteninu vlasů, přidáváme doklad z Muzy Moravské od J. H. Galaše, vyd. 1813, str. 393. Skladatel mluví o nečistotném:

»Na nesčesané kadeři
jest plno skřítků a peří...«

Str. 228.

Starý popis sochy Bruncvíkovy u mostu pražského viz u Carl Ad. Redeln, Das sehenswürdige Prag, 1728, 371—374. Mezi jiným: »... Ich habe viel gefraget, was dieses für ein Statua sei: alle melden, es sei die Statua Königs Prunzlichs, und legen einige solche aus, dieser Prunzlich sei ein König in Böhmen, und ein sehr kriegerischer Herr gewesen, habe aber das Herzogthum in Böhmen eine Zeitlang meiden und gleichsam in der Irre, ausser Landes herum strèifen müssen, und einen Löwen stets um sich, wie einen Hund, in seinem Herumziehen gehabt, auch ein sonderliches Schwerdt, welches, wenn er gesagt: ‚Haue drein‘, und solches nur ausgestreckt, selbst gereget, und die Feinde alle vor ihm zerhauen und zerschlagen habe; dieses habe er allhier in die Mulda geworfen, und lasse sich zu Zeiten sehen, könne aber nicht gefunden, noch ergriffen werden, auch sei eine Prophezeiung von demjenigen, der es bekommen wird.«

Str. 247. **Modlitba pastýřů k sv. Blažejí.**

Jinou modlitbu vypisují ze zmíněného již rukopisu od p. J., č. 48: »Pro pastejře: Boží dobytečku, jdi na Boží pole, pán Bůh a matka Boží buď před vámi i za vámi a všichni svatí Boží okolo vás, moji milí tovaryši od východu a západu, od půlnoci i od poledne, abyste neměli nad tímto dobyt看em žádné moci, poroučím tento dobytek pánu Bohu, žádám pomoci všech svatých. Amen«

Blažeji, k svatému Patronu*), vem od něho klíče, zamkni vlkům hrdlo i vlčici, čertům i čertici, ať nemají v lese ani v poli nad tímto dobyt看m žádné moci. Prikazuji tobě, dobytku, abys mne poslouchal, abys lidem v obilí škody nedělal, abys tak byl slepý od každého obilí, jako byli slepí židé, pána Krista neviděli, když z mrtvých vstal. Toho mi dopomáhej Bůh Otec † Bůh Syn † Bůh Duch † svatý Amen.«

Str. 249. **Zařkání božce.**

»Vejpis proti zbroji« (z pozůstalosti Dra. J. Špotta), r. 1779, l. 14: »Malému dítěti takto lekuj na psotník: „Šel je božec s božicí s tou cestičkou kolejičí. Potkala jeho milá matička Boží: „Kdež ty jdeš, božče s božicí, s tou cestičkou kolejičí?“ — „Jduť já tamto k tomuto N. (k této), do jeho těla, jeho kosti lámati, jeho žil nahovati, jeho tělo trápití a sužovati.“ — „Božče s božicí, nechej tohoto na pokoji. Jdi ty tam na hory, na lesy, na skály, na moře, v moři písek přesejpej a vodu přelívej, na lesích dříví přetloukej, na horách skály, kamení přelámej, tohoto (této) N. na pokoji nechej. Toho mi dopomáhej« a t. d.

*) Tak psáno. V původním znění bylo patrně: »Petrovi«. Srv. str. 247.

SEZNAM VĚCNÝ.*

SESTAVIL

PhC JAROSLAV ŠŤASTNÝ.

- Agatha sv., pověra o jejím svátku 202³⁶;
— pečuje o oheň 242³.
agnusek, vosk svěcený, ochrana proti dáblům 69.
o Amadisovi kniha 228³⁹, 231.
Ambarvalia 117¹¹.
Amulety (se jmény Tří králů) 15.
sv. Anastazius uzdravuje ďáblem posedlé 243.
anjel zlý viz hrom.
sv. Anny pohanská úcta v Radiměři 244¹⁷.
Antikrist 19.
sv. Antonín vyzván, ztratí-li se někomu něco 244, 244¹⁵.
sv. Apolena (Apollonie) uzdravuje zuby 243, 244, 244¹⁵.
apotekářů patron, sv. Apollonius 241².
o Appolonovi králi kniha 227.
April, s a. posílají, domnělý původ tétož obyčeje 95, 96.
baby čarodějnice 98—102, 146;
— jich pálení 102;
— ujdají měsíce 99, 100.
Bacchanalia (Saturnalie) 17, 18, 19, 182¹⁷.
Bacchus, jeho pochování 33, 44;
Bacch., soud nad ním 18, 19, 33;
— hodí jej do kašny 33;
hra s Bacchusem 33, 36, 37, 38;
— v tragedii Dačického o masopustu 44;
— o průvodu veřejném strojěný 125⁸;
— malován se dvěma rohy 182;
z B. slavnosti vzniklo svěcení sv. Martina 182.
baleti (tanec) 42.
sv. Barbora, věštění svatby 189;
— uzdravuje oči, prsa 243.
Bassompierre, jeho dobrodružství o masopustě v Praze 32, 32⁵⁶, 33⁵⁶.
bělma žehnutí 249³³.
Belzebub učí baby čarám 100.
beránek velikonoční, jídlo 70, 71, 75;
— svěcený, čáry s ním 75, 277.
Berchta 233⁶⁶; viz bílá paní. besedy zimní 223 sled.
o Biancofofe kniha 230, 231.
bílá paní (Holda či Perchta) 19, 20, 232⁶⁶;
— (můra) 214.
bláto múdrosti 129¹⁰.
sv. Blažej, koleda 67;
— sv. patron pastýřů 245, 246, 247, 281;
— vládne vlky a lítou zvěř 243;
— chrání před bolením hrdla 244¹⁵, 245.
sv. Blažek uzdravuje odutá hrdla 243.
blín, lék proti dně 128, 128⁹.
Bloxberg 98¹.
bludičky (světýlka) 217, 218.
bobek v obyč. na štědrý den 257, 257¹⁸.
Boj křesťanství s pohanstvím 1, 2.
bolení hrdla hojí svěcené víno 273.
boufe, semena svěcená ji zahánějí 148, 162;
— lidé čarodějní ji působí 145;
— obrazy svatých ochranou proti b. 147.
božec (nemoc), jeho zařkání 249, 250, 282.
Boží muka, jich význam a pověsti o nich 101¹², 102¹², 152⁵⁰;
— talismanem 101¹².
Boží posel viz hrom.
Boží Tělo 123 sled.
březen 63.
březnový sníh, prostředek proti opálení sluncem 63, 64.

* V seznamu uvedena jsou toliko ta vlastní, místní a jiná podobná jména, která jsou zvláště důležitá. Obsah věcný byl, pokud možná, úplně vyčerpán. Číslo větší značí stránku, menší poznámku.

- březová voda (léčivá) 63.
 Bruncvík 228—229, 232⁶⁴;
 — jeho socha při mostě
 pražském 281.
 bruslení 219—221.
 bubny robotiřské 125⁸.
 Burjan (sv. Jan Světlý) vzý-
 ván, aby kroupy nebyly
 241;
 — vládne hromobitím a bouří
 243.
 buzygán (palcát) 34⁶⁰.
 bužkové domácí viz penates.
 Bydžov dával královně raky
 (vánoční dar) 258²³.
 Bylica viz Sobotky.
 Calendae, od nich odvozován
 název koledy 264⁴¹.
 caletka 174⁴³.
 calta 255, 256, 256⁹.
 sv. Cecilie, patronka hudeb-
 níků 187.
 Ceres 149⁴⁵.
 »Cesta do Benátek a sv. ze-
 mě«, kniha Oldřicha Pre-
 fáta z Vlkanova 227.
 cínu slévání 260³³.
 ctění pramenů a vodních by-
 tostí 115.
 čáp, první jeho spatření z jara
 64, 65¹;
 — štěstí domu přináší 64⁷.
 čarodějnic poznání na jitřní
 o vánocích 238.
 čarodějnice zaháněny svěce-
 ným vínem 273⁸³;
 — při svých schůzkách pijí
 víno, tamtéž.
 čáry v noci filipojakubské 99,
 100, 101;
 — a kouzla štedrovečerní
 256—260.
 čeledí mění službu o sv. Mar-
 tině 185;
 — o vánocích 275.
 černoboh 19, 203³⁸.
 černobýl 127, 129;
 — zprošťuje čar 148;
 — věnce 130, 131;
 — pasy proti bolení beder
 131.
 »čert« v právodu na den sv.
 Mikuláše 236, 237;
 — mumraj štedrov. 263.
 červánky zvěstují dešť 158.
 český sedlák viz sedlák.
 česnek v obyč. na štedrý
 den 257, 257¹⁸, 257¹⁹,
 259, 259³¹.
 čtverolístek jetelový 96,
 97.
 čtvrtek zelený (veliký) 71,
 73, 76.
 umývání nohou na zelený
 čtvrtek 70¹¹, 71¹¹.
 č. zasvěcený skřítkům 202,
 203, 252.
 ve č. se nepředlo 202, 203,
 252.
 »čtvrtku zeleného« darovati
 69, 70.
 ďábel v podobě diblíka, skří-
 tka atd. 197, 198;
 — rarášek 203⁴¹.
 ďáblíkové 197, 198.
 dary štedrovečerní 256, 256¹²,
 257, 257²¹, 257²², 558,
 258²², 258²³, 258²⁴.
 přání a d. novoroční, velko-
 noční viz přání a dary.
 děd 194.
 dědci (u Dalim.) 195.
 dešť žitný, ryb, manny, hra-
 chu, řípy, žita, pšenice 143;
 — masa 143⁸;
 — zvěstovaný červánky, vla-
 štovkami, žabami 158.
 »dětátko«, o koledě vánoční
 266, 267.
 diblík viz šotek.
 Dionysus viz Bacchus.
 divadla tříkrálová 13;
 — žakovská 39.
 divadelní hry velikonoční
 86—93, 277;
 — masopustní 26³³, 35, 39,
 42;
 — vánoční 268, 269.
 diví lidé 215, 216, 217.
 divoký muž 215, 216.
 dobytky učarování (o sv. Lu-
 cii) 238, 239.
 Do ma žlice, (usnesení měst-
 ské rady o minucích, 1587.)
 9, 10.
 dožínky viz obžínky.
 drak 100⁵, 161³;
 — (zmek) 209⁶⁵.
 Drouzkensontag 52.
 družbance, koláče na ne-
 děli družebnou 51, 51⁵.
 družičalo, srbská národní
 slavnost 50.
 duben 95 sled.
 duha, pověst o ní 158⁷⁰.
 duch domovní 197.
 duchy zlé zahánění 129.
 dušičkáles 40⁹⁹.
 Dušičky 178;
 — jich původ 178.
 Dzwiewanna 53, 54².
 Eigenšpigel 231.
 Enšpigel viz Eigenšpigel.
 »fest« viz neranitelný.
 sv. Filip a Jakub vládnu
 úrodou zemskou 243.
 Filipojakubská noc viz noc
 filipojakubská.
 sv. Florián, ochránce proti
 ohni 242³, 244¹⁵.
 Frantova práva 229, 230,
 231.
 Genius 200²⁴.
 goździc viz koltoun.
 grillus viz šotek.
 Grobian viz Krobíán.
 o Guisgardovi kniha 232.
 gwiazdory 261³⁷.
 had, hada z jara uhlídati,
 štěstí nebo neštěstí 97;
 — před sv. Jiřím najíti 97;
 — na cestě důlež. živého
 nebo zabitého uhlídati 97;
 — před sv. Jiřím uhlídati
 97¹¹, 278;
 h. před sv. Janem Křt. na-
 lezený 137⁴⁴;
 — prší s nebe 143;
 mateřídouška ochranou proti
 h. 159;
 h. hospodářček 203, 204,
 205;
 — s korunkou 205⁴⁴;
 — vzniká z vlasu ženského
 205⁴⁴.
 hanácký sedlák viz sedlák.
 hastrman viz vodník.
 sv. Háta uzdravuje prsa 243;
 — vládne hady 243.
 hazuka 34⁶⁰.
 Hehman 215⁹².
 Hejkal 215, 215⁹².
 Hejkadlo 215, 215⁹².
 herka, na které se čaroděj-
 nice honí 99.
 o Herkulesovi kniha 227.
 historie čítána u starých Če-
 chů 225, 226.
 historické četby užitek, tamtéž.
 hlina z hrobu (v čarách na
 sv. Lucii) 239.
 hloh, lék proti padoucí ne-
 moci 76;
 — trnová koruna Kristova
 76, 212⁷⁹.
 hltoň 203⁴¹.

- hmyz, aby se nezahnázil 258, 258⁸.
- s hnojem čarování na sv. Lucii 238.
- Holda viz Bílá paní.
- holubi ve stavení držeti kouzlem 277.
- holubice, pták střelecký 120.
- honění ke kroužku 29.
- hospodář (had) 204.
- hospodářček viz šotek.
- hospodářů patron, sv. Julianus 241².
- hostie, ochrana proti ohni 244¹⁴.
- houser (nemoc) 248.
- houska (vánočka) 255, 255⁷, 256.
- Hoymann 215⁹².
- Hradec Králové dával královně bažanty (vánoční dar) 258²³.
- Hra s Bacchusem 33.
- »hrách« viz hrom.
- hrách, kroupy, sedlské jídlo 170.
- »hrách a kroupy«, tanec 170.
- hrachu moc kouzelná 137⁴⁴, 278.
- hranečnicka kladení 117¹².
- hranice hořící, skákání přes ni o sv. Janě Křt. 131.
- »hrob« viz hrom.
- sv. Hroch vládne morními bolestmi 243, 244¹⁵.
- hrom, hřmění jarní kdo slyší, klepá si kamenem na čelo 64;
- ochrana před h. věnečky o Božím Těle 125;
- výklad jména 144;
- hromová střela 144;
- jak si staří Čechové h. představovali 145;
- kamínek 145²⁴;
- hromování, lání a přisahaní 146²⁷;
- zažehnavání h. čarováním a zaklínáním 154;
- h-li opálí, lék proti tomu 157;
- dle času, kdy hřmělo, soudilo se na úrodu 157.
- hromnice, hromničky (svíce) 148, 149;
- pofekadla o nich 148³⁶;
- pověra pohanská o dni křesť. hromnic 149⁴⁵;
- hromn. svíce při žních 161.
- hromničkáles 40⁶⁹.
- »hromová střela« viz hrom.
- hřeblo, na h. čarodějnice vozí děvky 99;
- na h. čarodějnice lítají 100.
- Hrubeš viz Krobian.
- hry na Tři krále 13;
- masopustní divad. 263³³, 35, 39, 42;
- masop. fezníkův 34;
- velikonoční divad. 86—93, 277;
- vánoční 268, 269.
- hudba viz muzika.
- hudebníci viz muzikanti.
- Hus, od upálení H. odvo-zován původ ohňů svatojanských 136³⁵;
- Jan, ochránce proti bo-lení zubů 244.
- husa martinská 179—184;
- literatura o ní 179¹;
- aby se vysedla (obyčej vánoční) 266.
- s hvězdou chození na Tři krále 13, 267.
- Cheb, Waldštýn o masopustě zavražděn 41⁷⁴.
- chléb (věštění svatby) 187, 187²;
- při křtu, ochrana proti psotníku 212⁷⁹;
- kdy se nemá péci 252, 252⁵, 253, 253⁷.
- Chození s hvězdou viz s hvězdou chození.
- chrtice, za dar novoroční poslána 9⁶.
- Chrudim dávala královně pšeni-ci (vánoční dar) 258²³.
- de Isernia Henrica spolek viz spolek pro zábavu.
- Jablka rozkrajování a věštění z toho budoucnosti 258, 258²⁷.
- jalovec, lék proti dně 128.
- jalovcový olej, lék proti dně 129¹⁰.
- sv. Jana Dliana truňk (na rozhodnou) 274—275.
- sv. Jan Evangel., víno na jeho den se světlí 271—274.
- Jan Křtitel sv. 127 sled.;
- pověry 274.
- stavení mají 102;
- věnců po vodě pouštění, věštěním budoucnosti 127;
- sv. Jana K. koření má moc proti čarám 128;
- obfady svatojanské, zbytky pohansk. kultu 128;
- kapradí v noci před sv. J. K. zázračně kvete 129;
- noc před sv. J. K. 129;
- sv. J. K. pás neb bylina 129;
- ohně svatojanské 102, 127, 128, 129, 129¹⁷, 130—135, 136³⁵;
- věnce černobýlové a verbenové 130, 130²⁰;
- ostroha rytífská (bylina) 130, 130¹⁹;
- večer sv.-janský 131;
- ohňů sv.-janských původ 131—135, 136³⁵;
- skákání přes hořící hra-nici 131;
- ohňů sv.-janských užito ku pálení českých knih 133;
- had nalezený před sv. J. K. 137⁴⁴;
- Jan Nep. sv. 141;
- pouť svatojanská 140, 141;
- patron v nebezpečí do-brého jména a pověsti 244¹⁵.
- sv. Jana a Pavla den, svěcení svící proti bouři 149, 150;
- patronové proti boufkám 150⁴⁶, 242³.
- sv. Jan Světlý viz Burjan.
- jarmark 108 sled., 138;
- trhový 108¹;
- tržné o j. 108²;
- kupci o j. 108²;
- j. teplý, j. studený 109, 109⁴;
- truhla j. 109, 109⁵;
- processí o j. 110¹¹;
- jarmarku koupiti 111, 111¹⁴, 112¹⁹;
- dryáčníci o j. 112²¹;
- oculistové 112²¹.
- jarmarkáles 40⁶⁹, 109².
- Jaroměř dávala lososy krá-lovně (vánoční dar) 258²³.
- jelením rohem koufiti, ku vypuzení hada 204.
- jeřábek, jídlo velikonoční 72, 73.
- jeřábina, ochranou před ble-skem a ohněm 148³³.
- jesle viz jesličky 268.
- jesličky 268.

- jetelinka kouzelná 96, 97.
 Jídla s medem, jídlo velikonoční 73.
 jídla velikonoční viz velikonoce.
 Jiří sv., kouzlo před sv. J. 97;
 — šíří den 105;
 — vzýván při zažehávání mračen 155, 156;
 — den 278;
 — vládně válkou 243;
 — s kopím před drakem 243.
 jiskry vylétující ze ssutin kláštera Ostrovského 218⁷.
 jitrnice, sedlské jídlo 170.
 j i t r o c e l při zaklínání mračen 279.
 j i t f n í, stolek čarovný, s něhož možná poznati čarodějnice 238.
 J o h a n n i s s e g e n 272⁷⁶.
 Johanns minne 272, 272⁷⁶, 273.
 Jordánka, voda užívaná při léčení prstonárodním 155.
 Kajchavka viz kýchavka.
 Kalanda, božstvo indické, od něho odvozován název koledy 264⁴¹.
 Kalendáře (minuce) staročeské 9 sled.;
 — nový a starý 32⁵⁶;
 — (četba) 226.
 kámen, na kterém se sedá s dítětem o křtu 212⁷⁹.
 kameníků patron, sv. Claudius a jiní sv. 241².
 kamínek hromový viz hromovy kamínek.
 kamizolka pekelná, ochrana proti poranění 243¹⁴.
 kapradí kvete záračně v noci před sv. Janem Křtitelem 129.
 Karel IV. pokoušen od skřítků 279, 280.
 Karlův Týn, masopust u purkramb tamtéž 32⁵⁶, 33⁵⁶.
 sv. Karlu Velk. připisovaly se cedulky ochranné proti poranění 243.
 karneval 277.
 K a r n e v a l z Koblíhovic 18⁷, 23¹⁹, 28³⁹, 30.
 karytona honiti 191, 191⁶.
 K a š e sladká 73, 278.
 klekánice 217.
 klekáníček 217.
 K l i b n a (maškara) 16²¹.
 K l i m b a viz Klibna.
 klobása s octem, sedlské jídlo 170.
 kmín černý v obyč. na štědrý den 257, 257¹⁸.
 knížky šprýmovné 226.
 koblíhy 20⁴, 23, 23¹⁹, 42.
 kocoura dřítí 191⁶.
 K o č i č k y, polykání »kočiček« svčenců na květnou neděli 68.
 k o č k u zabitou na cestě důlež. uhlídati, nešťestí 97.
 kohout ohnivý, personifikace hromu 145, 145²⁰.
 kohoutí král viz král kohoutí.
 koláč, družbance, k. na neděli družebnou 51, 51⁵;
 — syrný (velikonoční jídlo) 73, 74, 74²⁹;
 — sedlský 74²⁹;
 — Svatovítovi obětovaný 160[;];
 — moravský 160¹;
 — posvícenský 175, 176.
 Ko-Lada 264⁴¹.
 kolby masopustní 24, 27, 29, 29⁴¹, 32⁵⁴, 44.
 koleda novoroční 8;
 — na den sv. Tří králů 13, 14;
 — masopustní 40⁶⁹;
 — o sv. Martině 183—185;
 — vánoční 261—267;
 — původ názvu 264, 264⁴¹.
 — (pomlázky) okopávání 51;
 — na den sv. Řehoře 65;
 — na den sv. Blažeje 67.
 kolník, jídlo o přástkách 193.
 kolo ohnivě (obřady a výklad) 135, 136, 136³⁰.
 »Kolo« tanec národní 264⁴¹.
 koltoun 201, 201³⁴, 281.
 sv. Kondrát pomáhá od oučaje 250, 251.
 Koně, aby dobře stáli a tlustí byli 101¹², 102¹².
 k o n o p í, jeho výška dle skoku při tanci o masopustě 44.
 »kopy«-rány pro pamětnou 278.
 koření sv. Jana Křt., moc jeho proti čarám 128;
 — světlo se v den Nanebevzetí panny Marie 161.
 »kořeně matky Boží« svátek 161, 162.
 sv. Kornelius uzdravuje děblem posedlé 243.
 kormyfl 203⁵⁴.
 korouhev o posvícení 167, 167¹⁵.
 koruna trnová Kristova 76, 212⁷⁹.
 kosle 220, 221.
 Kosmografie Münsterova, české vydání, 226, 227.
 v kostky hrávali staří Čechové o štědrý den 255.
 »koule veliká«, personifikace hromu 145, 145²².
 Kouzla o Božím Těle 125.
 kovářů patron, sv. Eligius 241².
 K o z e l, na něm jezdí čarodějnice 100.
 koželuhů patron, Šimon z Jopy 241².
 král, k. stavěti 116;
 — s k. choditi 116⁹;
 — lučištníků 118;
 — ptačí 119, 120;
 — kohoutí 120.
 Králku vyvésti 116.
 Králové Dvůr dával královně mfinky (vánoční dar) 258²³.
 kraple (brusle) 220, 220⁴.
 kraslice viz vejce velikonoční.
 krejčí patron, Florentius 241².
 Krés 27.
 Kresnice 127⁴.
 křída Tříkrálová 16;
 — svčenci v obyčejích na štědrý den 257, 257¹⁸.
 křístek (Není ani křístka doma) 200, 200²⁸, 201, 202, 203³⁷, 203³⁸.
 sv. Křištofor má péči o moře 242³.
 kříž na pánvici udělaný chrání před selháním 244⁴.
 křížky, pověra o nich na květnou neděli 69.
 Krobián (svatý, doktor) 37, 229, 230;
 — jeho práva 229.
 krup a krupobití původ 144¹².
 krupobití, čarodějní lidé k. působící 145.
 kuděšník 261.
 kukačka, první její zakukání na jaře 64⁷;
 — prorokuje kukáním cenu obilí, délku života a p. 137, 137³⁹, 137⁴⁴.
 kulík 261.

- kupadlo 127, 134.
kupalo 127, 134.
kupců patron, sv. Homobonus 241².
kūropění ranní (v čarách) 99, 100,
květiny, svěcení jich ve svátek Nanebevzetí panny Marie 161, 162.
květné ratolesti, ochrana proti ďáblům 69.
kýchání, obyčej a pověry při něm a jich výklad 46, 47, 48⁶, 48⁸;
— čert pozná se po k. 48⁸;
— prostředky ku vzbuzení k. (rostlina kýchavka) 49¹⁰;
— věštbou 47, 49.
kýchavka (rostlina), prostředek pro vzbuzení kýchání 49¹⁰.
lapka (loupežník) 88.
lar 195, 200, 200²⁴.
lásku děvčete získati 97.
lázně parní ve XIII. st. 21¹⁷.
lékaři zubní 112²¹;
— patron lékařů sv. Lukáš 241².
lekovnici 247—251.
len, v obyčejích o Božím Těle 125.
lesní bohové 216;
— ženy 215;
— muž 216.
letnice, stavení mají 102;
— jich původ 114 sled., 114¹, 278;
— psí v. letničky malé;
— pranostika o l. 116;
— tanec o l. 115, 115⁶, 116.
letničky malé 122, 122³².
letník (dávka osadníků knězi o letnicích) 122³⁴.
Léto (o smrtné neděli) 53, 59—62.
Liber 200²⁴.
Liberalia viz Bacchanalia.
sv. Liboria bratrstvo 244¹⁵.
sv. Liborius chrání před kamenem 244¹⁵.
sv. Linhart vládne okovy 243⁶.
lípa, pan B. ze Švamberka na l. kvetoucí obědoval 105²⁸.
literáti, l. dávána koleda novo-roční 9⁷;
— l. účastní se slavnosti Božího Těla 124⁷;
- literáti, l. dávána koleda vá-noční 267⁵⁸.
litkup 109, 109⁶.
Líto viz Léto.
sv. Lucie den 187;
— obyčej a pověry 238—240;
— sv. L. chrání před čarodějnicemi 238;
— sv. L. noci upije 239;
— chůzení s »Luckou« 239, 240;
— sv. L. v zařkání škřkavek 240⁹;
— sv. L. uzdravuje oči 243, 244¹⁵.
»Lucka« chodí na den sv. Lucie 239, 240.
lučištníků král viz král lučištníků.
luňák, Řekové vidouce jej na jaře poprvé, váleli se na zemi 64⁷.
Luperkalia 17, 18².
sv. Lvu byly připisovány ochranné cedulky proti poranění 243.
máj první 98 sled.;
— noc před prvním m. 98;
— stavení májů a pověsti o původu zvyku toho 98¹, 102, 103, 103²⁵;
— m. doba veselí a zpěvu 104;
— m. březový 103, 103²³;
— m. cedrový, smrkový, sosnový 103.
Májový sen (kniha) 230.
malířů patron, sv. Lukáš 241².
malování minucí 9, 10, 11, 40⁶⁹.
mamona 218¹¹.
manna prší s nebe 143.
marcipán masopustní 28³⁹.
Marcipán z Cukrperku 28³⁹.
mařec píti po žni 143.
Marek sv., pověra slovenská o dni sv. M. 48⁶.
Mařena (smrt) 55, 60, 61²⁶;
— M. vyzývána při porodu 200²⁷.
sv. Markéta vládne ohněm 243.
Markolt, šeredná Markoltova dcera (Markolta) 231.
maršálek (u stfelců ptačích) 119, 119²³.
sv. Martina svátek 179 sled.;
— husa mart. 179—184;
- sv. Martin, rohlíky m. 181, 182, 182¹⁴;
— koleda m. 183—185;
— písně m. 184, 185²⁵;
— víno o sv. M. 182, 183;
— Martinalia 183¹⁸;
— svoboda dávána pacholkům a služba měněna 179, 185;
— Martinsvögel 186²⁹;
— věštění zimy z barvy kostř husy m. 180, 180², 180⁶;
— »Martínek« 183, 185, 186, 186²⁹.
sv. Martin vyobrazen s husou 181¹³.
Martínek (prostopášník) 183;
— chasa ze služby propuštěná o sv. Martině 185, 186;
— M-ové (loupežníci) 186²⁹.
Marzanna 53, 54².
maso padalo s deštěm 143⁸.
Masopust 17 sled.;
— m. zvyků původ (pohanský, křesťanský) 17—21;
— literatura o m. 17¹, 277;
— »M.« kniha Vavř. Rvačovského (1580) 18, 226, 227.
— m. medvěd 19, 20, 44.
— církevní zpěv o m. (dle Štítného) 23;
— m. maškary (mumraje) 23, 46, 31, 32⁵⁵, 33, 34, 24, 43⁸⁶, 44, 83;
— m. písně 23, 27;
— m. kolby 24, 27, 29, 29⁴¹, 35²⁴, 44;
— Václav IV. častuje pány a měšťany o m. 24;
— král Albrecht slaví m. ve Vratslavi 25;
— král Vladislav tancuje o masopustě skramáfkou 25;
— m. hry divadelní 26³⁴, 35, 39, 42;
— m. muzika 26, 27⁴⁰, 28, 29, 42;
— m. marcipán 28³⁹;
— m. pokrm 28³⁹;
— m. soudy (pánů nad poddanými) 29, 30;
— m. pranostika 30, 41⁷⁴, 44;
— m. průvody 31;
— m. hry a tance fezníkův 34;

- Masop. stínání hlavy volu (v Benátkách) 34⁵⁹;
— strhování hlavy huse o m. 34⁵⁹;
— m. židovský 40⁷⁰;
— m. kantáty noční 40⁶⁹;
— m. koledy 40⁶⁹.
masopustáles 40⁶⁹.
mast' čarodějná, která působí sen bab-čarodějnic 101.
maškary masopustní viz mura-
raje.
Mateř i douška silní a je
ochranou ženčím proti
hadu 159.
mazanec 14, 73, 74, 75, 86,
87, 89.
meč v obyč. na štědý den
257, 257¹⁸.
sv. Medard vládne deštěm
243.
Medulina 232⁶⁶.
medvěd masopustní 19, 20,
44.
Mělník dával královně víno
(vánoční dar) 158²³.
Melusina 228³⁸, 231—233.
menuet (tanec) 42.
měsíc, čarodějnice szobají m.
99, 100;
— baby ujídají m. 99, 100;
— vědi ujídají m. 99, 100.
měšcofezec 111.
metly velikonoční 80, 80⁵⁹.
mezníků kladení 117;
— mezníky, jich kladení 117;
— výprask na nich pro pa-
mětnou 117, 117¹⁴, 278.
sv. Mikuláše den, obyčej,
jejich výklad 234—237;
— sv. Mikuláš, slovanský
patron vod 237, 242³;
— sv. M. vládne vodou 242³,
243.
minu světiti na sv. Jana
viz Johannisminne.
Minuce viz kalendáře.
minucí malování viz malo-
vání minucí.
Mlynář, jeho duše v pekle
(viz div. hry.) 88.
mlynářů patron, sv. Vinokus
241².
modlitba, ochrana proti bouři
147.
Mokrosia 200²⁷.
morous 212.
motýl, kouzelný prostředek
při koupi 64⁸.
mráz čarodějnicí způsobený
146²⁹.
mrož 54⁵.
mrskačka o velkonocích 77⁴⁸,
79.
mrzina (nemoc) 248.
mše osličí (missa asinina) 83,
84;
— m. světlá (Liechtmess)
149⁴⁵.
Mulišák 237¹³.
m u m r a j e masopustní 23,
26, 31, 32⁵⁵, 33, 34;
— Vodní muži při masop.
m. 34, 35, 42, 43⁸⁶, 44,
83;
— štedrovečerní 261, 261²⁷,
262, 263.
munšanc 35.
můra 210—215;
— psí 212, 212⁸⁰.
»Můra noční« divadelní hra
česká 213⁸⁴.
muzika 26, 27, 28⁴⁰, 29, 42,
165, 175, 176;
— na počtu sv. Jana Nep.
141;
muzikanti, pištci a hudci 27,
165;
— pozounáři 28⁴⁰;
— bubeníci, varhaníci, kej-
dači, pískači 36;
— trubači 36, 135³⁵;
— muzici virtuosi 141;
— některé nástroje m. 276;
— světi svátek sv. Cecilie
187, 87¹.
mužičkové 248.
Mýto Vysoké dávalo královně
pstruhy (vánoční dar) 258²³.
Nadělování sv. Mikuláše 235,
236.
náděnků patron, sv. Theo-
baldus 241².
Nanebevzetí panny Marie,
svátek 262.
navní kost žehnati 250.
neděle černá 45;
— pražná 45;
— kýchavná 46 sled.;
— kýchavná, odkud název?
47, 48;
— družebná 50 sled.;
— výklad jména n. družebné
51, 52;
— družebance (koláče) 52;
— »svačina« 50;
— růžebná viz družebná;
— smrtná 53 sled., 277;
neděle květná 68, 69, 84;
— křížky v pověře 69;
— polýkání svčených koči-
ček 68;
— »osličí mše« 83, 84;
— v n. »nové« nasazuje ho-
spodyně kvočnu 253, 253⁷;
— dítě v neděli narozené,
bude šťastné 253¹⁶.
Nehoda 201³⁰, 201³².
Nekřtěnátko 296, 296¹⁶.
nemluvnátka 96¹⁶.
nezranitelným se učiniti
137⁴⁴, 243, 278.
noc před prvním májím filipo-
jakubská) 98, 99;
— před sv. Janem Křtitelem
219;
Nový rok 7 sled.
novoroční žerty a kratochvíle
7 sled.;
— koledy 8;
— přání a dary 8;
— pověry 11¹⁵.
Nundinae 110¹¹.
Oběti u pramenů 115.
oblévačka o velikonocích 82.
obfady, o. pohanské církev
mění v křesťanské, pod-
kládajíc jim křesťanský vý-
znam 2;
— úsudek papeže Řehoře I.
o témž 3²;
— církevní mší se s obfady
rázu světského 83, 84, 207;
— pohanské o letnicích ko-
nané 115;
— svatojánské zbytky kultu
pohanského 128.
Obrazy svatých, ochrana proti
bouři 247.
Obyčej církevní o slavnosti
Nanebevstoupení Páně 107.
Obyčej prstonárodní, jich
vztah ku duševnímu životu
národa 3, 4.
»Obyčej a práva všech ná-
rodů« (kniha Aubana-Mi-
rotického) 227.
Obžinky 59⁷⁴, 161, 163,
63¹⁸.
oculistové o jarmarku 112²¹.
ohně svatojánské 102, 172,
128, 129, 129¹⁷, 130—135
136³⁵;
— svatoj. původ 131—135,
136³⁵;
— svatoj. užito ku pálení
českých knih 133;

- ohně při zvláštních slavnostech 135³⁵, 136³⁵;
— na památku mistra Husi 135³⁵;
— bludné 218;
— o vánocích v Rusku zapalované 264⁴¹.
Okrutnici 261.
Oldřich kníže hostí uhlíře husou martinskou 180⁷.
Olova slévání 187, 188, 260³³.
sv. Ondřeje svátek 187, 188, 189, 242³.
osličí mše viz mše osličí.
ostatky (reliquie) svatých, ochrana proti dablům 69;
— (reliquie) u sv. Víta v Praze 69⁵.
ostroha rytífská (bylina) o sv. Janě Křt., zachovává oči od bolesti 130, 130¹⁹.
Otčenáš zpět říkaný, v pověře na štědrý den 260³³.
sv. Otilie vládne zuby 43.
oučeje léčení 250, 251.
ovsa svěcení na den sv. Štěpána 269, 270, 270⁷⁰, 271.
— metání, na památku kamenování sv. Štěpána 271, 271⁷⁴.
Ovesň 271, 271⁷⁴.
ožeh, na o. čarodějnice děvky vozí 99;
— na o. čarodějnice létají 100.
ožinky iiz obžinky.
padoucí nemoc, hloh lék proti ní 76;
— prostředek proti ní o křtu 212⁷⁹;
— sv. Valentin uzdravuje p. n. 243.
paganalia viz posvícení sedlské.
Paleček, šašek 31⁵¹.
palmové ratolesti, ochrana proti kouzlům 69.
palmy na květnou neděli se světily 162.
pardus pro pamět 117.
parkové 198.
parychta (bůžek) 157²⁰.
pás proti bolení beder 130, 131;
— černobýlový proti bolení beder 131;
— pergamentový, ochrana proti poranění 143¹⁴.
pastýřů modlitba 182, 183.
Paštéta z Dykštejna 28³⁹.
pátek, veliký (obyčeje a pověry) 76, 77;
— den strašidel a p. 252;
— chléb nemá se péci v p. 252⁵;
pověry německé o p. 252².
sv. patronové různých stavů a některých nemocí 241², 242³.
pecník 28³⁹.
pekař v pekle za malé pečivo 88.
pekařů patron, sv. Vilím 241².
penates (domácí bůžkové) 194 sled.
peníz Boží 100⁶;
—e hoří 218.
Perchta viz Bílá paní.
περιποιία 117.
peroutky prodávati (zůstati na ocet) 81⁴⁴.
Perun zimní viz černoboh.
pes černý, krev jeho prostředkem proti očarování domu 341³²;
— zaštekání v pověře štědrovečerní 259, 259³², 260³³.
Petrovští 224¹⁸.
pihy, léky pro ně 113³¹.
o Piramovi a Tysbě (kniha) 227, 228³⁸.
písně o masopustě 23, 27;
— p. o posvícení 171;
— p. svatomartinské 184, 185²⁵;
— štědrovečerní 256¹³.
pivo litoměřické 87;
— lomnické p. 92;
— p. kolední 266.
plat vajec prutový (o velikonocích) 71⁴⁴.
plavba pro zábavu 105²⁹.
plavců patron, sv. Arnoldus H. 241².
Plivník 209⁶¹.
plotem třásti o štědrý den 259, 259³², 260³³.
Pluto 149¹⁵.
Plzeň, masopustní radovánky 34.
pohádky 224¹⁶.
Pohoda 200²⁷, 201³⁰, 201³³.
poklad pozná se po světýlku 218.
»na pokoj« zvonění 255⁶.
pokrmý masopustní 28³⁹.
Poleb 200²⁴, 200²⁶.
polednice viz poludnice.
Poledníček 217.
Polička dávala královně oves (vánoční dar) 258²³.
polínka při čarování na den sv. Lucie 238;
— p. v pověře na štědrý den 259, 259³¹, 260³³.
poludnice 216, 217.
pomletlo, na němž jezdí čarodějnice 100.
pomlázka 51, 77, 79, 79⁵⁷, 80, 81;
— p. okopávání viz koledy okopávání.
pondělí tučné 139.
pondělky »dobré« 185.
popolec, vožení hudec od panen na pluhu, máčení jich o p. 24, 40⁷¹, 41⁷¹, 33⁵⁶.
pofekadla o letnicích 122, 122³², 33.
poslů patron sv. Adrian 241².
postavník při tanci pochodňovém 25.
postní dny, dni strašidel a p. 252, 253⁷.
posvícení 38, 111¹², 118, 164 sled.;
— p. papežské 38;
— mythologický význam p. 164¹;
— muzika o p. 165, 175, 176;
— p. na neděli po svatém Václavě ustanoveno 166;
— korouhev o p. 167, 167¹⁵;
— slavení p. v Jednotě Bratrské 168;
— p. sedlské 169, 169²¹;
— písně o p. 171;
— tanec o p. 170, 171, 172;
— p. mladé 172, 172³⁴, 173;
— duchovní dostávali dávky a poplatky o p. 173;
— requiem za zemřelé osadníky o p. 173, 173³⁹, 176, 176⁵⁰;
— koláče p. 175, 176;
— »kantor« zpíval »vinš« o p. 176;
— p. císařské 176.
poutě 138—141;
— p. emauzská 81⁶⁴, 82⁶⁴;
— p. svatojanská a svatováclavská 140, 141.
pověry novoroční 11¹⁵;
— p. o jménech Tří králů 14—16;

- pověry a obyčeje při kýchání 46, 47, 48⁶, 48⁹;
— p. o vyhánění školákův na den sv. Ř. 67;
— p. o křížcích na květnou neděli 69;
— p. o čarách v noci filopjakubské 99, 100;
— p. o Božím Těle 125;
— p. a obyčeje pfeđe žněmi 142;
— p. pohanská o dni křest. hromnic 149⁴⁷;
— p. o bylinách, svćených v den Nanebevzetí panny Marie 161, 162;
— p. o svćených věcech 162;
— p. o skřítcích, kteří vlasy zmodrchají a spletou 199, 201;
— p. o peněžích, které se mrtvému do hrobu dávaly 200²⁷;
— p. při křtu 212⁷⁹;
— p. štědrovečerní 256—260.
pověsti o nočních jzdách čarodějnic a pokus o jich vysvětlení 100, 101.
pozounání (muzikanti) z Lince 28⁴⁰.
požehnání domovní, ochrannou před pohromou 148.
pramenů ctění, 115, 115⁵.
přání a dary novoroční 8;
— p. a d. velikonoční 69, 11;
— d. vánoční viz dary štědrovečerní.
pranostika masopustní 30, 41⁷⁴, 44;
— p. velikonoční 94;
— p. o letnicích 116;
— p. o vlhkém neb suchém roce o sv. Ondřeji 189;
— p. vánoční 275, 276.
prásátko zlaté (o štědrém dnu) 257, 257¹⁸, 257²⁰.
prosinec 219, 291¹.
práskání bíčem proti mračnu 154.
práštky 190—194.
prašivec 203⁴¹.
Práva Frantova 229, 230, 231;
— práva doktora Krobiana 229, 230.
pravice postupování ženám 106, 106³⁸.
pražma 134.
pražmo 45.
přežitky kulturní 46.
processí 140;
— p. o jarmarcích 110¹¹;
— p. církevní do polí 117, 118;
— p. o Božím Těle 123, 124, 124⁶.
procházky jarní 105, 105³¹, 106.
Proserpina 149⁴⁵.
prosinec 219 sled.
provaz od černé krávy uzdravuje 248³⁰.
prsten se jmény tří králů 15¹⁶.
právod, o přijezdu Marie Terezie do Čech 124⁹.
prvotiny úrody zemské se obětovaly 161, 162.
psa zabitého na důlež. cestě uhlídati — neštěstí 97.
psí letnice viz malé letničky.
psotník, ochrana proti němu o křtu 212⁷⁹.
ptáci k zadušenině 28³⁹.
ptačí král viz král ptačí.
ptáčnice 121.
pták střelecký 109, 119²¹, 120.
pučálka 45, 57.
pulsanti viz zvoníci.
pupence nejprvnější se světily 216.
»Rada zvířat« (kniha) 27.
rarášek 203⁴¹.
raci, kdy jsou nejlepší 142².
řád střelecký 120.
Radegost, jemu byly zasvěceny Tuřice 114¹.
Radhost (bůh) 62³², 134³³.
Rakovník 11.
Ředkev, kdy se světila 162¹⁰.
reduty 43.
Řehoře sv. den 65 sled.;
— koleda v den sv. Ř. 65;
— pořekadla o dni sv. Ř. 65¹;
— p. o vyhánění školákův na den sv. Ř. 67;
— vojáci řehořští 65;
— sv. Ř. patron žáků 242³.
řefábek viz jeřábek.
řezníci, jich zvláštní hry a tance masopustní 34.
řezníci omezují prodej husí o sv. Martině 180.
robotířské bubny 125⁹.
rohlíky svatomartinské 181⁴ 182, 182¹⁴.
sv. Rochus a Šebestián, ochránkové proti moru 244¹⁶.
rosnička viz žába.
rozcestí, čáry na r. 99, 101¹².
»Rozmlouvání Boha s Evou« (Evika) 227.
Rübenzahl 217⁴.
rusadelné svátky 114, 114¹, 116.
rusalje 114.
rusalky 114¹.
Rufa sv. den, Čechům nešťastný 159⁷².
Russwurm, jeho masopustní dobrodružství 32, 32⁵⁶, 33⁵⁶.
růže zažehnavání 156.
rybářů patroni. sv. apoštolové 241².
ryby padaly s deštěm 143.
rytíři svatomikulášští 234, 235.
sanice 221—223.
satan, baby ve snu šálí 101.
o Sa transké zemi (pro le-
nochy) — pověst 231.
Saturnalia viz Bacchanalia.
sázení višňové haluzky v den sv. Ondřeje 532;
— z toho věštění svatby 189.
sedlák český a hanácký při zábavě na čís. dvoře ve Vídni 43.
sedlářů patron, sv. Gualfardus 241².
semena světlí se ve svátek Nanebevzetí panny Marie Marie 161, 162;
— svćená zahánějí bouřku a p. 148, 162;
— jarní se světila 270.
Schmeckostern (Smechostren) 78, 79.
skořápky ořechové v pověře na štědrý den 260³³.
skřítke 194 sled. 280, 281;
etymol. slova 195⁹;
— zmodrchá na hlavě vlasy (srovnej koltoun) 199, 201;
— pokoušeli Karla IV. 279, 280.
skřivánek o hromnicích 248³⁶.
»slamník« 82⁶⁴.
slavnost rolnická (při příchodu Marie Terezie) 125⁹;

- slavnost pohanská letního slunovratu 128.
 slepice černá, k čarám 99;
 — personifikace hromu 145, 145²¹;
 — aby nesly 259, 259³⁰.
 Smechostren 78, 79.
 smok viz zmek.
 smrk oloupaný a ovvěšený, zábava o posvícení 176⁵¹.
 smrt, smrtholka 53, 54, 55, 61²⁸;
 — vynášení, původ a význam jeho 53—62, 135;
 — v průvodu na den sv. Mikuláše 236, 237;
 — znamení — světýlka 217, 218.
 Snář 228.
 snátky (o masopustě) 30, 42.
 snop první požatý, pověra o něm 161, 161².
 sobota bílá (obyčejně a pověry) 77, 94;
 — den strašidel atd. 252;
 — v s. se nezaorává 253, 253⁷.
 sobotáles 40⁶⁹.
 Sobótky 127.
 sochy Kristovy vytahování, na den Nanebevstoupení Páně 107.
 soli bečka, pokuta 193¹⁴.
 soudy masopustní (pánů nad poddanými) 19, 30.
 spaní navrátiti 216.
 spolek pro zábavu v Praze ve XIII. stol. 21, 22.
 spolky střelecké 118, 119.
 stanů femeslníků patron, sv. Pavel a sv. Aquila 241².
 Stehwein viz Johannessegen.
 Štilfrýd 228, 231.
 stláni trav a zelín po zemi, na den sv. Jana Křt. 131.
 stolek čarovný na sv. Lucii 238.
 stoupa, na níž čarodějnice lítají 99.
 středa černá (bláznová) 40;
 — sazometná 71, 71¹⁵;
 — popeleční 71¹⁵;
 — ve s. se nemá péci chléb 252⁵.
 střelba ku ptáku 118, 11¹⁸, 119—112;
 místní jména ku s. k p. se vztahující 121.
 střelci pražští účastní se slavnosti ku počtě sv. Jana Nep. 242.
 střelců ptačích konvent 119.
 střelecké spolky viz spolky střelecké.
 střelecký cech 119.
 střelecký pták 119, 119²¹, 120.
 střevice 27.
 střelení proti mračnům 151.
 stříly lekovati 250.
 strom truchlivý 103;
 — aby byl úrodnější 259³².
 stromek vánoční 276⁹⁷.
 stromů obvazování na štědrý den 259³².
 studánka, pověry o s. 206 207, 208;
 slavnostní vymývání s. 207⁵³;
 studně ukáže dívkám o štědrý den ženicha 259, 259³².
 Stuchlík z Hladomře 33.
 suché dny, ve kterých nemá se péci chléb 252, 253.
 svačina viz neděle drůžebná.
 svadba selská při masopustní zábavě 43.
 Svatovid, jemu byly Letnice zasvěceny 114¹;
 — byl koláč obětován 160¹.
 svěcené věci, ochrana proti nemocem a čarám 162.
 světloňoš 217.
 svíce voskové rytířské 124⁷.
 svíčiček pouštění na Tři krále, z toho hádání osudu bud 12, 187;
 — pouštění o štědrý den 260³³.
 Svítek z Putrsfeldu 28³⁹.
 šat 31⁵¹, 34.
 ščegolja 261.
 šenkýř, jeho duše v pekle (dle div. hry) 88.
 šetek viz šotek.
 ševců patron, sv. Kryšpín a Krispian 241².
 šibenice ptáková (střelecká) 120;
 — provazy se š. 99, 101¹²;
 — řetěz se š. 101¹²;
 — hřebík ze š. 902¹²;
 — kost' od š. (v čarách na sv. Lucii) 239.
 šišky, masopustní jídlo 20¹⁴, 23¹⁹, 42.
 škrkavek zafikávání 240⁵.
 škytavka, při š. někdo vzpomíná 49¹¹.
 šlejchýřů patron, sv. Andronikus 241².
 Šmerkust (šmekštr) 79, 79⁵⁷.
 šotek 194 sled.
 šprýmovné knížky viz knížky šprýmovné.
 sv. Šťastný (Felix) ctěn, aby zboží přibývalo 241.
 štedrý večer 254², 256¹⁵, 256¹⁶.
 sv. Štěpán, patron koní 269.
 štírové prší z nebe 143.
 Šváb, žertovná vzpomínka v div. hře 87.
 švec, v pekle za špatné boty 88.
 tanec o masopustě 13—28, 30⁴⁶, 34⁵⁹;
 — pochodňový 25³⁰;
 — masop., řezníkův 34;
 — vlaský 35;
 — menuet 42;
 — balet 42;
 — o letnicích 115, 115⁶, 116;
 — voditi 116, 116⁶;
 — ovčácký 125⁸;
 — řetězový 125⁸;
 — »Hrách a kroupy« 170;
 — »Předák« 170;
 — o posvícení 170—172.
 tarmark 113³¹.
 taškáři o jarmarcích 111.
 tentatio, žertovné vyložení toho slova 140.
 tesařů patron, sv. Josef 241².
 titivillus 195.
 tkalců patron, sv. Severus a Vorrenus 241².
 třezalka 128⁸.
 trh 138, 139;
 — výroční 108 sled. 108¹;
 — výklad náboženský, slova t. 108¹.
 trhovec (kdo sluje) 108¹.
 Tříbek 200²⁷, 201³⁰.
 Tři králů den 12. sled.;
 — pouštění svíčiček 12;
 — chození s hvězdou 13, 267;
 — hry tříkrálové 12, divadla tříkrálová 13;
 — koleba na T. k. 13, 14;
 — psaní jmen T. k. a křázků a význam toho 12—16;
 — ová křída 16;
 — amulety se jmény T. k. 15;

- Tříkrálová voda proti kouzlům 149;
o Tristramovi kniha 228³⁸.
trlice, kterou čarodějnice dojí 99, 100.
troubení proti mračnům 150 až 153.
Troup (šašek) 37.
trubačka proti mračnům 153.
truhla jarmarečná 109, 109².
Trutnov dával plátno královně (vánoční dar) 258²³.
Tyr (Tur) (bůh) 114¹.
Tuřice, slovenský název svátků svatodušních 114¹.
turnaje viz kolby.
Uher, žertovná vzpomínka v div. hře 87.
uhlířů patron, sv. Alexander 241².
upír 210⁷².
úrody přičarování 142.
ústřice, kdy jsou nejlepší 142².
Václav sv., pouť svatováclavská 140, 141.
sv. Valentin uzdravuje padoucí nemoc 243.
valchářů patron, sv. Menignus, sv. Anastasius 241².
vampyr 210⁷¹.
vánoce 254 (obyčejje, pověry, zábavy) sled.;
— výklad názvu 254², 255²;
— vánoční stromek 276⁹⁷;
— v. pranostiky 275, 276.
vánočka viz houska.
vaserman viz vodník.
vastrman viz vodník.
Vavřinec sv. den, obyčejje v Jihočesku 148³².
»vázení«, při žních a při stavbě 163¹⁹.
vdolky na Moravě 160¹.
večer svatojanský 131.
vědi, ujdají měsíce 100.
vědmý, kdy nemají moci 257¹⁹.
vejce velikonoční (kraslice) 75, 77, 78, 80, 80⁵⁸, 81.
Veles 210, 245.
velikonoce 68 sled.;
— přání a dary 69, 81;
— jídla 70—75;
— vejce (kraslice) 75, 77, 78, 80, 80⁵⁸, 81;
— mrskačka o v. 77⁴⁸: 79;
— divadelní hry české 86—93, 277;
— pranostika 94.
věnců pálení o Božím Těle, chrání před hromobitím 125.
věnce černobýlové 130, 131.
věnců po vodě pouštění o sv. Janě Křt. věštění budoucnosti 127.
verbenové věnce viz sv. Jan Křtítel.
Vesta 200, 200²⁴.
věštění osudu svíčkami 12;
— kýchavka věštbou 47, 49;
— budoucnosti o sv. Janě Křt. 127;
— kukaččino 137, 137³⁹, 137⁴⁴;
— z barvy vody ve studánce 206, 208;
— svatby 187, 187², 187³, 189;
— smrti 187;
— zimy o sv. Martině 180, 180², 180⁶;
— roku, budeli vlhký či suchý 189.
věštice 215.
Vildpret z Grinvaldu 28³⁹.
vinařů patron, sv. Noc 241².
víno (o sv. Martině) 181, 182, 183;
— svěcení na den sv. Jana Evangelisty 262, 271, 272, 272⁷⁶, 272⁷⁹, 273, 274;
— patron sv. Urban 249³;
— svěcené proti jedovatému nakažení a bolení hrdla 273;
— sv. proti čarodějnicím 273⁸³.
vinobraní 183.
vlas ženský, pověra o něm 205⁴⁴.
vlastovka, kdo ji z jara vidí ochráněn proti pihám 64, 64⁴, 69;
— štěstí nebo neštěstí domu přináší 64⁷;
— zvěstuje dešť 158.
vlk, přeběhne-li přes cestu, neštěstí 97.
vodiči mračen viz zaklínači
voda tříkrálová proti kouzlům 149;
— slov. patron, sv. Mikuláš 237, 242³.
vodní bohové 206, 207, 208.
vodní muž viz vodník.
vodnice, jídlo o přástkách 193.
vodních bytostí ctění 115, 195⁵, 206—208.
vodník 34, 205 sled.
vodvářka, sedlské jídlo 170.
vrabec, štěstí domu přináší 64⁷.
vykuřování obydlí a j. 256, 256¹¹, 257¹⁸, 265¹².
výprask pro pamětnou 117, 117¹⁴, 278.
Walpurga sv. 98¹.
Walpurgisnacht 98, 98¹.
Weinachten, výklad názvu 254², 255².
Wichtlzapf 201, 201³⁴.
Z á b a v y jarní 105.
zahradníků patron, sv. Paulin, sv. Mauritius 241².
zajíc, přeběhne-li cestu, neštěstí 97;
— před sv. Jiřím naléztí, kouzlo 97.
zaklínači mračen 157, 157⁶⁰;
— uzdravují ďáblem posedlé 243.
zaklínání hromobití 154;
— mračen 279.
zakopávání lidí a zvířat do základů 163¹⁹.
zámečnicků patron, sv. Duns-tanus a sv. Apelles 241².
zařikadla pastýřů 245—7.
z a t m ě n í měsíce a slunce, pověry o něm 100, 100⁵.
zážinky (začátek žní) 159, 159⁷⁴.
Žel 200²⁴, 200²⁶.
»zielna Matka Boska« viz »Kofenné Matky Boží« svátek.
Zieounia 54³. (srv. Dziewanna).
Zizlila 200⁷⁷.
zlatníků patron, sv. Eligius neb sv. Loy 241².
»zlý« viz hrom.
zmek 209, 210.
zmok viz zmek.
zmrzlík viz neporanitelný zpěv církevní o masopustě (dle Štítého) 23;
— o letnicích 115.
zuby tvrdé, aby mělo dítě 212⁷⁹.
zvěřina 28³⁹.
zvítatům může se rozuměti na štědrý den 258²⁹, 259²⁹.
zvoneček červený viz třešalka.
zvonění proti mračnům 150—233;

zvonění »na pokoj« 253⁶. zvonníci 253; — z. chcdili koledou 265¹⁶. zvoníků patron, sv. Konstan- tin, sv. Quido 241². zvony, jak slovou v řeči pe- kelné 144¹²; — zvonu nového slavnostní tahání na věž 278. žába, co značí spatfiti ji z jara poprvé 64⁸; — žáby prší s nebe 143; — ž. zvěstují déšť 158; — ž. kosti přičarují milence neb milenku 257¹⁷.	žehnání proti kroupám a zlé- mu povětrí 154; — ž. (zažehnávání nemoci) 248—25 . žemlí rozdvání na dušičky 178. ženám se pravice postupo- vala 106, 106³⁶. žežulka viz kukačka. žhavý muž 217³. židi 12. židovský masopust 40⁷⁰. Živěna 200²⁷. žížaly jedovaté prší s nebe 143.	žně, přede žněmi 142 sled.; — po žních 160 sled.; — pověry a obyčeje před ž. 142; — hromničná svíce při ž. 161; — snop první požatý, pověra o něm 161, 161³; — dožínky obecní 163; — ožínky (obžínky) 159⁷⁴, 161, 163, 163¹⁸; — zážínky 159, 159⁷⁴. sv. Žofie v zařkadle 240⁹

ZKRATKY.

Některé prameny citovány jsou plným titulem, jiné, často se opakující, srozumitelnou zkratkou. Ustálené zkratky jsou tyto :

ArchJH = Archiv Jindřichohradecký.

ArchmPr = Archiv města Prahy.

Arch. Třeboň. = Archiv Třeboňský.

ČČMus. = Časopis českého Musea.

Pam. Arch. = Památky archaeologické (také
= Arch. Pam.).

Sl. Jgm. = Slovník Jungmannův.

Tylor = Něm. překlad jeho spisu »Primitive Culture« — »Anhänge der Culture«
(přel. J. W. Spengl a F. Poske), Leipzig,
1873.

Univ. knih. = Universitní knihovna v Praze.

Výtah ze seznamu knih*) vydaných nákladem Jos. R. Vilímka v Praze.

Nejlepší české humoresky. Svazek II. Druhé vydání. Se 66 zajímavými humoristickými obrázky. 8° 85 stran. Cena 45 kr.

Kratochvilná historie měst a míst v zemích koruny Svatováclavské.

Příspěním přátel humoru a »Humorů« sebral a sepsal *Primus Sobotka*. 8° 304 str. Cena 1 zl. 50 kr., v pěkné původ. vazbě 2 zl.

Novelly. Napsal *Jan Červenka*. 8° 208 str. Ve skv. úpravě zl. 1.20, skvostně vázané 2 zl. 20 kr.

Povídky a arabesky. Napsal *Ot. Mokřý*. 8° 208 stran. Cena zl. 1.20, skv. váz. zl. 2.20.

Na bojišti. Episody z vlášského povstání 1848. Napsal *Jan Klecanda*. Druhé vydání. 8° 172 stran. Cena 1 zl. skvostně vázané 2 zl.

Kousek chleba. Povídka Napsal *H. A. Lejčín*. Přeložil *V. Mrštílk*. Cena 50 kr.

1792-1794. Napsal *Pavel Albiéri*. Vojenské novelly z velké doby. 8° 208 str. Cena ve skvostné úpravě 1 zl. 20 kr., skvostně vázané 2 zl. 20 kr.

Eugen Aram. Napsal *Sir Edward Bulwer Lytton*. Přeložil *Pavel Černý*. Dva díly. 8° 740 stran. Cena 2 zl. Vázané v červeném plátně 2 zl. 90 kr.

Dětské kartony. Napsal *Jan Červenka*. 8° 146 str. Cena 1 zl. Skvostně vázané 2 zl.

Truchlozpěvy, rady a nápady, (kteréž členstvu všemu, zvláště pak lidu českému, přenešastný sepsal tvor Emanuel Pyšišvor.) Sešit 1. 16° 64 stran. Cena 20 kr., sešit 2. 16° 80 stran. Cena 35 kr.

Vybrané obrázky krakovské. Napsal *Michal Balucki*. Přeložil *Albrecht J. Kroupa*. 8° 264 str. Cena 1 zl.

Učitelské historky. Uspořádali *Fr. J. Mašín* a *A. Herodes*, učitelé. 8°, 200 stran. Cena 1 zl.

Povídky ironické a sentimentální. Napsal *Jar. Vrchlický*. (1880-1885.) 8° 180 str. Cena zl. 1.20, skvostně váz. zl. 2.20.

Polské paní a dívky. Nezabudky z knih, cest a ze života. Napsal *Edv. Jelínek*. Skvostně vydání. 16° 200 stran. Jen vázané. 1 zl. 40 kr.

Všední příběhy. Napsal *Jan Klecanda*. 8° 408 stran. Cena 1 zl., váz. 1.45.

Z různých časů. Napsal *Václav Řezníček*. 8° 264 str. Cena zl. 1.30, skvostně váz. zl. 2.30.

Písně *Adolfa Heyduka* 8° 141 stran. S podobiznou. Cena 1 zl., skvostně vázané 2 zl.

Mladý svět. Verše *Aloisa Škampy*. 8° 140 stran. Cena 1 zl., skv. váz. 1 zl. 80 kr.

Lesní stezka. Básně *Andréa Theurieta*. Přeložili *Lad. Arietto* a *Václav Černý*. 16° 70 stran. Cena 50 kr., skvostně vázaná 1 zl.

Z malého světa. Básně *Fr. Coppéa*, Přel. *Lad. Arietto* a *V. Černý*. 16° 80 stran. Cena 50 kr., skvostně vázané 1 zl.

Zlatorog. Alpská pověst. Veršem napsal *Rudolf Baumbach*. Přeložil *Adolf Heyduk*. 16° 84 stran. S podobiznou básníkovou. Cena 50 kr., skvostně váz. 1 zl.

Výbor básní Tom. Cannizzara. Přeložil *Jaroslav Vrchlický*. 16° 120 stran. Cena 50 kr., skvostně vázané 1 zl.

Poesie *Julia Zeyera*. 8° 208 stran. Cena 1 zl. 30 kr. skv. váz. 2 zl. 30 kr.

Poesie italská nové doby. (1772-1882.) Sestavil a přeložil *Jaroslav Vrchlický*. Velká 8°, 304 stran. Cena 2 zl. 20 kr., skvostně vázaná 3 zl. 20 kr.

Vittoria Colonna. Báseň *Juroslara Vrchlického*. 8° 56 stran. — Cena 45 kr. Skvostně váz. 1 zl. 30 kr.

Poesie Adama Asnyka. Přeložil *Fran-tišek Kcapil*. 8° 148 stran. Cena 1 zl., skvostně vázaná 1 zl. 50 kr. Jediné české autor. vydání.

Květy z polských luhů. Překlady *Jana Nečasa*. 8°. 446 stran a 9 podobizen autorův. Cena 2 zl. 80 kr., skvostně vázané 3 zl. 50 kr.

Kníže Fanin. Román. Napsal *Jiří Ohnet*. Přel. *V. Petrá*. 8° 408 stran. Cena 1 zl., v pěkné pův. vazbě zl. 1.45

Novelly. Napsal *Josef Štolba* 8° 208 stran. Cena 1 zl. 20 kr., skvostně vázané 2 zl. 20 kr.

Z českých mlýnů. Humoresky ze šalan-dy. Vypravuje *Karel Tůma* s 350 žertovnými ilustracemi od *K. Thumy*. — 8° 418 stran. Cena 2 zl. Skvostně vázané 3 zl.

*) Úplný seznam všech nákladem Jos. R. Vilímka v Praze vydaných knih zašle se na pouhé přihlášení každému zdarma a franko.

Nákladem knihtiskárny

JOS. R. VILÍMKA V PRAZE

vyšlo a tam jakož i v každém fádém knihkupectví dostati lze:

Z ČESKÝCH MLÝNŮ.

Humoresky

vypravuje

KAREL TŮMA.

Díl I.

148 stran. Cena jednoho v ilustr. kolorov. obálce brož. výtisku 2 zl., skv. váz. 3 zl.

3 350 obrázky.

Obsah I. dílu:

Když se prašek vydaří. — Alchymisté. — Cholera morbus. — Co se může člověku přihodit, když se přijede podívat na Národní. — Jako Cumberland. — Pan otec Kalivo ta. — Kremonky. — Jak starý krajanek čaroval.

— Adámek s hady. — Pila a Hollandr. — Naučil ho moresům. — Osudné broje. — Když se jinému jáma kopá... — Půjčka za oplátku. — Povedená večerka. — Gaté nebo život! Cestou z hospody. — Prach jako prach. — Jak Matýsek v Praze krajanekoval. — Tak dlouho chyboval, až trefil. — Když se večerí po tmě. — V tom «bláznivém roce». — Jak pan otec Janala poznal Havlička. — Jak Tonda Vicků Němce svezl. — Jak pan otec z Klepáčova žito prodával. — Cestou po vodě. — Zví-li to pan otec. — Jak se může člověk polekat na lačný žaludek. — Oko za oko, zub za zub! — Povedené jitřnicové hody. — Pytel pro zlošť. — Vodní otázka a kalhoty. — Pan otec a jeho stárek. — Jak si pan správce počíhal na lososa! — Konec procesu. — Zachránil Garibaldiho. — Jak se panu otci Hovorkovi důkaz nepoved. — Čertův zajíc. — Ta mládež! — Jak se chytají — ženy. — Prohnanou vyhrál. — Jak se Kroupa s Roubíkem doškorpili. — Jako v té pohádce. — Když má člověk o kousek přes míru. — Kousek staré historie. — Také svatojanská pouť. — Obrázek ze Slovenska. — Když ti Američané přijeli. — Tihle študenti z Prahy!... Nedělní klid. — Oučel posvěcuje prostředek. — Jak se pan Bouček vykoupal. — Nahnal mu. — Jak do lesa tak z lesa. — Když lampa shasne. — Na bratr-tví. — Šušil hastrmama. — Sytvestrovská zábava. — Ve mlýně (dříve).

ze šalandy

illustroje

KAREL THUMA

Díl II.

426 stran. Cena jednoho v ilustr. kolorov. obálce brož. výtisku 2 zl., skv. váz. 3 zl.

3 406 obrázky.

Obsah dílu II:

Když si člověk tak někdy pospí. — Kontrabanťák. — Háňka s čamarou. — Jako máslo. — Dobrotrůstvi je Cibulkovo. — Trefila kosa na kámen. — Překvapil hajný. — Spáčiček pán. — Jak to šrumpetr zplul. — Očarovaná lavice. — Jak se chytají kozáci. — Straka na vrbě. — Jak se dobře pachtuje. — Hrabě z Vrtna. — Čertův liker. — Když má člověk v pivě smůlu. — Když se tak párek kohoutů povede. — Zlé svědomí a jitřnicová stříkačka. — Jak se pasou ouhoři. — Věděl o pokladu. — Jak pan otec Zadina s mistrem Tuřínkem provedli čuně do Prahy. — Jak si to starý Brumlík s mladým Brumlíkem popletli. — Ukradená troska. — Má-li střejda ponocný roztoulané boty. — Jak pan otec Bouček panimámě vymet pec. — Jak se hledal utopený kamarád. — Pan otec Trkola nám píše. — Tramp s kozou. — Jak může odpolední spánek člověku uškodit. — Pomstěný vejminkář. — Obrácený lub a noc veverka. — Proč pan otec Trmal neptal. — Když se Kečlik ženil. — Pálení a nepálení kostelníci. — Jak pan otec Janata kurýřoval opice. — Kdo dřív přitáhne drápe mele. — Když se člověk mylí v adresě. — Purkyňáv zouvák. — Holáček a Nekutka. — Místní posvícení než z posvícení. — Jdou-li hodiny v šalandy špatně. — Všechno jeden pes. — Pán méje všichni vůli stejno. — Dva mlynáři v místě. — Volal luv řasinet. — Honěvský křesťan. — Svoji k svěmu, někdy ale ta ne. — Mokrodolský trojštátek jeho kropenatě koucky. — Jak se Čantora s Douškem vyrovnal. — Sli si pro děditví. — Volal. — Jen s mlynáři si něco zaděl. — Kalhoty strýce Kiliána.

